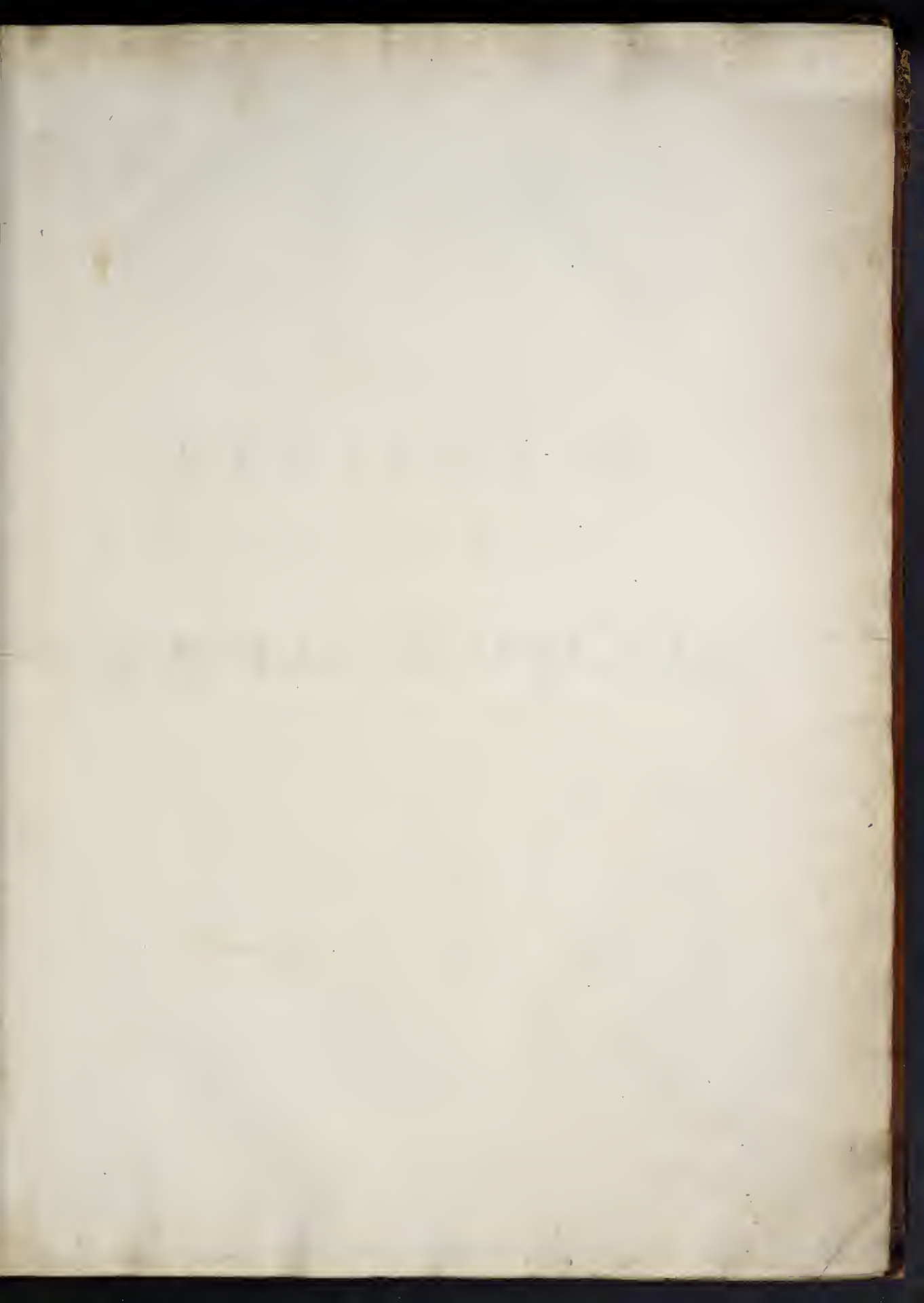

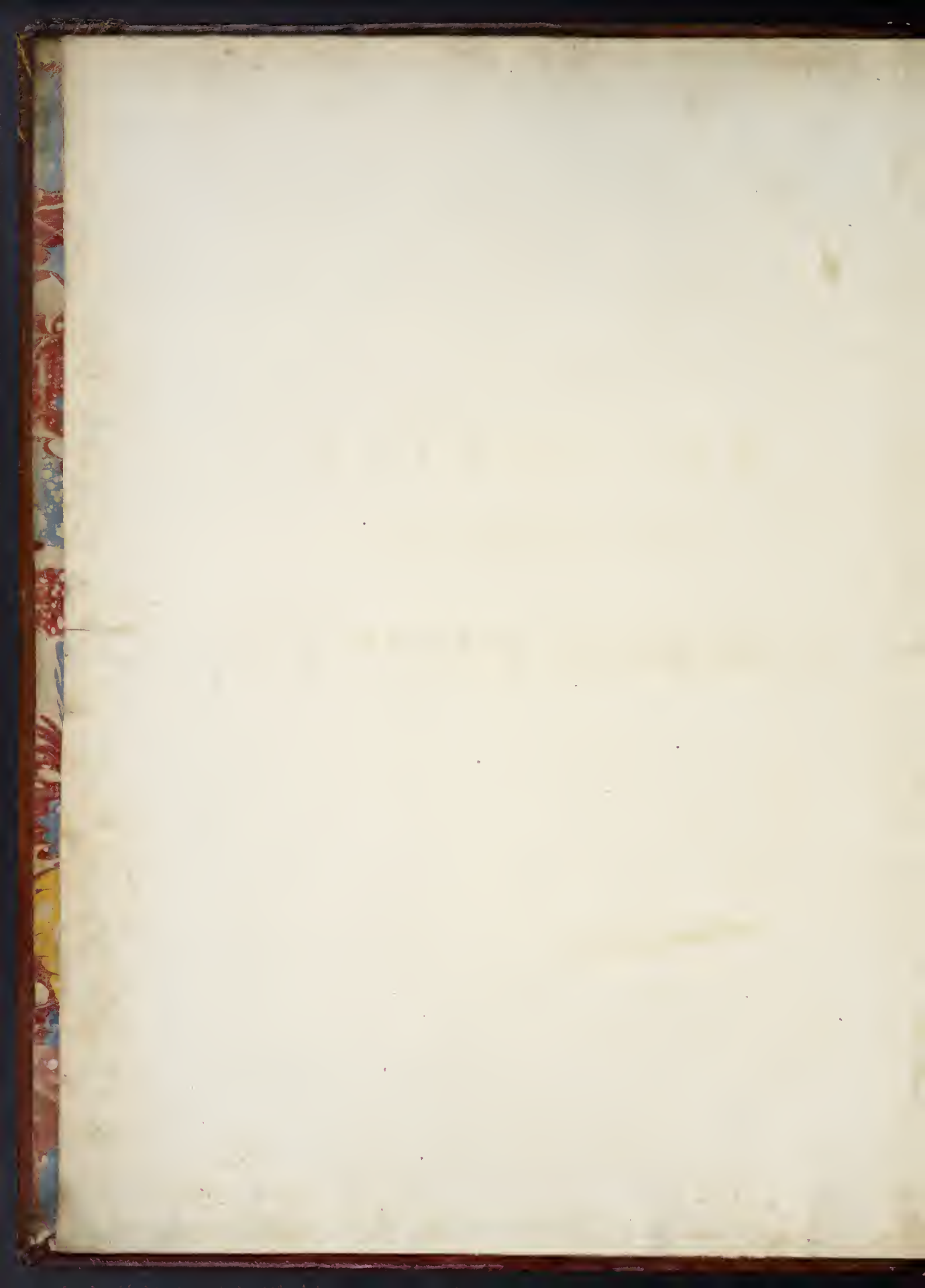
3 vols no 1

The Original Edition.

RELIQVIAE
ANTIQVAE
VRBIS ROMAЕ.

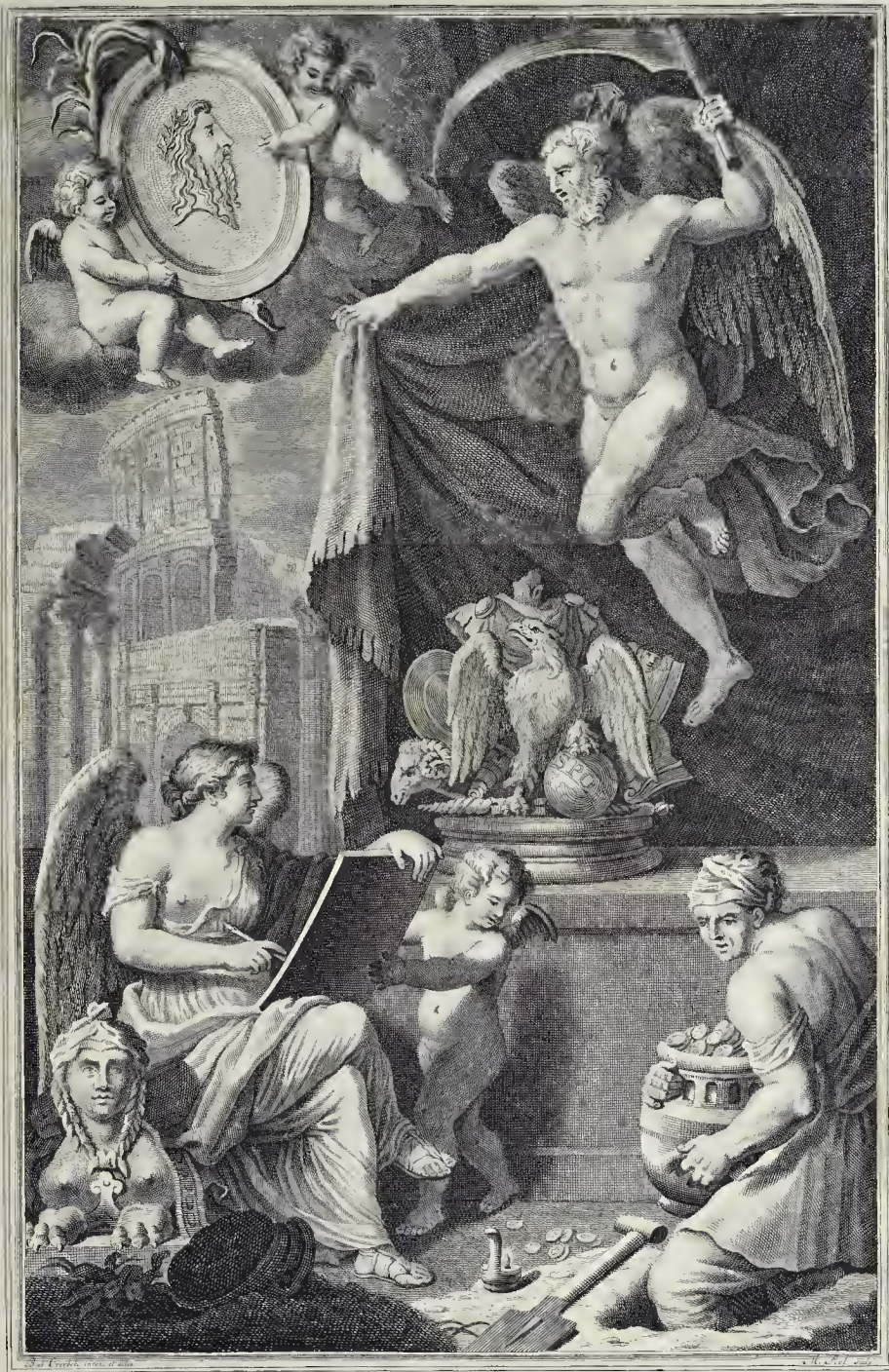

RELIQUIAE

ANTIQUE

VRBIS ROMAE

R E L I Q V I A E
A N T I Q V A E
V R B I S R O M A E,

Quarum singulas

INNOCENTIO XI. ALEXANDRO VIII. & INNOCENTIO XII.
P. P. M. M.

diligentissime perscrutatus est, ad vivum delineavit,
dimensus est, descripsit, atque in aes incidit

BONAVENTURA AB OVERBEKE.

OPVS POSTVMVM

MICHAEL AB OVERBEKE

suis sumptibus edi curavit.

T O M V S I.

AMSTELÆDAMI

excudit IOANNES CRELLIVS. Anno cło lccc viii.

CVM PRIVILEGIO.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL.

1950

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL.

1950

LIBRARY

LIBRARY

CHICAGO

EXPLICATIO TABVLAE DEDICATORIAE.

STA, LECTOR,
ET STVPENS INTVERE COLVMNAM,
NON TRAIANAM, NON ANTONINIANAM,
DE FICTIS POTIVS QVAM VICTIS
POPVLIS,
DE QVIBVS TRIVMPHVS, ANTE DEBELLATIONEM,
EST CONSPECTVS;

SED VERE HEROINAE

ANNAE REGINAE,

DEBITAM;
QVAE CLASSES HOSTIVM PROFLIGAVIT;
AD MAXIMOS EVROPAE FLVVIOS,
RHENVM, DANVBIVM, TAGVM, PADVM, SCALDIM,
TROPAEA STATVIT;
MVLTAS GENTES AB EXITIO LIBERAVIT,
MONSTRORVM DOMITRIX,

NOVA ASTRAEA,
REGNA ANGLIAE ET SCOTIAE
IN VNVM CORPVS COALESCERE IVSSIT.

COELO DELAPSVM ANCILE,
ANNA SEMPER AVGVSTA

COLVMNAM MERITIS DEBITAM
VVLTV IMPERII MAIESTATE DIGNO,
MAGIS QVAM OMNIA TROPAEA, ADORNAT.
ANTEIT VINDE X SCELERV M IVSTITIA,
HARPYIAS VIRVLENTAS, VIPERINAS
ICTIBVS FVGANS, CAEDENS, OCCIDENS.
COELVM ILLAE FRVSTRA VENENATIS VAPORIBVS
INFICERE TENTARANT;
DEMISSE E COELO FVL MINE PEREVNT,
DVM FAMA INTEREA RERV M GESTARVM
PER ORBEM LIBERATVM LATE SPARGITVR,
ATQVE EX EVROPA IN AMERICAM TRANSIT:
AMBITIONEM, FRAVDEM, AVARITIAM
SVB DOLOSIS LARVIS, IVRE COMMENTICIO, REBELLIONIBVSQVE
NIMIS DIV DOMINATAS,
EXPVLIT, DEPRESSIT, CONCVLCAVIT
SELECTA MANVS HEROVM,
IMPROBIS LABORIBVS HERCVLI PERSIMILIVM,
ORBEMQVE TERRARVM PROPE DISSILIENTEM
ITERVM CONNEXV ADAMANTINO FIRMAT.
REVIXIT FELICITAS PVBLICA,
AD PILEVM AB AVGVSTA REVOCATA;
VERO DEO OB LIBERATAM RELIGIONEM LITANS,
ABVNDANTIAM INTER ARMA SVMMAM
GRATO ORE PROFESSA;

POST

POST ARCTISSIMAM CONIUNCTIONEM
REGNORVM, ORDINVM, ANIMORVM,
QVAE DEBETVR

REGINAE ANNAE,

EI AETERNITATEM, QVAM MERITA EST, OFFERT;
NON VT CRVDELIBVS TYRANNIS,
QVI DE FAMA, APVD POSTEROS, BONA NON SECVRI,
COLOSSOS, PYRAMIDES, ARCVS TRIVMPHALES
EXSTRVI SIBI CVRARVNT,
QVAE MONVMENTA TEMPORIS EDACIS VIM
SVSTINERE NON POTVERVNT,
VT PVLCHRE HVIVS OPERIS TABVLAE DEMONSTRANT.

PERENNIOIRA ERVNT
ANIMIS GRATIS MORTALIVM INSERTA

ANNAE AVGVSTAE,

IVSTAE, AC BENEFICAE MONVMENTA;
CVI CERTATIM ADSVNT ET GRATIAS AGVNT
IN VNVM GENTIS VNIVS CONVENTVM
ADSCITI OMNES MAGNAE BRITANNIAE ORDINES,
PRAESVLES, NOBILES ET POPVLI ORATOIRES,
VERITATIS AC LIBERTATIS EGREGIA COLVMINA,

LEGIONVM VICTRICIVM BRITANNICARVM
SIGNIS CINCTA,
VNO ORE AETERNITATEM REGINAE PRAENUNCIANT,
VTQVE IN COELVM SERO REDEAT
DEVM OPTIMVM MAXIMVM,
QVO QVAM DIVTISSIME MAGNA BRITANNIA,
IMO ET TOTA EVROPA,
TVTELARI HOC SVO GENIO
FRVATVR, ORANT.

SERE-

SERENISSIMAE
AC POTENTISSIMAE
MAGNAE BRITANNIAE, FRANCIAE
ET HIBERNIAE
REGINAE
ANNAE,

FIDEI DEFENSORI, &c. &c. &c.

UM humani generis primi parentes, AVGVSTA, in beatissima illa Paradisi sede, a Deo Optimo Maximo collocati fuissent, neglecto Creatoris mandato, sua culpa effecerunt, ut e laetissimis illis viretis, in quibus sine labore & cura aeternum vivere poterant, expellerentur, terramque non sine magna molestia colere necesse haberent, & duram ac difficilem vitam agere, quam tandem morte commutarent.

DEDICATIO.

Nec ita multo post Cæinus, invidia in fratrem permotus, primus omnium sanguine humano, occiso innocente Abele, terram eruentavit; & tametsi Deus poenas caedi nondum proposuisset, tamen diritate & conscientia facinoris percussus, graviores sibi imminere, quam ut eas ferre posset, exclamavit. Mox in omne nefas humanum genus ruit, Divinamque Justitiam usque adeo provocavit, ut immisso terris diluvio omnes homines, excepto Noacho, cum ejus familia, deleret.

Exsiccatas deinde cluvionis aquis, in fertilissimum Babyloniac solum sese hominum tenues reliquiae transtulerunt. Eo temporis intervallo, vetitum est a Deo homicidium, poena mortis in caedis auctorem constituta; qua de causa, Deus etiam interdixit animalium sanguine vesci, ne a sanguinis brutorum degustatione, ad effundendum humanum sanguinem, paulatim gradus fieret.

Nec tamen hæc obstiterunt quominus, aucto hominum numero, humani generis familiae ac societates se invicem bello impeterent. Videmus, a tempore Abrahami, Orientis Reges bellum Palaestinis intulisse, Lotumque fratris ejus filium captivum abduxisse; quem ille vi recepit, & in pristinas sedes reduxit. Vetitum quamvis sit homicidium, pio tamen & justo bello se & suos tueri, ac vindicare in libertatem licet; quin & non justum modo, verum etiam laude dignum existimatur. Nulla enim causa erat, cur violentis hominibus male mulctandi, spoliandi, ac cadendi alii traderentur.

Mirandum prorsus est, cum hominibus, eo aevo & sequentibus, plus esset agri, ejusque fecundissimi, quam opus erat, ut se suosque sustentarent, eos tam cito ad tantam feritatem devenisse, ut suis agris incultis relictis, alienos invaderent. Chanaanica ipsa latius multo habitabatur, quam colebatur, cum Abrahamo Lotoque, quaquaversum liberet, cum pœudibus & familia, ire liceret.

Sed prædam & rapinas, his bellis, quaerebant homines otio & voluptatibus dediti, ut alieni laboris fructibus potirentur. Quae causa condendarum & muniendarum Urbium fuisse videtur; neque enim in agris, propter frequentia bella & latrocinia, securis semper esse lieuit, præsertim iis qui solum vicinis fertilius colebant, aut divitias nonnullas sibi compararant, invidiamque facinorosorum hominum in se concitabant. Quin & saepe factum, ut ex fertilissimis terris in alias minus fecundas migrarent infelices coloni, quo in sterilibus potius agris libertate fruerentur, quam in fertilibus servirent.

Verum ne hæc quidem ratione potentiorum tyrannidem fugere potue-

D E D I C A T I O.

tuerunt; quamvis eam regnandi aviditatem absurdam esse interdum intelligere se satis ii quoque significarent, qui ea maxime laborabant; ut Philippus ille Macedonum Rex, qui cum in palaestra cecidisset, conversusque corporis sui in pulvere vestigium vidisset, *Dii boni*, inquit, *universum terrarum orbem appetimus, quibus tam exiguum ejus portionem natura tribuit!* Attamen nec ipse alieni minus appetens postea fuit, nec filius Alexander cupiditati frenum propterea imposuit; qui unicum orbem sibi victoriis domandum esse datum gemebat; quamvis Asiae tantum partem & extimas Indiae oras subigere potuerit, cum in adolescentiae flore, venenato poculo hausto, extinctus fuerit, postquam nefario ausu divinos sibi honores exhiberi postulasset.

Nec Reges tantum, verum etiam ipsas Respublicas aliena invadendi libido vexavit, ut satis constat exemplo Romanae Reipublicae; cujus Reges non majore cupiditate finitimorum agros invaserant, quam postea fecit Respublica, sub Consulibus, Tribunorum Militarium aut Dictatorum auspiciis. Tum cives adfueti magnis exercitiis diu imperare, & aliena armis occupare, coeperunt de ipsa invadenda Republica, opprimendaque patria sua cogitare; quod liquet ex Marii & Sullae bellis civilibus, quodque nimis feliciter exsequutus est C. Julius Caesar; quamvis postea in Senatu, ab iis, qui superbiam hominis & tyrannidem pati non poterant, fuerit occisus. Hoc ejus exitu deterreri non potuit Augustus, quin patriae jugum variis artibus imponeret, vicinosque omnes populos, ne exceptis quidem Germanis, quos sua paupertas tutos praestare debuisset videbatur, imperio premeret. Quod & alii postea Principes fecerunt, donec a Gothis, Vandalis, aliisque barbaris populis imperium ipsum Romanum invaderetur; & merito, quid enim erat justius, quam eos, quibus fertilissimi & amoenissimi Europae, Asiae atque Africae tractus satis non erant, quique frigidi Septemtrionis egenos populos parum feracibus terris expellere, aut obnoxios habere conabantur, ab iis, rerum mutatis vicibus, pessime haberi, atque in servitutem redigi?

Principes autem illi & patriae suae & generi humano graves, non satis habuerunt vivi laudari, aut Historicorum conductorum calamo vitia, sub virtutum nomine, Posteritati commendari; sed & sumptibus immensis ac labore maximo vastissimas moles & splendidissima aedificia exstruxerunt; quae tamen omnia temporum injuria, vel Barbarorum, quos dixi, ira, aut penitus, aut maxima ex parte corruerunt; ita ut nihil jam superfit, praeter rudera ac parietinas, quae eorum inanem superbiam posteris ridendam exhibent. Ostendunt hoc ad oeu-

D E D I C A T I O.

lum eorum monumentorum reliquiae, quae in hoc Opere accuratissime delineatae spectantur. Hinc liquet quanti sint a sapientibus ac piis Principibus habenda hujusmodi inanis gloriae monumenta; quod & nonnulli etiam olim, apud Ethnicos, probe viderunt.

Eximia sunt, hanc in rem, Juvenalis (*Sat. X. 132.*) verba :

*Bellorum exuviae, truncis adfixa tropaeis
Lorica, & fracta de casside bucula pendens,
Et curtum temone jugum, victaeque triremis
Aplustre, & summo tristis captivus in arcu,
Humanis majora bonis creduntur; ad haec se
Romanus, Grajusque ac Barbarus Induperator
Erexit, causas discriminis atque laboris
Inde habuit; tanto major famae sitis est, quam
Virtutis!*

Cum vero Christiani Principes ad rerum gubernacula accessissent, spes facta videbatur mortalibus vitae pacatoris; sed, proh dolor! res longe aliter cecidit. Multo enim inter se atrocius saevierunt, quam Ethnici fecerant, & Euangelium ipsum, quod pacis & juris divini ac humani observantiores eos reddere debuerat, praetextere coeperunt, ut nefanda bella & latrocinia exercerent. Opiniones suas, quas Religionem Christianam vocabant, ferro & igne propagarunt, & aliter sentientes, licet DEVM eundem colerent, Servatoremque JESVM CHRISTVM agnoscerent, exquisitis suppliciis persecuti sunt.

Sed nec ad res civiles quod attinet, atque ad hanc vitam pertinentes, prudentiam aut justitiam majorem ostenderunt. Pravi, nimirum, consilarii, privatamque utilitatem suam, neglecta Imperii salute, quaerentes, eos ad omnia mala impulerunt. Principibus suaserunt, non quae ad publicum commodum spectabant, sed ea quibus eos maxime delectari norant; ut ejusmodi adulatione amplissima munera, & immensas divitias, quibus sustentarent luxum suum, sibi compararent.

Nonnulli etiam, quorum major fuit nequitia, Principes hortati sunt ad ea, quae ipsorum Principum familias potentiores ac illustriores reddere posse videbantur; sed quae civium omnium & totius regni commodis adversabantur. Conati sunt summates viros, & quorum auctoritas apud populares maxima erat, in odium atque invidiam apud Principes adducere, suspectosque pravorum consiliorum reddere; ne rerum administrationi adhiberentur, & incolumitati patriae fidelibus monitis confulerent. Clientes vero suos & pauperiores amicos, qui a se penderent,

D E D I C A T I O.

derent, ad publica Concilia adgregari curarunt. Reges denique, a prima adoleſcētia, ad bella ſuſcipienda adhortati ſunt; quae juſtane, an injuſta eſſent, minime ſua intereſſe putabant. Neque cauſae longe accerſitae umquam illis deſuerunt, cur ſanctiſſima, & jurejurando ſolemniter confirmata foedera rumperentur.

Si ipſos Principes mitiore, pacisſque & juſtitiæ amantiore animo eſſe contigerit, ad nocentiora conſilia ſeſe converterunt, ſuſpicioneſque cis injeecerunt, quaſi a civium ſtudiis ſibi timere debuiſſent, ſeditioneſque in regnis ſuis exſpectare; niſi pro libidine, ſine ulla legum reverentia, iis imperitarent, vectigalibuſque ac tributis intolerandis miſeros ad paupertatem redigerent. Itaque Principes ab iis occoecati putarunt, maximam gloriam ac majeſtatem ſuam eſſe ſitam in eo, ut mancipiis & pauperibus potius, quam liberis & divitibus, imperarent. Multo aequior ac ſapientior fuit priſcus ille Macedoniae Rex, qui, cum audiret Regibus omnia aequa & honeſta eſſe, reponit, ita videri *Regibus barbarorum ac ſerorum populorum, ſed ſibi ea duntaxat eſſe honeſta, quae honeſta eſſent; & haec tantum aequa, quae ſola aequa eſſent; ac juſta, quae juſta eſſent.*

Alioquin idem hominum genus Principes laudis paullo cupidiores, nec ſatis ſcientes, quanam in re vera laus ſita ſit, ad imitandum Alexandrum, qui totius orbis imperium adſectabat, impulit; quo pacto optimi alioqui forte futuri Reges, ſi bonos Conſiliarios naſti fuiſſent, in tyrannos, homicidas, latrones, ſuorumque, acque ac aliorum omnium, juratos hoſtes mutati ſunt. Quacrunt, nimirum, Aulici, qui dignitatibus, in mediis turbis, augeantur; magnorum munerum proventu ditentur; ſpoliisſque & praeda, ex vicinis rapta, regias opes ſibi congerant. Itaque finitimos populos, quibus, nulla alia de cauſa, ipſi privatim ſunt inimici, quaſi hoſtes publicos armis perſequuntur; nec religioni ducunt propterea opes & ſanguinem civium profundere. Quin & ex compilatione privatorum ingentes apud ſe coacervant theſauros, dum ſuae avaritiae ac libidini regia mandata praetextunt.

Iis artibus ſit, ut ſummae rerum praefint ſaeppiſſime homines ſclerati, exiguaque ſit, aut nulla bonorum Conſiliariorum copia; quod recte, apud Tacitum, (*Hiſt. Lib. I. c. 15.*) animadvertit Galba Imperator, in egregia illa ad Piſonem, quem ſibi adoptarat, adloquutione: *Fidem, inquit, libertatem, amicitiam, praecipua humani animi bona, tu quidem eadem conſtantia retinebis; ſed alii per obſequium imminuent. Irumpet aduſatio; blanditiae, peſſimum veri adſectus venenum; ſua cuique utilitas.*

DEDICATIO.

litas. Etiam ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur ; ceteri libentius cum fortuna nostra , quam nobiscum ; nam suadere Principi quod oporteat multi laboris ; adsentatio erga Principem quemcumque sine adfectu peragitur.

Tua vero , REGINARVM MAXIMA, singularis prorsus est felicitas ; cujus Publicum Concilium iis constat , quorum maxime interest Te feliciter regnare , Regnumque Tuum copiis omnibus abundare , & quam optime ad Legum normam administrari. Praefules, Nobiles ac Comitatum Deputati eo omnes spectant, ut nihil omittat populus eorum , quae ad firmandum , stabiliendumque imperium Tuum pertineant , ut publicae felicitatis primum , sub Deo Optimo Maximo , instrumentum sis & habearis ; nec Tu , AVGVSTA , ulli rei dees , quae ad beandos omnes , qui Tibi parent , quidpiam conferre possit. Ab hisce Regni Tui Proceribus , populique Oratoribus , libere simul ac reverenter quae videntur monentibus , sine furo & fallaciis , quae omnium interest a Te sciri , cognoscere potes.

Quia etiam rerum arcaniorum participes , in Privato Concilio , Tibi legisti viros prudentia , probitate atque integritate morum notissimos , & populo acceptissimos. Hi Te ad ea dumtaxat hortantur , quae ad omnium Ordinum dignitatem ac salutem faciunt ; qualium consiliorum penuria , multis Principibus malae administrationis potissima fuit causa. Nemo profecto meliorem possit comminisci regiminis formam ea , in qua totius Regni & Regum Senatus sapientia & existimatio in eo sita est , ut quaerant quomodo quam optime sit Imperio ; neque penes paucos homines infidos & malevolos sit rerum administratio publicarum.

MAIESTATEM TVAM nunc totus cum stupore intuetur terrarum orbis , tanta sapientia beatissimi regni habenas moderantem ; praesertim cum non ita pridem in discrimine versaretur non Europa modo , sed & remotiores terrarum orae , quarum securitati , victoriis Tuis , prospexisti ; ita ut brevi tempore gentes omnes Christianas jugo , quod earum cervicibus , per utrumque Hemisphaerium , imminerebat , liberatas nos visuros , armis Tuis iustissimis , ominari jam possumus. Cum probe scires , sanguini humano parcendum esse , quoad ejus fieri potest , ad bellum gerendum non nisi necessario descendisti ; quod pie ac iuste suscipi potuit , imo & debuit , ut non Regnorum Tuorum dumtaxat , sed etiam totius propemodum humani generis facultates omnes , & iis pretiosior , libertas contra eas invadentes defenderentur.

Accedit

DEDICATIO.

Aecedit ad cetera in cives Tuos merita, quod in hoc gravissimo belli atrocissimi tumultu, divisa antea Magnae Britanniae regna, prudentia, clementiaque Tua, in unum sub lenissimo Tuo ac justissimo imperio coaluerint, & indissolubili vinculo juncta, in posterum sint futura. Propter tam praeclari consilii, a Decefforibus Tuis frustra antehac tentati, felicem eventum, gratulantur Tibi totius pulcherrimae Insulae populi, & gratum etiam animum suum probare student, subministratis alacriter sumptibus ad tantum bellum sustentandum necessariis; nec vitam suam in confirmanda, propagandaque Imperii Tui gloria profundere recusant. Norunt, nimirum, pretiosius nullum esse totius Britannicae gentis bonum, quam ut libertate, justo imperio temperata, in perpetuum fruatur; nec timeat ne vicinae gentis invasione ulla turbetur, aut cujusquam artes sibi possint nocere. Nec minus iis constat opes suas & sanguinem cum securitati regnorum Tuorum, tum Europae totius felicitati impendi, nec in cujusquam usum privatim interverti.

Longe aliud spectabant Romani, aliique libertatis humani generis hostes, qui & vicinorum perniciem, & civium obnoxiam servitutem quaerebant; victoriae enim eorum, qui post Julium Caesarem imperarunt, si paucos, ut Ulp. Trajanum & M. Aurelium, excepias, non minus relatae sunt de civibus, quam de exteris populis; iis enim fiebat, ut foris formidolosi victoribus exercitibus ad augendam civium Romanorum servitutem abuterentur; quod de ceteris etiam Imperii Despotici auctoribus intelligendum, ubicumque vixerint; numquam enim ferocius suis imperarunt, quam cum victores & spoliis vicinorum onusti redierunt. Paucissimi semper fuerunt ab omni aevo Principes, quorum ea cura fuerit, ut ad legum normam, si res essent eis secundiores, imperarent, populorumque sibi parentium tranquillitatem & divitias, non minus ac suas, prout decebat, curarent.

Deus vero faxit, MAXIMA REGINA, ut omnes Populorum Rectores, qua patet terrarum Orbis, ad Tui felicissimi regiminis exemplum, tamquam summi Numinis imagines conspicuae, certatim humani generis utilitatibus studeant, Justitiamque, qua omnes virtutes continentur, quam sanctissime domi & foris colant. Beati sane essent omnes populi, si hoc fieret, simulque operam darent, ut ex praecepto Dei eum colerent, magnifica ejus opera, cum reverentia & admiratione, scrutarentur, viamque salutis ingressi constantissime, sub summorum Potestatum praesidio, eam tenerent, donec singuli suo fato, omnibus extinctis bellis, placide interirent. Tum vero honesta studia,

D E D I C A T I O.

dia, & praeclarae artes colerentur & promoverentur, cum frequentibus bellis ubique ferme prostrata jaceant. Tu, AVGVSTA, jam exemplo ceteris praeivisti, quae cum populo libero, diviti & industrio praesidis, effecisti ut etiam in medio bello, in Britannia & Hibernia, remotioribusque Americae locis, a Britannicis coloniis occupatis, ubique hodie artes florant, maximaque Veterem inter & Novum Orbem sint commercia, quorum opo terrarum omnium divitiis, quasi apud se natis, fruuntur. Nihil amplius optandum nobis superest, nisi ut praesidio, auxilioque Tuo, pax toti Europae communis (neque enim regnorum Tuorum finibus Providentia Tua clauditur) tandem illucescat, firmaque & stabilis in posterum sit. Servet vero & incolumem praestet Te Deus, ut pulcherrimum hoc coeptum perficere possis! Secundae confilia Ducum exercituum Tuorum, & ejus praesertim, qui summae rerum in pedestribus copiis praestit, felicitis ac invicti MARLEBURGII, fortes ac obsequentes praestet iis milites, quemadmodum ad hunc usque diem fecit, & praesertim proximo clauso anno & hujus initio contigit. Territo hostium exercitu & clade non una contrito, munitissimam urbem, eo spectante & frustra ringente, capere, ac duas alias faeviente jam hieme, recuperare licuit. MAIESTATIS TVAE prudentia ac fortia consilia mortales omnes in aeternum praedicent, sempiternasque Tibi gratias habeant & agant! Sicuti ego hodie facio, natus & educatus in civitate libera populi Tuum arctissimo foedere conjuncti; & qui a proavis usque fortissime & constantissime libertatem suam armis adseruit, & nunc conjunctim cum Tuis copiis tuctur, Divinumque ea in re favorem prorsus singularem expertus est & experitur.

Non in animis tantum Tuorum Britannorum, sed & nostrorum Bataavorum habebis consecrata gloriae Tuae monumenta, multo perenniora hisce, quorum rudera summa arte picta, Tibi, submissa reverentia, Do, Dico, Consecroque. Eversa sunt monumenta illa victoriarum Romani Populi, jacentque in ruderibus suis; sed aeternum vivet Tui memoria, apud animos vicinarum praesertim Gentium, & cum Britannica confederatarum, caque crit quam optimi quique Principes sibi exoptant. Memores crimus Tui, non ut sunt infelices populi memores eorum, a quibus in servitutem fuerunt redacti, aut male mulctati, quos etiam mortuos horrent; sed quasi HEROINAE coelo, ad communem humani generis utilitatem, demissae.

Ignosceas vero obsecro, quod sacram MAIESTATIS TVAE imaginem Operi huic praefigere non reformidarim. Optant mortales
omnes

DEDICATIO.

omnes de facie quoque nosse eam Reginam, cujus tanta in tam insignem humani generis partem sunt merita. Imitatus sum, ea in re, gentes excultissimas, quibus moris fuit imagines & monumenta praeclarorum hominum habere in promptu, & omnium oculis exposita, ut ad eorum imitationem praestantes quique animi exstimularentur; quibus nihil fuit unquam, nec erit pulchrius, quam quod Tu, SERENISSIMA REGINA, facis, & quod exprimere licet Romani Tragici (*Senec. Octav. v. 472.*) verbis, quibus hanc Epistolam claudam:

*Pulchrum eminere est inter ILLUSTRIS VIROS,
Consulere patriae, parcere adflictis, fera
Caede abstinere, tempus atque irae dare,
Orbi quietem, seculo pacem suo.*

HAEC SUMMA VIRTUS, PETITUR HAC COELVM VIA.

Haec de Te, Tuique similibus Principibus, quotquot sunt, eruntque, sentiebat & volebat

MAIESTATIS TVAE

Devotissimus atque humillimus Cultor

MICHAEL AB OVERBEKE.

f 2

AVCTO-

A V C T O R I S P R A E F A T I O A D L E C T O R E M.

Uod vides opus, Benigne Lector, utinam, aliquot abhinc centenis annis fuisset inchoatum & absolutum Non jam profecto tot praeclara AEdificia, & Palatia maxima tenebrarum oblivionis & ignorantiae perpetua nocte jacerent obruta, sepultaque.

Equidem mirari satis nequeo, neminem Veterum existisse, qui studuerit, & hoc egerit, ut quam exactissimas haberemus delincatas & depictas tabulas aeneas, & effigies veras Templorum, AEdiumque splendidissimarum, quæ in Veterum Scriptorum monumentis laudibus summis efferuntur; quo tempore Roma abundavit ingenti numero practantium Architectorum, Chalcographorum, Pictorum, Sculptorum, peritorumque artium Mechanicarum. Et tamen horum aliqui non indiligentem practiterunt operam, caventes, nimirum, ne splendor & gloria Urbis Principis posteritati feræ penitus forent ignota; ut summa cum eruditione principia artis suæ, & ipsam quoque aliquatenus Romanam Urbem, quæ merito suo omnium magnarum Urbium Regina habetur; &, ut vere Martialis pronunciat, (*Lib. XII. Epig. 8.*)

*Terrarum Dea, geniunq; Roma,
CVI PAR est nihil, & nihil SECUNDVM.*

Et de qua minime falsò Propertius dixit; (*Lib. III. Eleg. 21.*)

*Omnia Romanae cedant MIRACVLA terrae,
Natura hic posuit, quidquid ubique fuit.*

oculis nostris quasi contemplandam praeberent, ac describerent. Etenim accurata demum totius Urbis delineatione, & exactissimis AEdificiorum illius tabulis aeri incisiss, perfecta imago Civitatis amplissimae impressa plane haereret, & infixæ mentibus nostris.

De magnitudine Urbis hujus, & moeniorum ambitu, acerrime inter se digladiantur Eruditi. Plinius numerat triginta passuum millia. Viderint Doctiores, cujus sententia verissima sit dicenda. Ego, Romæ vivens, pedestri itinere circuitum hodiernorum murorum illius emensus, ab utraque Tiberis ripa, comperi, ut nunc sunt Muri Urbis, qui feruntur ab Aureliano primum constructi, restitutive fuisse, completi majora & horaria milliaria quinque, quæ conficiunt viginti millia passuum.

Quantus vero hujus Sedis Imperii Romani splendor fuerit, animo & oculis nostris intelligendum, & conspiciendum praebebit sequens Breviarium rerum, & aedificiorum illius maxime memorabilium. Fuerunt hic Portæ, ut Plinius scripsit, xxxvii. Templâ ccc. & plura. Basilicæ x. Arcus Marmorei xxxvi. Obelisci magni vi. parvi lxii. Fora xi. Thermae xi. Aquæ xiv. Cæstra aquarum xv. Pontes vii. Granaria cccxxvii. Montes vii. Circi ii. Theatra iii. Amphitheatra ii. Colossi Marmorei li. AENEI xxxvii. Equi magni xxiii. Deaurati lxxx. Eburnei lxxxiv. Statuæ sine numero. Columnæ Cochlides ii. Naumachia v. Nymphæ xv. Ludi iv. Macellâ ii. Lacus mccccli. Campi viii. Silvæ xxxii. Bibliothecæ xix. Senatula iv. Capitoliâ i. AEdes Sacræ ccccxiv. Vici ccccxvi. Insulæ lxxv imd c i i. Domus majores mcccxx. Balnea dcccclvi. Pistrina ccliv. Lupanaria xlv. Jani xxxvi. Latrinæ publicæ xliv. Castra xi. Tabulæ & signa sine numero. Vicomagistri dclxxi. Curatores xxxi i i. Cohortes Praetoriae x. Urbanae iv. Vigili v i i. Excubitoria xiv. &c. &c.

Paucis autem abhinc seculis, & hoc praesertim nostro aevo, aliqui in lucem rursus edere harum Antiquitatum Scriptores sunt conati, quorum Libros Typographi exornarunt effigibus AEdificiorum antiquorum, utcumque pro ipsorum arbitrio exornatis, & delineatis a pluribus, non omnino rudibus sculptoriae artis magistris.

AUCTORIS PRAEFATIO

Etenim haud immerito arbitrabantur, suis Libris ingens decus & pretium accessuram, ab illustratione effigierum & imaginum istiusmodi. Sed contra accidit illis, ut his picturis suis omnia redderent incertiora, & minus cognoscenda. Pictoriae enim artis studiosi, qui Romae degunt, in eo unice elaborant, non ut exacte & diligenter expriment ruderata, & reliquias veterum AEdificiorum; sed potius ut sui in his instituti ac consilii rationes festerent. Verbi gratia, delineaturi ruinas Templi cuiusdam, Palatii, aut Thermarum, depingunt illius Antiqui aedificii columnas duas, tresve, aut quatuor; vel etiam fragmentorum e terra erutorum partes quasdam, ad artis suae studium maxime utiles & idoneas. Atque mox parti aedificii huius conjungunt aliquid ex alio quodam AEdificio vetere, vel quod viderunt ipsi, vel quod ingenii eorum est commentum, prout existimant haec omnia spectatoribus maxime placitura, & convenientia futura, testificandae peritiae suae, in pingendi arte. Hinc haud infrequenter accidit, ut si quis icones istiusmodi conferat cum rebus ipsis, uti Romae conspiciuntur, is sphingem quamdam, aut chimaeam, sive monstrum multiforme, & ex variis corporibus ac fragmentis compositum se videre arbitretur; quamvis istae imagines pictae in semet elegantes interdum habeantur, valdeque placeant pictoriae artis amatoribus.

Est & aliud harum picturarum tabularum vitium: frustra in iis quaeras plurimas Romae Veteris ruinas, quarum in Antiquariorum Libris frequens fit mentio, eo quod admirationi fuissent Romanis & advenis nondum vastata, & collapsa Palatia, & aedificia isthaec. Nimirum, fragmenta & parietinae mirabiles structurarum istiusmodi nihil videntur posse facere ad gloriam pictorum, in suis aereis tabulis illas exprimentium, illustrandam, & proinde ab omnibus fere negliguntur, & a paucis Romae etiam cognoscuntur, aut inquiruntur.

Haec me cogitatio, in illa Urbe peregrinantem, movit, ut, ad privatos usus meos, Veterum Monumentorum ruinas maxime precipuas delinearem, & in effigibus chartaceis describerem. In patriam postea reversus, placuit hic labor meus, non artis modo nostrae, sed & omnium eruditionis & Antiquitatum studiosis; auctoresque mihi fuerunt, ut quidquid hoc erat operis mei, publici juris facerem. Sed interea ipse mihi hac in parte minime fastidiebam, conscius multa desiderari ad perfecti Libri illius consummationem.

Altera igitur vice adeunda mihi Roma fuit, ut quae illic reperiebantur reliqua mirandorum AEdificiorum ruderata, diligentiore oculo perlustrarem, nitideque depingerem, quidquid in parietinis superesset vetusti operis, vel etiam hoc aevo nostro restituti, Portas, nimirum, Tempia, Basilicas, Sepulcra, Arcus Triumphales, Obeliscos, Fora, Columnas, Thermas, Balnea, Fontes, Aquaeductus, Castra aquarum, Pontes, Insulas, Granaria, Hortos, Montes, Palatia, Circos, Curias, Theatra, Amphitheatra, &c.

Ut domum redii, haud inconsultum fore duxi, si iconibus meis, qualemcumque adjungerem historiae veteris descriptionem, ex probatissimis Auctoribus collectam, brevissimamque. Etenim nostri non est instituti, quod ingenti studio doctissimeque alii plures, hisce in rebus satis erudito aevo nostro, persequuntur, pertractare arcana omnia & primordia Urbis ac Imperii Romani.

Nolui tamen silentio praeterire Conditores & Auctores praestantium Urbis AEdificiorum, sive publicorum, sive privatorum, & quae faciebant aliquid ad cognitionem utilitatis, magnificentiaeque Operum singulorum.

Hic mihi tum consulendi & inspiciendi erant, quotquot habere potui Auctores, Latini in primis, immo & Antiquarii Italici & Gallici, ut ex his colligerem quoddam quasi Florum Corpusculum, prout maxime mihi videbatur commodum, quibus scriptis intermiscui, quae a me, ceu teste oculato, observata Romae fuerant. Dedi autem operam, ne incondite & perturbate cuncta conscriberentur; aut nimis multa colligerentur; quaeque legentibus taedium & fastidium adferrent; quod plerisque harum Antiquitatum collectoribus, variae eruditionis laudem in aliena messe temere captantibus, merito vertitur vitio, qui nihilominus multa praetermittunt, quae ex aliorum scriptis petenda sunt curiosis harum rerum, & addiscenda.

Non omisi Inscriptiones necessarias, Numismata antiqua & hodierna, operique huic inservientia, mensuras Geometricas, Architecturae ordines, marmorum genera, & quae detexeram Architectorum nomina.

Interea dum huic uni studio totus incumberebam, plurima sese obtulerunt mihi dubia & incerta, unde extricare & expungere memet minime poteram, nisi tertia quoque vice repetito itinere Romam me conferrem. Hujus autem diligentiae meae hanc fructum tuli, ut glorier; nihil in his observa-

tis

A D L E C T O R E M.

tis meis, quoad ejus fieri potuit, praetermissum esse, quae spectabant ad rudera & reliquias Aedificiorum Veterum, & in solis ruinis suis superstitum, quae quidem in Urbe visebantur, temporibus Paparum Innocentii XI. Alexandri VIII. & Innocentii XII, anno proximo ante horrendum, totique Italiae funestissimum terrae motum, qui Anno cdo lxxxii. sub Clemente XI. ingentibus damnis affecit Urbem ipsam, & has quoque Antiquitatis priscae parietinas, & Monumenta vetusta; nocuit tamen in primis ruinis nobilissimi Amphitheatri Flavii, quod Colosaeum vocant.

Ipse denique manu mea locorum omnium icones, Romae a me ad vivum, ut loquuntur, expressas, aeri incidere volui, quo accuratius prodirent, & ab aliis Romae viventibus, ac peregrinantibus cognoscerentur melius; non veritus, quin hic labor meus, sanequam non exiguus, jucundissimus gratissimusque omnibus justis artis pictoriae, sculptoriaeque, venerandorumque Romanae quondam potentiae indiciorum, & documentorum, etiam nunc remanentium, aestimatoribus & amatoribus sit futurus. Vale.

AUCTOR AD LECTOREM.

Observandum in primis est, si quis effigies consideret Templorum & AEdificiorum Veterum, prout videmus eas expressas in Numismatibus vetustis, minime illas convenire cum ruinis dirutorum, & structura atque elegantia eorum, quae supersunt. Hujus differentiae & discriminis ingentis vera haec est ratio.

Quum primis Urbis & Reipub. temporibus, exiguae modicaeque illius essent opes, Diis erigebantur, & construebantur sub dio dumtaxat altaria nuda, aut sub tabernaculis stramine tectis. Hujus generis fuit Ara, quae vocabatur Maxima. Tempia vero ipsa aut lignea erant, aut plane rustica.

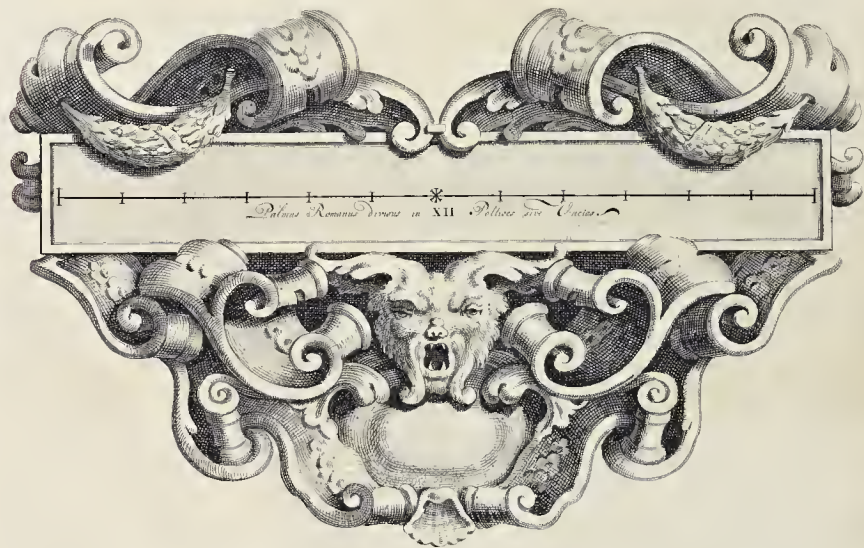
Haec tamen omnia, crescentibus Reipub. opibus, auctoritate ac jussu Consulium & Senatus, Imperatorum, Virorumque potentium & illustrium, communitata suere, in amplissima aedificia & templa. Et si forte vel incendio, vel aliam quamvis ob causam aliquid eorum erat restitendum, omnia ea elegantiorum & magnificentiorum in modum instaurabantur.

Saepe etiam usu venit, ut in Numis sola conspiciatur imago Dei cujusdam, cujus Numini sacrum habebatur non expressum in eo templum, propterea forte, ne quid foret ambiguum in ratione cultus Dei istius. Hujusmodi quid observasse mihi videor in Numo IO. MAX. CAPITOLINVS. Nullum quippe est dubium, quin Tarquinius Priscus exstruxerit Deo huic, in ipso Reipub. principio, Templum, omnium sui seculi splendidissimum. Atqui in Numo nihil ejus visum, nisi sola Eros AEdificii, suffulta pilis, aut columnis duabus, subter quas Jupiter, quasi sedens, exprimitur.

Nomunquam Antiquorum & ingentium AEdificiorum ruinis superstructae videntur aedificiae parvae, melius splendoris & artificii, ita ut ne minimam quidem similitudinem, aut convenientiam habeant cum structura veterum aedium, quibus sunt superimposita. Hoc vero exinde accidit, quia Gothi, Vandali & peregrinae gentes aliae, quibus Urbs devicta paruit, iisdem antiquis & dirutis aedificiis vice domuum, aut propugnaculorum, adversus hostiles adgressiones, uterentur.

Est & hoc, quod monere Lectorem volumus. Ut reperiantur Inscriptionum loca, tibi necessarium id fore duximus, notis quibusdam ea designavimus, tam in effigibus aeri incis, quam in descriptionibus Explicationum eorumdem. Earum notarum signa haec sunt, ✠, *, C.

Magnitudinem Palmi Romani etiam hic apponendam duxi, cujus unius mensura usus sum, in dimensionibus mechanicis Antiquorum AEdificiorum Columnarum & Pilarum.

EDITORIS PRAEFATIO.

Auctor Operis hujus, Agnatus meus **BONAVENTURA AB OVERBEKE**, a pueritia miro ingenii impetu ferebatur ad amorem artis pingendi effingendique, invitis quamquam patre & consanguineis, a quibus ad Litterarum studia destinatus erat. Sed ille obsecundare desideriis gnati tandem fuit coactus. Tradiderunt igitur eum erudientum illustribus hac in arte magistris cum nostratibus, tum extraneis, Parisiis & alibi, atque etiam longe celeberrimo in historiis pingendis artifice Gerardo de Lairellè, cujus quoque domestico contubernio multis annis usus est, antequam primae suae in Italiam profectio-
ni se accingeret, & post reditum.

Inde reversus totum se contulit ad hoc genus artis istius, quae in historiarum & imaginum Veteris aevi descriptionibus, ac tabulis versatur, in quem finem, quum Romae prima vice peregrinaretur, inter alia multa pictoriae diligentiae exercitia & ingenii lusus, nonnulla nobilissimorum Urbanae magnificentiae Monumentorum rudera & parietinas delineavit.

Ad postremum intermisso priore instituto suo perdiscendae artis pictoriae, & imaginum vivis coloribus perpoliendarum (quo in studio multum jam profecerat) animi gratia effigies duntaxat humanas, & quae ad id praeterea requirebantur, effingebat. Istorum tamen laborum suorum nihil in lucem proferre umquam est conatus; sed hoc, quod videtis, Opus consummare, & priusquam satis concederet edere vehementer optavit: neque tamen voti sui compos factus est, quamquam effigies omnes ipsemet aeri jam inciderat.

In effigie Tituli, quam ipse lethali impeditus morbo (interiit quippe phthisios specie quadam confectus) perficere non potuit, usus est opera & ministerio sculptoris Matthiae Pool, qui eandem absolutam, quatuordecim ante fatalem illius horam diebus, Auctori nostro retulit. Ornamenta Pyramidii Obelisci Pamphilii praeterea desiderabantur, quae iussu meo sunt expedita.

Tabula vero Urbis, quam sculptori tradiderat, nondum erat perfecta; hanc ego postea absolvendam dedi; & ornamenta illius effingere iussi pictorem Ottomarum Elliger. Effigiem porro Auctoris biennio ante mortem ipsius depictam, sculpendam commisi defuncto nuper Vermeulen Antverpiensi; sed in Dedicationis imagine meum propositum pictor & sculptor sunt secuti. Numismata nondum quoque aeri erant incisa, quod meo demum mandato nominatus Pool effecit; ipsos etiam veros Nummos acquisivi ex Armariis Illustrissimi Comitis Swartzburgii, Dominorumque de Barry & Uilenbroek; quique in iis non reperiebantur, ex optimorum ea de re Auctorum libris decerpandos, omnesque, ut aequabile Opus foret, ad unius formae magnitudinem redigendos curavi. Duobus autem lineolis intermediis conjunctos exhibui Nummos, quorum effigies binae referebant simul causam & auctorem cudendi Nummi; quorum vero effigies auctorem Nummi non adjunctum habebant, eos unica lineola conjunctionis notavi.

Descriptionem denique Operis totius ipsemet adhuc superstes Auctor absolverat, unica Murorum Romanae Urbis historia excepta, quam inchoaverat; eam porro consummandam dedi, usus consilio Eruditissimi Clarissimique Domini Joannis le Clerc, prout etiam feci in versione Operis totius Gallica, concinnata diligentia & studio viri docti.

Haec erant illa, Lector, quorum te penitus ignarum esse nolui, cognitarum caetera ex ipsius Auctoris Praefatione.

P R I V I L E G I E.

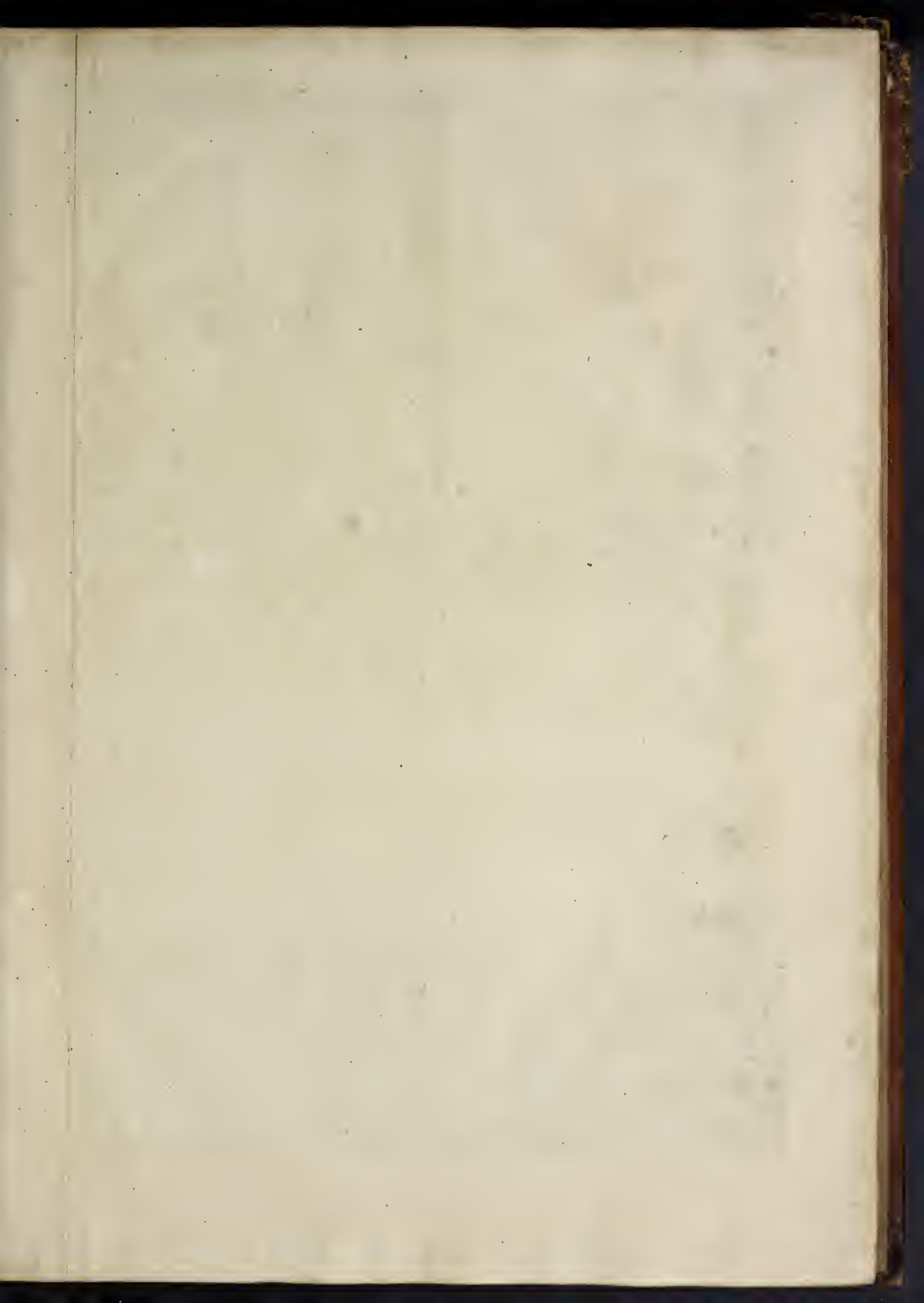
DE STAATEN van HOLLANT ende WESTVRIESLANT, doen te weeten, Alfoo Ons vertoont is by MICHEL VAN OVERBEKE, wonende tot Amsterdam, dat hy Suppliant voornemens was in 't ligt te geeven, *alle de jegenswoordige Overblyfsels der Antique Gebouwen der Stad Romen, door wyle BONAVENTURA VAN OVERBEKE, gedurende desselfs verblyf in Italien naa het leuen geteykent, ende naderbant hier te Lande door den selven in kopere platen gebraght, met bygevoegde Beschryvinge der selve, dogh vermits den Suppliant bedught was, dat her voorz. Werk in het light komende, door ymant anders, 't sy in 't geheel of ten deele, ofte by aparte platen, soude moogen naemaakt of de beschryvinge naagedruckt werden, waar door hy Suppliant seer groot naadele soude koomen te lyden, soo Keerde hy Suppliant sigh met alle erbidighydt tot Ons, verfoekende, dat Wy hem Suppliant geliefden te beguntigen, mer een Privilegie om de voorz. Wercken, gedurende den tyt van vyftien eerst aghtereenvolgende Jaaren, allecnigh te mogen verkopen, ofte doen verkopen, mer verboth, dat niemant gedurende den voorz. tyd, enige van dien 't sy in 't groot of kleyn, in 't geheel ofte den deele, ofte by aparte platen soude moogen naamaaken, of op eenigerhande wyse in koper brengen, off buyten deese Provincie naagmaectt ofte in 't koper gebraght, soude mogen inbrengen, veruylen ofte verkopen, ofte oock Beschryvinge naa te drukken ofte naagedruckt in deese Landen te brengen op seekere groote poene by ons tegens de Contraveuteurs te statueren, SOO IST, dat Wy de saeck en 't voorz. verfoeck overgenierckt hebbende, ende genegen wescnde ter beede van de Suppliant, nyt onse regte wetenschap, Souveraine Maght en Authoriteyt, den selven Suppliant Geconienteert, Geaccordeert ende Geoetroyeert hebben, Consentereen, Accordeeren ende Oetroyeeren hem mits deesen, dat hy gedurende den tyd van vyftien eerst aghter een volgende Jaaren, *alle de voorz. jegenswoordige overblyfsels der Antique Gebouwen der Stad Romens, door wyle BONAVENTURA VAN OVERBEKE gedurende desselfs verblyf in Italien naa het leuen geteykent, ende naderbant door den selven in kopere platen gebraght, met bygevoegde beschryvinge der selve,* binnen den voorz. onsen Landen, alleen sal mogen drukken, uytegeven ende verkopen, verbiedende daerom allen en een iegelyk het voorz. Werk in 't geheel of ten deel, in 't groot off in 't kleyn ofte by aparte platen naa te maacken ofte op enigerhande wyse in 't koper te brengen, ofte oock de Beschryvinge naa te drukken, off elders nagedruckt in de voorz. onsen Lande te brengen, op verbeurte van alle de naagmaecte ofte naagedruecte, en ingebraghte ofte verkofte Exemplaren, en een boete van drie hondert guldens daer en booven te verbeuren, te Appliceeren een derde part voor den Officier die de Calange doen sal, een derde part voor de Armen der plaatse, daar het Casus voorvallen sal, ende het resteerende derde part voor den Suppliant; Alles in dien verstaende, dat Wy den Suppliant met deesen onsen Oetroye alleen willende Gratificeeren, tot verhoedinge van syn schade, door het nadrukken van het voorz. Werk, daar door in geenigen deele verstaan, den inhoud van dien te Authorisereen of te Advouereen, en veel min her selve onder Onse protexie en bescherminge eenigh meerder Credit, aansien ofte reputatie te geeven, nemaer den Suppliant, in cas daer inne iets onbehoorlyks soude Influeeren, alle het selve tot synen laste sal gehouden weesen te verantwoorden, tot dien eynde wel expresselyk begerende, dat by aldien hy deesen Onsen Oetroye voor het selve Werk sal willen stellen, daar van geen geabbrevieerde of gecontracteerde mentie sal moogen maacken, nemaer gehouden weesen, het selve Oetroy in 't geheel en sonder enige Omisatie, daar voor te drukken of te drukken, en dat hy gehouden sal syn een Exemplaar van het voorz. Werk, gebonden en wel geconditioneert, te brengen in de Bibliotheecq van Onse Universteit tot Leyden, ende daer van behoorlyk te doen blycken, alles op poene van het effect van dien te verliesen; Ende ten eynde den Suppliant deese Onsen Consente en Oetroye mogen genieten als naer behooren, lasten Wy allen en een iegelyk dien her aangaan magh, dat sy den Suppliant van den inhoud van deesen, doen laten en gedoogen, rustelyk, vreedelyk en volkomentlyk, genieten en gebruycken, cesserende alle beleyt ter contrarie; Gedaa in den Hage onder Onsen Groten Zegele, hier aen doen hangen den 18de Augusti, in 't Jaar Onses Heeren en Saligmaakers, duysent seven hondert en seven.*

A. HEINSIUS, v.

Ter Ordonnantie van de Staaten

SIMON VAN BEAUMONT.

(L. S.)

REGIA
CONSULARIS

IMPERATORIA

1. Caputium
2. Templ. S. Viri Caputium.
3. Babia Palli.
4. Sepulch. Belli.
5. Columna S. Martini.
6. S. Mariae D. D.
7. Domus Palii.
8. Templ. S. Mariae Viridis.
9. Templ. S. Martini.
10. Templ. S. Martini.
11. Templ. S. Mariae Reginae.
12. Basil. S. Clementis.
13. Templ. S. Martini.
14. Arc. S. Martini, Archidiacon.
15. Templ. S. Martini.
16. Templ. S. Concordiae.
17. Arc. S. Martini S. Martini.
18. Columna S. Martini.
19. Templ. S. Martini S. Martini.
20. Templ. S. Martini S. Martini.
21. Templ. S. Martini S. Martini.
22. Templ. S. Martini S. Martini.
23. Templ. S. Martini S. Martini.
24. Templ. S. Martini S. Martini.
25. Templ. S. Martini S. Martini.
26. Templ. S. Martini S. Martini.
27. Templ. S. Martini S. Martini.
28. Templ. S. Martini S. Martini.
29. Templ. S. Martini S. Martini.
30. Templ. S. Martini S. Martini.
31. Templ. S. Martini S. Martini.
32. Templ. S. Martini S. Martini.
33. Templ. S. Martini S. Martini.

QUANTA OLIM FVERIT

P O R T A

FLUMENTANA, nunc POPULI.

FLUVENTANA dicebatur, quod esset prope Tiberim. Docet hoc Festus, in voce *Flumentana*. *Flumentana*, inquit, *porta Romae appellata, quod Tiberis partem ea fluxisse affirmant*. Fuit haec alio loco sita, atque quo nunc est porta *Populi*. Equidem sita fuit ad ripam Tiberis, ubi nunc sunt Farnesiorum aedes; vel non longe a Campo Florae, e regione murorum, quos Ancus rex construxerat in Janiculo. Hinc Livius (*Lib. XXXIV. cap. 21*) *Tiberis infestiore quam prius impetu illatus Urbi, duos pontes, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam evertit*. Aurelianus hanc, credo, transtulit eo loco, ubi nunc est, quando hac parte Urbis moenia protulit, quae a via Flaminia, hanc portam transeunte, nomen accepit.

POPULI nunc vocatur, forte quia, sita in vicinia Mausolei Augusti, proceras circa se habuit populos, quibus obumbrabatur sepulcrum istud, conditum quondam prope aedem S. Rochi: vel quod Augustus silvas, huic aedificio circumdatas, publicarat in usum Populi Romani. Quamquam hoc esse verius arbitrator, quod propinqua aedes B. Virginis, quam extruxit Paschalis II. Pontifex, cognominata fuerit a Populo Romano.

Exornata haec porta fuit a Pio IV. Pont. Max. (uti probat suprapositus Nummus) columnis, ornamentis, imaginibusque SS. Petri & Pauli, juxta delineationem Michaëlis Angeli Bonarotae. Jacobus autem Barozius da Vignola opus absoluit, inscriptionemque hanc illi imposuit.

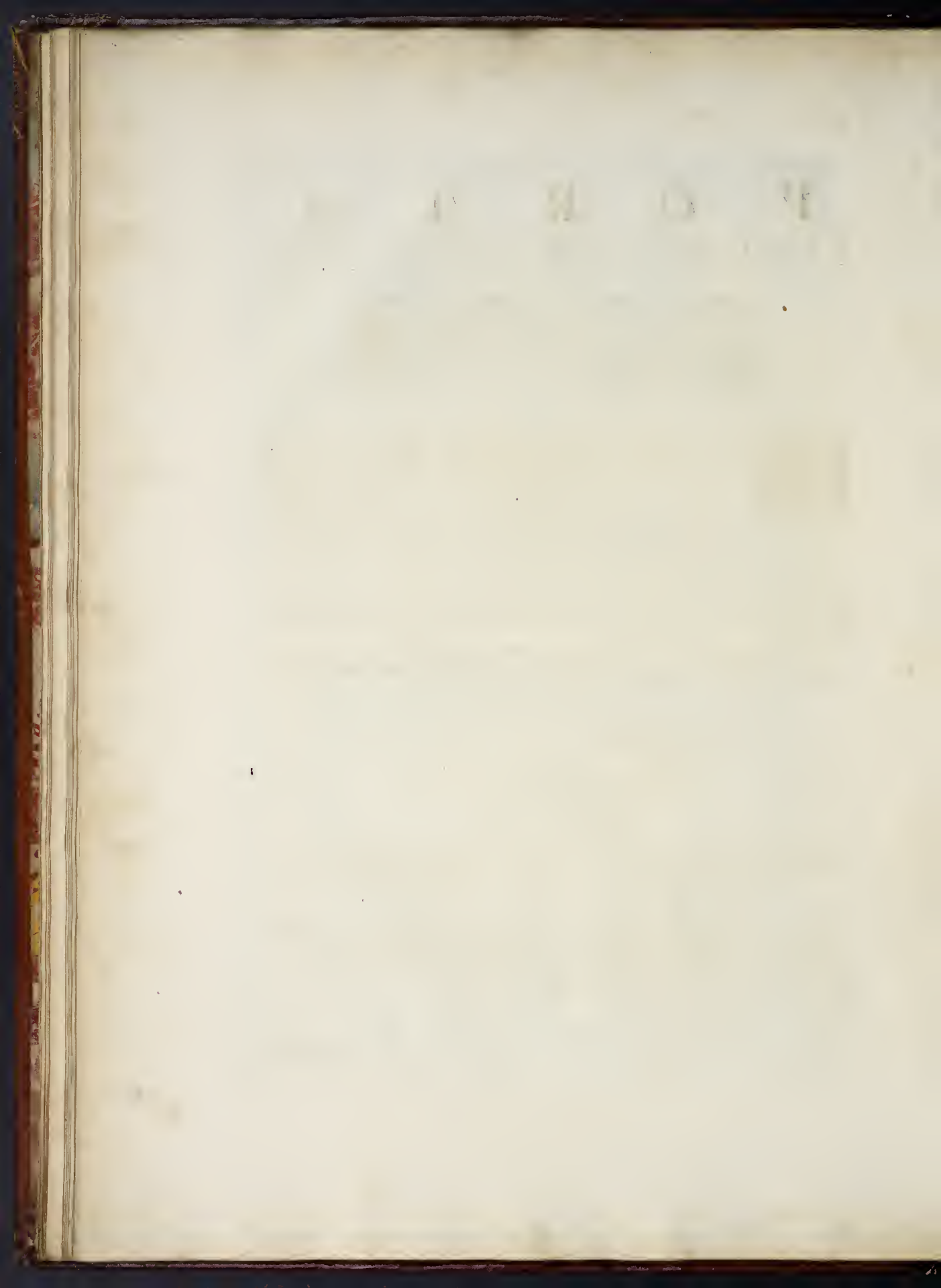
PIVS. IIII. PONTIF. MAX.
PORTAM. IN. HANC. AMPLI-
TVDINEM. EXTVLIT. VIAM.
FLAMINIAM. STRAVIT.
ANNO. IIII

Hanc portam refecit Alexander VII. variisque ornamentis & insignibus suae gentis augustiorem reddidit, operique supra januam inferendum curavit marmoreum lapidem, cum hoc lemmate.

FELICI FAVSTOQUE INGRESSVI

Quae eadem verba leguntur in Numismate quodam Pontificis hujus, exprimente effigiem Pontificis & portae ipsius. (quod hic superius etiam exhibetur) Indicatur autem hoc Titulo & Numismate felix in Urbem adventus Christinae, reginae Suecorum, Romam invitatae ab hoc Pontifice.

Haec porta e Tiburtino constructa est lapide; columnae illius e marmore factae sunt varii coloris, ordine Dorico, quarum diametros est quatuor palmorum Romanorum.

P O R T A

COLLATINA, nunc PINCIANA.

OLLATINA PORTA erat proxima loco post Flumentanam. De hac Livius (*Lib. I. cap. 37.*) ait: *Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis a rege Tarquinio ademptum.* Nominis rationem tradit Festus, in voce *Collatia*. *Collatia oppidum fuit prope Romam, eo quod opes aliarum civitatum ibi fuerint collatae, a qua porta Romae Collatina dicta est.* Quin, & nostra quoque aetate, ex consuetudine Veterum, *Collatia* dicitur, quidquid agri Romani habetur circa eam portam.

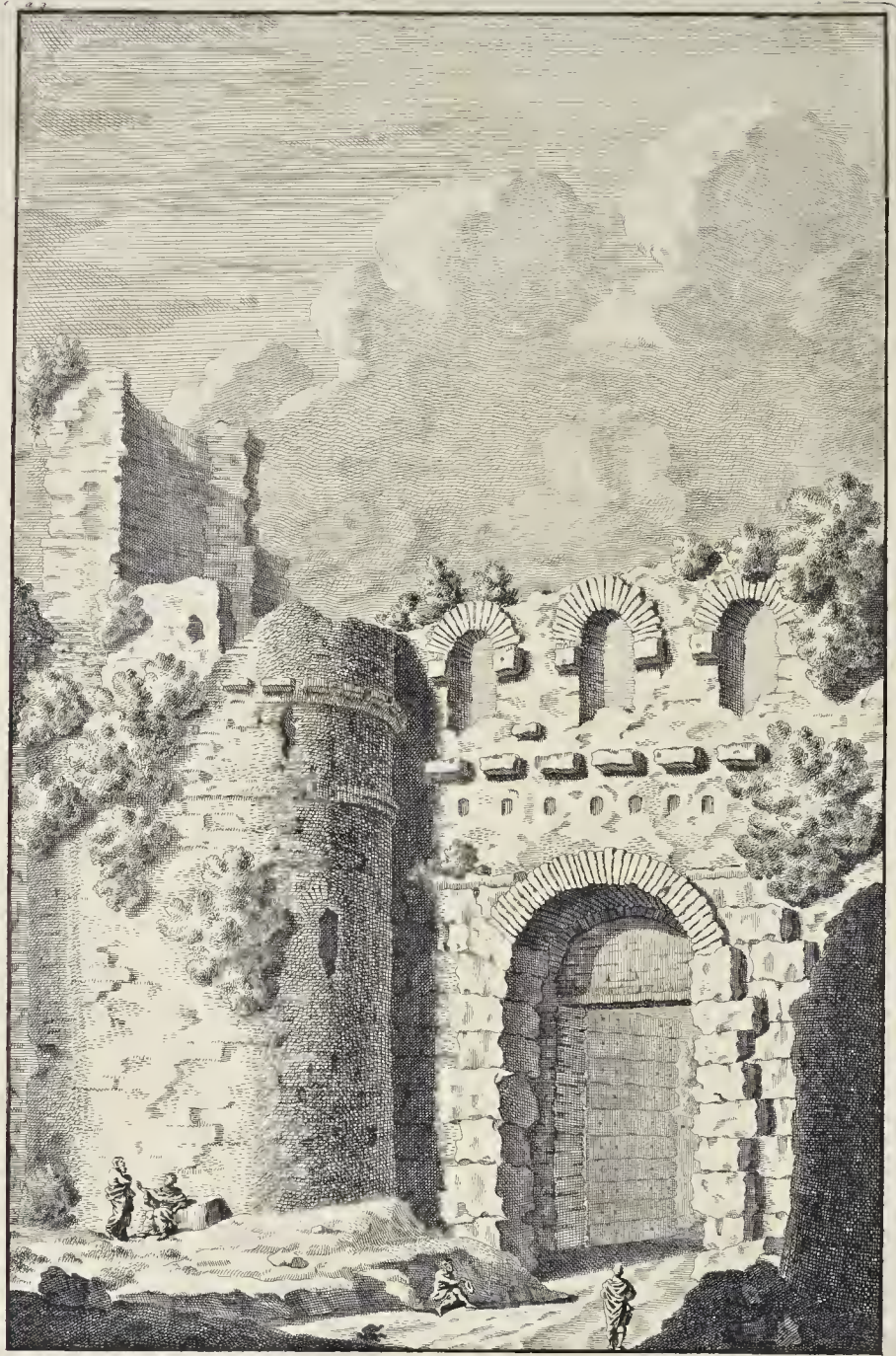
Sunt qui existimant, moenia, in quibus nunc haec est porta, Belisarium extruxisse; & idcirco portam Flumentanam & hanc nostram collocant extra Urbem antiquam. Doctiores tamen censent, a Belisario fuisse instaurata moenia, quae diu ante fuerant posita, moenibusque a Collina porta productis, Collatinam aliis fuisse additam, aut cum Flumentana eo loco, ubi nunc cernitur, translata.

PINCIANA hoc ferme tempore dici coepit, quod proxima esset palatio senatoris Pincii. Testis Procopius, Belisarii in bello Gothico comes. (*Bell. Goth. Lib. I. cap. 18.*) Neque enim ab eo hoc nomine vocaretur, nisi jam prius moenia eouisque prolata fuissent; atque porta isthaec habuisset id nomen, vulgo cognitum.

THE
MUSEUM
OF
THE
CITY OF
NEW YORK
AND
THE
MUSEUM OF
THE
CITY OF
BOSTON

P O R T A

AGONENSIS, QVIRINALIS, SALARIA, LAVERNALIS, SALVTARIS,

nunc C O L L I N A.

AGONENSIS nomine appellatam testatur Festus, in voce *Agonia*. *Agonia*, inquit, *sacrificia, quae fiebant in monte. Hinc Romae mons Quirinalis Agonius, & Collina Porta Agonensis.*

QVIRINALEM fuisse quoque dictam, his verbis docet, in voce *Quirinalis*: *Quod ea in collem Quirinalem iretur; sive quod proxime eam esset Quirini sacellum.* Idem, nimirum, auctor tradit, inundato circo Flaminio, *Agonales ludos*, qui in eo celebrabantur, extra portam fuisse peractos. Ludi vero ipsi *Agonales* dicebantur; quia celebrabantur in honorem *Dei Agonii*, qui rebus agendis praeerat, teste Festo eodem, in voce *Agonium*. Antiquitus ergo his duobus nominibus hanc portam fuisse insignitam, satis constat: vel quod iis ludis rex sacrorum hostiam immolare esset solitus, quam veteres *Agoniam* vocabant: vel quod hi ludi peragerentur in montibus, quos *Agones* vocabant.

SALARIA dicebatur quoque praefixa, a via nominis hujus. De hac via loquitur Plinius (*Lib. XXXI. cap. 7.*) *Sal apud antiquos magna auctoritate, sicut apparet ex nomine Salariae viae, quoniam illa sal in Sabinos portari consueverat.* Sive, ut Festus vult, in voce *Salaria*: *Quia per eam Sabini sal a mari deferrebant.* In hanc viam incidit Nomentana; & nulla alia, ut constat, via commodior est euntibus in Sabinos. Testis Tacitus (*Hist. III. cap. 78.*) *Ut transversis itineribus per agrum Sabinum via Salaria Urbem introiret.* Quod ipsum satis luculenter patet ex hac inscriptione, seu titulo, inciso in altero latere pontis Narsetis, quem pontem fuisse ostendit viae Salariae.

IMPERANTE. D. N. PISSIMO. AC. TRIUMPHALI SEMPER. IVSTINIANO. PP. AVG. ANN. XXXVIII
NARSES. VIR. GLORIOSISSIMVS. EX. PRAEPOSITO. SACRI. PALATII. EX. CONS
ATQVE. PATRICIVS. POST. VICTORIAM. GOTHICAM. IPSIS. EORVM. REGIBVS
CELERITATE. MIRABILI. CONFLICTV. PVBLICO. SVPERATIS. ATQVE. PROSTRATIS
LIBERTATE. VRBIS. ROMAE. AC. TOTIVS. ITALIAE. RESTITVTA. PONTEM. VIAE. SALARIAE. VS
QVE. AD. AQVAM. A. NEFANDISSIMO. TOTILA. TYRANNO. DISTRVCTVM. PVRGATO. FLVMINIS. ALVEO
IN. MELIOREM. STATVM. QVAM. QVONDAM. FVERAT. RENOVAVIT.

Altera vero haec est; literis paulo melioribus

QVAM. BENE. CVRBATI. DIRECTA. EST. SEMITA. PONTIS. ♦
ATQVE. INTERRUPTVM. CONTINVATVR. ITER. ♦
CALCAMVS. RAPIDAS. SVBIECTI. GVRGITIS. VNDAS. ♦
ET. LIBET. IRATAE. CERNERE. MVRMVR. AQVAE. ♦
ITE. IGITVR. FACILES. PER. GAVDIA. VESTRA. QVIRITES. ♦
ET. NARSIM. RESONANS. PLAVSVS. VBIQVE. CANAT. ♦
QVI. POTVIT. RIGIDAS. GOTHORVM. SVBDERE. MENTES. ♦
HIC. DOCVIT. DVRVVM. FLVMINA. FERRE. IVGVM. ♦

LAVERNALIS item vocabatur, quod duceret euntes ad ejus Deae templum, in via Salaria.

SALVTARIS vero appellabatur, ab aede Salutis, illi proxima.

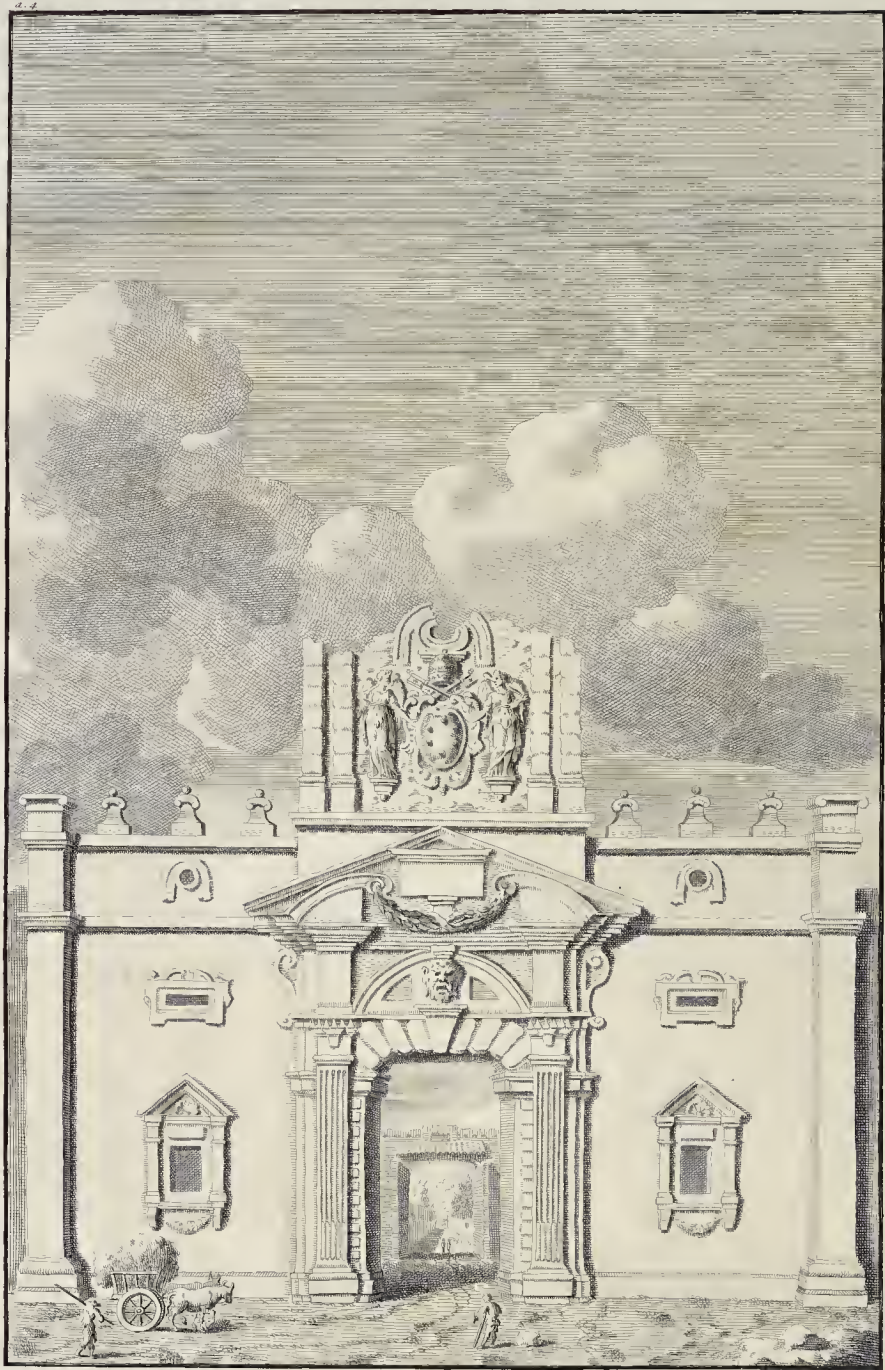
COLLINA nunc dicitur, vel a collibus Quirinali & Viminali: vel ab Urbis tribu, quae ab hoc loco denominabatur. Varro (*de LL. lib. IV. p. 16. Ed. Scal.*) *Partes Urbis tribus dictae, & ab locis Suburana, Esquilina, Collina, Palatina.*

Tribus extra hanc portam milliariibus, Hannibal castra sua posuit, juxta amnem Anienem. Livius *Lib. XXXVI. cap. 10.*

P O R T A ⁷

VIMINALIS, FIGVLENSIS, CATVLARIA, NOMENTANA,
nunc S. A G N E T I S, & P I A.

VIMINALIS PORTA sequitur Quirinalem, cum monte ejusdem nominis, in quo sita est, & ab eo dicta. Regum autem tempore, in aggerem Tarquiniū fuisse eam commemorant. Strabo (*Lib. V. ubi loquitur de Urbe*) *In aggere, ait, medio tertia est Porta, ejusdem nominis cum colle Viminali. Viminalem quoque nuncupatam censent, non a monte tantum Viminali, sed & ab ara Jovis Viminii. Fectus de illa ita loquitur (in voce Viminalis.) Viminalis & porta, & collis appellabantur, quod ibi Viminum silva fuisse videtur, ubi est & ara in Viminio consecrata.*

FIGVLENSIS etiam appellabatur, forte a figulis, qui extra illam suas habebant officinas.

CATVLARIAM fuisse NONENTANAM, censent, inter Doctos, Panvinius & Donatus, moti auctoritate Festi (in voce *Catularia*.) *Catularia, inquit, porta Romae dicta est; quia non longe ab ea, ad placandum Caniculae sidus, frugibus inimicum, rufae canes immolabantur, ut fruges stavescentes ad maturitatem perducerentur. Huc spectat etiam Ovidii testimonium (IV. Fastorum §. 905. prope finem.)*

*Hac mihi, Nomento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida pompa via.
Flamen in antiquae lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flummis, exta daturus ovis.*

Paullo infra rationem hujus sacrificii adscripsit Poëta (§. 941.)

*Pro cane fidereo canis hic imponitur arae:
Et, quare pereat, nil nisi nomen habet.*

S. A G N E T I S eadem nunc dicitur, ab aede huic Divae sacra, extra pomoerium.

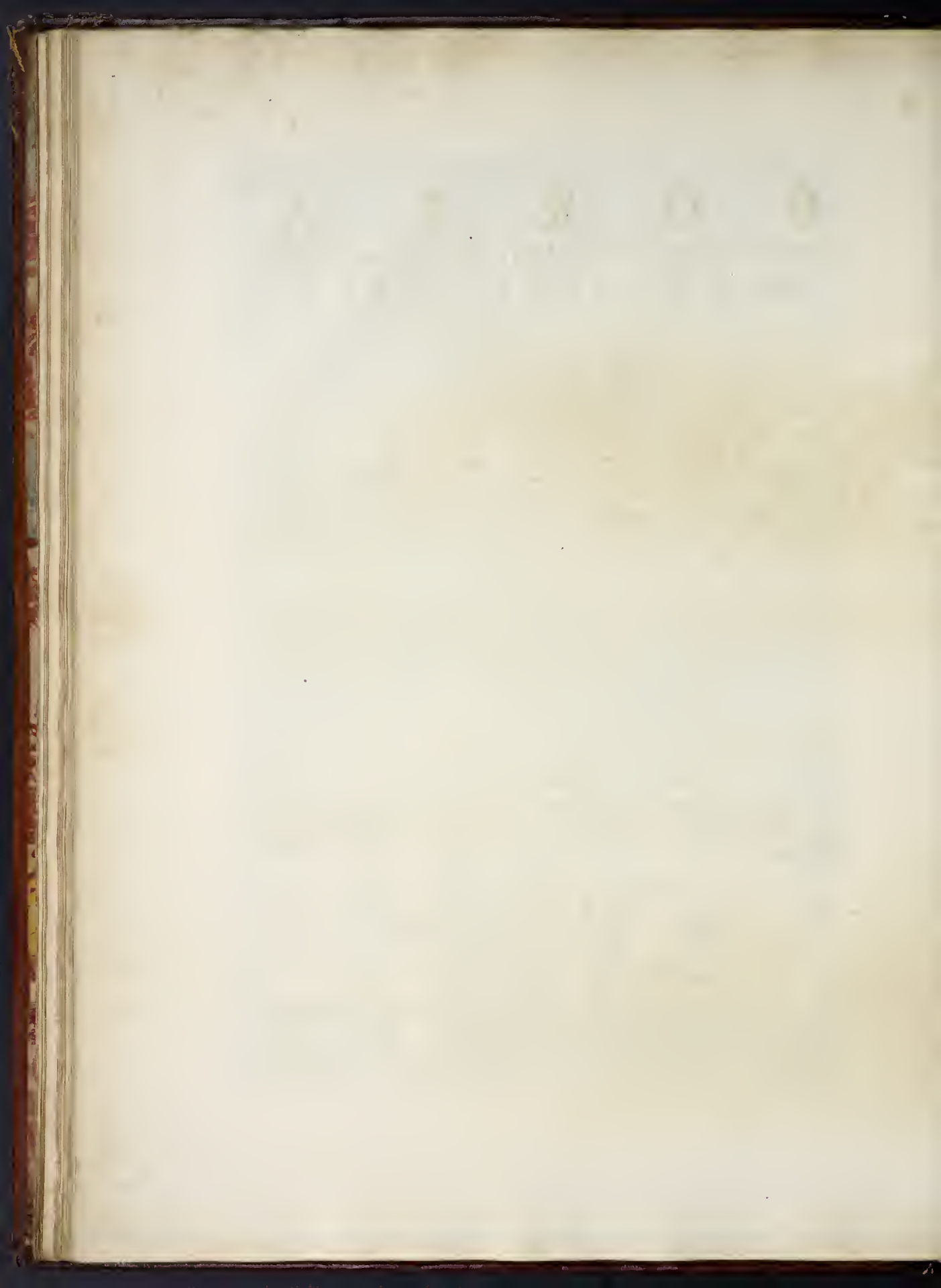
P I A vocatur hodie etiam, quia Papa Pius IV. veterem clauit, & aliam, huic proximam, amplio-rem extruxit in formam augustiorem, deque suo nomine appellari voluit, hoc in marmore insculpto titulo,

PIVS. III. PONT. MAX.
PORTAM. PIAM.
SVBLATA NONENTANA. EXTRVXIT.
VIAM. PIAM.
ÆQVATA. ALTA. SEMITA.
DVXIT.

Pilae striatae prope basin latae sunt palmos Romanos quatuor, cum dodrante, operis Dorici. Ipsa porta lapide constat Tiburtino, ornamentis ex marmore confectis.

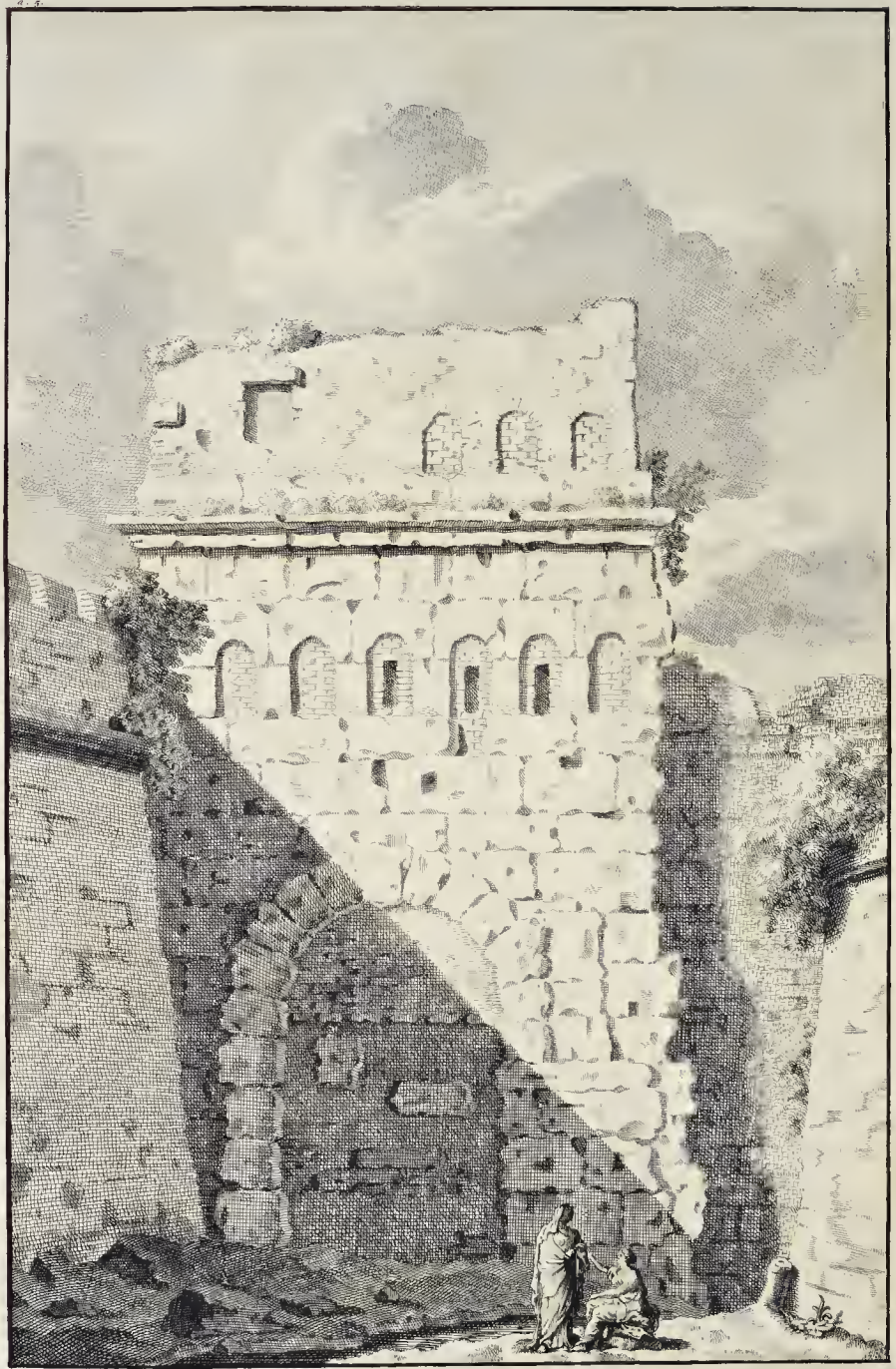
D

PORTA

P O R T A

QVERQVETVLANA, nunc CLAVSA.

Bstrueta nunc haec est porta, quam nostrae aetatis plerique *Inter-aggeres* nominant, omni tamen probabili ratione nominis hujus carentes: siquidem longe ab ea positus fuit, qui *Tarquini agger* dicitur. Et quum Urbis ambitus adhuc angustior esset, in medio ejus aggeris reperiebatur *porta Viminalis*.

Ego autumo, a Plinio *Querquetulanam* dici (*Lib. XVI. cap. 10.*) *Silvarum* certe *distinguebatur insignibus. Fagutali Jovi etiam nunc, ubi lucus Fageus fuit; porta Querquetulana; colle, in quem Vimina petebantur.* Erat igitur Viminum silva in colle Viminali, unde & huic colli nomen. Ejus latitudo, relicto ambitu vivarii, perficitur paullo plus stadüs tribus: & muri prius extendebantur fere a porta nunc *S. Agnetis* ad hanc *Clausam*, si fundamenta operis spectes. Ergo liquet, absurdum esse, si quis dixerit, spatio tam exiguo portam, nomine *Inter-aggeres*, positam fuisse inter *Viminalem* & *Querquetulanam*, quarum alteram Strabo, (*Lib. V. ubi de Roma*) alteram vero Plinius (*loco citato*) in eodem Viminali fuisse scribunt.

Nonnulli tamen volunt, *Querquetulanam* in monte Coelio stetitisse, quoniam Tacitus (*Ann. IV. cap. 65.*) scribit: *Coelium montem Querquetulanum prius vocitatum.* Et Festus inquit: *Nymphas Querquetulanas appellatas, praesidentes querqueto, quod genus silvae erat intra portam, quae ab ea dicta sit Querquetulana.*

Itaque hinc satis patere existimo, portam *Querquetulanam* eam esse, quae nunc *Clausam* est, prope Castrum Praetorium, vel non longe ab eo.

THE HISTORY OF THE
CITY OF LONDON

By WALTER BURNETT
Esq. of the Middle Temple
and of the Inner Temple
in the City of London
Author of the History of the
City of London, &c.
Printed by W. B. G. & Co. Stationers
Hall, London.

P O R T A

EXQVILINA, METIA, PRAENESTINA, TIBVRTINA, TAVRINA,
LIBITINA, nunc S. LAURENTII.

EXQVILINA ab exquiliis, ubi fuerat condita, dicitur. Testis Horatius (V. *Epod.* v. 100.)

*Post insepulta membra differunt lupi,
Et Exquilinae alites.*

Nec dissentit Tacitus, qui (*Lib. II. Anial. cap. 32.*) scribit: *Sumptum more prisco extra portam Exquilinam de nocentibus supplicium.* Porphyrio ad Horatium notat, in regione Aggeris, extra portam Exquilinam, solita fuisse pauperum corpora vel comburi, vel projici. Projecta fuisse dicto loco docet Horatius; combusta Plautus. (*Casina. Act. II. sc. 6. v. 2.*)

Ch. *Illum aedopol videre ardentem te extra portam Metiam.*
Cl. *Credo ecastor velle.*

METIAM aliquando eam fuisse dictam hinc liquet.

Istis in locis (*R. P. Bernardus Montefauconius, in Diario suo Italico*) vivarium erat, teste Procopio (*Hist. Gothic. Lib. I. cap. 19. fere in fine.*) sive receptaculum animalium, ad Urbis moenia, proxime portam Exquilinam, non autem propter castra Praetoriana, ut Ligorio visum, refragante apertissime Procopio. Ligorium secuti sunt plerique omnes, qui Romae ichnographiam ediderunt; & quod mirum, nullo alio, quam Procopii testimonio, qui tamen diserte ad portam Exquilinam vivarium locat.

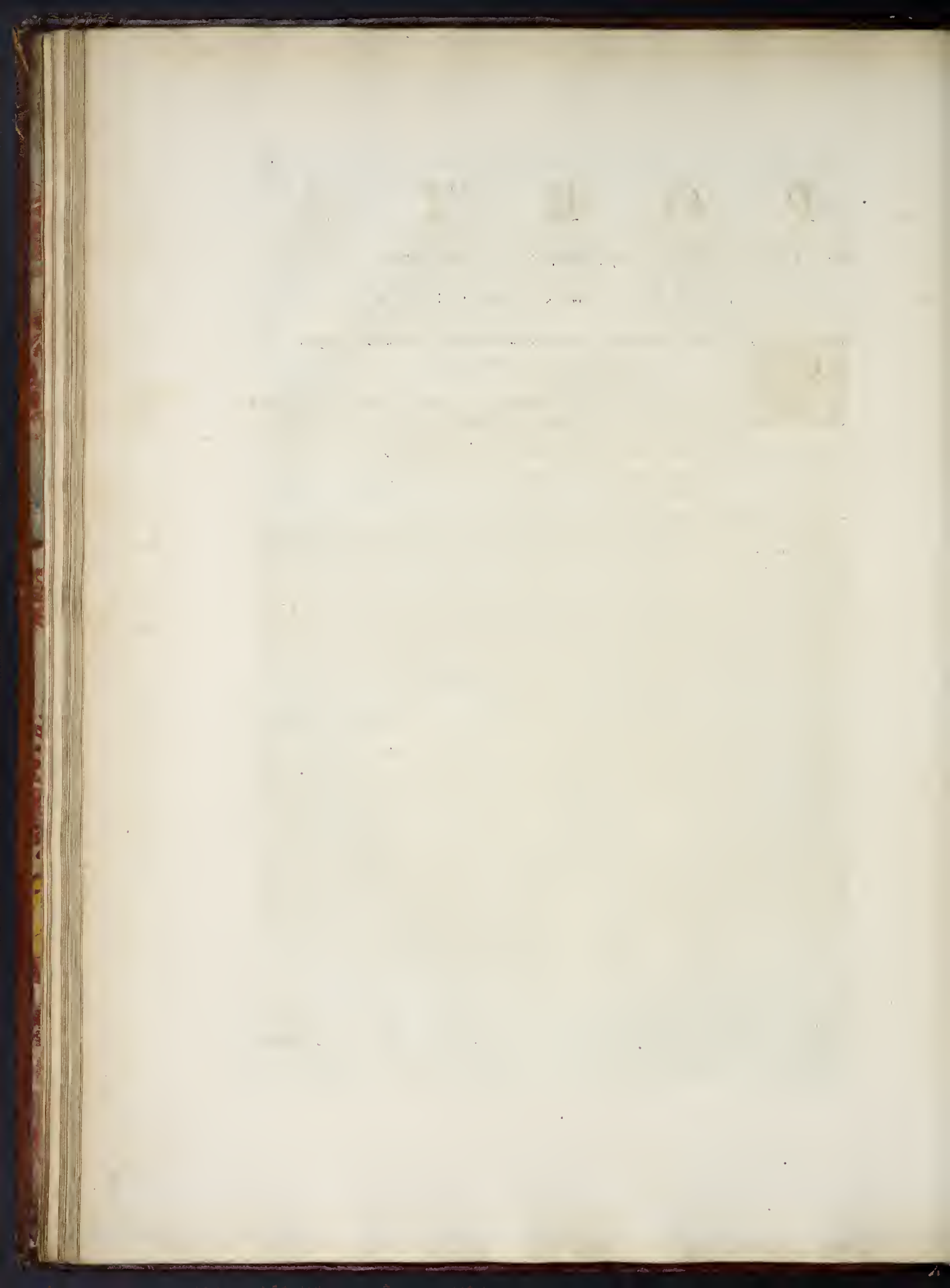
PRAENESTINA etiam dicitur, quia per eam tenditur Praeneste versus. Nuncilli nomen est *Palastrina*. Flaminius Vacca (quondam non ignobilis sculptor Romanus, qui Romae floruit sub finem seculi XV. cujusque schedas Italicis suo Diario inferuit, Latinoque sermone edidit Montefauconius) a porta *S. Laurentii* viam Praenestinam semper ducit. Et sane isthac Praeneste olim itum fuisse, non absurdum vero; quando P. Victor *portam Tiburtinam, Gabinam* item nuncupat, a *Gabiis*, qui ad viam Praenestinam erant.

TIBVRTINA vocatur, quia per eam iter est versus Tibur.

TAVRINAE nomen accepit, a reperto ibidem loci capite tauri; uti id ostenditur in coelato tauri capite, quod conspicitur in fronte interiore ipsius portae.

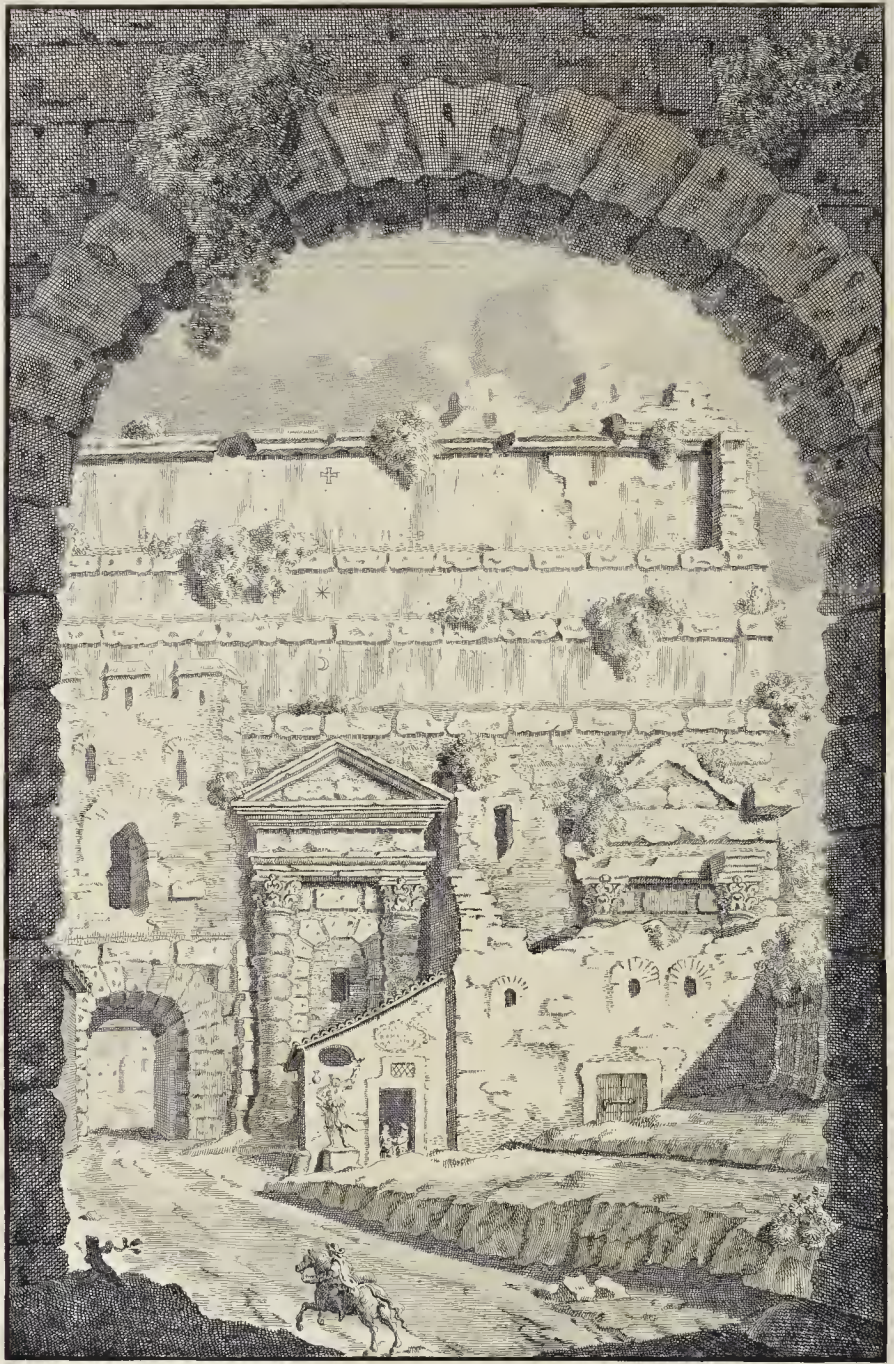
LIBITINA fuit quoque dicta, quoniam per eam efferrentur cadavera mortuorum, in campum Exquilinum, commune plebis sepulcrum. Vox autem *Libitinae* & Deam ipsam significat, & opus libitinariorum. In hujus quoque Deae templo vendebantur & locabantur, quae ad sepulturam spectabant.

S. LAURENTII hodiernum illius nomen est. Is quippe martyr usus est super cratem ferream, impositam ardentibus prunis, in *Viminali*, ubi nunc est aedes *S. Laurentii*, cognomento in *Panisperna*, sublatu eadem nocte a S. Hippolyto, & per Exquilias extra Urbem coemeterio Cyriacae, in agro Verano, sepultus est. Refert autem Anastasius, in S. Silvestro, fuisse hoc in loco exstructum templum, in honorem S. Laurentii, a Constantino. *Eodem, dicit, tempore Constantinus Augustus fecit Basilicam Beato Laurentio Martyri, via Tiburtina, in agro Verano, supra arenarium cryptae, &c.* Nomen vero *Panispernae* Montefauconius probabiliter vitiatum censet, ex nomine *Perperna*, cujus inscriptio istic reperta fuit. Hinc enim, corrupto per plebejum usum vocabulo, *Panisperna* factum fuit. Ecclesia vero haec eo loco structa fertur, quo S. Laurentius in craticulam coniectus est; ajuntque, craticulae partem istic asservari. Ex actis porro S. Laurentii habemus, ibidem olim fuisse thermas Olympiadis.

P O R T A

LABICANA. LAVERNALIS. NAEVIA. RAVDVSCVLANA,
nunc M A I O R.

LABICANAM Plinius portam hanc appellatam scribit a via, quae per eam ducebat. Verba Plinii sunt (*Lib. XXXVI. cap. 5.*) *Mars est etiam nunc sedens colossus, ejusdem in templo Bruti Callaici, apud circum eundem, ad Labicanam portam eunti.*

LAVERNALIS dicitur a *Laverna*, Dea furum, quae si extra hanc portam habuit aram, fuit etiam eidem Deae lucus extra portam Collinam, illi propinquam, docente Acronne, in Horatium (*Lib. I. Epist. xvi.*)

NAEVIA vocatur a plerisque, quae Exquilinae est proxima, quod sita esset in nemoribus *Naevii*, ut ait Varro. *Naevius enim loca, ubi ea sic dicta, coluit. Naevia silva dicta juxta Urbem, quod Naevii cujusdam fuerit, auctore Festo, in voce Naevia.*

RAVDVSCVLA porta, inquit Varro, quod *acrata* fuit. *Aes raudus dictum, ex eo in veteribus mancipiis scriptum, raudusculo libram ferito.* Hujus portae mentionem quoque facit Valer. Maximus (*Lib. V. cap. 6. Exemplo 3.*) *Dignam pietatem, quae quod ad solidam gloriam attinet, septem regibus praeservatur, cujus testandae rei gratia capitis effigies aereae portae, qua excefferat, inclusa est, dictaque Raudusculana, quod olim aera raudera dicebantur.*

MAIOR porta nunc appellatur, forte quod aedificata sit cum ingenti operis magnificentia, unde & *Aquae Claudiae Castellum* vocatur. Ejus conditorem Belisarium fuisse crediderim; ille siquidem Urbis muros, a Gothis dirutos, restituit. Verumtamen alium in locum translata ab eodem fuisse, verisimile mihi videtur; quod Veteres non solent Aquaeductuum formis, vel Castello, portas subjicere.

Hunc autem Aquaeductum pertransibant Aquae triplices, *Aqua Julia, Aqua Claudia, & Aqua Martia.* Tres hic visuntur Inscriptiones memorabiles.

Prima Inscriptio haec est, quatuor versuum; sed dissentiunt Viri Docti in ea interpretanda & legenda.

TI. CLAVDIVS. DRVSI F. CAISAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIF. MAXIM
TRIBVNICIA. POTESTATE. XII. COS. V. IMPERATOR. XXVII. PATER. PATRIAE
AQVAS. CLAVDIAM. EX. FONTIBVS. QVI. VOCABANTVR. CAERVLEVS. ET. CVRTIVS. A. MILLIARIO. XXXV
ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM. PERDVCTAS. CVRAVIT

Altera, quae hic legitur, Inscriptio haec est.

IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVST. PONTIF. MAX. TRIB. POT. II. IMP. VI. COS. III. DESIG. III. P. P
AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA. INTERMISSAS. DILAPSASQVE
PER. ANNOS. NOVEM. SVA. IMPENSA. VRBI. RESTITVIT

Tertiae Inscriptiois haec sunt verba.

IMP. T. CAESAR. DIVI F. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC
POTESTATE. X. IMPERATOR. XVII. PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. VIII
AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA
A. DIVO. VESPASIANO. PATRE. SVO. VRBI. RESTITVIT. CVM. A. CAPIT. AQVAVM. A. SOLO. VITVITATE. DILAPSAS. ESSENT. NOVA. FORMA. RESDVCTAS. SVA. IMPENSA. CVRAVIT

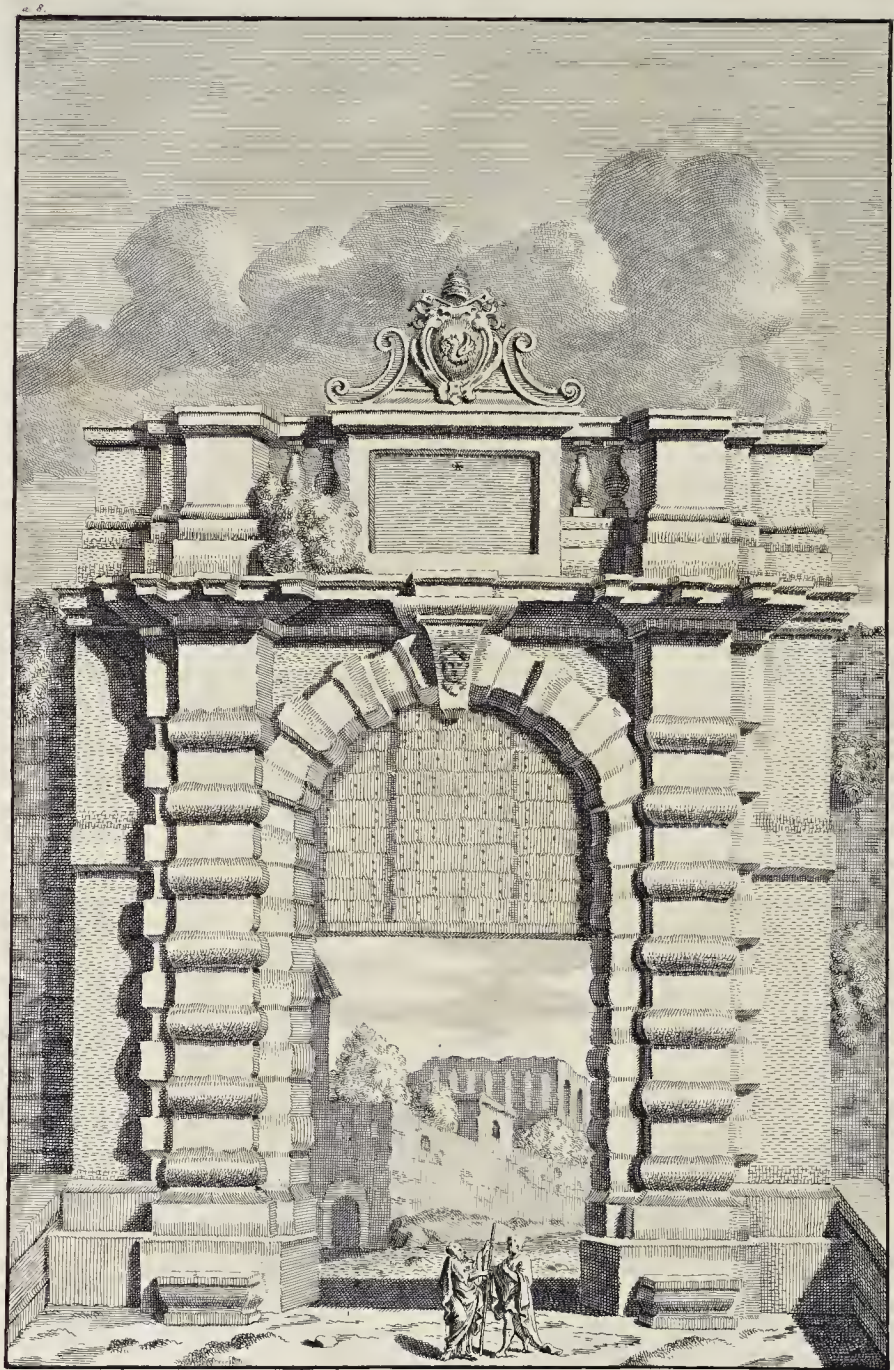
Constitit haec porta tribus portis, constructis opere rustico, ex Tiburtino Lapide.

P O R T A

COELIMONTANA, ASINARIA, LATERANA, nunc S. IOANNIS.

COELIMONTANAM ad portam pervenimus, denominatam a Monte, in cujus margine fuit condita. L. Corn. & Q. Minutio Cofs. Fulminis igne tactam fuisse docet Livius (*Lib. XXXV. cap. 9.*)

ASINARIA dicta fuit, temporibus posterioribus. Testis Procopius (*Lib. I. de Bello Gothic. cap. 12.*) *Contigit autem, ut die una, eodemque tempore, & Belisarius cum Imperatoris exercitu, per portam, quam Asinariam dicunt (Neapoli enim veniebat) Urbem iniret, & per Flaminiam Gotbi excederent.* Hanc Anastasius Bibliothecarius, in *vita Silverii Papae*, Lateranensi Basilicæ proximam fuisse affirmat. *Veni, inquit, ad portam Asinariam, juxta Lateranos, & Civitatem tibi trade.* Quamobrem hæc Fulvii quoque sententia est, *Asinariam* dictam fuisse hanc portam, quod per eam intrarent *asinarii*, venientes e Neapolitano regno ad Urbem. Alii collocant portam Asinariam inter Coelimontanam & Latinam, quæ erat sita ad viam Asinariam, unde denominabatur. Hæc deinde porta obstructa, Asinariae nomen translatum fuit in portam Coelimontanam.

Via Campana incipit ab hac porta, cujus meminit Suetonius, & aliquot antiquæ Inscriptiones (*In opere Gruteri pag. DCXI. n. 13.*)

H V I C
M O N V M E N T O . I T E R
A D I T V S . A M B I T V S . D E B E T V R
E X . S E N T E N T I A . E R O T I S . A V G . L
I V D I C I S . A . V I A . C A M P A N A
P V B L I C A . & c.

Et alia Inscriptio Neapoli (*apud Gruterum pag. CCCLXXIV. n. 5.*)

M . B A S S A E O . M . F
P A L . A X I O
P A T R . C O L . C V R . R . P
I I . V I R . M V N I F . P R O C . A V G
V I A E . O S T . E T . C A M P . & c.

Via item Tusculana initium cepit, vel ab hac porta, vel non longe ab ea, ex hac eadem via Campana. Hanc Tusculanam viam una cum Albana instauravit M. Messala, sub Augusto Caesare. Testatur id Tibullus (*Lib. I. Eleg. 7.*)

*Nec taceam monumenta viae, quæ Tuscula tellus
Candidaque antiquo detinet Alba lare.
Namque opibus congesta tuis hic glæra dura
Sternitur, hic apta jungitur arte silex.*

LATERANENSIS quoque dicebatur, quod proxima esset Palatio Lateranensium Familiae. Et videntur hic, in toto ambitu moenium reliquo, simulacra fenestrarum veteris Palatii Lateranensis.

S. IOANNIS LATERANENSIS hodie vocatur, quia adjacet Basilicæ nominis hujus.

Restaurata est mandato Papæ Gregorii XIII. Pontif. Max. prout hæc nos docet Inscriptio.

†
G R E G O R I V S . X I I I . P O N T . M A X .
P V B L I C A E . V T I L I T A T I . E T .
V R B I S . O R N A M E N T O . V I A M .
C A M P A N A M . C O N S T R A V I T .
P O R T A M . E X T R V X I T .
A N N O . M . D . L X X I I I I .
P O N T . I I I I .

Tota hæc porta fabricata est e Lapide Tiburtino.

H

P O R T A

P O R T A

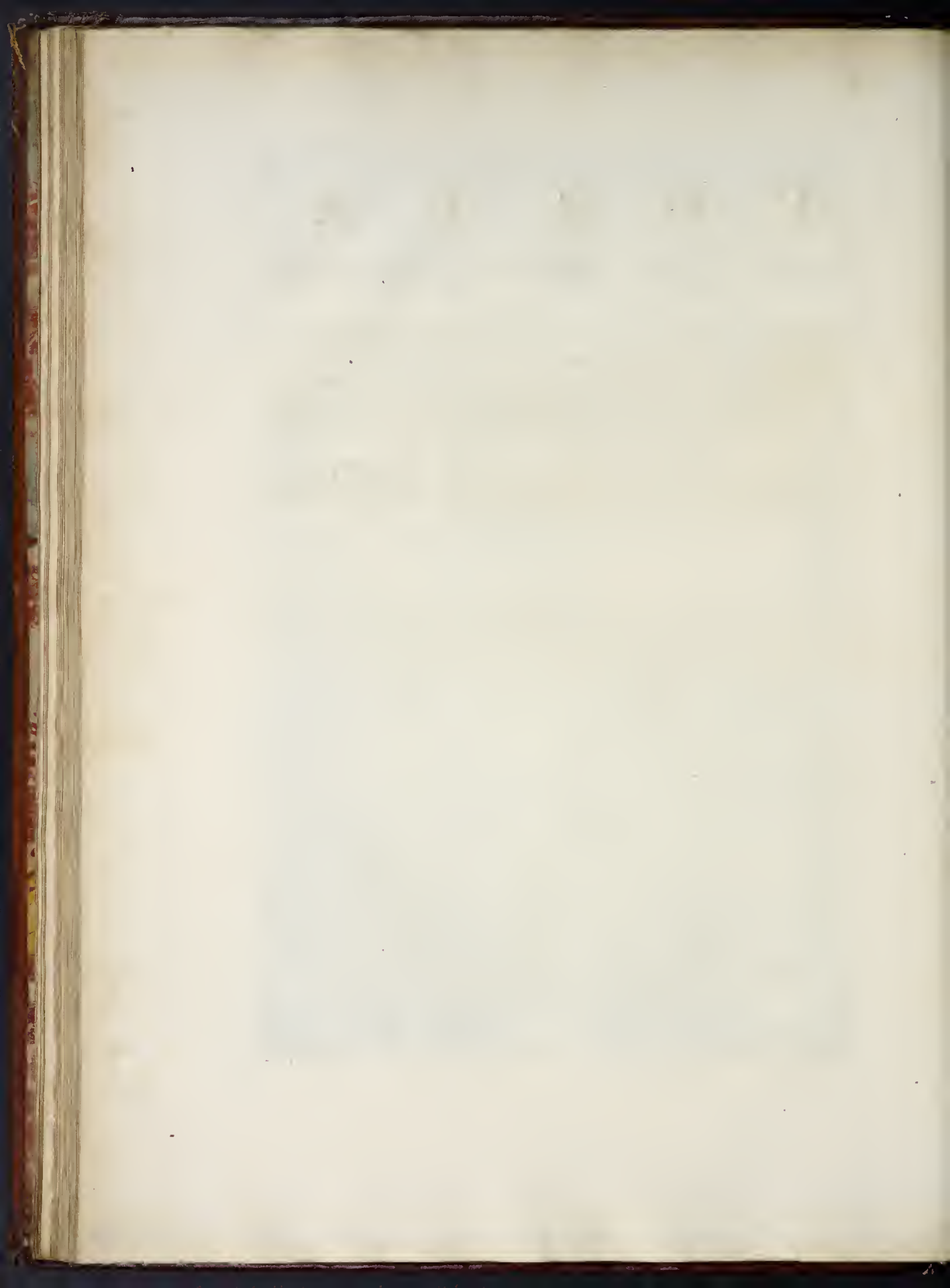
GABIVSA, & METRONIS, vel METRODII.

ABIVSAM hanc portam plerique existimant fuisse in angulo murorum, sub Coelio, quae porta nunc clausa est. Nomen traxit exinde, quod iter aperiret in Gabios, cui oppido, jam diu diruto, successit hodiernum *Gallicanum*.

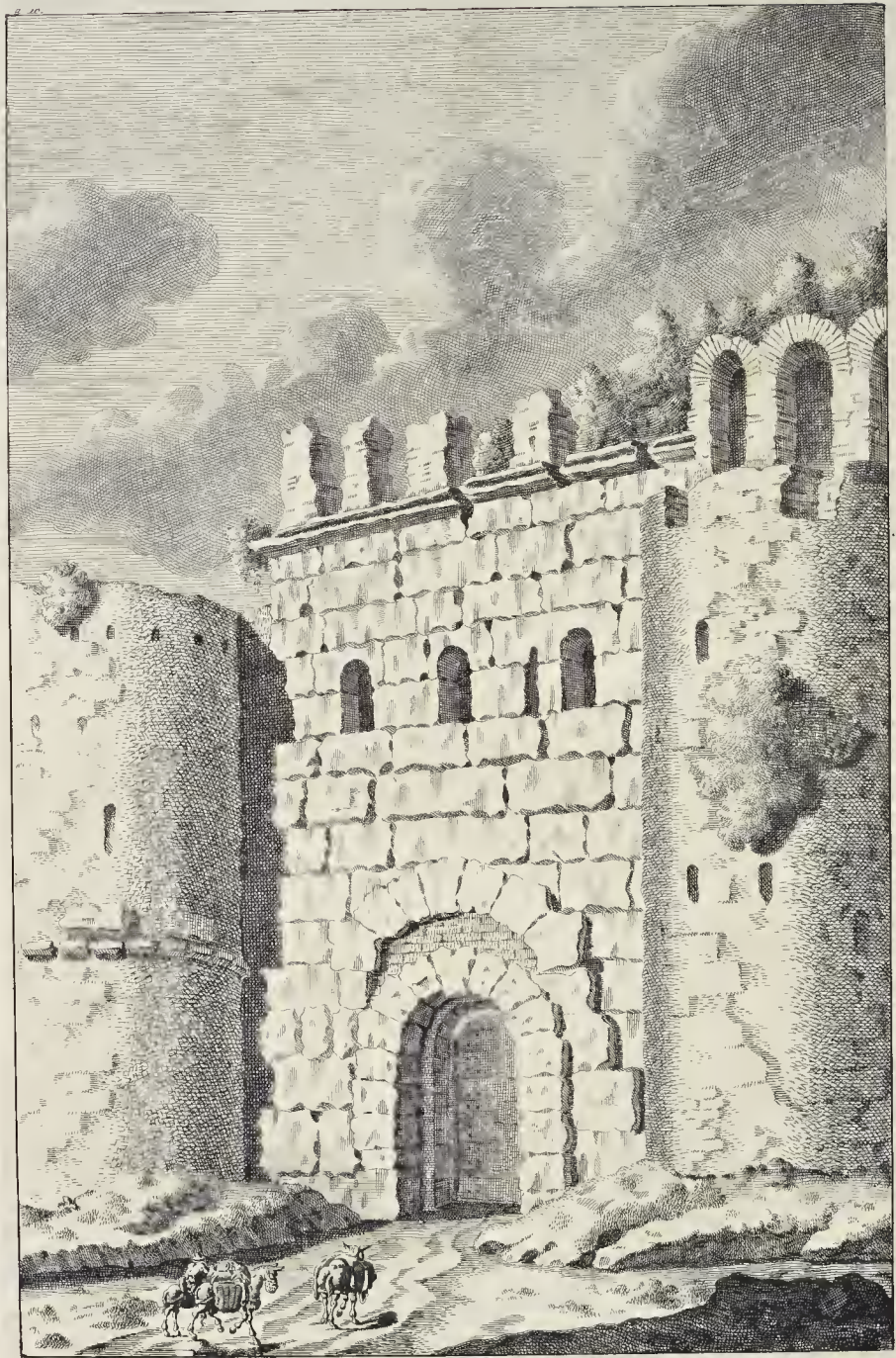
Et haec quidem illa clausa & obturata porta est, per quam Aqua Marrana, a Mariano oppido nomen habens, teste Fabricio (*Descr. Urbis Romae. cap. 15.*) Romam ingreditur. Haec autem Marrana eadem est, quae vocatur Aqua Crabra, oriturque prope locum Frascati dictum, & quum subter portam Gabiufam Romam intravit, Circum Maximum transiens, in Tiberim tandem se exonerat.

METRONIS eam S. Gregorius (*Lib. IX. Epist. 69.*) appellat. *Ascensis*, inquit, *caballis*, *per Metronis portam exeuntes*, *ut eos in Lainam, vel Appiam viam sequerentur*. Porta obinde haec *Gabiufa*, & *Clausu*, creditur fuisse eadem, cum *porta Metronis & Metrodii*, propter nominis similitudinem, & quia S. Gregorius eam ponit non longe a via Latina & Appia.

P O R T A

VALERIA, FERENTINA, PIACVLARIS,
nunc L A T I N A.

VALERIA PORTA vocatur à Via *Valeria*.

FERENTINA dicitur haec eadem, ab oppido Hernicorum. Etenim Strabo (*Lib. V.*) in *via Latina Ferentium urbem fuisse asserit*. Dubium igitur non est, quin haec porta sit eadem, quam Plutarchus (*in Romulo, ubi de prodigiis*) *Ferentinam* nominavit. Rationem addit, dicens: *Romulus expiationibus civitates expurgavit, quas adhuc etiam Ferentinam ad portam observari tradunt*. Sunt, qui ita dictam volunt, quod per eam iter esset proficiscentibus ad *Ferentinos*, Hernicorum populos. Et fortasse a *Ferentino*, Latinorum castello, nomen est sortita, quod in ea via fuit. Veritas tamen silentio praetereunda non est. Denominabantur siquidem portae, vel a proximis, vel a maxime celebribus, & frequentioribus locis. Castellum vero *Ferentinum* nullius erat nominis, & vix notum, longiusque Roma aberat, quam *Anagnina*, vel *Compitum*, vel *Roboraria*. Exillimo igitur, *Ferentinam* portam, & *S. Joannis*, aut aliam in vicinia, eandem esse, dictamque a celebri nemore, aut fano *Ferentino*, quo communis totius Latii populorum conventus celebrabatur, in ejus aquis Turnus Herdonius est submersus, dolo Tarquinii Superbi. Livius (*Lib. I. cap. 51.*) Cluverius autem satis certis probat argumentis, fuisse hoc Templum, aquasque illius, prope Antrum Ferratum, & Marinum.

PIACVLARIS quoque dicebatur, auctoribus Plutarcho, *ab expiationibus a Romulo ibi institutis*, ut modo audivimus: & Festo, in voce *Piacularis*, dicente: *Piacularis porta Romae appellatur, propter aliqua piacula, quae ibidem fiebant; vel, ut ait Cloatius, ex sacro, quod per aliquem piaculo solvitur; aut aliqua piandi propitiandique causa immolatur*.

LATINA porta, ante mille annos, dicebatur, quod exeuntes per eam duceret in Latium. Et nunc etiam nunc hoc illi vetus nomen. Primum tamen & antiquissimum ignoratur.

P O R T A

CAPENA, APPIA, CAMOENA, FONTINALIS, MADIDA,
nunc S. S E B A S T I A N I.

CAPENA PORTA Latinam proxime sequitur. Nominis Erymon habet Solinus. *Italum regem ex Sicilia cum Syracusanis ad Janum venisse, ac ejus consilio auxilioque civitatem juxta Albam condidisse, Capenam nomine, & ab ea postmodum Capenam portam denominatam.* Servius Grammaticus aliam adfert Etymologiam, qui super hoc Virgili loco (*Lib. VII. AEn. 697.*) *Lucosque Capenos*, scribit: *Unde (hoc est a Capenis lucis) & porta Capena, quae juxta Camoenas est, nomen accepit.* Cum eo consentit Asconius Pedianus, notans; *extra hanc portam lucum, & aedem Camoenarum fuisse.* Revera autem varia hujus nominis derivatio adfertur. Aut enim deducitur a Capenatibus populis Latinis, aut a Capenate fluvio, aut a Capena, Urbe prope Albam, ab Italo rege conditam.

Frequens hujus portae fit mentio apud Poetas, Propertius (*Lib. IV. Eleg. 3. in fine.*)

Armaque cum tulero portae votiva Capenae.

Juvenalis (*Sat. III. v. 11.*)

Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam.

Ad quae verba Vetus Scholiastes scribit: *Madidam ideo, quia supra eam aquaeductus est, quem nunc appellant Arcum stillantem.* Martialis (*Lib. IV. Epigr. 47.*)

Capena grandi porta qua pluit gutta.

APPIA fuit etiam appellata, a via Appia, eam transeunte. Frontinus enim docet fuisse eam in via Appia. Verba ejus sunt (*De Aquaeductibus Lib. I.*) *Appius Censor viam Appiam a porta Capena usque Capnam munivit.*

CAMOENA fuit etiam a nonnullis vocitata. Testantur enim Asconius Pedianus, Servius, Victor & Sext. Rufus; aedem Camoenarum fuisse extra hanc portam, & obinde hoc nomine olim cognitam.

FONTINALIS nomen accepit ab ubertate fontium, uti volunt aliqui.

MADIDAM Juvenalis vocat, quod depresso loco esset condita, quamvis alii ita denominatam velint, propter Aquaeductum. Priorem sententiam firmare videtur Cicero, ad Q. Fratrem (*Lib. III. Epist. 7.*) scribens. *Romae & maxime Appia, ad Martis, mira prolvies; Crassipedis ambulatio ablata, horti, tabernae plurimae, magna vis aquae usque ad piscinam publicam.*

S. SEBASTIANI nomine nunc dicitur, propter Sancti hujus templum, quo per illam iter est.

Est vero observandum, in effigie addita exhiberi partem interiorem hodiernae portae Capenae, quae propter elegantiam aedificii existimatur quaedam pars esse reliqua cujusdam Arcus Trajani: siquidem Donatus in Roma sua (*Lib. III. cap. 13.*) ex Victore notat; in hac Urbis regione existisse Arcum Trajani, diversum ab eo, qui in Foro Imperatoris hujus visitur. Accedit, quod canalus Aquaeductus transit per Zophorum portae ipsius, aquas usque in Thermas Antoninianas devehens, & in montem Aventinum: neque tamen soliti erant Romani formis aquaeductuum portas subjicere, prout jam diximus in explicatione portae Majoris.

P O R T A

NAVALIS, TRIGEMINA, OSTIENSIS, nunc S. PAVLI.

NAVALIS dicitur, quia in propinquo aderant Romanorum Navalia, Aventinum inter & Tiberim, non autem in regione Transtiberina, ut falso aliis fuit persuasum.

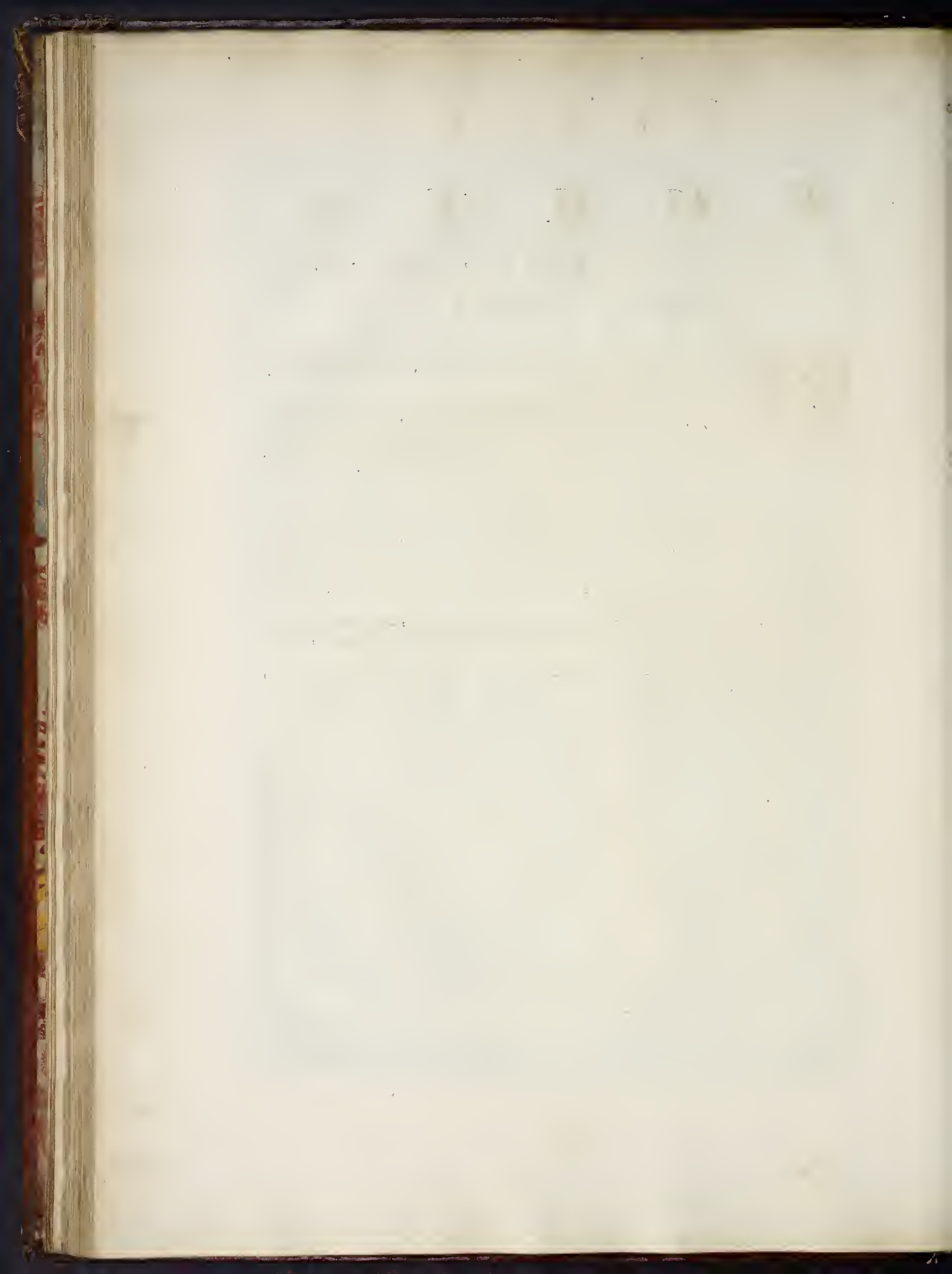
TRIGEMINAE portae veteris vestigia novimus exstare in vineto ad Tiberim. Fuit haec enim alium in locum ab Imperatore Claudio translata, quum prius non longe abesset ab aede S. Mariae Scholae Graecae. Plinius refert, tenues extra hanc solitos slipem petere (*Lib. XXXIV. cap. 5.*) dicens: *Extra portam Trigeminae, unciaria slipem collata.* Et Plautus eodem alludit, in *Captivis* (*Act. I. Sc. I. v. 22.*) ubi sic loquitur Parasitus.

*Vel extra portam ire Trigeminae ad sacculum licet:
Quod mihi ne eveniat, nonnullum periculum est.*

Trigemina fuit denominata, quod ea contra Curatios Trigemini Horatii egressi sint, ut Scriptores quidam antiqui volunt. Sed alii censent, quod, tempore Horatorum, ad Aventinum muri Romani non porrigerentur: quamobrem multo fit verisimilius, Horatios porta Trigonia (quae in muro Romuli Aventinum spectabat) egressos, & propterea posteros, deceptos similitudine vocabulorum *Trigoniae*, & *Trigeminae*, nomina distincta confundisse.

OSTIENSIS dicebatur, quod ab hac porta initium caperet via Ostiensis, non admodum longa, quae duceret Ostiam. Hoc nomine ejus portae mentionem faciunt Ammianus Marcellinus, Procopius, & alii ejus aetatis Scriptores.

S. PAVLI hodie vocatur a templo, ad quod per illam itur, quodque, a Constantino erectum, amplificavit postea Augustus alii.

P O R T A

NAVALIS, RIPAE, VINARIA,

nunc PORTVENSIS.

NAVALIS PORTAE meminit Festus, in voce *Navalis*. *Navalis*, inquit, *Porta a vicinia navalium dicta*. Haec autem ante alias Navalibus propior adjacet. Hanc ergo *Navalem* antiquo nomine dictam fuisse nullus dubitaverim.

RIPAE porta vocatur etiam hodie, quia condita est in ripa Tiberis.

VINARIAE nomine fuit quoque cognita, quod prope eam vina externa, & in primis Campana, ac Tusca venderentur. Erant autem in ambitu Transtiberino tres portae, & inter eas haec *Portuensis*, quod ad portum Ostiensem duceret, ubi muri feruntur refecti ab Arcadio & Honorio; aliae duae portae fuerunt *Aurelia*, & *Septimiana*.

PORTVENSIS nunc dicitur, quia per eam iter est ad portum Romanum, seu Ostiensem, a Claudio Imperatore exstructum, & totius quondam Orbis clarissimum. Secundum Tiberim, prope hanc portam, fuerunt horti Julii Caesaris.

Legebatur olim supra portam Veterem haec sequens Inscriptio, quae exstat apud Gruterum (*pag. CLXV. n. 1.*)

S

P

Q

R

IMPP. CAESS. DD. NN. INVICTISSIMIS. PRINCIPIBUS. ARCADIO. ET. HONORIO. VICTORIBVS. AC. TRIVMFATORIBVS. SEMPER. AVGG
OB. INSTAVRATOS. VRBLAETERNAE. MVROS. PORTAS. AC. TVRRRES. EGESTIS. INMENSIS. RVDERIBVS. EX. SVGGESTIONE. V. CET. INLVSTRIS
MILITIS. ET. MAGISTRI. VTRIVSQVE. MILITIAE. AD. PERPETVITATEM. NOMINIS. EORVM. SIMVLACRA. CONSTITVIT
CVRANTE D. N. M. Q. EORVM

In hujus Inscriptiois explicatione & lectione non consentiunt Viri Docti. Vox enim *STILICONIS*, in Textu Inscriptiois omiffa, & penitus propemodum in Lapide erasa, a quibusdam Viris doctis additur; qui & Versus ultimi Lacunam ita supplendam censent; *FL. MACROBIO. LONGINIANO. V. C. PRAEF. VRBIS.*

Hanc portam postea restauravit Papa Innocentius X. ut insignia illius supra eam posita ostendunt. Tota est ex lapide Tiburrino. Architectus ejus fuit Marcus Antonius de Rubeis.

C A T H O L I C

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

P O R T A

AVRELIA, IANICVLENSIS, TRAIANI, nunc S. PANCRATII.

AVRELIA PORTA, secunda Janiculi, nomen accepit, vel ab *Aurelio* viro Consulari; vel ab oppidulo Hetruscorum prope Ostiam condito, quod *Forum Aurelii* dicebatur; vel ab *Aurelio Imperatore*; vel a *via Aurelia*, quae per eam exibat per maritimam Tusciae oram, agros & silvas, atque Pisas usque extendebatur. De hac via Cicero loquitur (*Philip. XII. cap. 9.*) *Tres viae sunt ad Mutinam, a supero mari, Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia.*

In hac Via, uti & in aliis viis, *Flaminia, Appia, Latina*, etiamnum conspiciuntur multi loculi, urnae & sepulchra antiqua, sed vetustate collapsa. Viae hujus mentionem fieri vidi in Inscriptione marmorea, apud Onuphr. Panvinium, in *Descript. Urb. Rom. in Graeviani Thesauri Tom. III. pag. 260.*

M. F. GAL. PRIMVS. X. VIR. STLI
IVD. TRIB. LEG. VII. GEM. FELICIS
HISPAN. CITERIORIS. Q. VRBANO
AEDIL. CVRVL. PRAETORI. CVRAT
VIAE. AVRELIAE. PRO. COS. LY
CIAE. PAMPHILIAE. COS
POLIMVS. LIB

Sunt & qui censent portam hanc nomen suum accepisse a Tribunali Aurelio, cujus meminit Cicero (*in Pisonem cap. 5.*) *Persequere connexos his fumeribus dies. Pro Aurelio Tribunali, ne commovente quidem te, quod ipsum esset scelus.* Haec porta & nomen & locum suum amisit, quum Papa Leo IV. pomoerio prolato, Vaticanum montem hortis & Basilica S. Petri, Palatioque Pontificio ornaret.

IANICVLENSIS nomen habuisse eam liquet, quod sita erat in cacumine seu dorso *Janiculi* montis, a quo & *pons Janiculensis* denominatur, sed *Aureliae* nomen est vetustius. *Janiculi* vero montis nomen a *Jano* manasse fertur, unde in eodem monte *porta Aurelia* hoc nomine fuit cognita, quae seculo XIII. etiam *Aurea* dicta fuit, teste Scriptore Anonymo apud Montefauconium, in *Diario*.

TRAIANA & *Consularis* fuit etiam aliquando dicta, ut aliqui volunt; sed auctoritate carent testimonium, fide dignorum.

S. PANCRATII porta hodie nominatur, a propinquo eidem Templo *S. Pancratii*. Saepe Procopius meminit portae hujus, quam modo *Pancratanam*, modo *S. Pancratii* appellat. (*de Bel. Goth. Lib. I. cap. 15.*) *Inter haec, inquit, Bessas, qui Praenestinam portam custodiendam acceperat, ad Belisarium misit, qui nuntiaret, teneri ab hostibus Urbem, per portam aliam ingressis, quae supra Tiberim est, & S. Pancratii dicitur. Et (cap. 18.) Ad portam vero Pancratanam, quae trans Tiberim est, quum hostium copiae*

PORTA S. PANCRATII

copiae pervenissent, ob loci difficultatem, nihil per eos gestum memoria dignum est: namque locus acclivis, & ea e regione murus ad irradendum difficilis.

In hac porta Janiculensi talem Inscriptionem posuit Papa Urbanus VIII.

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.
 ABSOLVTIS. CIVITATIS. LEONINAE. MONVMENTIS.
 ET. MOENIBVS. AC. PROPVGNACVLIS. AD. TYBERIM.
 VSQVE. EXCITATIS. IMMINENTEM. VRBI. IANICVLVM.
 ET. TRANSTYBERINAM. REGIONEM. CIRCVMDCENS.
 PVBLICAE. SECVRITATI. PROSPEXIT.
 ANNO. DOMINI. M. DC. XLIV. PONTIF. XXI.

Marcus Antonius de Rubcis, Architectus, fecit delineationem portae hujus ea forma, qua nunc conspicitur. Tota constructa est ex Lapide Tiburino.

P O R T A
 FONTINALIS, SVBTVS-IANVM,
 nunc SEPTIMIANA.

FONTINALIS prisco nomine nuncupatur, hoc est, *Sacra Deabus Fontium*. Auctor Festus, in voce *Fontinalia*, *fontium sacra, unde & Romae Fontinalis porta*. Livius (*Lib. XXXV. cap. 10.*) *Aediles alteram porticum ad portam Fontinalem, ad Martis aram, qua in campos iter esset, perduxere*. Per campos intelligit *Vaticanos*. Et fiebant ad hanc portam Fontium sacra, coronatis pueris & fontibus. Arbitrantur aliqui, hanc portam, & *Capenam* eandem esse. Sed Livius (*Lib. XXXIII. cap. 11.*) eas diversas esse ostendit, & de *Capena* quidem loquitur; de *Fontinali* vero loco citato. *Fontinalis* meminit vetus hoc Epigramma, quod legitur in Onuphrii Panvini Descript. Urb. Romae, in Thesauri Graeviani *Tom. III. pag. 258.*

DIS. MANIBVS
 A. . A P I D I
 M A I I O R I S
 T A B E L L A R I
 A. P O R T A
 F O N T I N A L I

SVBTVS-IANVM Blondus interpretatur vocem *Settignana*, quo nomine haec porta quoque dicitur; ab eodem etiam existimatur esse *Vetus Fontinalis*, ob aquarum scaturientium antiquissimos ductus ac siphones, ipsius illic tempore repertos.

SEPTIMIANA vero dicenda fuerat, ut liquet e Spartiano (*in Septimio Severo. cap. 19.*) *Opera ejus, inquit, publica exstant Septizonium, & thermae Septimianae, in Transiberina regione ad portam sui nominis*. Etenim hic Imperator eam de suo nomine dici voluit, teste eodem Spartiano, ubi refert; eum extruxisse thermas in Janiculo, ad portam sui nominis. Erat ibi quoque *Janus Septimianus* cum ara, quae non parvum sunt hujus rei argumentum. Et affirmant aliqui, in Fastigio Frontis portae hujus, Septimii Imperatoris nomen fuisse insculptum. Est haec tertia porta Janiculi, in ordine omnium ultima. Porta haec sequentem Inscriptionem habet.

A L E X A N D E R. V I
 P O N T. M A X I M V S
 O B. V T I L I T A T E M. P V B L I C A M.
 C V R I A E S. P. Q. R.
 A. F V N D A M E N T I S. R E S T I T V I T.

T E M P L V M

F A V N I, five C L A V D I I,

nunc S. S T E P H A N I R O T V N D V M.

EMPLVM hoc exstat, in montis Coelii dorso medio. Forma ejus circularis est. Olim creditur *Fauno* dicatum fuisse, nunc *Divo Stephano* sacrum habetur.

Faunus dicitur ἀπὸ τῆς Φωνῆς, quod futura praediceret voce, non signis. Et hunc quidem Deum, ex peregrinis, aliquando solum Romani coluere. *Victor de orig. gent. Rom. cap. 4.*

CLAVDII Templum hoc etiam fuisse fertur. Intelligitur autem *Caesar Claudius*; teste *Sexto Rufo*. Quamprimum enim *Nero* Imperium fuerat adeptus, *Claudium* retulit in *Divos*, decrevitque ei Templum & *Flaminem Claudianum*. Docet id *Tacitus* (*in sn. Lib. XII. cap. 69.*) *Coelestes*, ait, honores *Claudio* decernuntur. *Suetonius* (*Neron. cap. 9.*) *Orsus* hinc a pietatis ostentatione, *Claudium* apparatissimo funere elatum laudavit, consecravitque. Scribit itaque *Dion* (*in Claudio Lib. LX.*) *L. Julium Gallionem*, fratrem *Senecae*, dixisse, *Claudium* unco in coelum tractum fuisse, quia fuerat necatus. Et *Nero* ipse dicebat, boletos cibum *Deorum* esse, quod *Claudius* boleto, veneno infecto, in numerum *Deorum* relatus fuisset. *Agrippina* ergo illi templum facere coepit, sed *Nero* diruit, postea *Vespasianus* instauravit. *Suetonius* (*in Vespasiano cap. 9.*) Fecit Templum *D. Claudii* in *Coelio* monte, coeptum quidem ab *Agrippina*, sed a *Nerone* prope funditus destructum.

Sphaericum erat, & in orbem ornatus gratia habebat columnas, aequaliter dispositas. Ordo autem columnarum triplex fuisse creditur. Hortus adjunctus extremi ordinis tantum monstrat reliquias. Fuit ergo triplici ambitu, & porticibus splendidissimum, atque quoad structuram unum ex elegantissimis, antiquitate ex vetustissimis, spatio ex amplissimis.

Nardinus cum *Donato* ejus est sententiae, ut neget tam elegans & arte summa constructum templum convenire *Fauno*, *agresti* & *silvestri Deo*. Sed haec sententia facile corrumpitur. *Faunus* enim unus fuit ex primis *Italiae* Regibus: quamquam & alii existimant, templum hocce *Bacchi* fuisse, quoniam *Rufus* & *Victor* illius templum in monte *Coelio* collocant. *Nardinus* vero cum *Donato* consentit, *Victorem* & *Rufum* recte tradidisse; fuisse hoc templum *Claudii*, non *Fauni*; quod & *Suetonius* voluisse putatur, in locis jam supra commemoratis. *Blondus* certe sua aetate hanc Ecclesiam describit, ceu unam ex pulcherimis totius Urbis, testaturque obductam & vestitam fuisse crustis marmoreis, & undequaque opere Musivo ornatissimam.

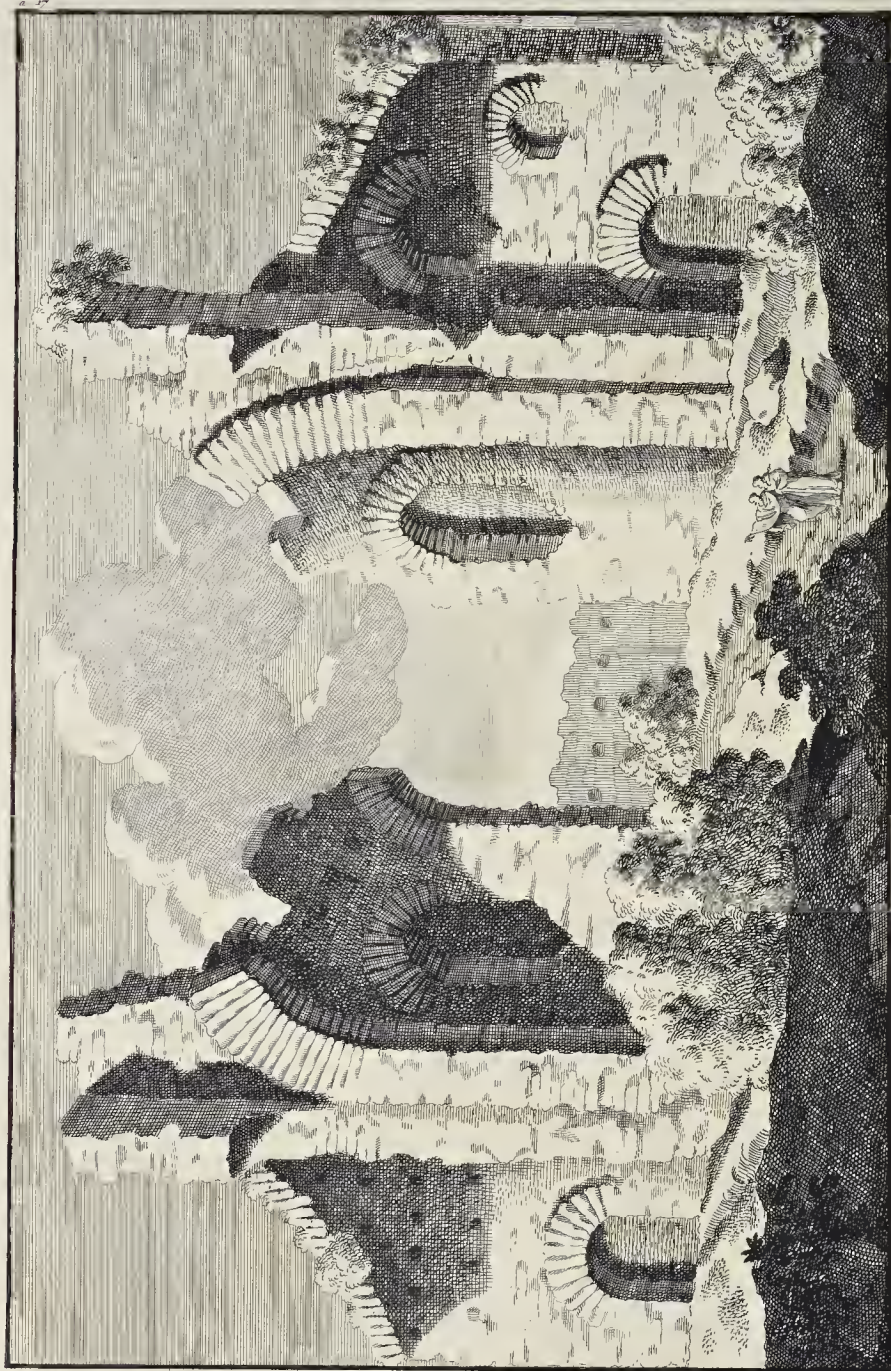
Simplicius I. Pont. Max. hoc templum reaedificavit, An. *Christi*. *CCCCCLXVII.* dedicavitque illud *S. Stephano*, Martyrum Principi, teste *Platina*, in ejus vita.

THE NEW YORK
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY

TEMP L V M

VENERIS & CVPIDINIS.

EMPLVM VENERIS & CVPIDINIS haud procul a porta Naevia fuisse, tradunt Auctores. Antiquarii autem Veneris & Cupidinis templum stetit existimant, ad dextram Basilicae Sessorianae, ubi etiam nunc ostenduntur ingentia veteris aedificii rudera.

Templum profecto Veneris & Cupidinis, & Basilica Sessoriana pro aedificio uno & eodem haberi nequeunt. Templum enim Sanctae Crucis in Hierosolymis a Constantino Magno superstructum est fundamentis Basilicae Sessorianae. Ruinae vero Templi Veneris & Cupidinis aliquanto spatio inde absunt, quod egomet praefens observavi, vidique.

Notandus est Ovidii locus (*e Lib. I. Art. Amat. §. 69.*) pessime a Fulvio adductus;

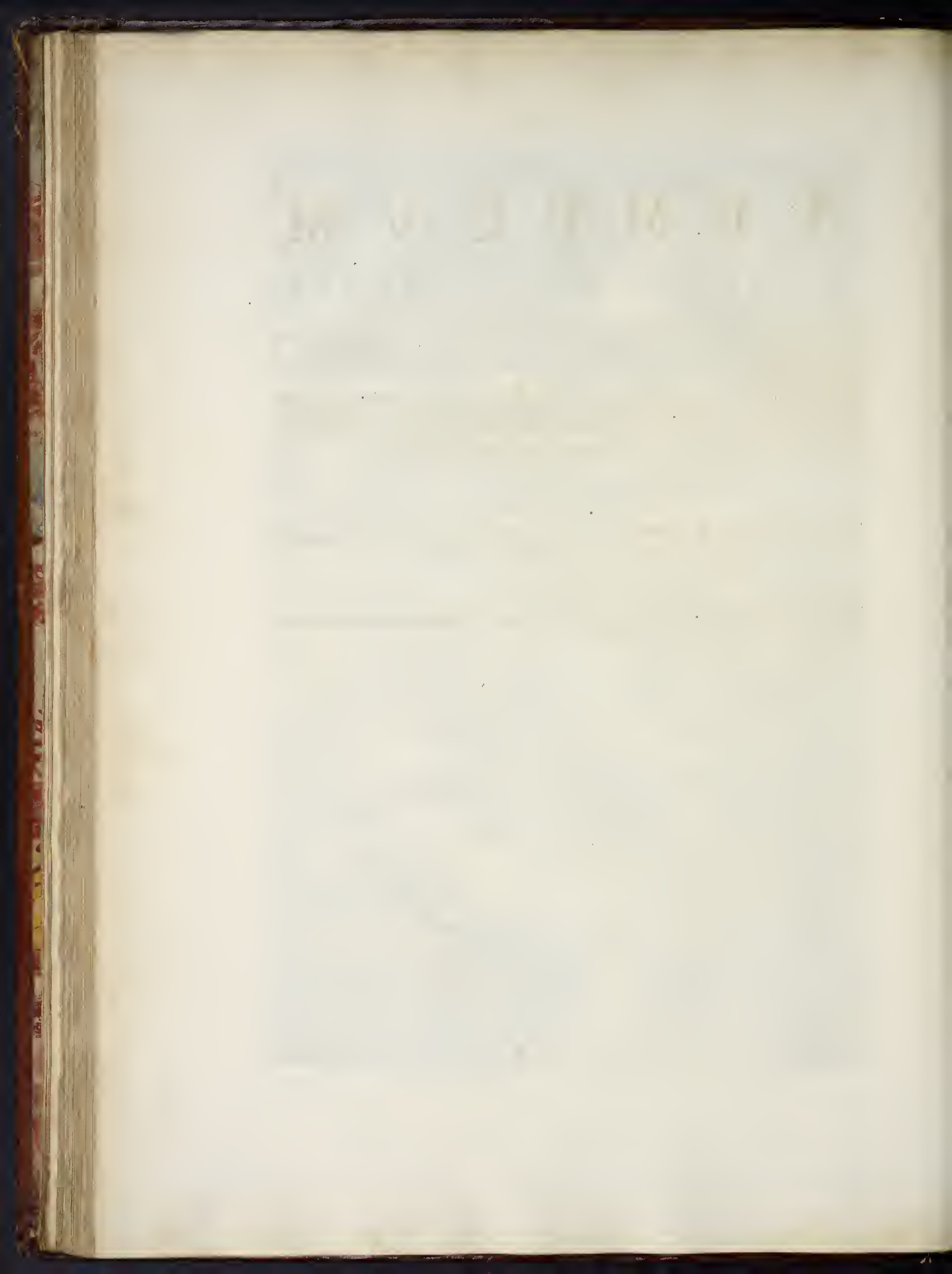
*Aut ubi numeribus nati sua numera mater
Addidit, externo marmore dives opus.*

Nam nulla hic est designatio situs Templi cujusdam; & Poëta intelligi potest de alio quovis aedificio; & quae praecedunt apud Poëtam §. 67. multo id probant clarius.

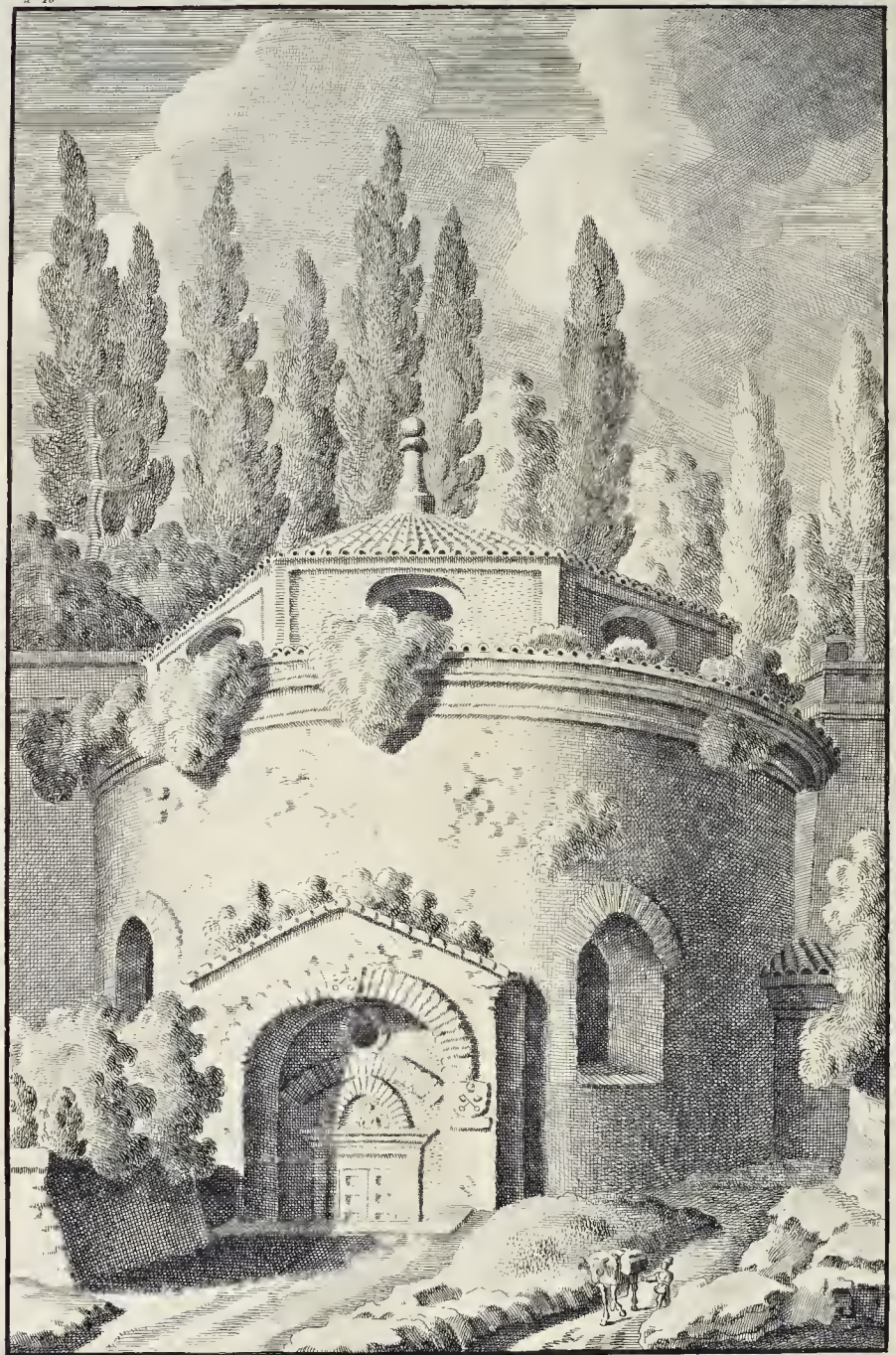
*Tu modo Pompeja lentus spatia sub umbra,
Cum sol Herculei terga Leonis adit.*

Donatus etiam (*Lib. III. cap. 17. sub finem*) hunc Ovidii locum interpretatur de Porticu Octaviae, vicina Theatro Marcelli, cujus illa mater erat.

T E M P L V M

ROMVLI, ad radices MONTIS PALATINI,

nunc S. THEODORI.

ROMVLI TEMPLVM stetit quondam ad montis Palatini radices, in lateris ejus medio, quod est versus Capitolium, ubi nunc est aedes sacra Divo Theodoro. Dionysius id intellexit, dicens (*Lib. I. cap. 50.*) in narratione historiae hujus, (*pag. mihi 65.*) *Antrum visitur, Palatinis conjunctum aedificiis, secundum viam, quae in Circum fert. Et in propinquo est area, casum hunc, acre antiqui operis expressum servans, lupam videlicet duobus pueris ubera praebentem.* Ostenditur hodieque haec Lupa cum pueris in Capitolio.

Montefauconius etiam testatur, signa Fulminis, quo istam hanc Lupam narrat Cicero (*III. Cat. cap. 8.*) etiam nunc in ea conspici, quam Flaminius Vacca inventam narrat in Foro Romano.

Templum hoc vetus est, & sphaericum, habetque in fastigio fenestram rotundam, quo per medium recti intrat lumen; & in fundo impluvium, quo excipiuntur imbres; estque situm in Velabro, sub Palatino monte.

Prope hoc Templum erat Spelunca, in qua de capro luebatur, unde locus nomen traxit, & *Lupercal* dictus est. Servius (*ad illud Virgilii, AEn. VIII. v. 343.*)

— *gelida monstrat sub rupe Lupercal.*

Alii hoc nomen inde deducunt, quod illic Lupa infantes nutriverit. *Lupercalium* vero morem originem traxisse ab Urbis Conditoribus quidam volunt. Sed variant opiniones, uti de vocis etymologia, ita & de loco. Ait enim Servius (*ad illa verba Virgilii, AEn. VIII. v. 907. Rumore fecundo &c.*) in Circo fuisse. *Tiberis Rumon dictus est, unde Ficus Ruminialis, ad quam ejeti sunt Romulus & Remus; quae fuit, ubi nunc Lupercal in Circo.* (Nardinus emendat *Comitio*) *haec enim labeatur Tiberis, antequam Vertumnus factis sacrificiis averteretur.*

Montefauconius vult, *Lupercal* spelaeum fuisse, ad radices Palatini, ita dictum a lupa, Remi & Romuli nutrice, ab Evandro olim consecratum *Pani Lycaeo*, quasi dicas *Lupali*: & non procul inde fuisse Ficum Ruminalem, ad quam ejeti sunt Remus & Romulus infantes. Haec autem prope Forum, ex latere Palatini, erant.

Ficum hanc ipsam alii distam volunt a *ruma*, id est, mamma. Et ita Plinius (*Lib. XV. cap. 18.*) *Quae nutrix Romuli & Remi appellata, quoniam sub ea inventa est lupa, infantibus praebens rumam (ita vocabant mammam) miraculo &c.* Item Livius (*Lib. X. cap. 23.*) *Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii Aediles Curules &c. & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium Conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt.* Fuisse haec ex aere, indicat Plinius (*dicto loco.*) *Miraculo ex aere juxta dicato.*

Lupercal Dea nomen accepit suum ab hac Lupa, juxta Arnobium adversus Gentes (*Lib. IV. sub initium.*) *Quod abjectis infantibus pepercit lupa, non mitis, Lupercal, inquit, Dea est, auctore appellata Varro.* Atque in laudem Deae hujus instituti leguntur *Ludi Lupercales.*

Servius eodem in loco *Lupercal*, & *Ficum Ruminalem* vult fuisse. At vero *Lupercal* fuit, ubi nunc *D. Theodori* est aedes, quae olim fuit, ut diximus, *Templum Romuli.* *Ficus* vero *Ruminalis* in *Comitio.* Docet hoc Tacitus (*Annal. Lib. XIII. cap. 58.*) *Eo, inquit, anno, quo certatum est inter Hermunduros & Catos, ruminalem arborem in comitio, quae supra octingentos & quadraginta annos Romuli Remique infantium texerat, mortuis ramalibus, & arescente trunco diminutam, prodigii loco habitum: donec in novos foetus reviresceret.* At vero, si pueri in proxima alluvie sunt expositi, ubi *Ficus* erat *Ruminalis*, secundum Tacitum, necesse erit dicere: Fluvium hunc Forum Romanum ea tempestate alluisse, expositoque pueros fuisse in alluvie proxima. Mihi

tamen, qui haec loca oculis lustravi meis, magis probatur, expositos fuisse infantes apud Luperca, nutritos vero ad arborem. Neque tamen fuit *Luperca*, ubi stetit *illa arbor*. Plutarchus hoc innuit (*in Romulo*.) *Locum*, ait, *Germanum vocant, sed pridem Germano nomen fuerat, quod germanos fratres vocamus; nec porro longius Ficus Ruminalis. Scapbae*, seu cistae, cuidam impositos Romulum & Remum Faustulus commisit Tiberi, avehentos quo eos ferret vis aquae fluentis. Servata fuit haec cista multis post seculis, & adhuc aevo Plutarchi, ut ipse scribit (*in Romulo*.)

Sunt & qui arbitrantur; *Ruminalem Ficum* a Romulo nomen accepisse, quasi *Romularem*. Sed alii nominis etymon deducunt a lacte, infantibus praebito; quia pars gutturis *ruma* dicitur. Festus vero (*in voce Ruminalis*) ita vult denominatam, quod mamma *rumis* appellaretur.

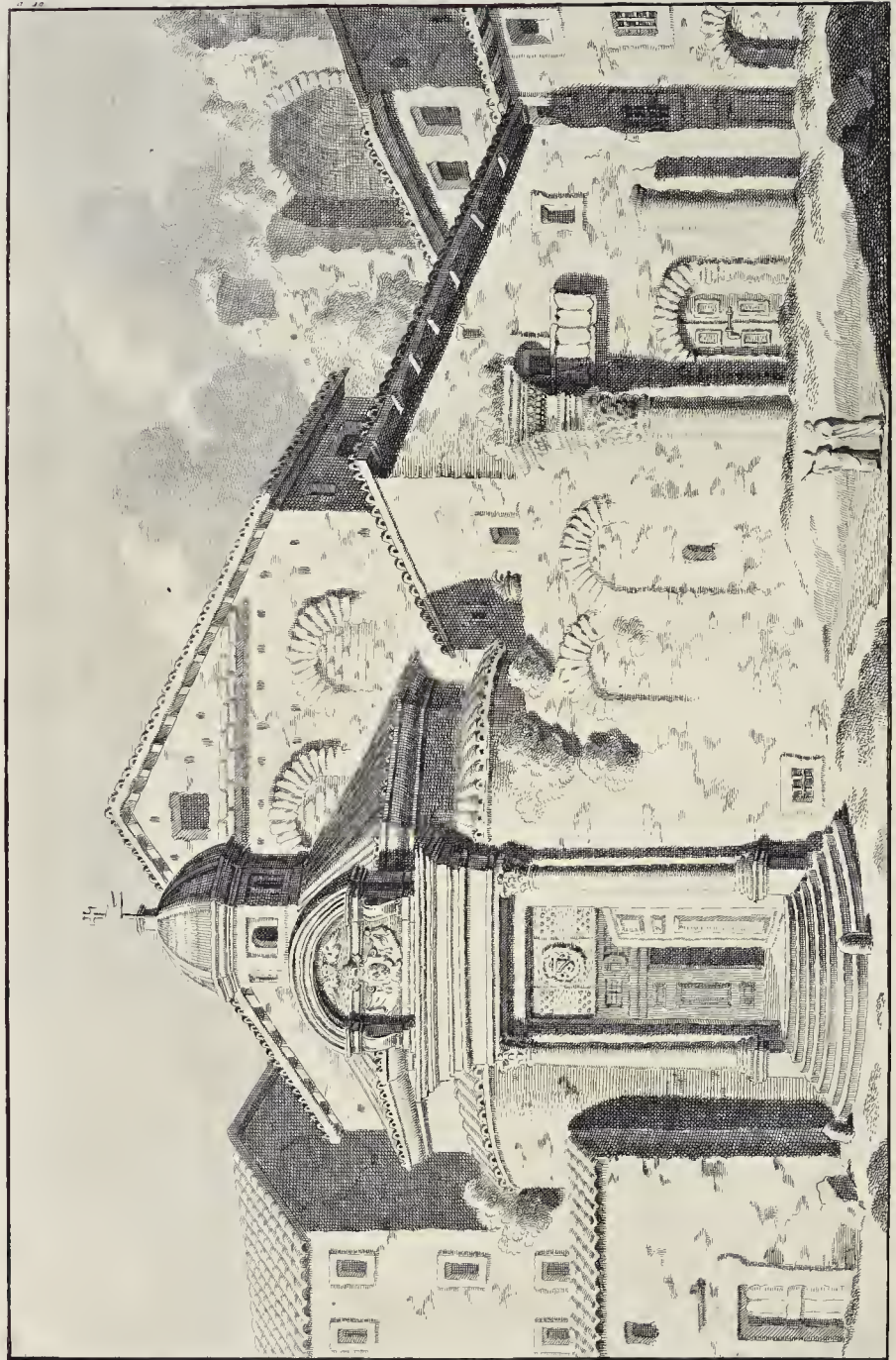
Adrianus I. hoc Templum restauravit, super rudera antiquorum monumenta, an. Chr. MCCCLXIV. sacrumque voluit esse D. Theodoro. Hujus opus reficiendum postea curavit Papa Nicolaus V. An. ccccccl.

Leguntur autem Romanae mulieres antiquitus huc tulisse male se habentes & infirmos infantes suos, existimantes; quod Romulo ac Remo hic locus fuisset felix & secundus, eundem salutis fore suis quoque parvulis. Mansit haec superstitio ad Christianorum usque tempora. Malo igitur huic prospicere cupientes Papae, dedicarunt hoc Templum *S. Theodoro*, martyri Graecorum, qui dicitur vulgo *S. Toto*, ferturque Patronus esse infantium infirmorum & aegrotorum, qui & hodieque illius tutelae commendantur.

Nihil denique in hoc Templo animadversione dignum, hoc quidem tempore nostro, ostenditur.

T E M P L V M

ROMVLI, & REMI, in FORO ROMANO, nunc SS. COSMAE & DAMIANI.

EMPLVM hoc conditum est in via Sacra, prope turrim, quae *Comitum* dicitur. Parte sua posteriore formam habet quadratam, anteriore sphaericam, in summitate veteri tecti unicam duntaxat fenestram, apertam, & luce sua totum aedificium collustrantem; in pavimento item fossulam, ad excipiendum imbres ac pluvias, haud secus ac Pantheon.

Fuit hoc Templum Romuli ac Remi, quod Livius fuisse scribit prope Forum (*Lib. X. cap. 46.*) *Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, ab Dictatore patre votam, Filius Consul (Papirius) dedicavit, exornavitque hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum, forumque bis ornaretur, sed sociis etiam, colonisque finitimis, ad templorum, locorumque publicorum ornatum, dividerentur.*

Dedicatum fuit a Carvilio Cos. (ut volunt alii) victis Samnitibus, & ex eorum spoliis exornatum. Erat hoc templum olim constructum ex quadratis lapidibus Tiburtinis; sed eorum magnam partem, ex hujus templi muris acceptam, avexerunt RR. Patres Societatis Jesu, ad aedificandam S. Ignatio, conditori sui Ordinis, aedem sacram.

Sunt, qui existimant, fuisse hoc templum Castori & Polluci sacrum, sed errore non obscuro. Nam Suetonius & Ovidius scribunt, aedem Divorum istorum fuisse in Foro, ad Lacum Juturnae, proximumque huic loco Templum Julii Caesaris.

Papa Felix IV. An. Christi lxxx sacrum esse jussit hoc templum S. Cosmae & S. Damiano. Hujus Papae Epitaphium in hoc Templo ostenditur.

HIC REQUIESCIT. S. FELIX. PAPA. ET. MARTYR.
QVI DAMNAVIT. CONSTANTIVM. HAERETICVM.

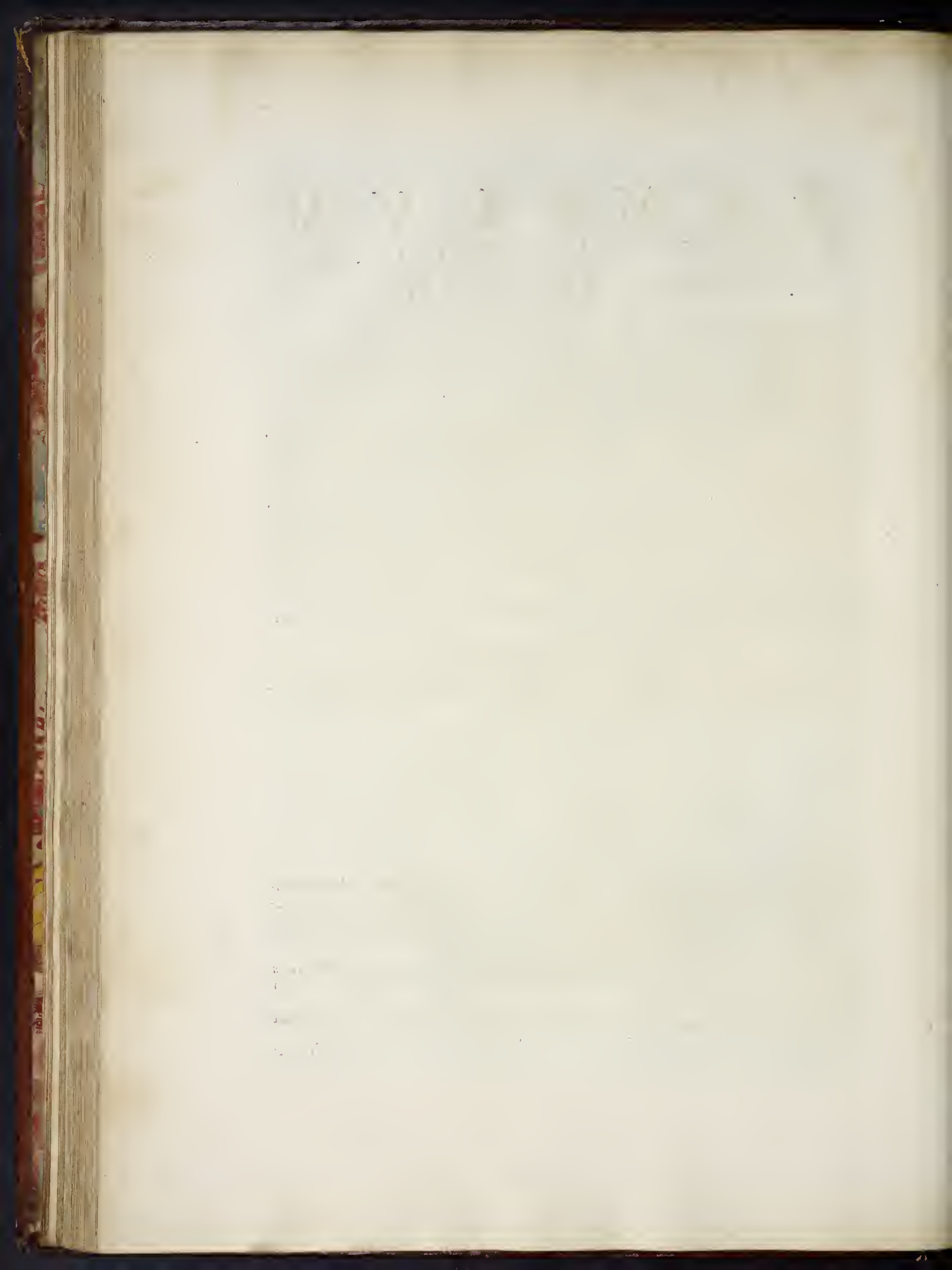
Urbanus VIII. Papa, An. dō lxxxiii. per architectum Ariguzzi, rudera Templi hujus terris obruta erui, novoque aedificio superimposito instaurari jussit, ornamentisque multis tam intrinsecus, quam extrinsecus illud decoravit, uti sequens demonstrat titulus.

VRBANVS. VIII. PONT. MAX. TEMPLVM. GEMINIS.
VRBIS. CONDITORIBVS. SVPERSTITIOSE. DICATVM.
A. FELICE. IIII. S. S. COSMAE. ET. DAMIANO. FRATRIBVS.
PIE. CONSECRATVM. VETVSTATE. LABEFACATVM.
DEIECTIS. LATERIBVS. PARIETIBVS. TOTIVS. BASI-
LICAE. A. SE. EXAEDIFICATAE. EXCITATIS. FORNICE.
MEDIO. INTER. INFERIOREM. ET. HANC. EXTRVCTO.
NOVO. IMPOSITO. LAQVEARI. AREA. DENIQVE.
COMPLANATA. IN. SPLENDIDIOREM. FORMAM. REDEGIT.
ANNO. S. A. L. M. DC. XXXIII.

Flaminius Vacca refert quoque, vidisse se, ab operis, terram effodientibus, erutam tabulam marmoream, in qua sculpta erat Urbis Romanae Ichnographia simul & Scenographia. Hanc hodie amissam, sed prius Fulvius Ursinus in schedis descriptam, in sua servavit bibliotheca, quae Vaticanae accessit. Exinde has tabulas depromptas commentario illustravit erudito Petrus Bellorius, uti videre est in Tom. IV. Graeviani Thesauri Antiquitatum Romanarum.

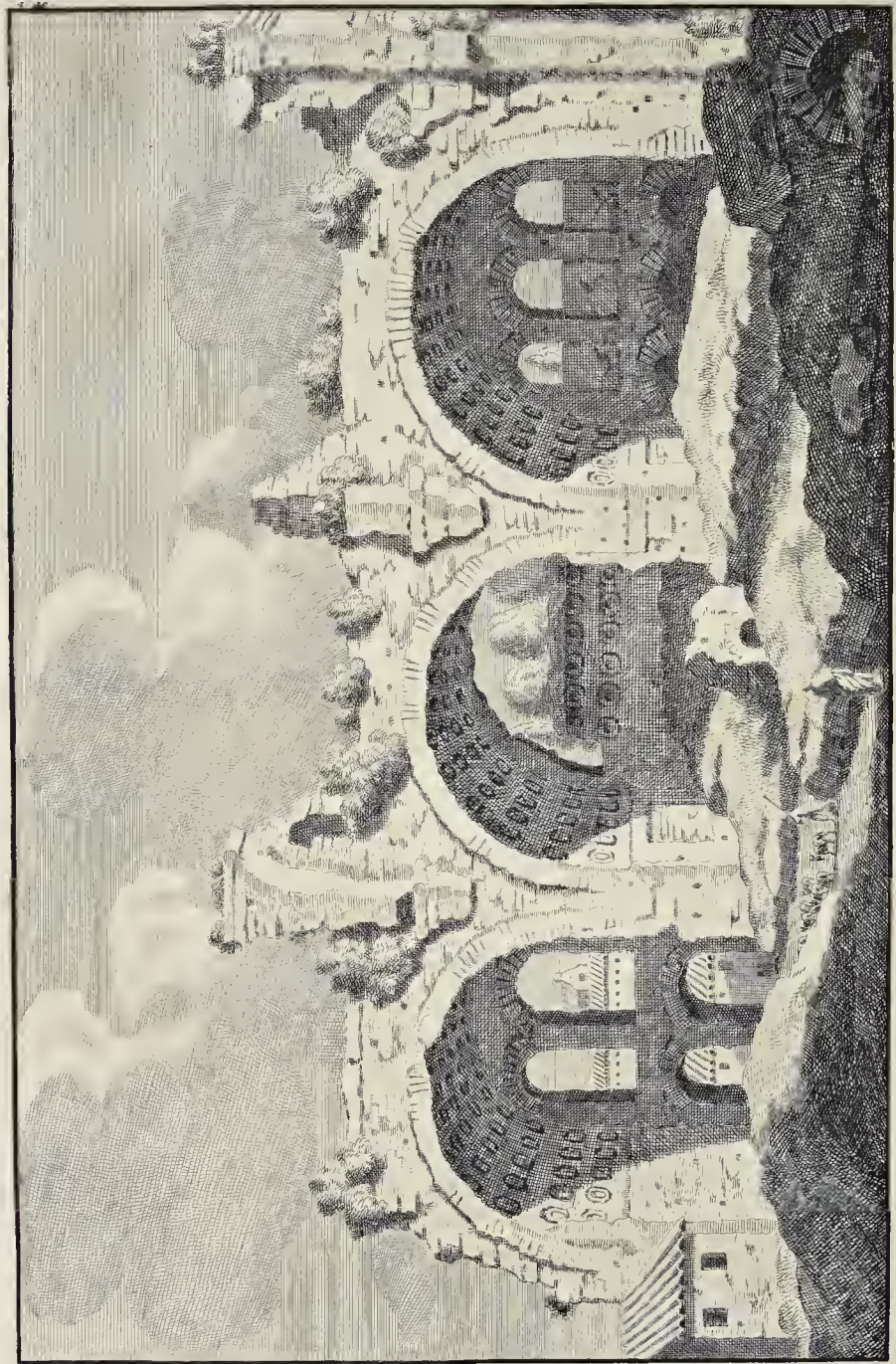
In lateribus Templi hujus fuit olim conspicua haec imago Urbis Romae, opere anaglypho, cujus adhuc reliquiae quaedam conspiciuntur, in Palatio Ducis Parmensis, quas docto etiam Commentario illustravit Raphael Fabrettus.

Duo frustra columnarum ex Templo veteri paganorum superstitem ordinis sunt Corinthii cum diametro palmorum fere quatuor.

T E M P L V M

P A C I S.

PACIS ARAM primus erexit Augustus, quam Agrippa post eum auxit. Ovidius (I. Fast. v. 709.)

*Ipsam nos carmen deduxit Pacis ad Aram,
Haec erit a mensis fine secunda dies.*

Templum hocce Vespasianus perfecit. Josephus (Lib. VII. de Bello Judaico, cap. 24. in fine) Post triumphos Vespasianus Pacis Templum aedificare decrevit; itaque mira celeritate, & quae hominum cogitationem superat, effectum est. Suetonius (in Vespasiano, cap. 9.) Fecit & nova opera, Templum Pacis, Foro proximum. De eo Herodianus (Lib. I. cap. 14.) Quod unum, inquit, opus cunctorum tota Urbe maximum fuit, atque pulcherrimum.

Longitudo ejus erat pedum CCC. latitudo CC. Fornix ornata erat aere deaurato.

Vespasianus hoc Templum Pacis posuerat, ceu monumentum felicitatis domus suae, pace parta; ut indicat Inscriptio Basis cujusdam in aedibus Farnesianis, quam allegat Jos. Castalio, in Descript. Templi Pacis, in Thef. Graev. (Tom. IV. pag. 1850.)

PACI AETERNAE
DOMVS
IMP. VESPASIANI
CAESARIS. AVG
LIBERORVMQ. EIUS
SACRVM

Nili statua ingens in hoc Templo cernebatur, de qua Plinius (Lib. XXXVI. cap. 7. ubi de marmorum generibus) Invenit eadem Aegyptus, quem vocant Basalten, ferrei coloris atque duritiae. Unde & nomen ei dedit. Numquam hic major repertus est, quam in Templo Pacis, ab Imperatore Vespasiano Augusto dicatus: argumento Nili, sexdecim liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti, summi incrementi argenti se annis, intelliguntur.

Ganymedis statuam fuisse quoque in hoc Templo auctor est Juvenalis (Sat. IX. v. 22.)

— — — & Ganymedem
Pacis, & adveclae secreta palatia Matris.

Venus Marmorea, opus artificiosissimi sculptoris Timantis, etiam servabatur in hoc Templo, cujus Divinitati sacrum habebatur.

Julyssim imaginem inter picturas egregias Templi hujus recenset Plinius (Lib. XXXV. cap. 10.) Propter hunc, inquit, Julyssim, ne cremaret tabulas Demetrius rex, quum ab ea parte sola posset Rhodum capere, non incendit.

In hoc Templo servabatur etiam imago canis, opus Protogenis. Locus Plinii est (*cap. cit.*) *Est in ea canis mire factus, ut quem pariter casus & ars pinxerint. Non iudicabat Protogenes, se exprimere in eo spumam anhelantis posse, cum in reliqua omni parte, quod difficillimum erat, sibi ipsi satisfecisset: displicebat autem ars ipsa, nec minui poterat, & videbatur nimia, ac longius a veritate discedere, spumaque ipsa pingi, non ex ore nasci, anxio animi cruciatu, cum in pictura verum esse, non verosimile vellet: absterferat saepius, mutaveratque penicillum, nullo modo sibi approbans: postremo iratus arti, quod intelligeretur, spongiam cum impegit in viso loco tabulae, & illa reposuit ablatis coloribus, qualiter cura optabat, fecitque in pictura fortuna naturam.*

Vespasianus in hoc Templo repofuerat praedam, Hierosolymis captam a filio ejus Tito, exceptis folis Tabulis Legis, & purpureis Templi velis, quae in Palatio custodiri iussit, teste Josepho (*Lib. VII. Bell. Jud. cap. 24.*) qui & meminit solummodo trium Templi instrumentorum, quae a Romanis maximi fiebant, & in triumpho fuerant portata, recensens *Candelabrum aureum, Mensam auream, & Legem*, reliqua nullo ordine inter alia spolia prius ferebantur, interque ea probabiliter haec fuit Arca Foederis, quae etiam nunc asservatur in aede S. Joannis Lateranensis, quam utpote ligneam non magni fecerant Romani, prout illa priora. Arcam hanc Zorobabilem fecisse credo, ad exemplum prioris, quae fuerat in Templo Salomonis, & Legem forte alii lapidibus incisam, in eam repofuerat.

Conferebant se ad hoc Templum frequentes aegroti ex more, votorum faciendorum causa, ut tradit Galenus (*in Libro de pulsibus.*)

Incendio perit tempore Commodi Imperatoris, teste Herodiano (*Lib. I. cap. 14.*) *Nam quum, inquit, neque imbres, neque nubes, tantumque exiguus terrae motus antecessisset, seu nocturni casu fulminis, seu igni aliquo, in ipso terrarum motu veluti extrito, totam de improviso Pacis Templum consumptum incendio est. &c. Adeoque per noctem debacchatus ignis multos ex opulentis egenos reddidit.*

Bibliotheca etiam cum Templo, eodem perit incendio.

Paulus denique V. Pont. Max. transtulit ex ruderibus Templi hujus columnam unam marmoream, praegrandem, striatamque, quibus olim sustinebatur operis fornis, eidemque superimpofuit simularum B. Virginis, ex aere fuso inauratum, quod visitur in area, ante vestibulum *Basilicae*, cognomento *Majoris*.

Superfunt etiam nunc tria ingentia fornicum fragmenta, ad S. Mariae Novae, cum hortis Pii juncta.

PANTHEON,

nunc S. MARIAE ROTVNDVM.

Emplum hoc, a quo primum positum extractumque sit, ignoratur. Verum Inscriptio isthac in porticus Zophoro legitur litteris majoribus.

M. AGRIPPA. L. F. COS. TERTIVM. FECIT

Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 15.*) ait : *Pantheon Jovi Ultori ab Agrippa factum.* Gnaris tamen artis & rationum Architectonicis, ex totius operis forma, satis quoque liquet, non uno eodemque tempore hoc templum fuisse conditum; siquidem corona porticus non cohaeret, neque congruit formae & operi templi ipsius, quam illa pulchrior sit, perfectiorisque artis opus. Dion (*Lib. LIII.*) hoc confirmare videtur, usus vocabulo *ἑτελέσσει*. Verba ejus sunt : *Pantheon quoque perfecit Agrippa.*

Vestibulum autem, sive porticus fulcitur columnis XVI. grandibus, ordinis Corinthii, & quaelibet constat uno ac solido lapide Granito Orientali. Non tamen omnium columnarum una est crassities & mensura : nam crassissimarum diametros est sex palmorum Romanorum & pollicum decem; tenuium sex palmorum & quinque pollicum.

Vastâ & praealta ea moles columnarum, ex uno & solido lapide confectarum, aliquos in eam cogitationem induxit, ut existimarent, constandarum & fundendorum lapidum artem viguisse apud Veteres; atque exinde fieri potuisse has columnas, quanta vellent magnitudine. Sed huic sententiae refragantur notae Hieroglyphicae, in Obeliscis ex Aegypto advectis, & testimonia Auctorum Veterum, memorantium historias advectarum ex Aegypto columnarum, narrante Ammiano Marcellino. Plinius item descripsit magnitudinem navis, qua Claudius advexerat Obeliscum Circi Maximi ex Aegypto.

Erat vero Pantheon, Agrippae aetate, tectum tegulis aereis, ut quidam volunt, inauratis. Intus tota aedes aut marmorata, aut marmoreis crustis exornata fuit, exterius tectorio illita, a fronte vero aereis laminis crassitudine quadrantis, argentoque, auroque illitis tecta. Fornix nunc plumbeis, olim argenteis laminis cooperta fuerat, quas Constantinus Tertius, Heraclii nepos, Romam veniens, sustulit, simulque omnes statuas, ex aere, aut marmore, ad Urbis ornatum positas, omniaque templorum ornamenta paullo decentiora detraxit, navibusque ad id paratis imposuit, Constantinopolin avchenda.

Duo loculamenta majora conspiciuntur in Porticu, ad utrumque latus, in quibus statuae Augusti, & Agrippae olim collocatae fuere; de quibus Dion (*Lib. LIII.*) *Vult Agrippa in eo Augusti quoque statuam collocare, nomenque operis ei adscribere : neutrum autem eo accipiente, in Pantheo ipso Caesaris prioris, Augusti & suam in Vestibulo posuit.*

PANTHEON dicitur quasi πάντων τῶν Θεῶν, omnium Deorum. Caeterum Templum hoc etiam particulatim aliis Diis quibusdam consecratum fuisse videtur, uti jam ex Plinio observavimus, testante, Jovi Ultori fuisse sacrum. Dion quoque (*Lib. cit. de Operibus Agrippae*) haec habet. *Pantheon quoque perfecit Agrippa. Id sic dicitur fortassis, quod in simulacris Martis & Veneris multas Deum imagines acciperet : ut vero mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma convexa fastigiatum, coeli similitudinem ostenderet.*

In hemisphaerio summo medium lumen est, sub ejusque impluvio medio aquae coelestes excipiuntur, per foramina disposita. Religio autem fuit Veteribus, non continuare tecta Templorum. Ita & intermissum cernebatur Jovis Capitolini tectum, ut sub dio esset Terminus, & immobile Saxum sub coelo.

Nequeat quis verbis exprimere templi hujus magnificentiam. Lithostratum enim habet intrinsecus pulcherrime exornatum marmoribus variis, columnasque in ambitu, structurae nobilis, & epistylis egregie concinnatas, atque inter ipsas facella, in quibus circumquaque statuae quondam fuere positae.

Statuae Veneris ex auribus pendeat margarita mirandae magnitudinis & pretii summi, quam, teste Macrobio, Cleopatra regina in auribus gesserat. Alteram Cleopatra aceto consumptam deglutiens in convivio, quo M. Antonium sumptibus superare contendeat, quando hauitu uno centies sestertium (hoc est, 625000 florenorum pretium) ebibit. Qui superfuerat unio, victa & defuncta regina, Romam ex Aegypto delatus, dissectus est, factaeque sunt ex una duae margaritae, Venerisque simulacrae consecratae.

Hadrianus Templum hoc aliquatenus vetustate collapsum restituit, uti tradit Spartianus (*cap.* 19.) Julius vero Capitolinus, in vita Antonini Pii, haec habet de templi hujus refectioe (*cap.* 8.) Opera ejus haec extant, templum Hadriani honori Patris dicatum, instauratum Amphitheatrum, sepulcrum Hadriani, templum Agrippae. Nam & Imperatores, Septimius Severus & Caracalla, hoc quoque Templum instaurarunt. Testantur id Inscriptiones, quae in duabus Epistylis fasciis leguntur.

IMP. CAES. L. SEPTIMIUS SEVERUS. PIVS. PERTINAX. ARABICVS. ADIABENICVS. PARTHICVS. MAXIMVS. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XII. COS. III. P. P. PROCOS. ET

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEVM. VETVSTATE. CORRVPVIM. CVM. OMNI. CVLTV. RESTITVERVM

Papa Bonifacius IV. consentiente Phoca Imperatore, hoc templum consecravit B. Mariae Virgini, an. DCVII.

Urbanus VIII. omnia ex metallo fabricata & fusa opera ex hoc templo sustulit, ad pondo 450274. relictis duntaxat binis ejusdem materiae portis, etiam nunc illic videndis. Papa hic Urbanus ex hoc metallo conflavit ornamenta Basilicae S. Petri, & tormenta majora, in tutelam Arcis S. Angeli. Est haec moles illa aenea, Petri & Pauli, Ecclesiae Principum, sepulcro imposta. Unum horum tormentorum factum fuit e clavis, qui tabulas aereas necebant. Docet hoc Titulus, & duo clavi in tubo machinae expressi.

EX. CLAVIS. TRABALIBVS. PORTICVS. AGRIPPAE.

Ipse Papa, quod diximus, fatetur, Inscriptione hac marmori incisa, & ad latus portae Templi hujus legenda.

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.
VETVSTAS. AHENEL. LACVNARIS.
RELIQVIAS.
IN. VATICANAS. COLUMNAS. ET.
BELLICA. TORMENTA. CONFLAVIT.
VT. DECORA. INVTLIA.
ET. IPSI. PROPE. FAMAE. IGNOTA.
FIERENT.
IN. VATICANO. TEMPLO.
APOSTOLICI. SEPVLCHRI. ORNAMENTA.
IN. HADRIANA. ARCE.
INSTRVMENTA. PVBLICAE. SECVRITATIS.
ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONTIF. IX.

Turres, quae conspiciuntur geminae, supra Vestibulum Templi hujus, ad Campanarum sonitus edendos, construi ad majorem Templi ornatum jussit idem Pontifex Max, uti testatur secunda Inscriptio marmorea, ad alterum portae latus conspicienda.

PANTHEON.
 AEDIFICIVM. TOTO. TERRARVM. ORBE.
 CELEBERRIMVM.
 AB. AGRIPPA. AVGVSTI. GENERO.
 IMPIE. IOVI. CAETERISQ. MENDACIBVS. DIIS.
 A. BONIFACIO. IIII. PONTIFICE.
 DEIPARAE. ET. SS. CHRISTI. MARTYRIBVS. PIE.
 DICATVM.
 VRBANVS. VIII. PONT. MAX.
 BINIS. AD. CAMPANI. AERIS. VSVM.
 TVRRIBVS. EXORNAVIT.
 ET. NOVA. CONTIGNATIONE. MVNIVIT.
 ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONT. IX.

Alexander VII. Pont. Max. refecit tectum, trabibusque compegit grandibus, crassisque. Capitulum quoque Columnae in angulo porticus, quod vetustate corruptum erat, cum parte Fastigii restitui curavit, decoravitque, Epistylis marmoreo imposito.

Clemens vero IX. cinxit porticum ipsam cancellis ferreis, uti hodie visitur.

T E M P L V M

M I N E R V A E,

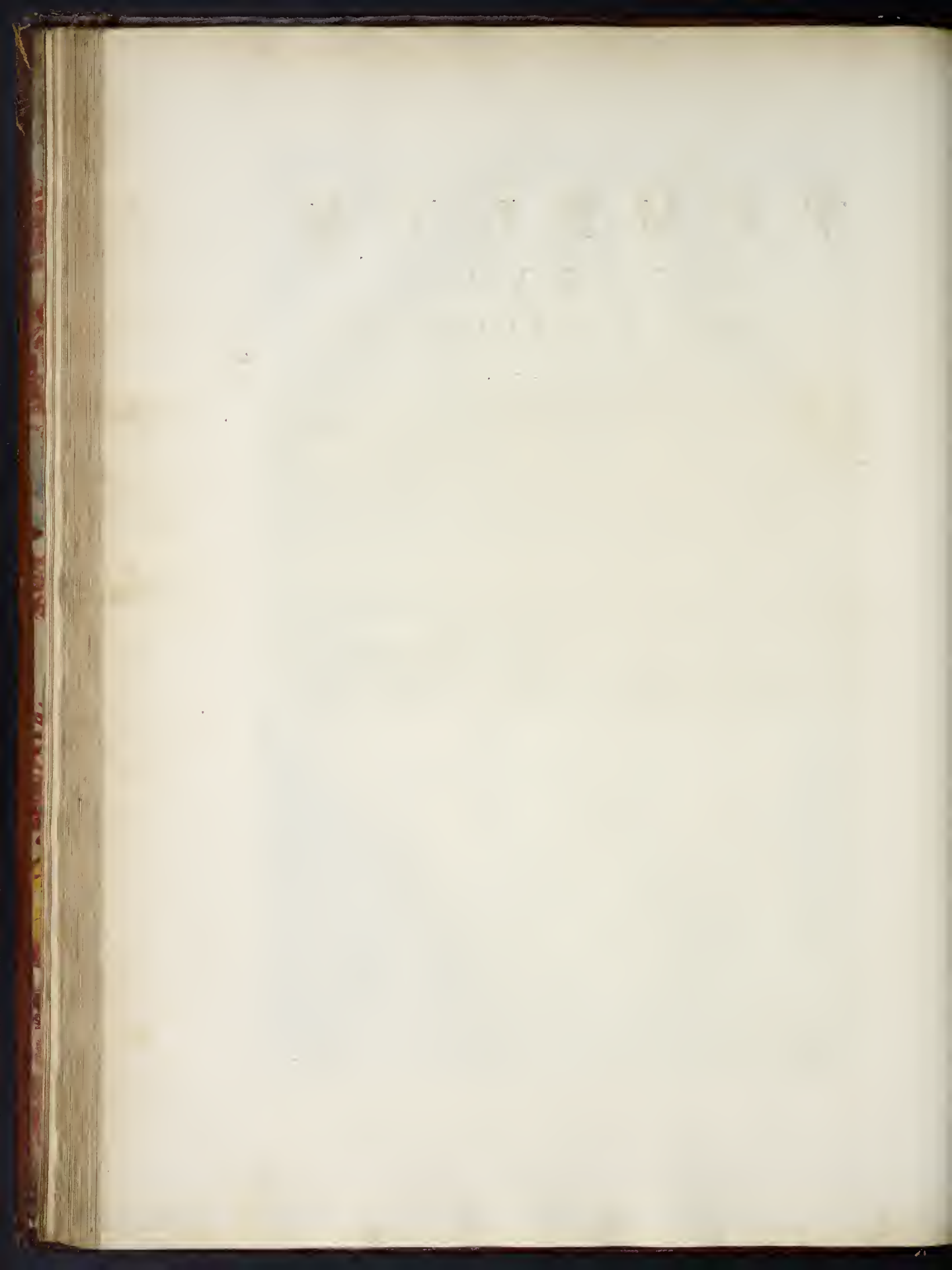
nunc S. MARIAE SVpra MINERVAM.

TEMPLVM hoc situm fuit olim, ubi nunc est *Coenobium Dominicanorum*. Et testantur Fulvius & Marlianus, se illic vidisse rudera ejus residua.

TEMPLVM MINERVAE, seu *Minervium*, Pompejum habuit auctorem. Indicat Plinius (*Lib. VII. cap. 26.*) *Hos ergo (Pompejus) honores Urbi tribuit in delubro Minervae, quod ex manubiis dicebat.* Addenda est & Inscriptio, a Pompejo in eo templo posita, quam marmoris incisam legisse, se Marlianus refert, continentem fortassis brevium illud rerum, a Pompejo Magno in Oriente gestarum, de quo Plinius loquitur (*loco citato*) *Cn. Pompejus Magnus, Imperator, Bello XXX. annorum confecto, suis, fugatis, occisis, in deditionem acceptis, bonorum centies vicies, semel LXXXIII. millibus: depressis, aut captis navibus DCCCXLVI. oppidis, castellis mille quingentis XXXVIII. in fidem receptis: terris, a Maeotis lacu ad Rubrum mare, subactis, votum merito Minervae.*

Fuit hoc Templum quondam magnificentissimum, & in eo consecratum erat Deae Minervae simulachrum, ab Sacerdotibus multis modis adoratum & cultum. Victores, e bello reduces, huic Deae sacrificare in eo solebant, eum Deae armorum, quae & *Bellona* appellatur, hoc est, *Belli Dea*. Imago autem ejus armata erat aegide, & clypeo, cui caput Medusae erat incisum, illudque tenebat manu sinistra, dextra gerens lanceam, seu hastam, indutaque tunica talari.

Fulvius in hunc modum monumenta Templi hujus describit. *Exstant autem undique ejus Templi parietes quadrati & oblongi, formae sine tecto.* Erat enim templum non magnum, testudinatum, incrustatum, multisque ornamentis decoratum. *Visitur autem ejus forma in hortis Dominicanorum, per multos haecenus annos incultum, ac deformatum, & nulli rerum usui serviens, nisi immunditii.* Hodie vocatur S. MARIAE SVpra MINERVAM.

T E M P L V M

S A T V R N I,

nunc S. A D R I A N I.

Ruit hic antiquissimis temporibus nihil omnino exstructum, praeter altare unicum, erectum jam ante natum quoque Romulum. Sacrum id erat Saturno, cinsitque illud Tullus Hostilius aedificio Templi elegantis, eidemque Deo consecrati. Saturnus vero divitiarum Deus tutelaris habebatur. Hinc liquet, ex quam exiguo saepe initio opera nascantur pulcherrima. Procedente siquidem tempore, accrescentibus Populi Romani opibus, aedificia publica, & Deorum quoque templa, ornatus & magnificentius exstruebantur. Fuere haec olim lurca, lignea & straminea; sed mutabantur postea in marmorea, & lapidibus pretiosis exornata. Hinc fit, ut Nummi, templorum & aedificiorum simulacra exhibentes, praeferant formam struaturarum vilium, & quovis ornatu carentium, quorum postea forma magna fuit, & sumptuosa, ac praegrandis; ut dissimilis plane sit eorum facies in Nummis, atque fide optima describuntur in historiis, eo quod Nummis caremus, veras harum struaturarum formas repraesentantibus.

Saturni Templum proxime vicinum fuisse Templo Concordiae, censent Antiquarii, eo nempe loco, ubi nunc aedes est *S. Adriani*. Consentiant haec cum Veterum testimoniis. Servius (*apud Donatum Lib. II. cap. 14.*) *Offa*, inquit, *Orestis ab Aricia translata Romam, & condita ante Templum Saturni, quod est ante clivum Capitolinum.*

Conditor ejus primus fertur fuisse Tattius, sed dedicavit illud Tullus Hostilius. Dissentit tamen Solinus (*cap. 11.*) *Aedem*, inquit, *quae Saturni aerarium fertur, comites ejus (Herculis) condiderunt.* Macrobius item (*Lib. I. Saturn. cap. 8.*) docet; Votivum Templum Saturni consecrasse Tullum Hostilium, quum bis de Albanis, & tertio de Sabinis triumphasset; atque hoc etiam tempore Saturnalia tum fuisse Romae instituta. Gellius (*apud eundem*) credit; exstructum fuisse ex Senatus-Consulto, Luciumque Furium, Tribunum militum, operi perficiendo praefuisse. Livius autem (*Lib. II. cap. 21.*) scribit: Dedicatum fuisse Sempronio & Minutio Coss. *Poplicola* denique, teste Plutarcho (*in ejus vita circa medium*) *aerarium constituit Saturni aedem, quae etiam manet.*

Omnis certe pecunia, redacta ex vestigalibus Provinciarum, & tributis, in hoc Templo custodiebatur. Erat porro in penetrali intimo Templi hujus locus dictus *aerarium sanctius*, cujus meminit Cicero (*Lib. VII. ad Attic. Epist. 20.*) Hic servabatur *Aurum*, appellatum *Vicesimarium*, quo, non nisi summa necessitate urgente, Senatus utebatur. Livius (*Lib. XXVII. cap. 12.*) & idem (*Lib. XXI. cap. 28.*) scribit, *Appium Claudium Centonem, ovatione ex Celiberis, tulisse in aerarium millia pondo argenti, & quinque millia auri.*

Ferunt, Saturno Rege nullum *furtum* fuisse commissum, quia nihil erat cujusquam privatum, & ideo aerarium in Saturni Templo esse constitutum; justitia tum quippe colebatur, & fides: prout hoc docent Festus & Macrobius. Et tradit Cyprianus (*Tract. IV. de idolol. vanit. sub initium*) *nummos signare* in Italia primum instituisse Saturnum, & inde *aerarium* a Saturno vocari.

Servabantur quoque in hoc Templo *monumenta publica, & rationum libri*. Hinc Suetonius (*Augusto, cap. 32.*) ait: *Tabulas veteris aerarii, & debitorum, vel praecipuam calumniandi materiam, exussit Caesar.*

Reponebantur & eodem in Templo *signa militaria*, Livio teste: (*Lib. IV. cap. 22.*) *Signa*, inquit, *ex aerario prompta, feruntur ad Dictatorem.* Horum duo communia erant; roscum pro peditibus cum titulo S. P. Q. R. & caeruleum pro equitibus: maris enim color est caeruleus, seu Dei illius, cujus inventum fabulantur equum fuisse.

Libri Elephantini hoc quoque in Templo custodiebantur, in quibus erant conscriptae *Tribus XXXV.* & cum us *publicarum rationum libri.*

Censores denique in hoc ipso Templo jusjurandum subire cogebantur.

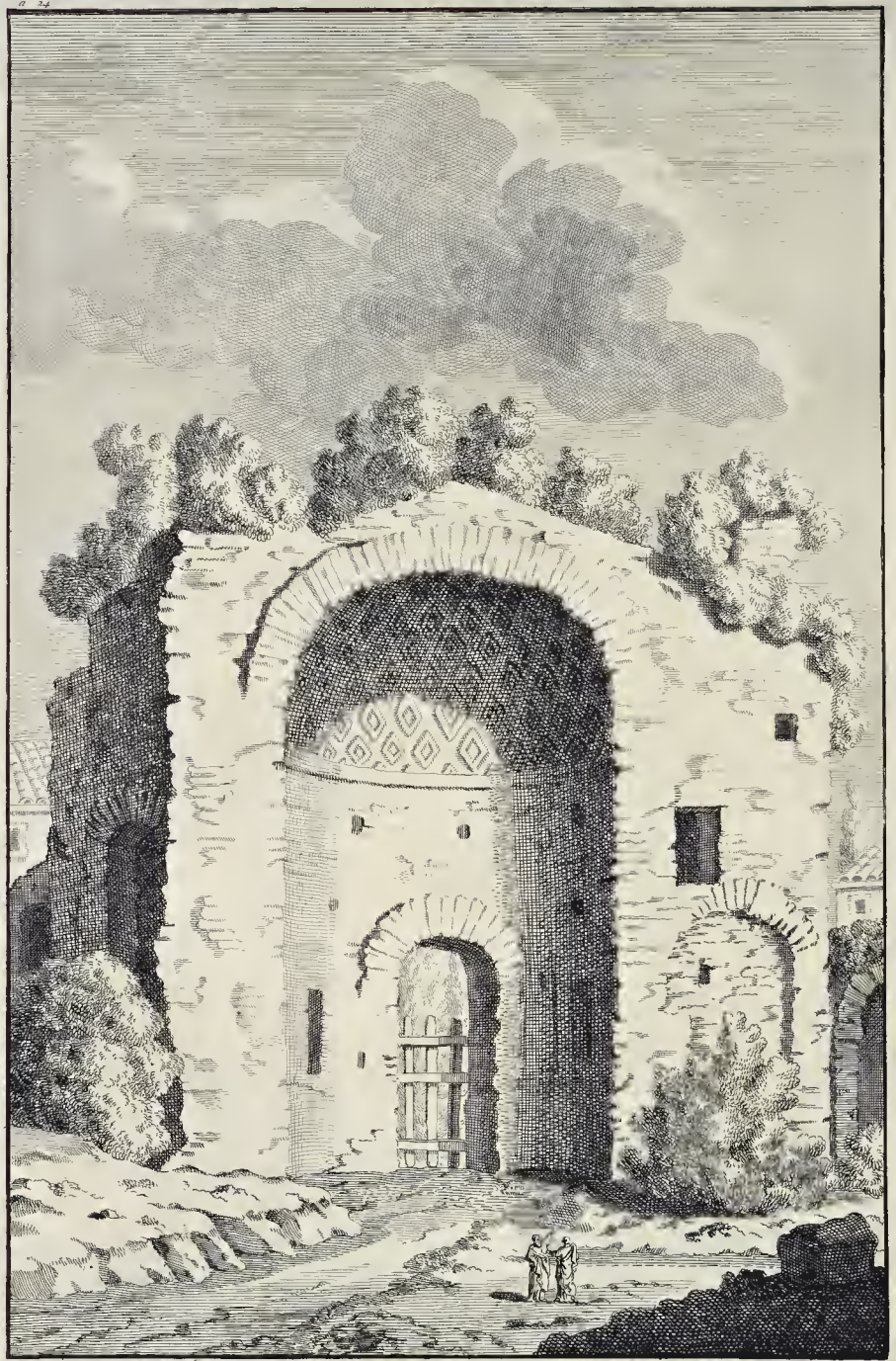
Hujus Templi, in quo erat aerarium, mentionem facit Inscriptio marmorea vetus, apud Gruterum (*pag. LXXI. n. 2.*)

S A N C S A L .
 T. P E T I D I V S . T. F
 F A B . L V C E I V S
 VIII. VIR. AED. PLEB
 P O T E S T A T . VIII. VIR
 II. FANOR. VIII. VIR. III
 A E R A R I S A T
 S . P . D . D

Hodie, mutato nomine, S. HADRIANI dicitur, estque situm ante *Forum Romanum*, post *Nervae*, a latere *Caesaris*, unde *in tribus foris* vulgo appellatur.

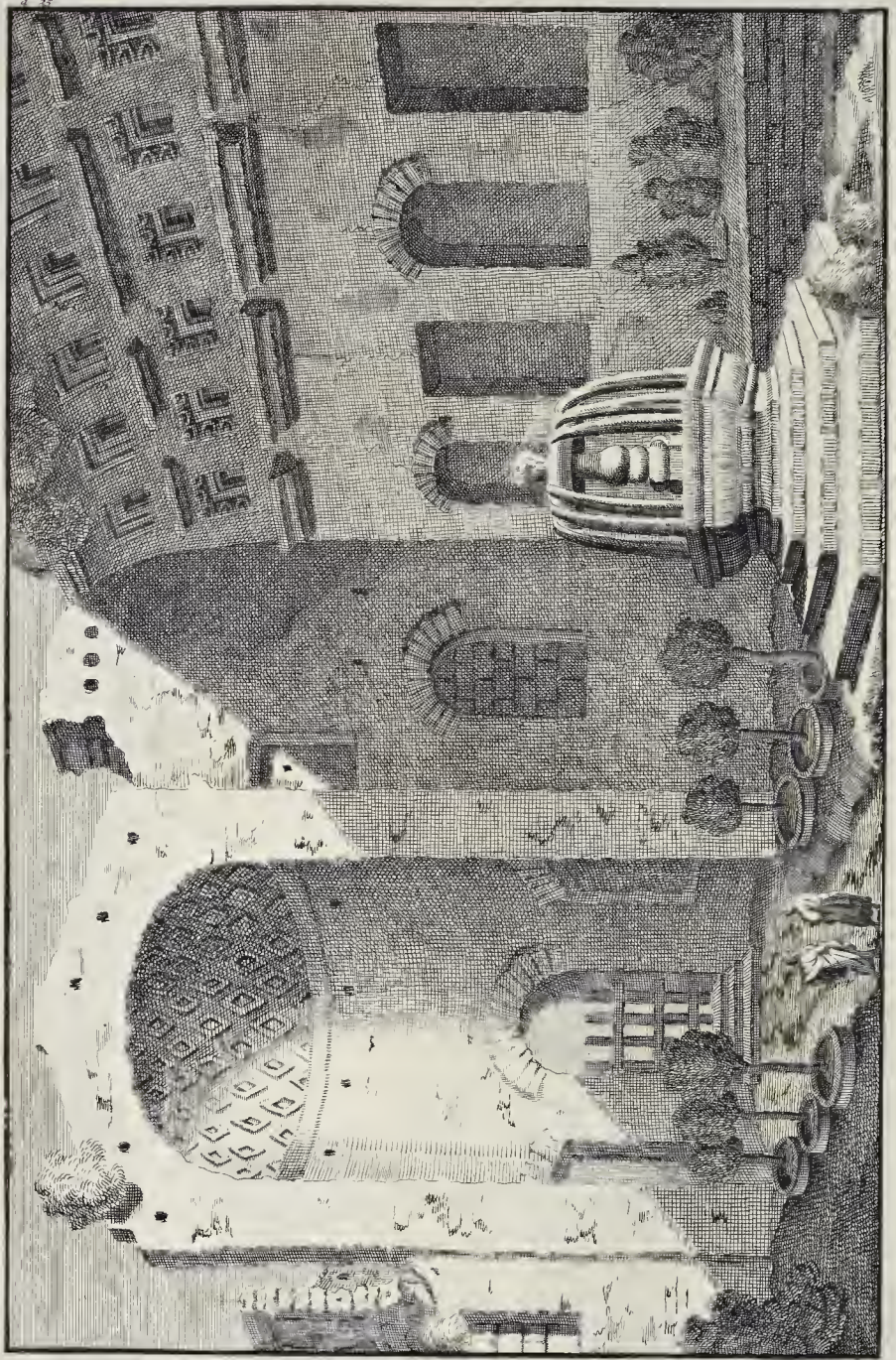

T E M P L V M

V E N E R I S & R O M A E.

TEMPLVM hoc conditum est An. Urb. Cond. MCCCLXXXVIII. Pompejano & Attiliano Coss. sub *Hadriano*. Cassiodorus (*in Chronico*) *His Consulibus Templum Veneris & Romae factum est, quod nunc Urbis appellatur.* Dicitur & unius Veneris Templum ab Eusebio (*in Chronico*) *Templum Veneris ab Hadriano Romae factum.*

TEMPLVM VENERIS (de quo loquuntur Victor & Rufus) & ROMAE, quod seorsim Rufus commemorat, non est dubitandum, quin fuerint *duo templa*, ab Hadriano conjuncta, & seorsim dedicata duabus his Deabus. Horum Templorum sub unius nomine meminit Dion (*Lib. LXIX. in Hadriano, in initio*) his verbis: *Veneris & Romae Templi descriptionem ad eum mittens, (ad Apollodorum Architectum) quippe significans, sine illius opera & ministerio etiam ingentia aedificia exstrui posse, quaerebat, an illud aedificium recte se haberet? Rescripsit de templo, sublime illud, & concavum fieri oportere, ut ex loco superiori in Sacram usque Viam insignior prospectus esset, & magis conspicuus. Concavum, ad excipiendas Ludorum machinas, quae in eo latenter compingi, & item ex occulto in Theatrum duci possent.*

Templi fedes & pulchritudo colligitur ex his *Claudiani* dictis (*Lib. II. in Silic. v. 224.*)

*Ergo avidae tantosque novi spe Consulibus annos
Elysae, dominae pergunt ad limina Romae.*

Et (*nox, v. 227.*)

*Conveniunt ad testia Deae, quae candida lucent
Monte Palatino.*

Verum Prudentius, non secus ac Rufus, duo distincta fuisse Tempia testatur (*contra Symmachum Lib. I. v. 216.*)

*Lanigerosque Deum templis adstare ministros
Ac Sacram resonare Viam mugitibus ante
Delubrum Romae: colitur nam sanguine & ipsa
More Deae, nomenque loci, ceu numen habetur:
Atque Urbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul generis adolentur ibura Deabus.*

Verumtamen Spartianus consentit in eo cum aliis, dicens (*in Hadriano, cap. 19.*) Templum Veneris & Romae, etiam esse Templum Urbis. At si Prudentio credimus, duo haec diversa Tempia fuerunt, pariete fortasse conjuncta uno & eodem; opusque fuisse Hadriano dignum, minime dubitandum, et si id male a nonnullis fuerit intellectum.

Exstruendi hujus aedificii causa, loco suo motus ab Hadriano est Colossus Neronis, quem a Nerone positum prope Sacram Viam, docti suspicantur. Auctor Spartianus (*cap. 19.*) *Transtulit & Colossum, stantem, atque suspensum per Decianum architectum de eo loco, in quo nunc Templum Urbis est, ingenti molimine, ita ut operi etiam elephantes viginti quatuor exhiberet.*

Frons Templi Romae e superiore loco spectabat Viam Sacram versus, ut indicat Dion & Prudentius. Hinc conjiciunt, aream ante Templum ex eadem coepisse Via, unde gradibus sublata prospectum Templi eminentiorem faciebat. Ammianus porro (*Lib. XVI. cap. 6.*) post Capitolium & Pantheon, commemoratione dignum aedificium duxit. Manetque opinio, magnificentiorem & pulchriorem ab Hadriano factam hanc aedem, quod simul in ea colerentur Venus & Roma, ceu parens ac soboles.

Tectum tegulis aereis instructum transfuit Honorius I. Pontifex : Anastasius (*in ejus vita*) Cooperuit Ecclesiam omnem B. Petri, ex tegulis aereis, quas levavit de templo, quod appellatur Romae.

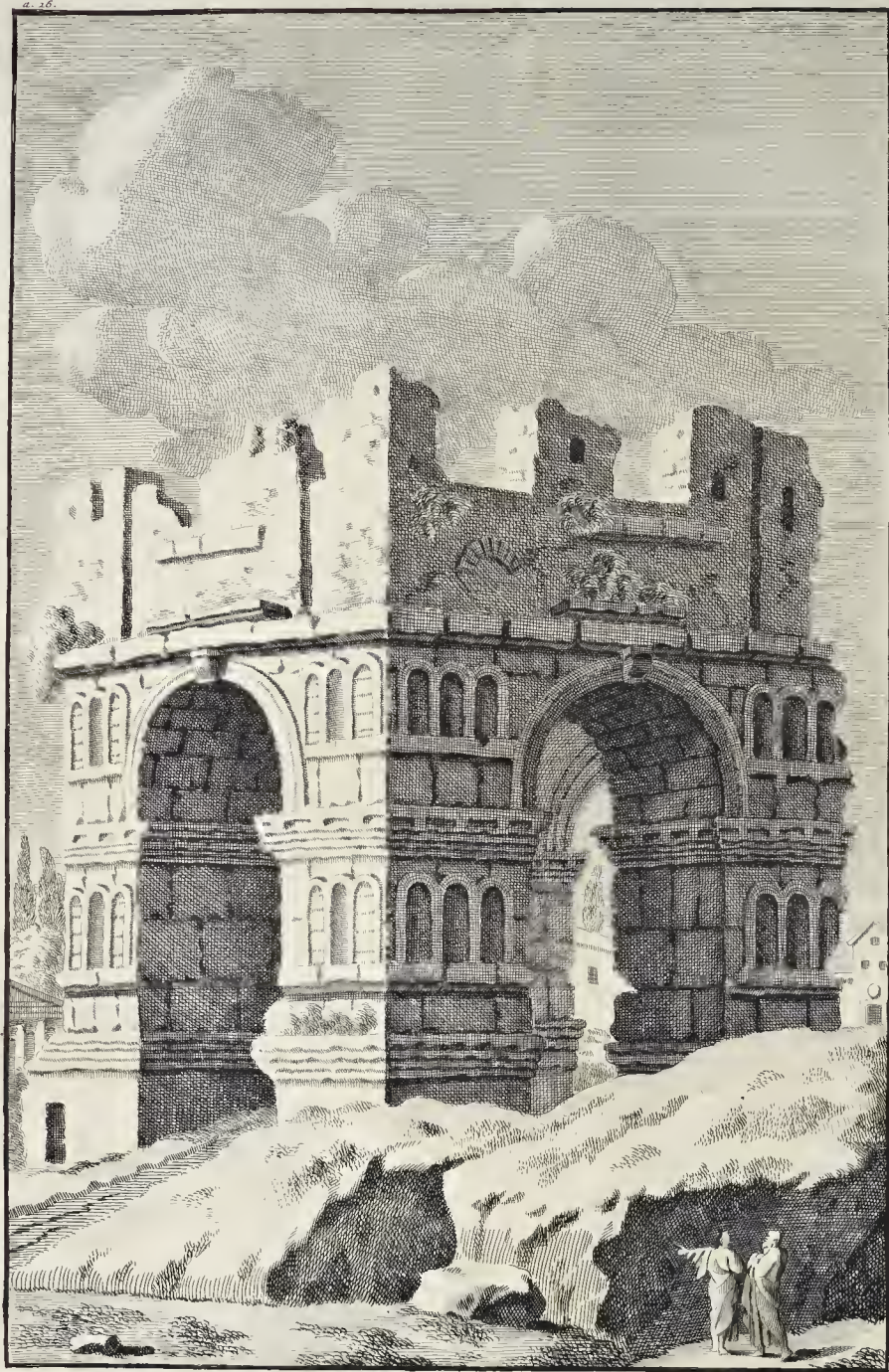
In hoc autem Templo, Romae Urbi sacro, ac si Dea & ipsa fuisset & Aeterna, colebatur sanguine & incenso thure, quod ex Prudentio jam est observatum. Fuitque hoc Templum fortasse non aliud ab eo, quod Servius *Veneris Romanae* nominat. Urbis autem dies natalis colebatur XII. Kal. Maji.

Duo sunt sepra conjuncta, quae adhuc visuntur in hortis S. Mariae Novae. Has docti viri recte arbitrantur, reliquias esse *Templi Veneris & Romae*. Fulvius tamen existimat, esse reliquias eas residua *Templorum Isis & Serapidis*, errore manifesto : quia illa fuerunt extra regionem ejus nominis. Marlianus vero censet, eas esse ex *Templo Solis & Lunae*, sed auctoritate caret, & idoneo situs indice. Testimonia enim Auctorum veterum eo nos ducunt, ut credamus, *Templum Solis* vicinius Theatro fuisse.

Duas exhibemus hujus Templi icones.

T E M P L V M I A N I

EMPLVM JANI fuisse aliqui suspicantur, quae supersunt ruinae veteris aedificii, apud aedem S. Georgii, in Foro Boario. Fulvius autem docet, quod *Transitorium* fuerit, illudque nomen postea cum Jano sit translatum ad *Forum Nervae*, ab eo tempore *Transitorium* nuncupatum.

Multi existimant, illud, de quo loquimur, aedificium, non fuisse templorum publicorum unum, sed ex iis molibus saxeis, quadratis, nullisque januarum claustris munitis, quae dicebantur *Jani Compitalitii*, quo conveniebant tempore pluvio omne genus negotiorum, ejusdemque usus cum nostris Porticibus, negotiatorum conventibus destinatis, quas *Bursas* vulgo dicimus, quaeque a Cicerone vocantur *Transitiones perviae* (II. *de Nat. Deor. cap. 27.*) De his Janis loquitur Auctor idem (II. *de offic. cap. 25.*) *Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam viris ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis Philosophis, ulla in Schola, disputatur.*

JANI vero *Compitalitii* appellabantur vulgo *Transitoria* isthaec, quod populus continuo per ea transiret, quemadmodum de *Foro Nervae* legimus, ubi fuit tale *Transitorium*. Ita Victor; *Jani*, inquit, *per omnes regiones incrustati, & ornati signis. Janus ejusmodi marmoreus hodieque conspicitur in Foro Boario, satis integer, prout id ostendit effigies adjuncta.*

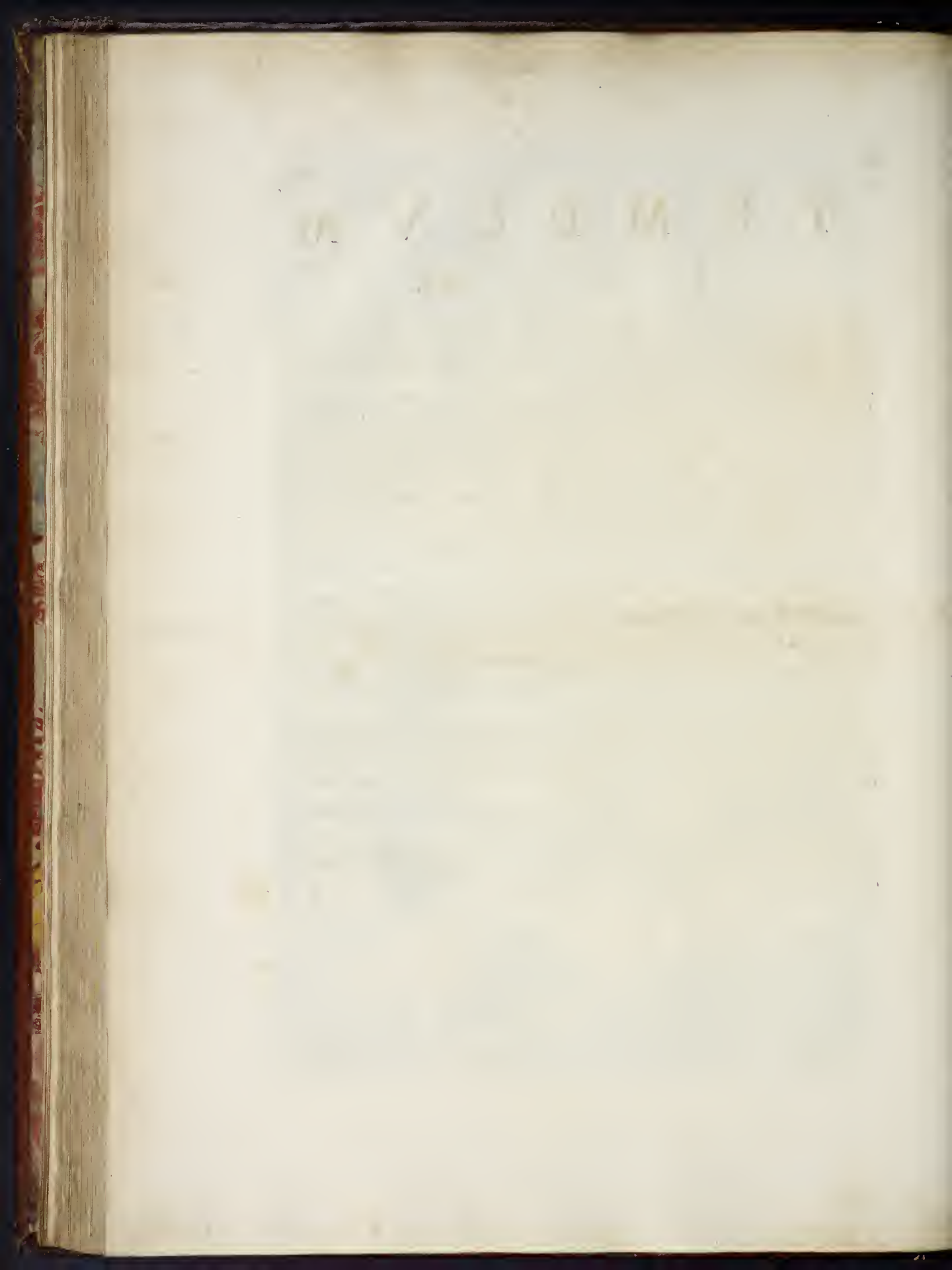
JANI templa plura in Urbe fuisse, vel exinde constat, quod tertium Jani templum construxerit C. Duilius, prope Forum Olitorium, hoc est, inter Theatrum Marcelli & Tiberim; etsi alii velint a Numa id prius conditum, sed a Duilio instauratum, ampliatumque fuisse. Tacitus (*Lib. II. Ann. cap. 49. §. 3.*) *Et Jano, inquit, Templum Tiberius dedicavit, quod apud Forum Olitorium C. Duilius struxerat, qui primus Rem Romanam prospere mari gessit, triumphumque navalem de Poenis meruit.* Aliud hoc Jani templum fuit ab eo, quod a Numa fertur fuisse conditum extra portam Carmentalem, cui duae fuerunt portae, quas aperire, quum bellum esset, in pace vero claudi, legitimum habebatur, ut scribit Servius.

Bifrons cur sit dictus, his verbis docet idem Servius (*ad Virg. XII. AEn. v. 198. Janumque bifrontem &c.*) *Postquam Romulus & Titus Tatius in foedera convenerunt, Jani simulacrum duplicis frontis effectum, quasi ad imaginem duorum populorum.* At fortassis Janus, gentis Italicae primus conditor, ipse fuit *Noachus*, cui tribuitur facies gemina, quod utrumque Mundum viderit, ante & post diluvium. *Gerard. Voss. de Theol. gentil. Lib. I. cap. 18.*

Ruinae hujus aedificii supersites evincunt fuisse illud grande, quadratum, exque albo marmore constructum, portarum quatuor, & compluribus loculamentis ornatum.

Templum illud Jani, quod claudebatur tempore pacis, & apertum relinquebatur tempore belli, egregie describit nobis Procopius (*de Bell. Goth. Lib. I. cap. 20.*) *In medio foro, ex adverso Capitolii, Jani sacellum, ex aere, quadratum, tantae amplitudinis, quanta Jani statua integri poterat, aenea etiam, & non minor quam quinquepedalis, portae utrimque aeneae.*

T E M P L V M

I V N O N I S R E G I N A E.

TEMPLI hujus situs fuisse videtur in vicinia aedis S. Sabinae. Livius (*Lib. XXVII. cap. 37.*) *Per Boarium Forum in Clivum publicum, atque in AEdem Junonis Reginae perfectum.* Fuit hoc Templum votum, aedificatum, & dedicatum a Camillo, expugnatis Vejis. In hoc itaque Templum Vejis translata est statua Deae. Livius *Lib. V. cap. 21, 22, & 31.*

De hoc Templo, uti & Dianae haec leguntur apud Livium (*Lib. XL. cap. 52.*) *Alter ex Censoribus, M. AEmilius petiit ab Senatu, ut sibi dedicationis Templorum Reginae Junonis & Dianae, quae bello Ligustino ante annos octo vorisset, pecunia ad Ludos decerneretur. Viginti millia aeris decreverunt. Dedicavit eas aedes, utranque in Circo Flamio, ludosque scenicos, triduum post dedicationem Templi Junonis, biduum post Dianae, & singulos dies fecit in Circo.*

In hoc eodem Templo servabantur quoque ejusdem Deae Junonis statuac duae, e cupresso, magna- que cum pompa eo delatae bello Punico II. Livius (*Lib. XXVII. cap. 37.*) *Post eas duo signa cupressae Junonis Reginae portabantur, &c. Simulacra cupressae in aedem illata.*

Sunt, qui *Porticum ante Templum S. Angeli*, in Foro Piscario, existimant fuisse *Templi Junonis*; sed ab aliis tribuitur ea Mercurio. Sequens autem Inscriptio declarat, qui fuerint instauratores ejusdem, incendio consumptae.

IMP. CAES. L. SEPTIMIUS. SEVERUS. PIVS. PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAXIMVS
 TRIB. POTEST. XI. IMP. XI. COS.
 IMP. CAES. M. AVRELIUS. ANTONIVS. PIVS. FELIX. COS. PROCOS
 INCENDIO. CORRVP TAM. RESTITVERVNT.

Duas istas lacunas Eruditi ita suppleunt; secundi versus III. P. P. ET. tertii vero versus AVG. TRIB. POTEST. VI.

S. Sabinae aedis plurimae & pulcherrimae columnae marmoreae satis demonstrant, desumptas esse eas, ex spoliis diruti in vicinia Templi alicujus veteris, aut eodem in loco inventas.

Supertites columnae sunt striatae, quarum diametros est palm. Rom. IV. & pollicum XI. ex marmo- re Pario, ordinis Corinthii.

MAY 18 1861

RECEIVED

OF THE

LIBRARY

OF THE

CONGRESS

OF THE

UNITED STATES

OF AMERICA

WASHINGTON

1861

NO. 1

1861

T E M P L V M

F O R T V N A E V I R I L I S ,

nunc S. MARIAE AEGYPTIACAE.

FORTVNAE VIRILIS TEMPLVM Rex Servius condidit, notante hoc Dionysio, in Urbe ipsa, inque Regione ea, in qua ripa Tiberis tota fuit, inter portas Trigeminam & Flumentanam, ad Pontem Palatinum ruptum, nunc S. Mariae, prope Templum Herculis. Et hic quidem verus loci situs est, ubi sacra haec AEdes nunc quoque conspicitur. Verba Dionysii sunt (*Lib. IV. Antiq. cap. 33.*) *Servius Tullius, duobus Templis conditis, altero BONAE FORTVNAE, ob perpetuum ejus favorem, in Foro Boario; altero FORTVNAE VIRILIS, sicut hodieque cognominatur, in ripa Tiberis, proventus jam aetate.*

In hoc Templo hodie etiam nunc conspiciuntur in lateribus columnae septem, in frontibus vero singulis, anteriore & posteriore, quatuor, striatae, ex lapide Tiburtino, ordine Ionico. Eminent haec columnae ex parietibus mediam duntaxat partem, altera muro est inclusa, operique conciliat firmitatem & robur. Testorium ejus factum est ad regulam antiquorum. Ad Ortum aetivum quoque parietis est inserta columella ex alabastro, quae claro Solis ortu, luce perspicua, & lumine fulgente, incidere parietes videtur. De hoc Templo intelligendus est Ovidius (*VI. Fast. v. 568.*)

*Lux eadem, Fortuna, tua est, auctorque, locusque;
Sed superinjectis quis latet aede togis?*

S. MARIAE AEGYPTIACAE Templum Volaterranus (*Lib. XXX. cap. quod a Romanis Fortuna praecipue colebatur*) dicit fuisse Templum Bonae Fortunae: Fulvius contra, *Pudicitiae Patritiae*. Attamen hoc fuisse creditur olim in Foro Boario, regionis octavae. Marlianus vero & Nardinus rectius in eo agnoscunt *Templum Fortunae Virilis*, secuti auctoritatem Dionysii. Suadet hoc quoque structura ejus Ionica, quae media est inter Corinthiam & Doricam, atque, ex Vitruvii sententia, huic Deae potius convenit; nam & ipsa media est, bona, scilicet, & mala.

Simulacrum hujus Deae cernebatur in hoc Templo, opertum duabus togis undulatis, haud aliter atque olim reges Romani undulatas & praetextas togas gestare fuerant soliti. Testis Varro (*Lib. I. de Vita Populi Romani.*)

Virgines in hoc Templo thure sacrificabant Deae huic, credebantque, si quod vitium in corpore habuissent, virum futurum id ignoraturum.

Dies, quo cultus ejus Deae publicus peragebatur, fuit Aprilis primus, planeque alius, ae *Fortis Fortuna*: docet hoc Ovidius (*Lib. IV. Fast. v. 145.*)

*Discite nunc, quare Fortunae thura Virili
Detis eo, calida qua locus humet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas,
Et vitium nudi corporis omne videt.
Ut tegat hoc, celetque viros, Fortuna Virilis
Praestat, & hoc parvo thure rogata facit.
Nec pigeat tritum nivo cum lacte papaver
Sumere, & expressis mella liquata favis.*

Fuit olim hoc Templum etiam *Fovi*, *Solique* sacrum, uti nos docet Inscriptio Vetus, quam Julius Sanctorius

56   T E M P L U M   F O R T V N A E   V I R I L I S .

torius Cardinalis, Patronus Armenorum, restituendam curavit. Hoc enim Templum illi genti habendum datum est. Verba Inscriptionis haec sunt.

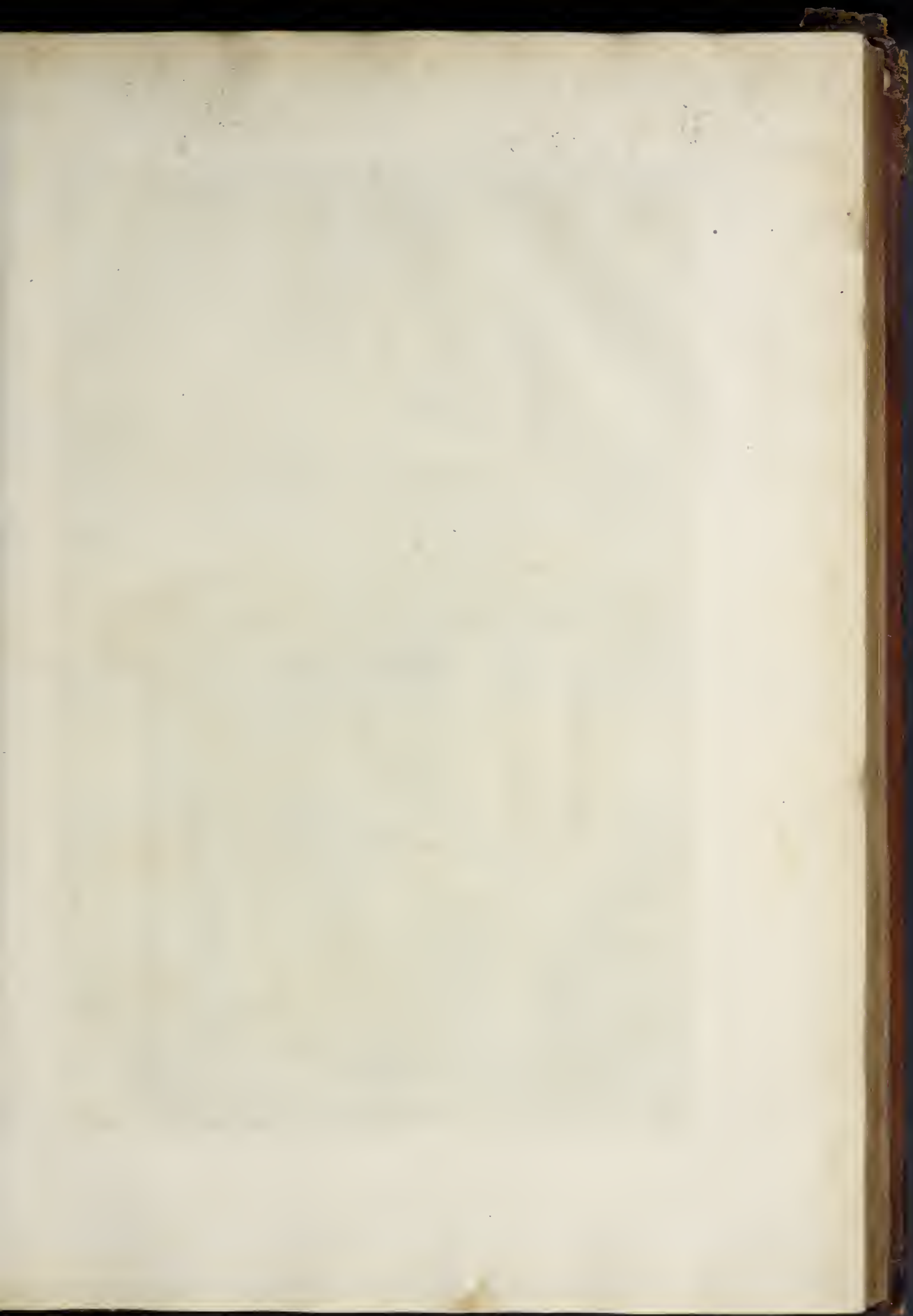
HOC DVDVM FVERAT FANVM PER TEMPORA PRISCA
 CONSTVCTVM PHAEBO, MORTIFEROQVE IOVI.
 QVOD STEPHANVS VETERI PVRGAVIT STERCORE IVDEX &c.

Stephanus iste, quisquis fuerit, aedem hanc consecraverat Divae Virgini. An lxxxclxxii, sedente Papa Joanne VIII.

Licet hinc conjicere; eadem Tempia, temporibus diversis, dedicata fuisse Diis pluribus; quod & hodieque accidit Christianorum Basilicis. Tolluntur autem hac ratione lites plurimae dicentium, Tempia quaedam eorum Divorum non fuisse, quorum feruntur, quod legimus, ibidem loci alterius Dei fletisse Templum, moti auctoritate Scriptorum quorundam. Facile enim fieri poterit, ut dissentientium uterque vera dixerint, ignorantibus discrimina mutatorum temporum, & rationes dedicationum variarum.

Columnarum Templi hujus diametros esse cognoscitur palmorum Rom. VI. pollicum III. Constant autem lapide Tiburtino, ordinis Ionici.

T E M P L V M
HERCVLIS in FORO BOARIO,
nunc S. STEPHANO a le CROZZE,
vel M A D O N N A del S O L E.

HERCVLES Aram tantummodo habuisse fertur, quum Evander in Italia regnum obtineret. Meminit hujus Virgilius (VIII. *Aeneid.* v. 271.)

*Hanc Aram luco statuit, quae Maxima semper
Dicitur nobis, & erit quae Maxima semper.*

Sunt, qui existimant, a magnitudine operis hanc Aram *Maximam* fuisse dictam. Serv. *Ingens est, inquit, ara Herculis, sicut videmus hodieque.* Solinus de hac Ara (*cap. 2.*) *Suo quoque Numini Hercules instituit Aram, quae Maxima apud Pontifices habetur, cum se ex Nicostrata, Evandri matre, quae a vaticinio Carmentis dicta est, immortalem comperisset.*

Ara haec Hercules maxima in veneratione apud accolae habebatur. Nam & apud eam Hercules ipse creditur boum decumas obtulisse: pollicitusque fuerat, beatissimam vitam consecuturos, qui sibi consecrarent bonorum decumam. Fecerunt hoc Sulla, Lucullus & M. Crassus. Jussit quoque Hercules ut ab hac Ara, & his sacris arcerentur mulieres, quas vetuit attingere, aut degustare quidquam, quod immolatum super eam fuisset. Gellius (*Lib. XI. cap. 6.*) *Mulieres Herculeo sacrificio abstinent.* Macrobius (*Saturn. I. cap. 12.*) Instituti hujus hanc causam ferunt: Herculi, quum boves Geryonis per Italiam ageret, sitienti mulier respondit; non licere sibi bibendam aquam praebere viris, quod eo die celebrarentur Deae feminarum sacra; nec fas esset, ut ex eo apparatu viri quidquam degustarent. Hercules igitur, sacra facturus, feminarum praesentiam est abominatus.

Ad hanc Aram Romani jusjurandum, & pacta, quae firma esse vellent, peragebant, teste Dionysio (*Lib. I. cap. 40.*) Remansit exinde jurisjurandi vetus vocabulum, ME HERCVLES, quod per ellipsin dicitur, pro, *ita me Deus Hercules servet.*

Aedes autem Herculi sacra erat in Foro Boario, & in eam, aetate Solini, ut ipse testatur (*cap. 2.*) ingressus non erat canibus, neque muscis. *Sacellum, inquit, Hercules in Foro Boario est. In illud Divinitus neque canibus, neque muscis ingressus erat, ita argumenta & convivii, & majestatis ejus remanebant. Etenim quum viscerationem sacrificolis daret, Myiagrum, id est, muscarum congregatorem Deum dicitur imprecantis; clavam vero in aditu reliquisse, cujus olfactu refugerent canes.*

Templum hoc Hercules fuit parvum, & rotundum, ambituque suo complectebatur viginti columnas marmoreas, ordinis Corinthii.

Dicta fuit haec aedes *Herculis Victoris*, quam Sixtus IV. Pont. Max. solo acquavit. Proxime S. Anastasiam sita olim erat *Ara Maxima Herculis*, cujus statua ex spelaeo quodam eruta fuit, acneaeque & inaurata erat, quae ad Capitolii Palatium Conservatorum allata est. Id vulgo dicitur; verum Flaminius Vacca, apud Montefauconium, in Diario (quem is fide dignum fuisse affirmat) se refert accepisse, statuam illam in Foro Romano, proxime Arcum Severi, repertam.

Fuerunt illic quoque hi duo Tituli, Deo Herculi positi in duabus basibus, ut videre est apud Gruterum (*pag. XLVII.*)

D E O . H E R C V L I
I N V I C T O
C . I V L . P O M P O N I V S
P V D E N S
S E V E R I A N V S
V . C . P R A E F . V R B

F f

Altera

Altera Inscriptio apud Gruterum haec est.

HERCVLI. IN
VICTO
M. CASSIVS
HORTENSIVS
PAVLINVS. PR. VRB
XV. VIR. SACRIS
FACIVNDIS
DONVM. DEDIT

Si Plinio credimus (*Lib. XXXIV. cap. 7.*) Evander ipse Statuam Herculi consecraverat, in Foro Boario, dicebaturque ea *Hercules Triumphalis*; solebat enim illa per triumphos triumphali habitu vestiri. Blondus hanc *AEdem* non *Herculis* esse, sed *Vestae*, eonatur ostendere, ex his Ovidii versibus (*III. Fast. v. 11.*)

*Ilia Vestalis (quid enim vetat inde moveri?)
Sacra lavaturas mane petebat aquas.
Ventum erat ad molli declivem tramite ripam:
Ponitur e summa fœtilis urna coma.
Fessa resedit humi; ventosque accepit aperto
Pectore, turbatas restituitque comas.
Dum sedet; umbrosae salices, volacresque canorae
Feccerunt somnos, & leve murmur aquae.*

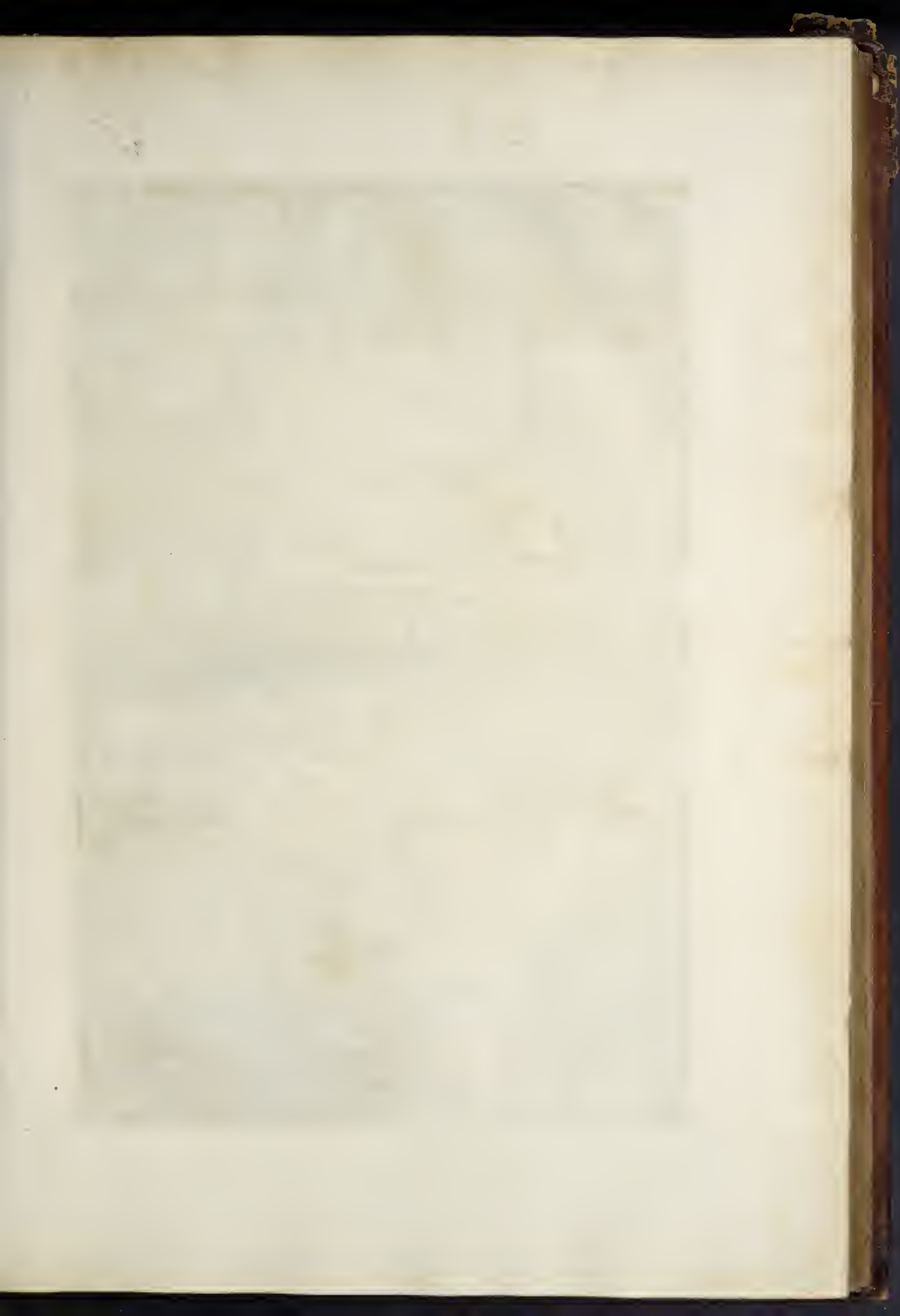
At hi versus non probant *AEdem Vestae*, prope Tiberim fuisse. Festus autem vult, Regem Nūmam consecrassè aedem Vestae rotundam. Persuaserat enim sibi, hanc Deam esse terram, quae sustineret hominum vitam, eandemque esse formam pilae, ut Dea coleretur templo sui simili. Sed Ovidius credit (*VI. Fast. v. 257.*) anno Urbis quadagesimo Templum Vestae fuisse conditum forma sphaerica, quam & Festus ei tribuit. Dicebatur *Vesta*, quod variis rebus sit vestita & ornata. Cicero (*de Nat. Deor. Lib. II. cap. 27.*) *Vesta*, inquit, nomen a Graecis. Ea enim est, quae ab illis *ἑστία* dicitur: Vis autem ejus ad aras & focos pertinet: itaque in ea Dea, quae est custos rerum intimarum, omnis & precatio & sacrificatio extrema est.

Nullum autem fuit ejus Deae simulacrum, ut ignis nullam habere queat certam suae similitudinis, & actionis effigiem. Hoc testatur Ovidius (*VI. Fast. v. 295.*)

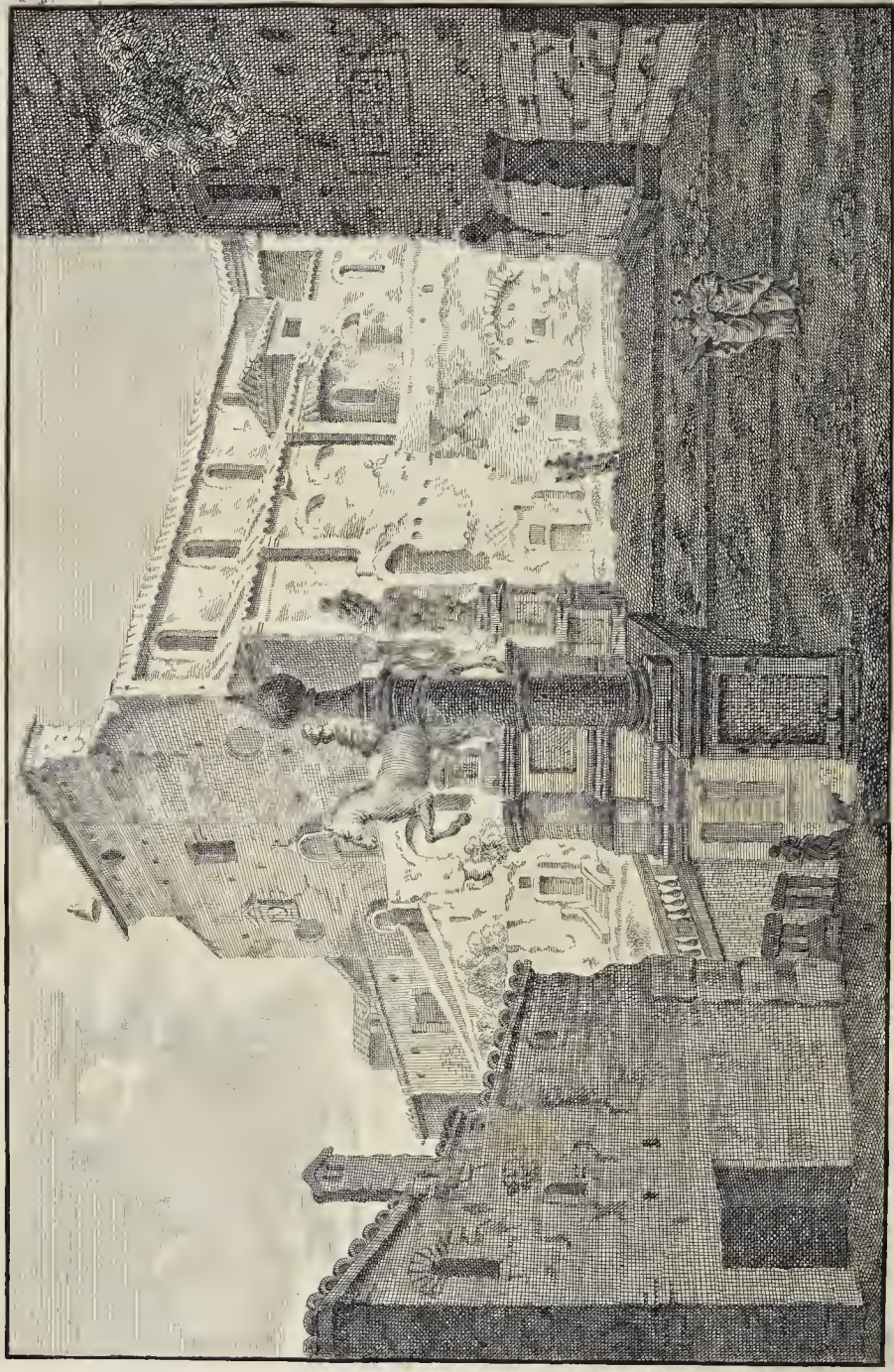
*Esse, diu stultus, Vestae simulacra putavi:
Mox didici curvo nulla subesse tholo.*

Savellorum familia hoc Templum restituit, dedicavitque *S. Stephano*, Beatorum Martyrum primo. Sub hoc Templo hodie cernuntur reliquiae *Cloacae Maximae*, quam extruxerat Rex Tarquinius Priscus.

Columnarum, Templum ambientium, diametros continet palmos Rom. IV. & pollic. III. ex Patrio Marmore striatarum, ordinis Corinthii.

T E M P L V M

I O V I S C A P I T O L I N I ,

n u n c A R A C O E L I

TOVIS OPT. MAX. TEMPLVM inchoavit Tarquinius Priscus, ex praeda, seu manubiis, de Apiola captis, prout Plinius tradit (*Lib. III. cap. 5.*) Deinde Tarquinius Superbus librarum argenti XL. M. hoc est, 2000000 florenorum, impendit in ponendis fundamentis. Plutarchus (*in Poplicola*) Consecrationem tamen obire ipse non potuit, quamvis opus ad tectum fere pervenisset: regno enim & tyrannide excidit, Templique dedicationis gloriam coactus fuit relinquere Horatio, collegae Poplicolae. Discimus hoc ex Inscriptione, incisa marmoris, exstante in AEdē D. Agathae, quae tamen in Opere Gruteri inter supposititias legitur, (*pag. 1. num. 1.*)

Dionysius figuram ejus sic describit: (*Lib. IV. cap. 64.*) *Templum suum est & fundatum in alta crepidine, octo jugerum ambitu, ducentis ferme pedibus patens per latera singula, pari propemodum longitudine, atque latitudine vix quindecim pedum differentia. Frons ejus meridiem spectat. Porticum habet, cum triplici ordine columnarum: in lateribus ordo duplex est. Tres AEdes pares communibus continentur lateribus, media Jovis, hinc & inde Junonis & Minervae, sub eodem tecto & pinnaculo. Hoc dicit, fuisse in eo Templo tria facella aequalia, communia inter se habentia latera, hoc est, interstructos parietes, sustententibus pilis lateritiis dealbatis, quas postea in columnas mutavit Dictator Sylla, desumptas e Templo Graeci Jovis Olympici, teste Plinio (*Lib. XXXVI. cap. 6.*) Idem Auctor (*Lib. citato cap. 25.*) de Pavimento haec notat. *Romae sculpturatum in AEdē Jovis Capitolini primum factum est, post tertium Punicum Bellum initum.**

Fuerunt igitur haec tria facella, de quibus Dionysius loquitur, quorum medium Jovi erat sacrum, cujus utrumque latus claudebant Junonis & Minervae, *sub una aquila*, hoc est, sub uno tecto, aquilae alis inumbrato, unaque velata tectura: unde & Aufonius dixit (*Grypho. v. 42.*)

Trina in Tarpejo fulgent consortia Templo.

Macrobius autem, (*Lib. III. cap. 4.*) his verbis docet, cur Tarquinius haec Numina sub eodem tecto statuerit. *Sed, inquit, qui diligentius eruunt veritatem, Penates esse dixerunt, per quos penitus spiramus: per quos habemus corpus: per quos rationem possidemus. Esse autem medium aethera Jovem: Junonem vero inum aera cum terra: & Minervam summum aetheris cacumen. Et argumento utuntur; quod Tarquinius Denarati Corinthii filius, Samoetracis religionibus mystice imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto Numina memorata conjungit. Lucem hinc accipit locus Ovidii (*Lib. II. Trist. v. 289.*)*

Cum steterit Jovis aede; Jovis succurret in aede,

Quam multas matres fecerit ille Deus.

Proxima adoranti Junonia templa subibit,

Pellicibus multis hanc doluisse Deam.

Pallade conspecta, natum de crimine virgo

Sustulerit quare quacret Erichthonium.

Et in *Consolatione ad Liviam, ferme prope finem.*

*Jupiter ante dedit fati mala signa cruenti,
Flammifera petiit cum tria templa manu:
Fumonisque gravi nocte, impavidaque Minervae,
Sanctaque & immensi Caesaris icta domus.*

Jovis statua, fellae curuli insidens, in hoc Templo conspiciebatur, manu gerens fulmen aureum, pondo L. aderat & sceptrum, & in capite corona radiata. Statua eadem fuerat primo fœtilis, Juvenalis (*Sat. XI. v. 15.*)

*Hanc rebus Latii curam praestare solebat
Fœtilis, & nullo violatus Iuppiter auro.*

Et Ovidius (*I. Fast. v. 202.*)

Inque Jovis dextra fœtile fulmen erat.

Trajanus postea, devicta Asia, aureum Jovi dedicavit simulacrum. Hoc indicat Martialis (*Lib. XI. epig. 4.*)

Sculptus es aeterno nunc primum Iuppiter auro.

Divitiae Templi hujus tam ingentes fuere, ut vix fidem mereantur. Tam immensa quippe in eo reperiebatur vis statuarum marmorarum, & metalli omnis generis, tabularum exquisitissimarum, tantumque scutorum, spoliolorum hostilium, tropaeorum, tot signa militaria, tantus numerus gemmarum, tamque grandis multitudo auri, sive summa arte elaborati, sive rudis, congesti, collectique a Triumphantibus, Magistratibus Romanis, aliarumque urbium Praefectis, Imperatoribus, Regibus, & populis externis, ex voto, vel donis, vel multa. Sed & Augustus unus legitur, unica donatione contulisse, in cellam Jovis Capitolini, XVI. millia librarum auri, gemmasque & margaritas ad HS. quingentes (hoc est, 3125000 florenorum) Suetonius (*Aug. cap. 30. in fin.*) *Coronae aureae hic servabantur multae, Attalus donarat unam pondo CCXLVI., aliam Philippus Macedonum Rex pondo c. aliam Lampfaceni pondo LXXX. aliam Alabandenfes pondo L. Aristobulus donarat Vitem auream quingentorum talentorum (hoc est, 7500000 florenorum) Hiero victoriam auream pondo cccxx.*

Confules novi deducebantur a populo sacrificatum in illud Templum, unde eos populus comitabatur rursus in Curiam. Faciebant autem ideo Jovi in suo Templo rem Divinam, quod Jovi non minus, quam Jano, omne initium deberetur. Inde & hoc Proverbium natum: *Ab Iove principium.*

Orationes in hoc Templo saepe habitas fuisse, & *Senatusconsulta* frequenter in eo fieri fuisse solita docet Cicero (*de Nat. Deor. Lib. I. ubi de T. Graccho.*)

Tabularum aenearum, Templo, vel Porticibus affixarum, quantus fuerit numerus, indicat Suetonius (*in Vespasiano cap. 8.*) *Tria millia tabularum aerearum, quae simul cum Templo conflagraverant, restituenda suscepit.* Meminit & Josephus (*Lib. XIV. Antiq. Judaic. cap. 17. prope finem*) Columnarum aerearum, quibus incisae fuisse tradit Leges foederis, cum Iudaeis iœti. *Quando, inquit, tam manifesta argumenta exhibuimus nostrae cum P. R. amicitiae, ostensis aeneis columnis, & tabulis in Capitolio usque nunc durantibus.* Foederum quoque cum Carthaginiensibus initorum pacta, tabulis aeneis insculpta, ab AEdilibus hic servata fuisse, commemorat Polybius (*Lib. III. cap. 5.*)

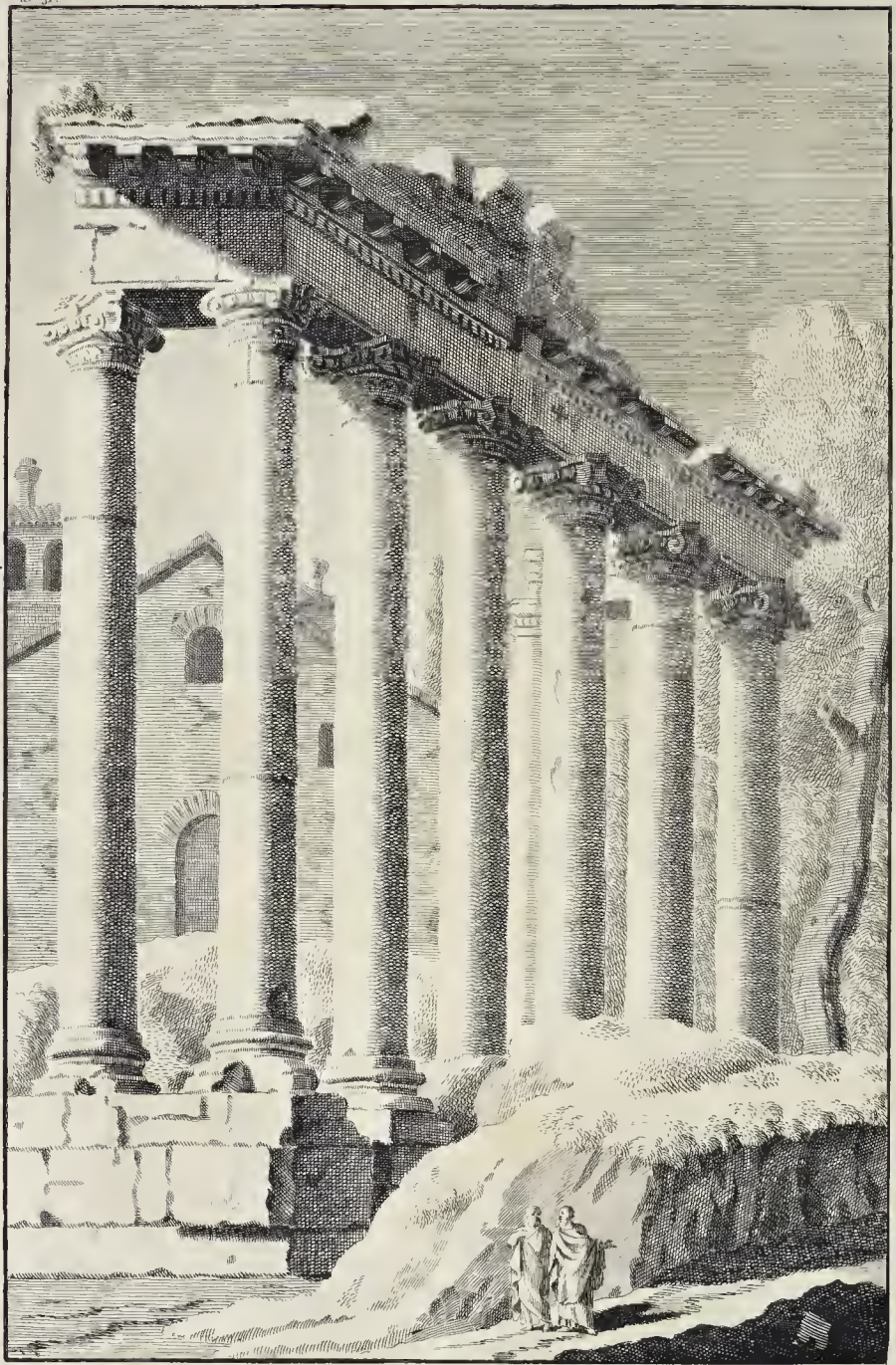
Libros Sibyllinos, in conclavi subterraneo Templi hujus, a Decemviris fuisse servatos, Dionysius Halicarnassæus refert, (*Lib. IV. cap. 70. toto*) qui & una cum Bibliotheca sunt combusti.

Incendio autem consumptum fuit, An. U. C. ccccxxv. sed Sylla Dictator restituit, eoque vita functo Catulus dedicavit. Iterum arsit bello Civili Vitelliano, sed refici paullo post curavit Vespasianus. Denique sub Tito rursus combustum Domitianus reaedificavit, commemorant haec Tacitus (*Hist. III. cap. 72.*) Suetonius (*Vitell. cap. 15.*) Tacitus (*Hist. IV. cap. 53.*) Suetonius (*Domit. cap. 5.*)

Templum hoc Christianis sacris dicatum, nunc appellatur *ARA COELI*. Caeterum in Ecclesiam hodiernam de Ara Coeli ascenditur, grandi scala marmorea, CXX. admodum graduum, qui olim, ut quibusdam placet, a templo Quirini, in Quirinali sito, illuc avecti sunt. Templum hodiernum Franciscanorum est, sultum duplici Columnarum serie, quas putant, Iovis Capitolini fuisse. Plura de antiquitatibus Templi hujus scire avidus, legat Justi Rycquii commentarium *de Capitolio Romano.*

T E M P L V M C O N C O R D I A E.

CONCORDIAE vocem deducit Varro a corde congruente.

CONCORDIAE TEMPLVM hoc vovit Camillus, cuius votum Senatus rarum habuit, iussitque illud aedificari. Testatur id Plutarchus (*in Camillo.*) Locus Ovidii (*Lib. I. Fast. v. 637.*) dignus est, qui adscribatur:

*Candida te niveo posuit lux proxima Templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus:
Nunc bene prospicies Latiam, Concordia, turbam;
Nunc te sacratae restituere manus.
Furius (antiquum) populi superator Hetrusci
Voverat; & voti solverat ante fidem.
Causa, quod a Patribus sumptis secesserat armis
Vulgus; & ipsa suas Roma timebat opes.
Causa recens melior: passos Germania crines
Porrigit auspiciis, Dux venerande, tuis.
Inde triumphatae libasti munera gentis;
Templaque fecisti, quam colis ipse, Deae.
Haec tua constituit Genitrix, & rebus, & ara,
Sola toro magni digna reperta Fovis.*

Discimus hinc Templum Concordiae, quod Furius Camillus vovit, constructum ob seditionem, Romae ortam, Populum inter & Senatum; flagitante, scilicet, Plebe, ut alter Consulum crearetur, ex suo corpore. Id quum Plebs a Senatu obtinisset, dicatum est Templum Concordiae in Foro, Populi adstante concione, seu corona.

Templum hoc non longe absuit a carcere: id Dio tradit (*Lib. LVIII. ubi de Sejani morte agitur*) Eodemmet die Senatus coactus prope carcerem, in Aede Concordiae. Huic sententiae congruit, quod legitur in tabulis Farnesianis Vestigii Veteris Romae, editis a Viro illustri Petro Bellorio, ubi (*Tab. IX.*) legitur vox ORDIA, non integre, pro CONCORDIA, hoc est, *Templo Concordiae.*

Existimant vulgo Porticum octo Columnarum, quae hodie visitur, sub imo clivo Capitolii, ad Arcum Severi, esse partem residuam Templi hujus. Legitur illic haec Inscriptio.

✠
SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS
INCENDIO. CONSUMPTVM. RESTITVIT

Integra fere Porticus etiam nunc superest, extraque humum eminet, quamvis solum terrae ruinis undique sit oppletum. Gruterus hanc habet Inscriptioem (*pag. C. n. 6.*)

D. N. CONSTANTINO. MAXIMO. PIO. FELICI. AC
TRIVMPHATORI. SEMPER. AVGVSTO. OB. AMPLIFI
CATAM. TOTO. ORBE. REM. PVBLICAM. FACTIS. CON
SILIIIS Q. S. P. Q. R.
DEDICANTE. ANICIO. PAVLINO. IVNIOR. C. V. COS
ORD. PRAEF. VRBI

S. P. Q. R.
AEDEM. CONCORDIAE. VETVSTATE. COL
LAPSAM. IN. MELIOREM. FACIEM. OPERE
ET. CVLTV. SPLENDIDIORE. RESTITVE
RVNT

Templum Concordiae suos quoque habuit gradus, prout de eo loquitur Rycquius (*cap. 42.*) patetque id ipsum ex Templi hujus reliquiis. Ichnographia quoque Templi hujus id ipsum probat. Hanc autem delineavit nobis Palladius, architectus nobilis; in ea vero enumerantur gradus viginti quinque, quibus in Templum Concordiae ascendebatur. Habuisse autem hoc Templum Gradus complures, quibus in illud ascendebatur, apertissime Cicero demonstrat (*in Philippica VII. cap. 8.*) *Equites Romani*, inquit, *qui frequentissimi in gradibus Concordiae steterant.*

Coniunctum huic Templo fuisse *Senatum* Auctores commemorant. Docent quippe; *Senatula* tria Romae fuisse, in quibus *Senatus* haberi solitus sit, unum ubi nunc est aedes Concordiae, inter *Capitolium* & *Forum*, in quo solebant Magistratus duntaxat cum Senatoribus deliberare. *Senaculum* alii vocant. Varro (*Lib. IV. de LL.*) ait: *Senaculum vocatum, ubi Senatus, vel ubi Seniores consistere, dictumque* *vegebat.*

Fuit autem supra *Gracchofasin*, ubi aedes Concordiae & Basilica Opimii. Templum enim hoc fuisse clivo Capitolino proximum, ex pluribus cognoscere licet testimoniis Ciceronis. Hic enim Consul, Senatu in AEdem Concordiae convocato, eodem adduxit conjuratos deprehensos; atque circum Templum hocce, custodiam causam, Equites disposuit Romanos, dicitque eos fuisse in clivo Capitolino. *Cum*, inquit, (*II. Pb. cap. 8.*) *in hac cella Concordiae, in qua, me Consule, salutare sententiae dictae sunt.* Et (*ibid. cap. 7.*) *Quis enim Eques Romanus, cum Senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit.* Et alibi: (*orat. pro Sext. cap. 12.*) *Equites Romanos datus illius dici poenas, qui, me Consule, cum gladiis in clivo Capitolino fuissent.*

Hoc quoque Concordiae Templum cellam habuit, ut ex Cicerone dilicimus. De hac enim idem Auctor loquitur (*Phil. III. cap. 12.*) *Armatus in cella Concordiae, quum Senatum haberet, inclusit.* Et (*in V. cap. 7.*) *In cella Concordiae collocari armatos, latrones, scarios, e templo carcerem fieri.*

Servabantur denique, teste Plinio (*Lib. XXXIV. cap. 8.*) in hoc Templo simulacra Apollinis & Junonis, opus Battonis; Latonae puerperae, Apollinem & Dianam sustinentis, opus Euphranoris; AEsculapii & Hygiae, opus Niscerati; Martis & Mercurii, opera Tiscratis; Cereris & Iovis, & Minervae, opera Sthenis; & Victoriae.

In Fronte autem Fastigii Templi hujus videnda erat Statua Victoriae, quae fulmine tacta decidit & periit, M. Marcello Claudii & M. Valerio Coss.

Columnae Porticus hujus cernuntur factae ex marmore Granito, distincto punctis nigris, albisque. Non sunt autem unius crassitudinis, aut coloris; unde liquet, huc translatae esse, ex ruderibus aedificii alterius, & huic insertas. Ipsemet enim eas mensus sum, verumque id esse comperi. Capitula harum columnarum marmoris sunt Parii, uti & bases; harum structura est Ionica tota, verum capitula ordinis Dorici & Ionici, inter se mixti. Quae autem octo exinde supersunt Columnae cum Trabeatione, & parte Tympani, harum columnarum diametros est palmorum Rom. VI. & unius ferme pollicis. Exhibemus duas hujus Templi reliquiarum effigies.

T E M P L V M I O V I S S T A T O R I S .

TEMPLVM hoc Antiquitatum Interpretes plerique collocant in ipso Foro; sed facile refelluntur. Carent quippe Antiquorum Scriptorum auctoritate, quorum id nemo testatur. Facit huc, quod Romulus pulsus sit a Sabinis, & in fugam coniectus, *toto hoc spatio, quantum est Forum*, ut testatur Livius (*Lib. I. cap. 12.*) *ad usque Palatii portam*. Ergo Romulus hoc in loco Templum posuit: ipse vero repulit postea Sabinos ad usque Vestae Templum, quod extremo ab ea parte Foro fuit. Ovidii hoc indicat carmen (*Fasl. VI. v. 395.*)

*Forte revertebar festis Vestalibus, illa,
Qua Nova Romano nunc Via iuncta Foro est.*

Certa ergo hinc conjectura est; non pervenisse Forum usque ad portam Palatii, AEdemque Jovis Statoris. Habuit quoque Tarquinius Priscus domum suam apud Fanum Jovis Statoris, & illic, quum esset occisus, Tanaquil ejus uxor de fenestra, unde prospiciebatur in Viam Novam, populum allocuta. Livius (*Lib. I. cap. 41.*) *Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri possent, ex superiore parte aedium, per fenestram in Novam Viam versus (habuabat enim Rex ad Jovis Statoris AEdem) populum Tanaquil alloquitur*. Appiani autem testimonium aperitissime & clarissime nostram probat sententiam. Is (*Lib. II. de B. C.*) ait: *Subdixerunt tamen invitum (Bibulum) amici in Fanum Jovis Statoris, Foro proximum.*

De eo sic Dionysius (*Lib. II. cap. 52.*) *Romulus Jovi Statori Templum posuit, apud Portam Mugoniam, ducentem e Via Sacra in Palatium*. Ovidius (*VI. Fasl. v. 793.*)

*Tempus idem Stator AEdis habet, quam Romulus olim
Ante Palatini condidit ora jugi.*

Templi hujus locum antiquum Cicero ostendit, Jovem precatus his verbis, priusquam abiret in exilium, (*oratione ea cap. 10.*) *Teque, Jupiter Stator, quem vere hujus Imperii Statorem majores nostri nominaverunt, cujus in Templo hostili impetum Caillinae repuli a muris: cujus Templum a Romulo victis Sabinis in Palatii radice cum victoria est collocatum, oro atque obtestor, serio open pariter Reipub. cunctaque civitati, meisque fortunis.*

Itaque Romulus condidit hoc Templum ex voto in Bello Sabinorum, quod aperitissime declarat Livius. Hujus verba sunt (*Lib. I. cap. 12.*) *Jupiter tuis avibus jussus hic, in Palatio, prima Urbi fundamenta jeci: Arcem jam scelere emptam Sabini habenti, inde huc armati superata valle media tendunt. At tu, Pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugam foedam sstle. Hic ego tibi Templum Jovi Statori, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam Urbem esse, voveo*. Primus autem omnium Romulus hoc Templum Jovi Statori voverat, non autem absolvemat. Post eum enim novo voto illud absolvendum statuerunt in Consulatu suo Posthumius Metellus & Atilius Regulus Coss. ut apud Livium legitur (*Lib. X. cap. 36.*) Nam Romulus Fanum tantum fecerat, qui locus templo effatus fuit, ut paullo post idem scribit Auctor (*cap. 37. in fin.*)

Pericrat autem Neroniano incendio etiam Iovis Statoris aedes, quam Romulus voverat, ut notat Tacitus (*Ann. XV. cap. 11.*) Sed vel Nero ipse, vel Senatus Populusque Romanus restituendam curaverant.

Solebat in hoc Templo Senatus frequenter haberi, & conciones. Testis Cicero (*in Cat. II. cap. 6. & saepe*) Notandum est autem, quod Senatusconsulta jure fieri non poterant, nisi in loco ab Auguribus constituto, qui & *Templum* dicebatur. Et contra *Curia* erat *Templum*. Auctores Gellius & Varro. Illud enim intererat inter *Aedes sacras* & *Templa*, quod in his jure percribrentur Senatusconsulta; in illis vero numquam. Hanc tamen distinctionem nos in his Notatis non servavimus, quo facilius cognoscerentur loca, quae descripsimus.

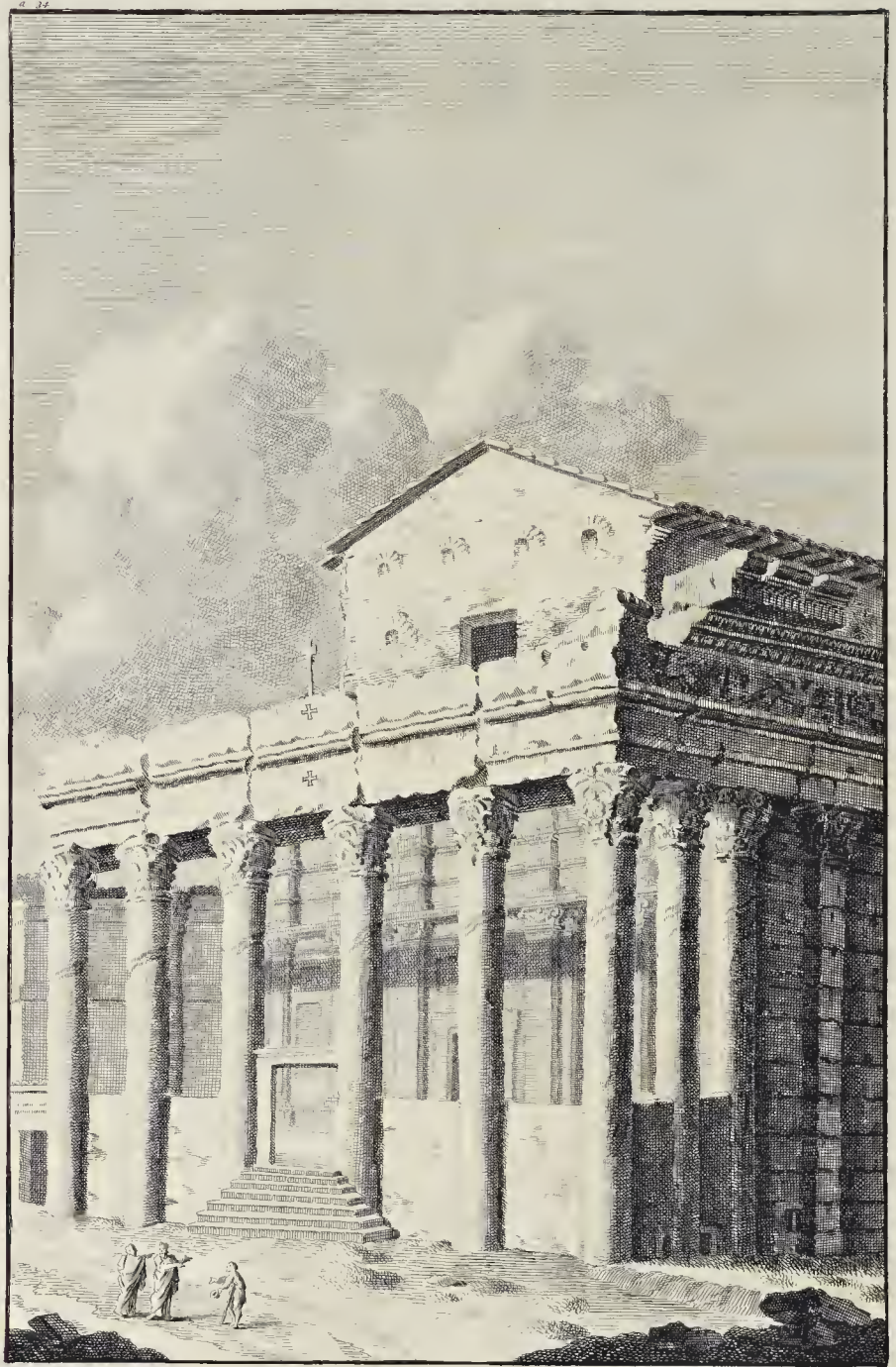
Rudera porro Templi hujus conspiciuntur, hac aetate nostra, in ipso Foro. Forum quippe nunc amplius porrigitur in longitudinem. Et fama vetus est, viris quoque doctis in hanc sententiam consentientibus; Columnas tres striatas, quae hodie videntur in Foro Romano, prope Palatium & Hortos Farnesianos, cum admirandi officii Epistylis & Corona, istius Templi Veteris esse monumenta, Porticu in fronte ordine columnarum duplici, in latere simplici. Nescimus autem, utrum plures paucioresque fuerint. Dicitur tamen tres fuisse tantum, utique loci spatium, & operis altitudo satis indicant, aedificium, cujus fuerunt, censeari non posse in vetustis, & prisci operis. Sunt enim ordinis Corinthii, quod Vitruvius (*Lib. I. cap. 2.*) *Jovi Statori* non convenire fateatur, sed Diis hilarioribus *Veneri, Florae, Proserpinae, Nymphis*.

Columnarum vero istarum striatarum Diametros continet palmos Rom. VI. & pollices totidem marmoris Parii, ordinis Corinthii. Duae constant frustis majoribus quinque, una quatuor. Et Aedificium totum fuit marmoreum, ut e ruinis liquet.

Nonnulli putant, tres has columnas pertinuisse ad Templum Julii Caesaris; sed contra sciendum est, probabile videri non posse; Augustum extruxisse Julio Caesari Templum tantae magnitudinis, & tam divitis ac elegantis operis; ut qui non ignoraret, in quanto esset odio apud Romanorum praestantissimos recens tum nimis Julii Caesaris memoria, propter oppressam ab eo libertatem. Hae enim columnae monumenta sunt architectonicae praecae & artis summae.

TEMPLVM IOVIS TONANTIS.

IOVIS TONANTIS Templum posuisse Augustus fertur, apud Clivum Capitolii. Suetonius id testatur (cap. 29.) Consecraverat hoc Augustus, *quum in expeditione Cantabrica periculo se liberatum agnosceret. Nam itinere nocturno lepticam ejus fulgor perstrinxerat, servumque praelucentem exanimarat.* Verba Suetonii etiam haec notanda sunt (cap. 91.) *Quum dedicatam in Capitolio AEdem Tonanti Fovi assidue frequentaret, somniavit, quæri Capitolinum Fovem, cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro Favitore ei appositum. Ideoque mox tintinnabulis fastigium aedis redimivit, quod ea sepe januis dependebant.*

Plinius (Lib. XXXV. cap. 6.) commemorat, quibus lapidibus fuerat extructa haec AEdes. *Inter hos (inquit) primum (ut arbitrator) marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facile dixerim seclos, an solidis glebis positos, sicut est hodie Fovis Tonantis aedes in Capitolio.*

Statua Jovis, exemplar aeris Deliaci, quo Polycletus fertur fuisse usus, servabatur in hoc Templo; Plinius (Lib. XXXIV. cap. 2.) & ante ipsam fuerant illic statuæ Castoris & Pollucis, opus *Hygiae*, seu (ut in Plinio legitur) *Hegiae*. Plinius (Lib. XXXIV. cap. 8.)

Reliquiae, quae etiam nunc supersunt ex hoc Templo, conspiciuntur in ipso Clivo Montis Capitolini, tres nimirum Columnae marmoreae, cum egregii operis Trabeatione, plusquam dimidia parte tenus defossae sub terram. Fuit hic angulus Vestibuli, seu Pronai Templi ipsius. Ostendit Zophorus ab AEdis latere instrumenta ac vasa sacrificiorum Veterum; diductus autem a fronte in latioris marmoris tabulas praefert unum verbum absque R.

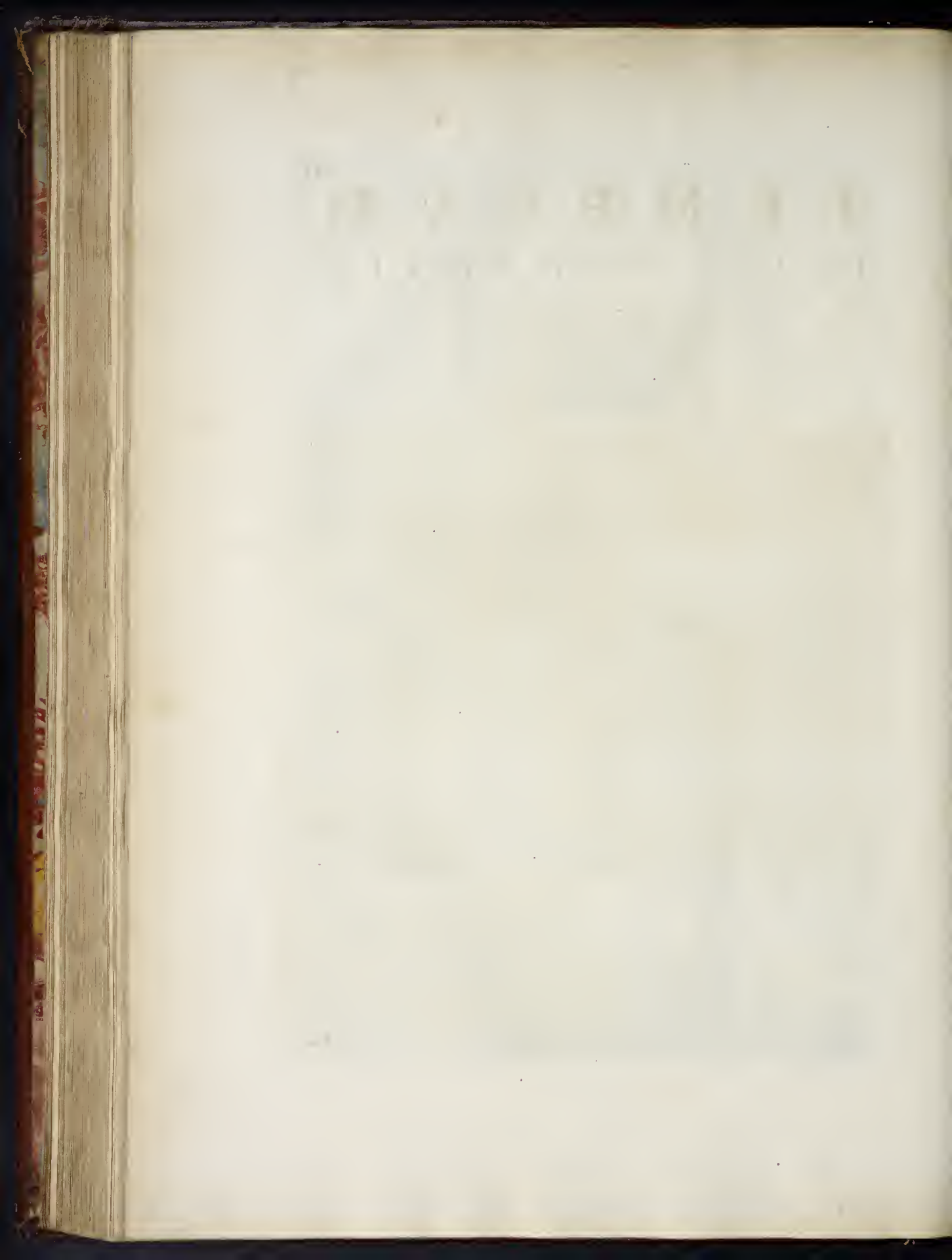
E S T I T V E R.

Unde colligitur, instauratum aliquando Templum hoc fuisse.

Totum opus, quantum ex rudibus conjicitur, ex solidis glebis Parii Marmoris erat constructum. Effigiem autem Templi hujus exhibet Augusti Nummus.

Columnarum supersitum diametros complectitur palmos Romanos VI. pollicesque III. suntque omnes striatae, marmoreae, ordinis Corinthii.

B A S I L I C A

N E R V A E,

cujus nunc partem facit ECCLESIA S. BASILII.

NERVAE BASILICA fuit in Foro ejus: sed sunt, qui dubitent, an Basilica Nervae; an potius Templum sit Minervae; quodve potissimum AEdificium eo nomine sit censendum.

Revera tamen fuit vel Templum, vel Basilica, vel certe pars Palatii Imperatoris Nervae. Et dubitare nefas est, quin id Forum sit Nervae, ubi hoc AEdificium, vel rudera ejus ostenduntur. Verumtamen non longe hinc area Templi reperitur. Unde vicinitas duorum istiusmodi templorum fecit forte, ut alterum pro altero haberetur.

Fori hujus spatium certo posse defini, non video. Hoc exploratum affirmo; murum veterem, uti hodie videmus, enormem & angulosum, factumque e quadratis magnisque lapidibus, una cum Arcu ad viae transitum, fuisse in finibus Fori intercisum.

Muri pars magna adhuc superest, quo nimirum Forum Nervae cingebatur, & quocum conjunctum fuit AEdificium memoratum, uti hoc ostendit adposita effigies illius. Constat hic murus faxis quadratis, cum anfractibus multis, reductisque contra architecturae elegantiam. Apparet autem exinde, viae huic contiguae & antiquae flexus alios non fuisse, quos & sequi debuit ipsa AEdificii substructio.

Fori autem totius & AEdificii adjuncti ichnographiam & orthographiam egregie descripsit nobis Antonius Labaccus, in suo de Architectura libro.

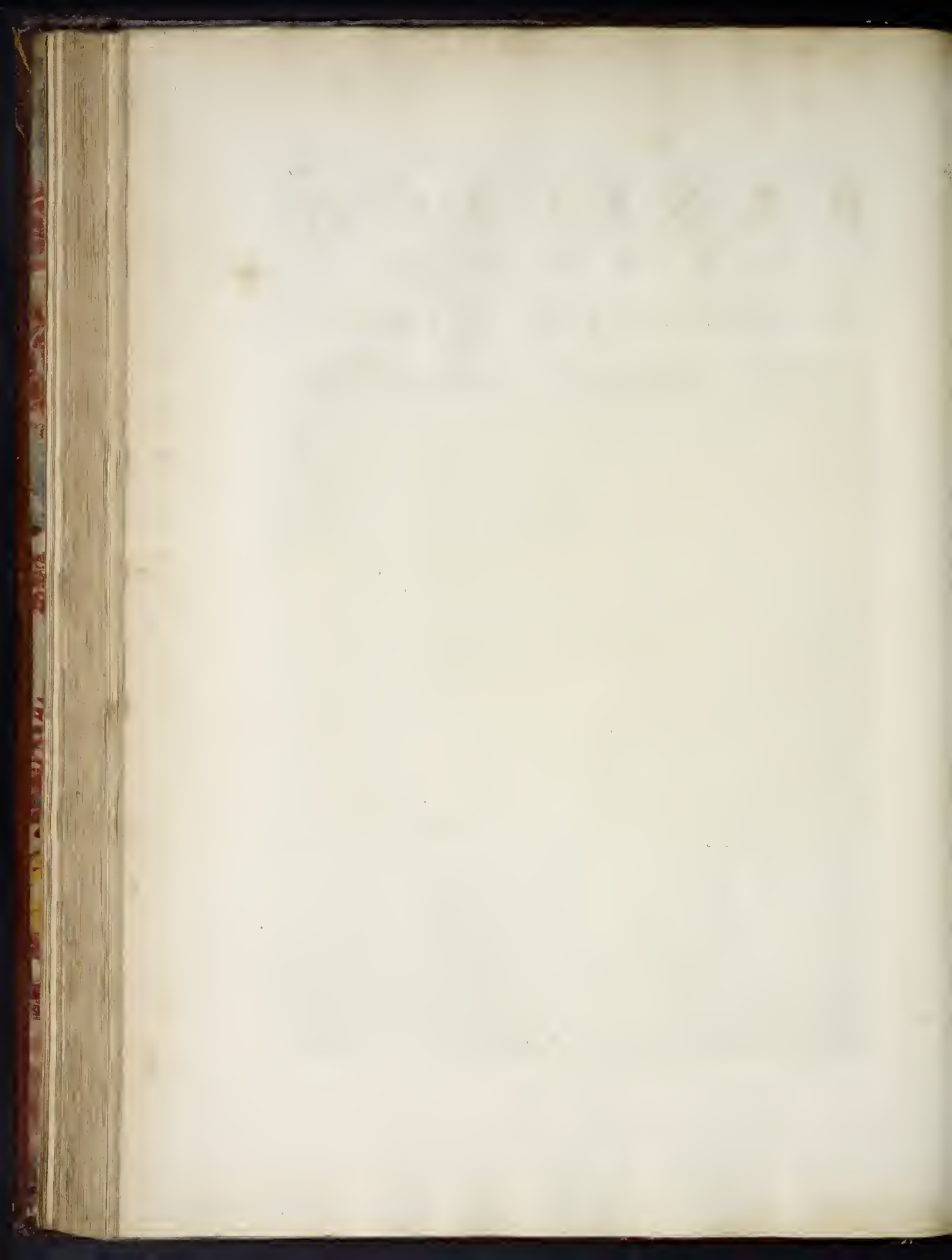
Ingentes istae Columnae tres, quibus campanaria turris Ecclesiae S. Basilii monialium superstructa est, ad marmorei AEdificii latus, reliquiae Templi Imperatoris Nervae dicuntur esse. De hoc Templo intelligendus est Plinius, in Panegyrico (*cap. XI.*) *Nervam lacrymis primum, ut filium decuit, mox templis honestasti, non imitatus illos, qui hoc idem, sed alia mente fecerunt.*

Reliquiae illius AEdificii, quae super sunt, tres sunt Columnae striatae, ordinis Corinthii, cum unica pila; omnes immerfae humo parte quadam, grandaeque, & perpulchrae, cum magnificentissima Trabeatione, ex marmore Pario factae, unde splendorem & magnificentiam AEdificii veteris conjectare possumus.

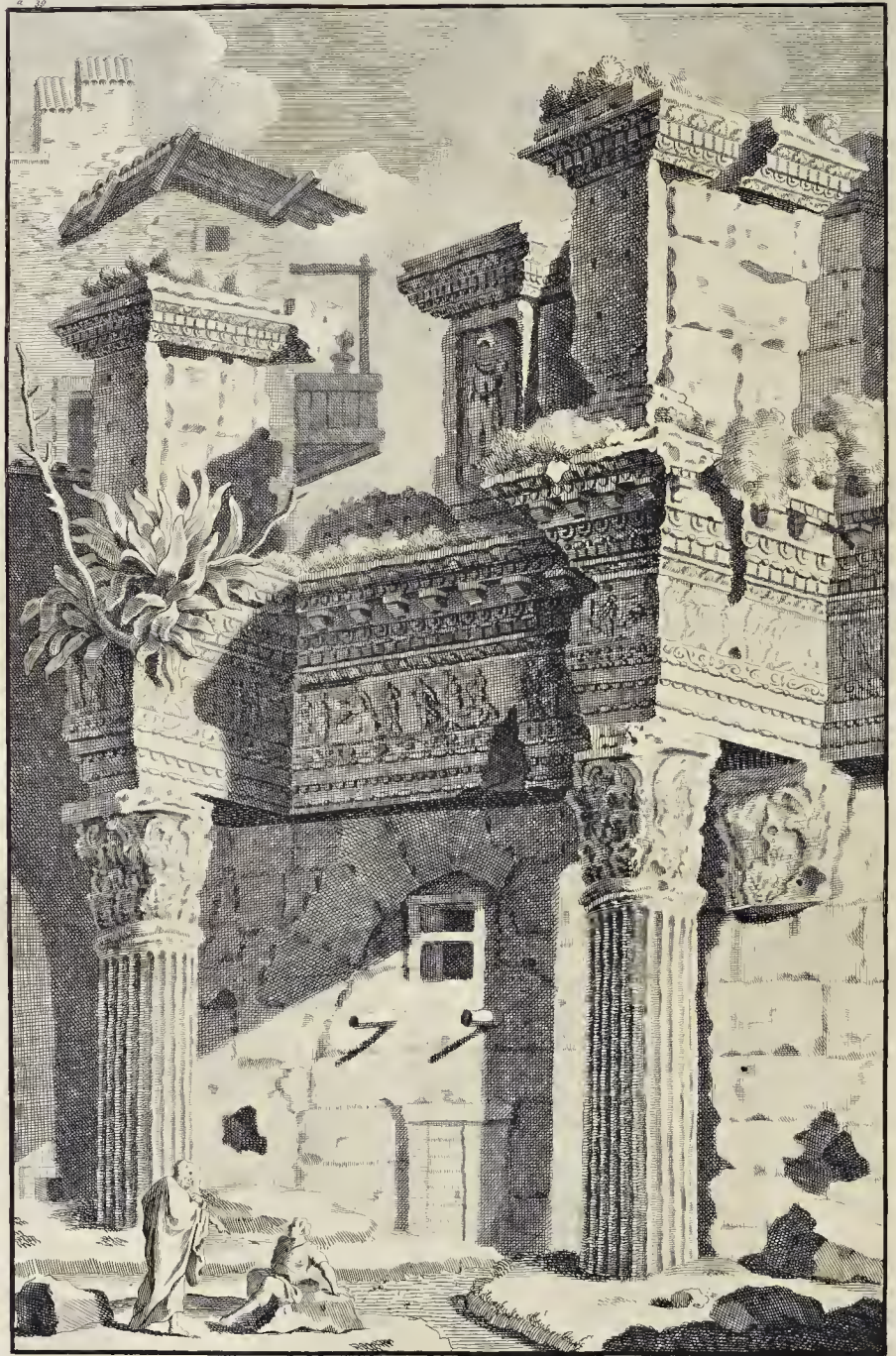
Pars Palatii Nervae, ingentibus columnis, & lapidibus quadratis ornati, cernitur etiam hodie, inter Comitum & Militiae turrim, cum inclusa Ecclesia S. Basilii. Arcus vero, qui adhuc superest, pro *Arcu Nervae*, corrupte dicitur *Arca Noci*.

Istarum Columnarum diametros mensurae est palmorum Rom. VII. & pollic. X. omnes sunt striatae, & marmoreae, ordinis Corinthii.

T E M P L V M

P A L L A D I S.

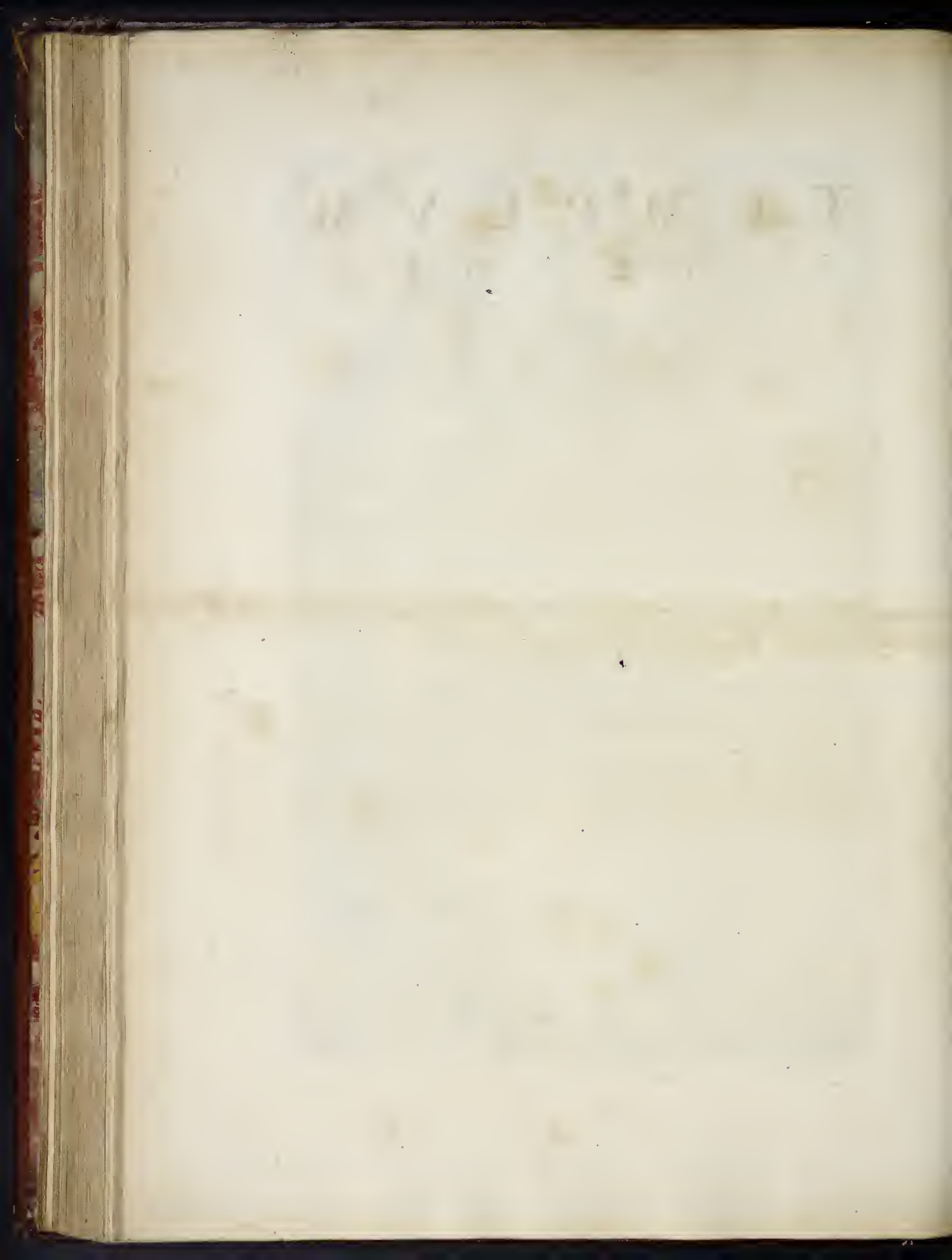
DE hoc PALLADIS TEMPLO loquitur *Aurelius Victor*, in vita *Nervae*: *Dedicato*, dicit, *Foro*, quod appellatur *Pervium*, quo *AEdes Minervae eminentior consurgit, & magnificentior. Fori Palladii* primus conditor fuit *Domitianus*, Palladis cultor devotissimus, ut *Doctores* nemo nescit. Habuit autem hoc Forum *AEdem Minervae*. Manifestissimum hujus rei indicium est fragmentum aedificii antiqui, quod hodieque cernitur in via illa recta, inter *Turrim Comitum & Pantanos*. Constat opere elegantissime sculpto, columnisque ordinis Corinthii. Nec dubitem, quin hoc pertinuerit ad Templum Palladis: siquidem in ejus fastigio sculptura cernitur anaglyphica. Harum una Palladem refert tunicatam sine aegide, sed galeatam, & sinistra gerentem clypeum; dextra vero, quae fracta videtur, tenuit hastam.

Martialis quoque satis indicat, hanc *AEdem* sitam fuisse, quo loco fuerat taberna, ubi vendebatur suus liber (*Lib. I. Epigr. 2.*)

*Libertum docti Lucensis quaere Secundum,
Limina post Pacis, Palladiumque Forum.*

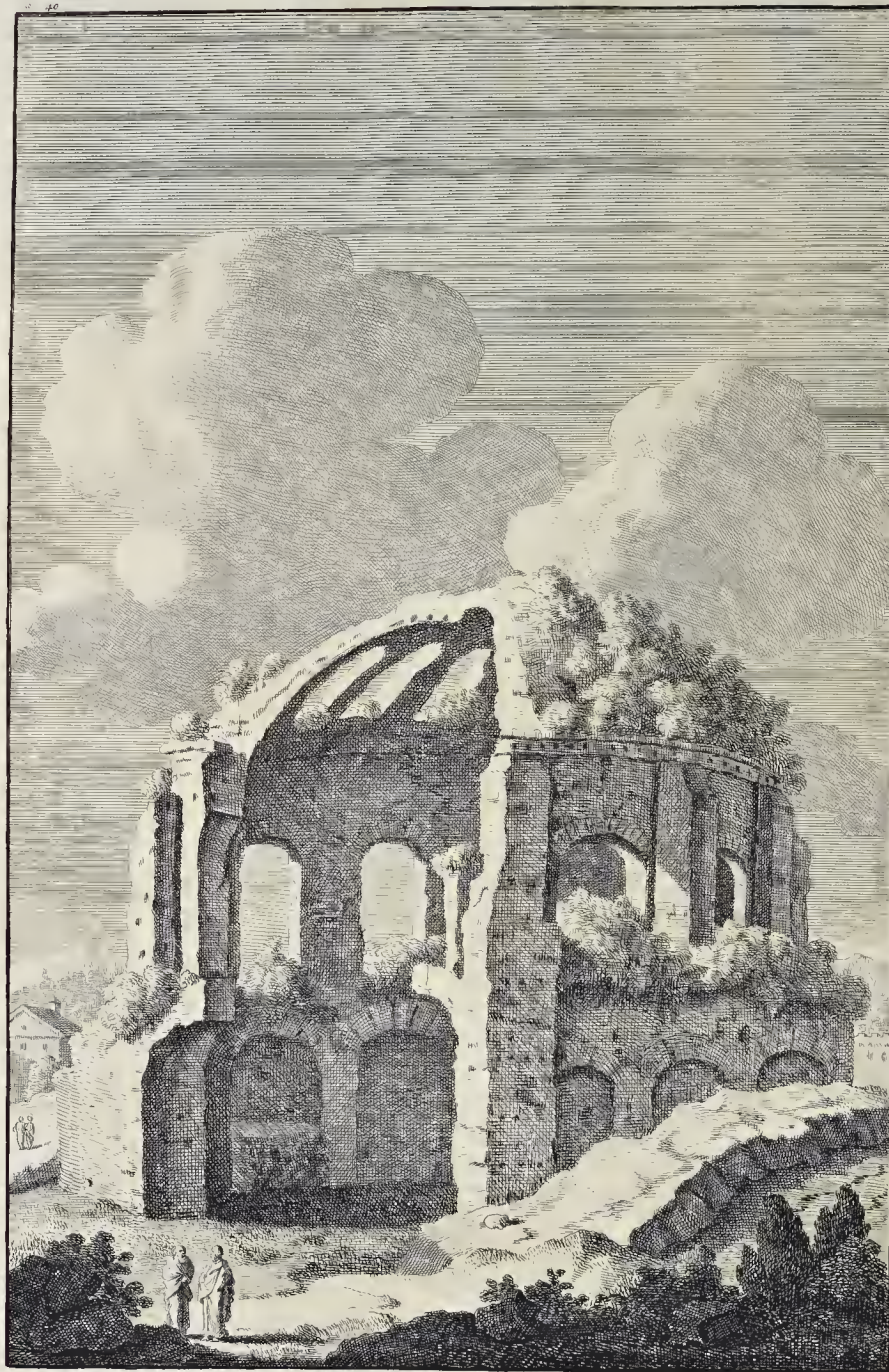
Hoc Forum fuit extractum miro artificio ab *Apollodoro*. Antiquarii credere, *Forum Romanum*, vel aliud aliquod in Palatino monte fuisse *Forum Palladium*. Sed decepit eos nomen *S. Andreae in Pallara*; nam initiales litterae eadem plane sunt, docentque, *Panvinio* affirmante, *Forum Palladium* aliud nullum esse, atque *Forum Nervae*. Rationes *Panvinii* non quidem sunt certissimae, sed tamen minime spernendae.

Hoc tempore de eo opere supersunt duae tantum Columnae, cum parte Vestibuli, in cujus *Zophoro* pulcherrimae cernuntur imagines anaglyphicae, & in iis sculptae Artes Palladis, ex marmore. Columnarum istarum dimidia pars propemodum obruta tellure latet, partium conspicuarum diametros est palmorum IV. & pollicum IX.

BASILICA

C A I I & L V C I I

BASILICA CAII & LVCIJ fuit haud procul a moenibus, inter Portam Exquilinam & Naeviam. Fuerunt autem in Exquilis *Horti Caji & Lucii, Caesarum*. Hi erant nepotes Augusti ex Julia filia & M. Agrippa, adoptati ab Augusto, in spem & successionem Imperii. Horti vero illorum procul dubio fuerunt prope Basilicam & Porticum. *Basilica* haec insignis fuisse creditur, uti & Porticus, quod Augustus sub nomine nepotum, Caji & Lucii, memorandum quid statuere decreverat.

Ingens cavitas videtur ante Hortos illos. Est haec rotunditatis perfectae, sed repleta exaggeratione versus viam publicam. Hanc si diligenter consideres, dixeris fuisse lacum antiquum, effossum opere humano ad Naumachiam. Id Dion certe sentire videtur, scribens (*Lib. LXVI. prope finem.*) *Extra hunc locum pugnatum est ab aliis in horto Caji & Lucii, quem Augustus per sodi ob eam causam jusserat.* Alii hic pro horto reponunt *lucum*. Sed verisimile est & hortos & lacum fuisse in Exquilis. Exquilias enim Augustus repurgavit, sepulcris amotis, & producto pomoerio, ut locus iste fieret salubrior & ornator.

Hic certe Nemus Caji & Lucii fuisse videtur, si quis modo accurate inspexerit citatum modo locum Dionis, ubi ita pergit: *Ibi enim primo die bellum navale, caedesque belluarum facta est, lacu, qua parte status spectat, asseribus inaedificato, & foris ac tabulatis undique incluso.*

AEdificium quoddam vetus decagonum e lateribus hodie in vinea quadam ostenditur, pone S. Matthaei aedem. Et sunt qui arbitrantur esse id Basilicam Caji & Lucii. Nam & Suetonius scribit (*cap. XXIX.*) *Quaedam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet & uxoris, sororisque fecit, Porticum Basilicamque Lucii & Caji.* Decepit tamen illos hodiernum loci hujus nomen, *Galluccio*, sive *Galluzzo*, veluti corruptum ex vocibus *Caji & Lucii*. Et fortasse locum hunc hodieque vocant *Thermas Galutii*. Sed incerta sunt haec omnia, quoad situm loci.

Haud longe ab AEdicula S. Mariae Aegyptiacae, quam, teste Panvinio, Pyrrhus Ligorius credit Basilicam fuisse Caji & Lucii, effosae sunt bases, cum his Inscriptionibus, e Cruteri Thesauro, (*Pag. CCXXXIV. Num. 4. & 5.*) petitis:

C. CAESARI. AVGVSTI. F
PONTIFICI. COS
DESIGNATO
PRINCIPI. IVVENTVTIS

Item.

L. CAESARI. AVGVSTI. F
AVGVRI. COS
DESIGNATO
PRINCIPI. IVVENTVTIS

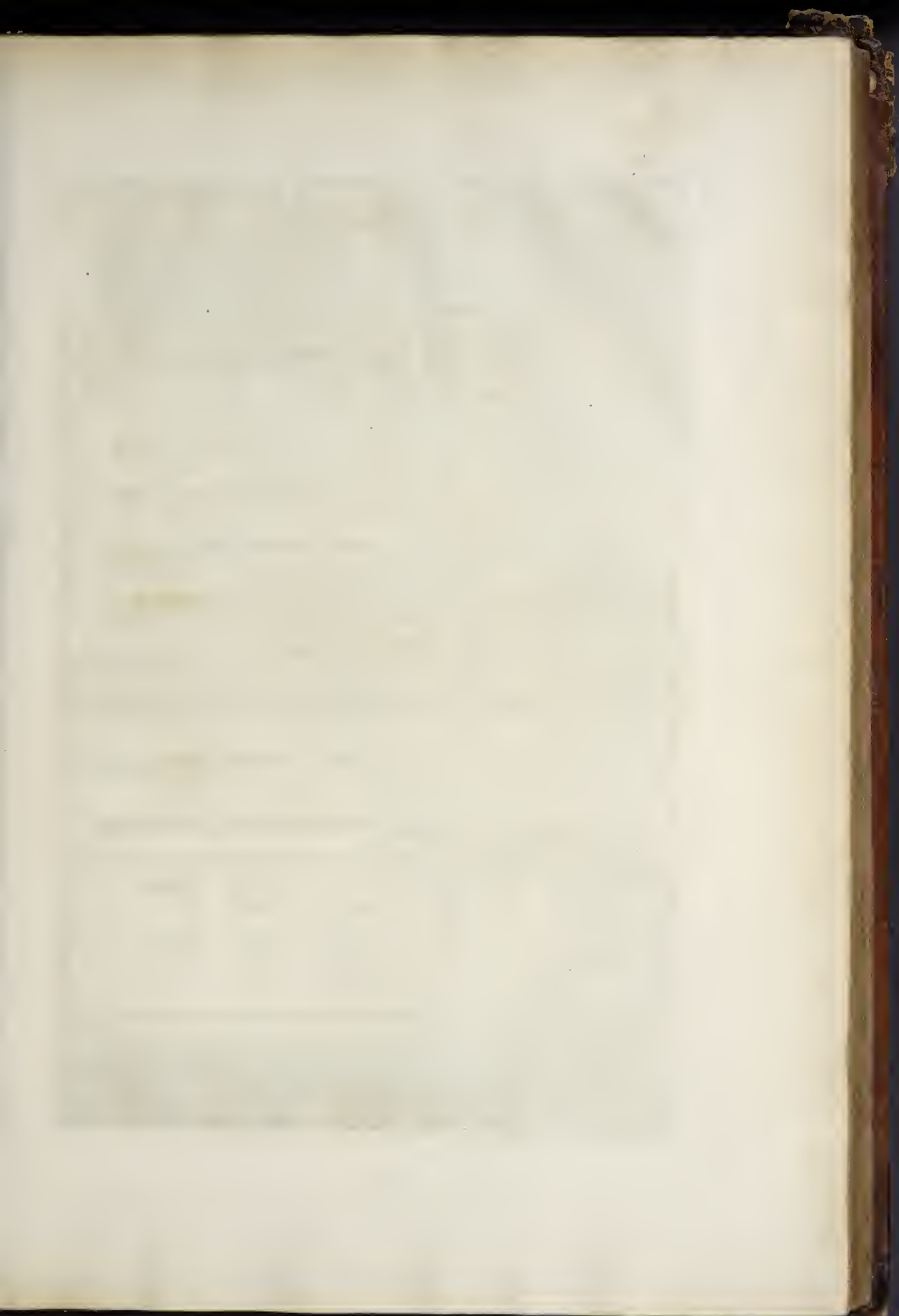
Nihil autem certi hinc conficitur. Nam & egomet memini, me vidisse Romae, & per totam Italiam, quamplurimas Inscriptiones, cum suis lapidibus ex longe sejunctis locis advectas, atque tam ad ornatum, ut non amitterentur, quam ut firmiora redderentur aedificia, parietibus aedium & structurarum quarumlibet fuisse insertas.

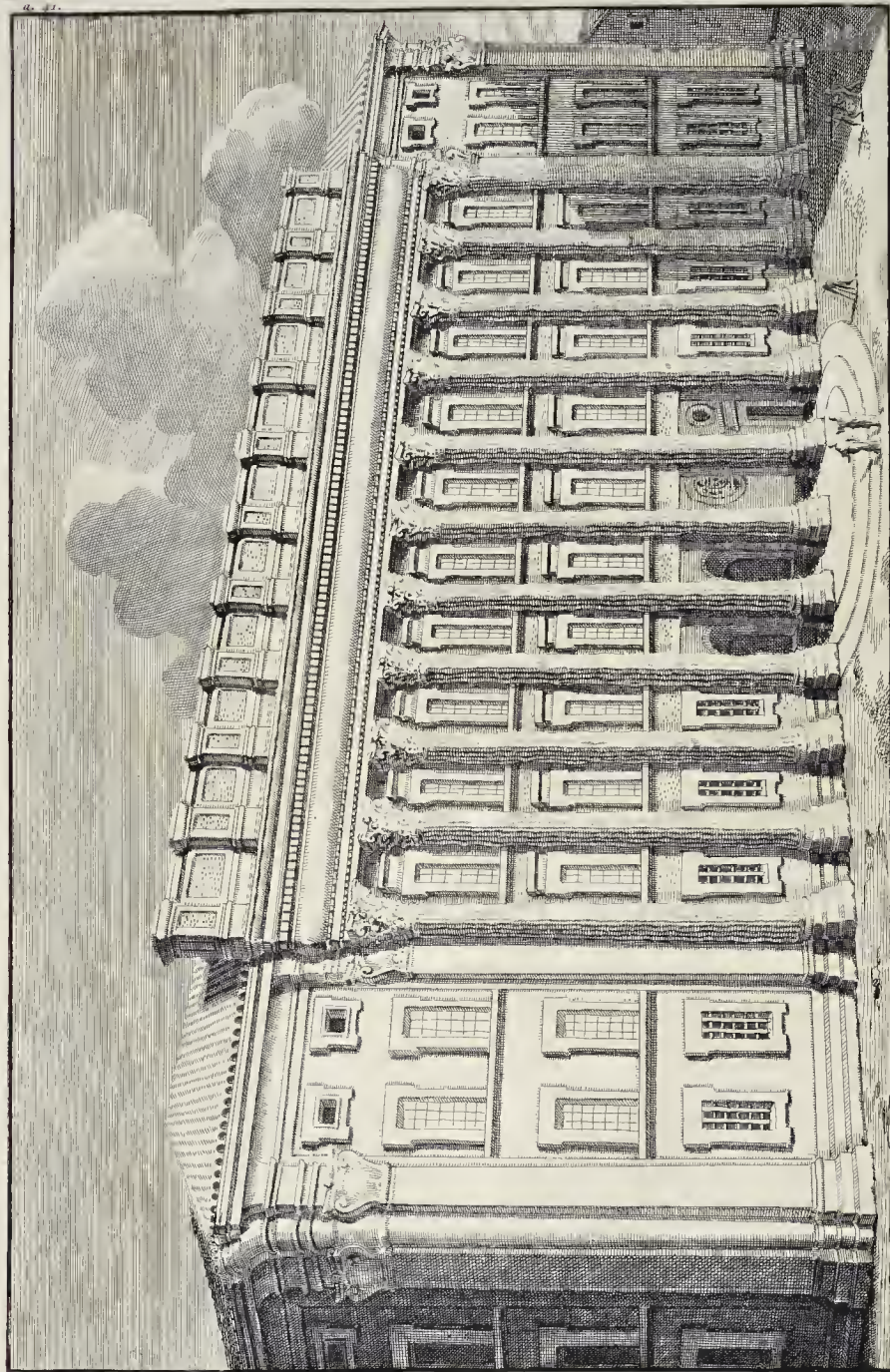
Sunt & multi, qui existimant, hanc AEdem fuisse *Minervae Medicae*, quam Rufus & Victor huic Urbis regioni tribuunt, quaeve, quo loco fuerit, ignoratur. Nomen vero *Panthei Minervae Medicae*, quod apud Rufum legitur, quodque aedi huic adscribere videtur rotunditatem Templo Panthei similem, lectorem reddit incertiorum. Rev. Pat. Montefaucon fatetur, se totum pedibus ire in hanc antiquiorem sententiam eorum, qui hoc templum esse arbitrantur *Pantheon Minervae Medicae*, Nam regio ea ipsa est. Panthei formam haud obscure produunt apfides, statuis Numinum excitatae. Adhaec

post vicum Urſi Pileati in Exquilina regione conſequenter vicum Minervae Rufus enumerat. Vicus autem Urſi Pileati ab urſo pileato, qui hodieque e vicino viſitur, nomen mutuatus eſt, ut vicus Minervae a templo ejuſdem nominis. Unum autem Minervae templum in Exquilina regione memoratur, videlicet Minervae Medicae, quod Pantheon ab Rufo vocatur, & proximum eſt Urſo Pileato. Fornix adhuc ſupereſt, ſed in ruinam vergens, & niſi inſtauretur, brevi ſine adverſario periturus eſt. Opus eſt lateritium, ſed olim marmoribus veſtitum, ornatumque columnis.

Alii contra exiſtimant, fuiſſe hoc Templum *Herculis Callaici*, auctore Bruto ſtruſti, quem & *Callutium* vocant, unde natum corruptum vocabulum *Callaicus*, ex depravata veteris ſermonis pronuntiatione, minime vero Caji & Lucii Baſilicam, uti Fulvius volebat. Nam & Plinius (*Lib. XXXV. cap. 14.*) teſtatur, aedem iſtam ex lateritio lapide fuiſſe conſtruſtam, prout quoque eſſe cernuntur ſuperſtites huius Templi ruinae.

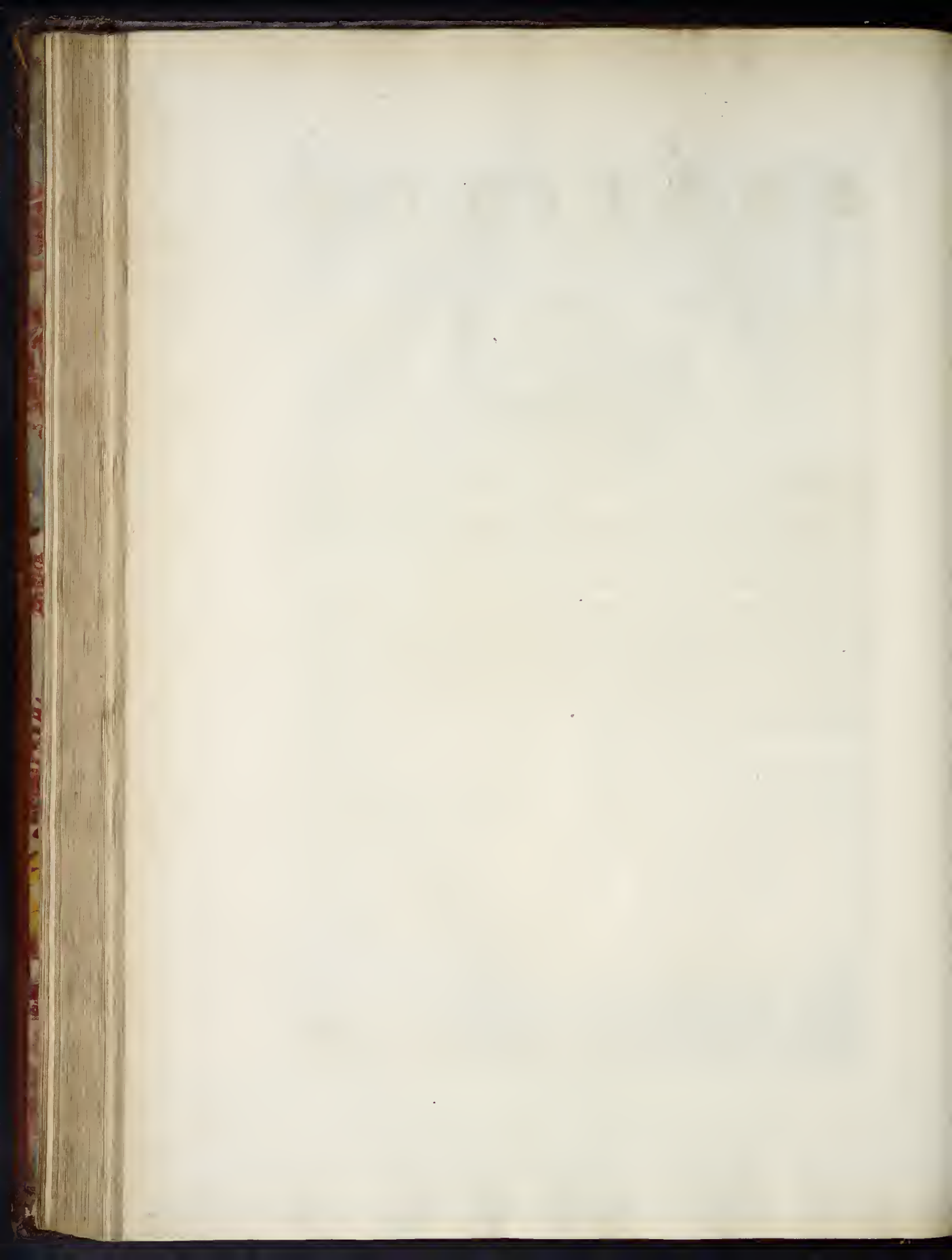

S E P V L C R V M
C E S T I I

PYramis haec ingens conspicitur apud Portam S. Pauli, constructa ex lapidibus marmoreis, magnis, & quadratis. Olim ea sita erat extra Urbis moenia, sed ab Aurcliano ita muris est inserta, ut pars ejus introrsum, pars vero extrorsum vergat. Tota haec moles est quadrata, figura pyramidali, ad modum ignis in acutum tendens, dictaque Pyramis ἀπὸ τῆς πυρῆς. Licet alii aliud vocis etymon adferant, a genere scilicet lapidis Thebaici, apud Aegyptios, quem πυροποικιλιον vocant Graeci.

Fuit haec moles Sepulcrum C. Cestii VII. Viri Epulorum. Liquec hoc ex titulo, inciso in utroque latere, intra Urbem versus Septentriones, & extra illam versus Austrum.

C. CESTIVS. L. F. POB. EPVLO. PR. TR. PL
VII. VIR. EPVLONVM

In altera vero parte extra Urbem, quae spectat Austrum, literis multo minoribus, haec duntaxat legas.

OPVS. APSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCCXXX
ARBITRATV
PONTI. P. F. CLA. MELAE. HEREDIS. ET. POTH. L

At paulo infra, in latere utroque versus Septentriones & Austrum.

INSTAVRATVM. AN. DOMINI. M DC LXIII

Epulones autem crant genus Sacerdotum, auctoritate & opibus alios omnes vincenrium. Ita dicebantur ab epulis, teste Cicerone (III. *de Orat.*) quoniam epulas Diis instruendi potestatem haberent, & indicerent lectisternia cum epulis.

Alexander VII. Pont. Max. decrevit, hoc sepulcrum Cestii, jam ruinam minitans, restituere. Terra ergo egerenda & amovenda fuit, donec perveniretur ad operis crepidinem, ad altitudinem palmorum XXII. Hic tum reperiebantur sparsim jacentia columnarum fragmenta, operis striati, quae erectae positaeque sunt ad latus Pyramidis Septentrionale, supra erepidines, ex lapide Tiburtino ibidem inventas; ea parte Pyramidis, qua per osium illius ad interiora patet introitus. Inventae & bases, uti & egregii operis capitula. Eodem quoque tempore duae bases quadratae e marmore sunt repertae, super una earum pes adhuc conspicitur acutus, unde colligitur statuac altitudo, palmorum XIV. vel XV. Hanc positam fuisse C. Cestio, ex Inscriptione patet, quae eadem legitur in utraque basi, unde & duas eadem positas fuisse statuas, non est dubium. In Basibus ambabus legebatur, unius exempli & argumenti, Titulus.

M. VALERIVS. MESSALA. CORVINVS
P. RVTILIVS. LVPVS. L. IVNIVS. SILANVS
L. PONTIVS. MELA. D. MARIVS
NIGER. HEREDES. C. CESTI. ET
L. CESTIVS. QVAE. EX. PARTE. AD
EVM. FRATRIS. HEREDITAS
M. AGRIPPAE. MVNERE. PER
VENIT. EX. EA. PECVNIA. QVAM
PRO. SVIS. PARTIBVS. RECEPER
EX. VENDITIONE. ATTALICOR
QVAE. EIS. PER. EDICTVM
AEDILIS. IN. SEPVLCRVM
C. CESTI. EX. TESTAMENTO
EIVS. INFERRE. NON. LICVIT

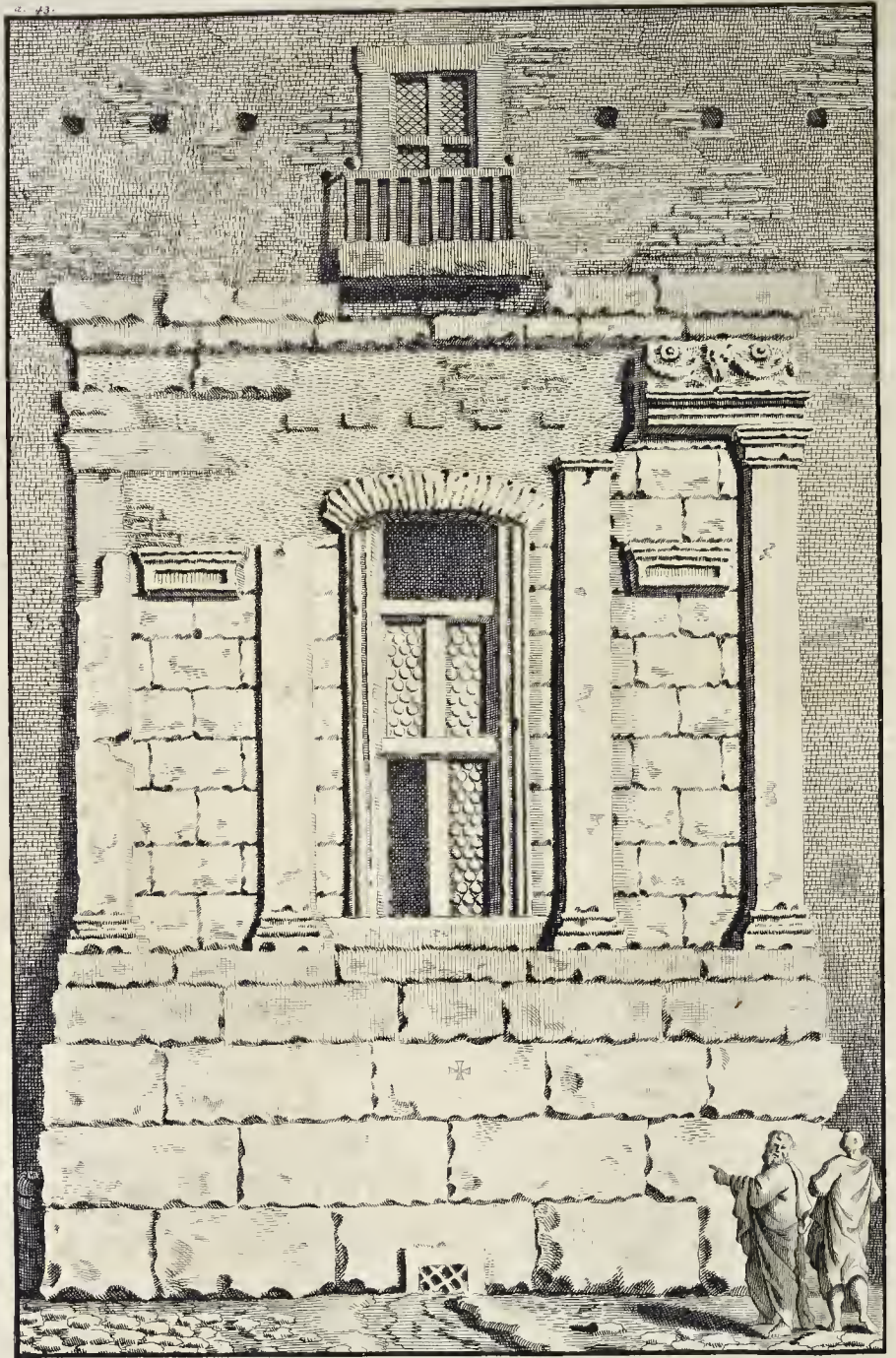
Pyramidi crepido e Tiburtino lapide subtrata est trium palmorum & dodrantis altitudine, opus
Qq fusti-

fulsins, quod CLXV. palmos cum bese altum, in quadrum ad CXXX. palmos protenditur, laminis undique marmoreis candidissimis obtectum, selqui-palmi crassitie, reliquis ab omni latere paries XXXVI palmos crassus est. Statim supra crepidinis planitiem conclave continetur XXVI. palmos longum, latum XVIII altum XIX. Haec interior cavitas facta erat, ad cadavera plura recipienda; parietes pictis candelabris, vasis vinariis, tibiis, mulierum lugentium, & geniorum alatorum imaginibus pulchre illustrati.

Sunt, qui arbitrantur, harum imaginum pictorem fuisse Pacuvium Poëtam, alii Arellium, magni nominis pictorem, quem Plinius (*Lib. XXXV. cap. 10. sub finem*) reprehendit, quod Dearum imagines pingeret, ad similitudinem dilectarum mulierum.

S E P U L C R V M

B I B V L I.

Ub Capitolio, qua parte Mons ipse Forum Trajani spectat, ad Macellum Corvorum, sic dictum a Familia Corvina, sive Corvorum, exstat adhuc monumentum Sepulcri cum hac Inscriptione.

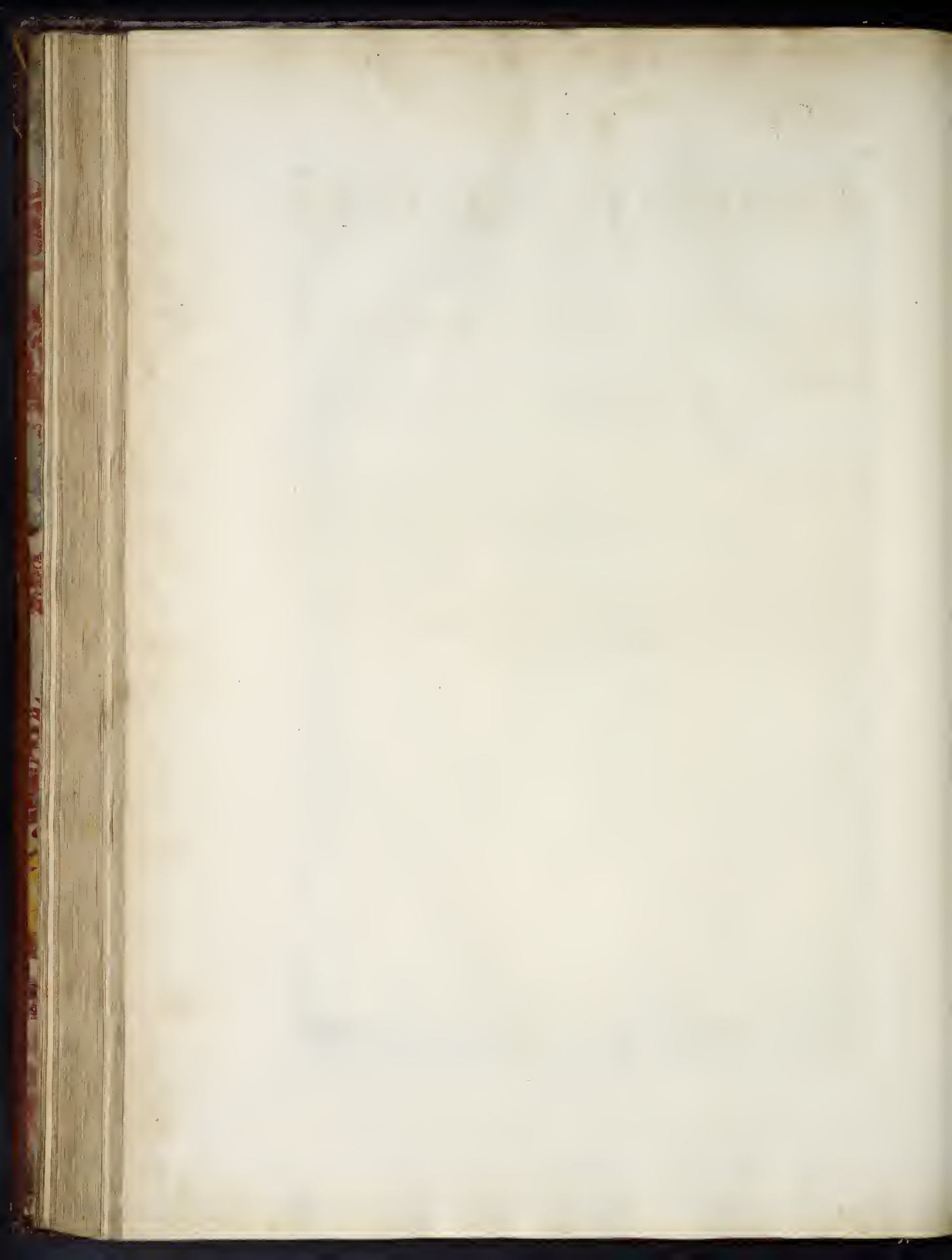

C. PUBLICIO. L. F. BIBULO. AED. PL. HONORIS
VIRTUTISQUE. CAUSSA. SENATUS
CONSULTO. POPVLIO. IVSSV. LOCVS
MONVMENTI. QVO. IPSE. POSTEREIQVE
EIVS. INFERRENTVR. PVBLICE. DATVS. EST

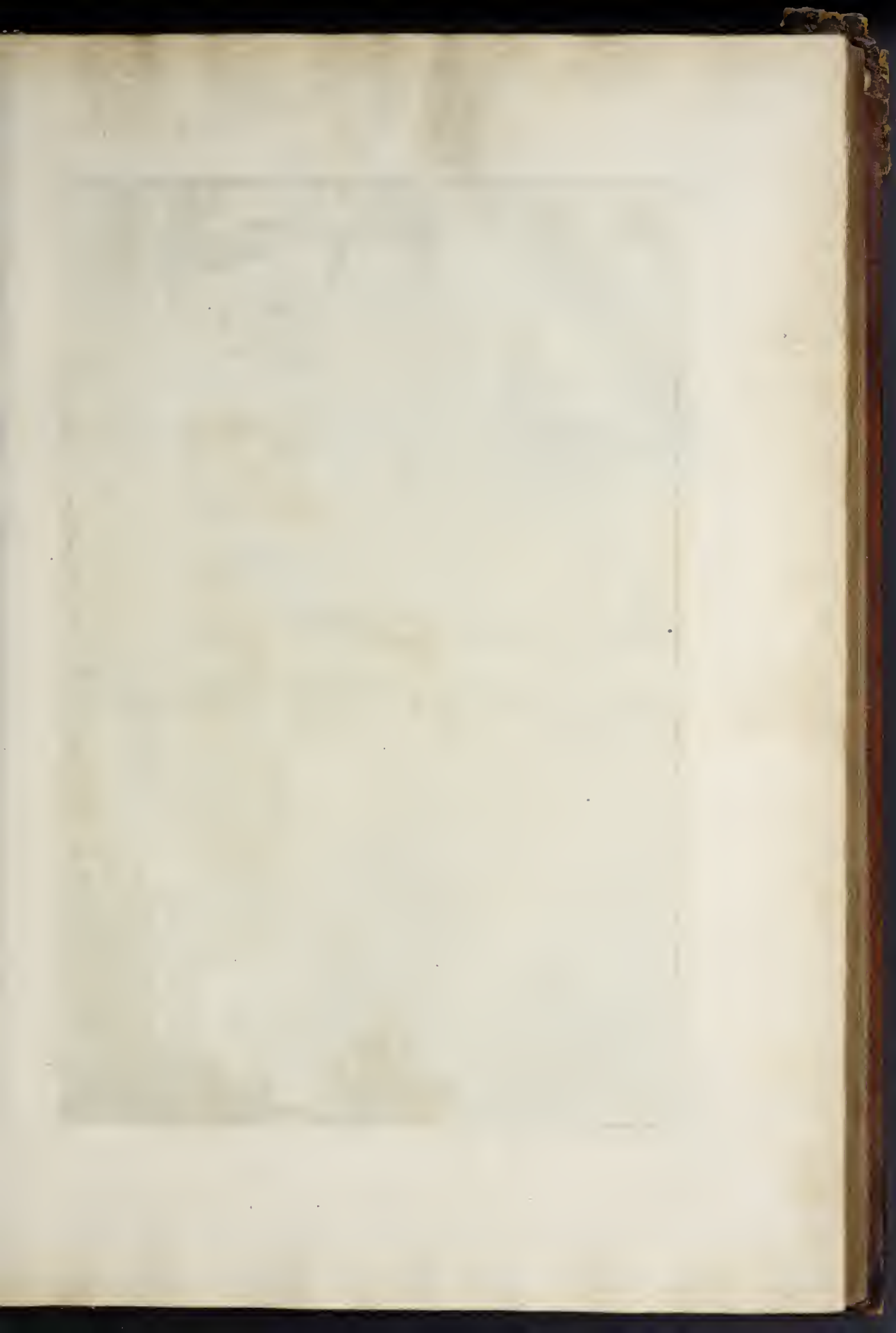
Ex hoc titulo liquet, fuisse hunc C. Publicium Bibulum AEdilem Plebis. Quia vero in Urbe nemo sepeliebatur, ideo honoris illius Viri, virtutisque causa, in ipso Sepulcri titulo adscriptum id fuisse, cognoscitur. Neque tamen clare satis indicatur; fueritne hoc Monumentum in ipsa Urbe, aut extra illam; quamvis vel exinde satis constet, intra moenia fuisse, quia caeteroqui privilegio non fuisset opus. Similis enim beneficii privilegium Claudii publice concessum fuisse legimus, quorum sepulcrum erat prope Portam Carmentalem. Testis Suetonius, in Tiber. (cap. 1.) *Agrum, inquit, insuper trans Anienem clientibus, locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio publice accepit.* Itaque Romanae consuetudinis fuisse hinc conjicitur, ut bene de Repub. meritis de publico sepulcra in hac Urbis parte darent.

Verba haec Inscriptionis, SENATVSCONSULTO POPVLIOVE IVSSV, ostendunt, datum & positum fuisse hoc Sepulcrum, quo tempore maxima fuit Reipub. potentia & auctoritas.

Hoc autem *Publicii Bibuli* Sepulchrum fuit, ab altera parte Capitolini Montis, prope Portam Triumphalem. Effigies aeri incisa exhibet quiddam ex eo etiam nunc superest.

M A V S O L E V M

five SEPVLCRVM HADRIANI,

nunc CASTRVM S. ANGELI.

Sepulcrum suum, five Molem hanc aedificavit Hadrianus, ad ripam Tiberis, juxta sui nominis Pontem, non longe ab Hortis Domitiae. Capitolinus, in Antonino (*cap. 5.*) *Hadriano, apud Bajas mortuo, reliquias Antoninus Romam pervexit, sancte ac reverenter, atque in Hortis Domitiae collocavit, hoc est, in Sepulcro, quod ipse sibi construxerat.* Testis Dion, in Hadriano (*in fine*) *Sepultus est in ripa Fluminis, juxta Pontem Aelium, illic enim sepulcrum conditum: jam enim Augusti monumentum repletum erat; nec quisquam amplius in eo sepeliebatur.* Spartianus (*cap. 19.*) *Fecit & sui nominis Pontem, & Sepulcrum juxta Tiberim.* Inscriptio sequens hoc ostendit.

L. AELIO. CAES. DIVI. HADRIANI
AVG P COS III P

In hoc autem ipse primus creditur sepultus fuisse, atque post eum omnium Antoninorum cineres conditos illic esse docent Inscriptiones, & in iis haec sequens.

IMP. CAES. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. FILIO
DIVI. NERVAE. NEPOTI. TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. XXII. IMP. II
COS. III. P. P. ET. DIVAE. SABINAE

IMP. CAESAR. T. AELIVS. HADRIANVS
ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II
COS. DES. III. P. P. IMP. II

PARENTIBVS. SVIS

Antonini Pii epitaphium, in Hadriani mole, Romae.

IMP. CAESARI. T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. XXIII. IMP. II. COS. III. P. P.

Sic & Lampridius, in vita Commodi (*cap. 17.*) narrat, jussu Pertinacis, Commodum fuisse translatum in monumentum Hadriani. Et Julius Capitolinus, in Vero (*cap. 11.*) Veri cadaver illatum fuisse in illud idem sepulcrum. Errant enim, qui hoc de Severo intelligunt, quia hic Auctor loquitur de Aelio Vero, & quod in eodem etiam Pater ejus naturalis fuerat sepultus.

Quod vero attinet ad Severi cadaver, de eo Spartianus refert (*in vita Severi cap. 24.*) *Severi Imp. urnulam auream, reliquias ejus continentem, in Antoninorum sepulcro illatam esse.* De cadavere autem ejus scribit. *Severus illic, ubi vita functus est, incensus fuit.*

Procopius his verbis describit totam molem: (*Lib. I. cap. 18. in initio*) *Hadriani quondam Imp. sepulcrum extra portam Aureliam* (Alii hic legunt *AEliam*) *jaëtu lapidis impositum. Primus ejus ambitus quadrati figuram habet. Constat enim totus ex marmore Pario, summa artificum diligentia aedificatus. In medio vero hujus quadrati rotunda moles assurgit, excelsa altitudine, & tanta, ut in suprema ejus parte area sit, cujus diametros vix jaëtu lapidis transigitur.*

Itaque moles haec Hadriani duos habuit ambitus: primus quadratus ex solidis lapidibus fuit: interior rotundus ex lapidibus coëctis, in crustatus Pario marmore; habuitque duplicem columnarum ordinem, quas nunc translatas videmus ad S. Petri Basilicam ornandam. Sed Montefauconius adnotat, Molis Hadrianae columnas in Ecclesiam S. Pauli exportatas fuisse; atque Casinenses Monachos id tenere, ex antiquis instrumentis mutatos: Columnae porro istae, numero LXXX. forma spectabili, totam Ecclesiae molem sustinent. In istarum columnarum locum, novo muro tota moles est circumdata, ad Arcis munitionem. Pontifices enim Arcem ex hac mole construxerunt munitissimam, complexi utrumque hunc ambitum Sepulcri Hadriani, quam vocarunt *Castrum S. Angeli*, coque utuntur ad Urbis ipsius coërcitionem.

Fuit in summo fastigio antiquitas ornata statuis & signis hominum, equorum, quadrigarumque, omnibus miro artificio elaboratis, ex Parii marmoris genere albissimo. Manserunt autem haec decora inviolata, usque ad bellum Gothicum secundum. Tunc enim milites Belisarii partim sunt demoliti integra relicta; partim quae erant fracta dejecerunt in hostes. Deceant enim instrumenta belli alia & idonea, quibus se defenderent, ita ut necessitate cogentur, fragmentis statuarum hostes, scalis ascendentes repellere.

In cacumine molis hujus stetit olim *Nux aenea*, inaurata, inusitatae magnitudinis: & credebantur a multis, quamvis ex conjectura penitus incerta, cineres & ossa Hadriani servata fuisse in hac Nuce, quae nunc in Palatii Pontificii loco, *Belvedere* dicto, posita conspicitur, una cum duobus pavonibus aeneis, inauratis, qui quatuor olim fuisse feruntur. Nucem autem hanc pineam ideo sepulcro imposerant, ut plantam adumbraret Magnae Deum matris, occiso Aty Sacerdote ejus, qui in pinum conversus fingitur. Pavones addebantur, ut ostenderetur, Augustas etiam in hoc sepulcro fuisse conditas. Placebat enim Imperatoribus, ut vulgus crederet uxores Imperatorum, in consecratione, alis pavonum, Junonis exemplo, in coelum vehi, uti hoc ex Numinibus fati liquet, & constat.

Est id autem in hac mole maxime mirandum, quod intus rota oppleta & obstructa cernitur, vixque unis sufficiens scalis locus sit relictus, ad descensum in ejus interiora. Dixeris constructam potius munimento cuidam bellico, quam monumento sepulchrali. Tot nempe sumptuum & laboris impendebant Romani, ut aeternam & manentem firmitatem aedificiis suis darent, nominisque sui memoria foret immortalis & sempiterna.

Caeterum, si Spartiano credimus (*cap. 8.*) Antoninus Pius Hadriani Patris sepulcrum instauravit, eique Templum dedicavit.

Bonifacius IX. Mausoleum Hadriani primus in Arcis formam construxit; post eum Alexander VI. munitiones illius multum firmavit; Paulus IV. novas majoresque adjunxit; hunc postea secutus Pius IV. hinc inde diruta a Philiberto Auriaco, Borbonii Ducis exercitus Caesarei succellere, moenia Castrum hujus restauravit; denique Urbanus VIII. hanc Arcem variis modis reficiendam curavit, munivitque quinque propugnaculis, fossisque profundis: quo tempore e fundo terrae eruta fuerunt plurima statuarum frustra, quae milites Belisarii in hostes dejecerant.

MAVSOLEVM

AVGVSTI

DE Mausoleo hoc illustri Suctonii locus est, in Augusto (*cap. 100. in fin.*) *Augustum*, inquit, *in Mausoleo condideram, id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tiberis sexto (alii legunt tertio) suo Consulatu exstruxerat, circumjectasque silvas, & ambulationes in usum populi, tunc jam publicarat.* Tacitus (*Lib. IV. Ann. cap. 44. §. 5.*) hoc Mausoleum vocat *Oclaviorum tumulum*, quemadmodum *Caji Fulii tumulus* legitur, in *Epit. Livii (Lib. CXI)* Et Strabo, in descriptione campi Martii (*Lib. V.*) *Commemoratione dignissimum est, quod Mausoleum appellant: excelsis fundatum molibus, lapide niveo, & perpetuae viriditatis arboribus cooperatum, in summum usque verticem, ad fluminis ripam exaggeratum. In summo autem positum est Caes. Augusti simulacrum, ex aere fabricatum. Sub aggere ipso sunt ejus loculi, & cognatorum, & necessariorum: a tergo vero lucus est, mirifica continens ambulacra. In medio autem Campi spatio ejus busti exstat ambitus, & hic ipse niveo perfectus lapide, ferreos in circuitu cancellos habens, & plantatas interius prae se ferens populos.* Exstat vero etiam nunc interior murus orbicularis, reticulato opere: cum tamen olim, ut videtur, tres fuerint muri, invicem distantes, quorum intervalla rursus spatii quibusdam distinguebantur, ut loculi plures efficerentur, quo seorsim condi singuli possent.

Voluerat enim Augustus, ut Mausoleum hoc non solum modo, sed omnium quoque cognatorum & Imperatorum esset sepulcrum. Augusti autem sepulcrum hic in medio locum suum habuit, a lateribus autem in muro conspiciebantur effossi loculi cognatorum & amicorum, quibuscum communem sibi esse illam sepulturam mandaverat. Tettatur hoc Albinovanus (*Consol. ad Liviam, v. 65.*)

*Vidimus erepta moerentem stirpe sororis.
Luctus, ut in Druso, publicus ille fuit.
Condidit Agrippam, quo te, Marcelle, sepulcro;
Et cepit generos jam locus ille duos.
Vix posito Agrippa, tumuli bene janua clausa est:
Perficii officium funeris, ecce, soror.
Ecce, ter ante datis jactura novissima Drusus
A magno lacrimas Caesare quartus habet.
Clandite jam, Parcae, nimium reserata sepulcra;
Clandite: plus justo jam domus ista patet.*

Etiam Tacitus aperte testatur, Germanici cineres illatos fuisse in hoc Mausoleum (*Lib. III. cap. 115. Ann.*) *Dies, inquit, quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur, modo per silentium vastus, modo ploratibus iniquis, plena Urbis itinera, conlucentes per Campum Martis faces.*

Augustus testamento jussit, ut res a se gestae, tabulis aeneis incisae, ante molem tumuli sui suspenderentur. Dicitur & hic locus in laudem Augusti, Pacis & Victoriae, & P. P. inscriptionem habuisse, & olim fuisse incrustatus marmore Lunenti. Interior murus, multis figuris, & ornamentis reticulato opere variatus. Opus ipsum erat rotundum, sed intrinsecus ad fastigium ejus ascendebatur via plana, & cochlearum more paulatim assurgente, quod ex structura quatuor, aut quinque clavium, memet praesentem observasse, memini.

Locus vero, ubi combustus fuerat Augustus, in Campo erat medio, albo distinctus saxo, ferreisque cancellis, & umbrosa arborum corona. Hinc colligunt, credibile videri, fuisse illic exusta quoque Augustorum, successorum illius, cadavera, vel cadaverum certe simulacra, & effigies. Herodianus (*Lib. IV. cap. 2.*) *Letum extra Urbem perferunt in Martium Campum, ubi, qua latissime Campus patet, suggestus conjungit.*

Habuit haec moles in parte anteriore duos Obeliscos, quorum unum ad AEdem Liberianam Maximae

ximae Virginis in Exquilis, per Sixtum V. erectum videmus: alter vero fractus sub terra later a tergo
 Aedis D. Rochi.

Inventa hic quoque fuit talis Inscriptio.

PRO C. MAVSOLEI
 M. VLPIVS
 AV G. L. A E G L V S
 I M A G I N E M
 C O R I N T H I A M
 T R A I A N I C A E S A R I S
 C O L L E G. F A E N A R I O R
 D. D.

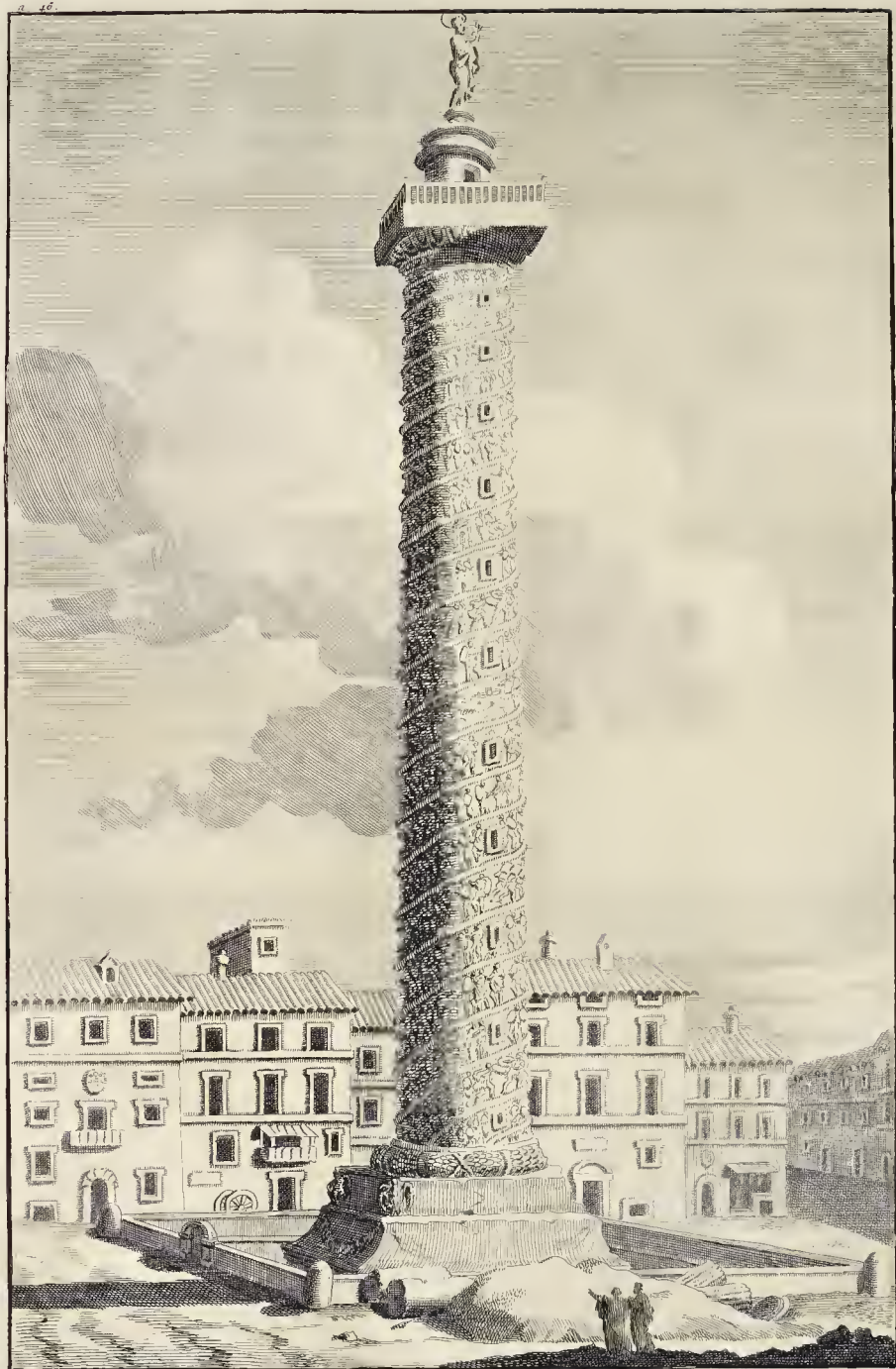
Inventum hic est aliud quoque marmor, cum hoc Epitaphio.

D I S. M A N I B
 M. V L P I Q
 M A R T I A L I
 A V G. L I B
 A. M A R M O R I B V S

Subter hoc AEdificium ingentes adhuc reperiuntur cellae, profundissimaeque, in quibus hodie
 reconduntur vina plurima, frigoris causa, adversus aestum Solis. Sunt & hic varia ambulacra, ruinis
 hinc inde, ut ipsemet vidi, oppleta.

SEPVLCRVM

five COLVMNA TRAIANI.

COLVMNA haec, jussu Senatus Populique Romani, erecta est, in honorem & memoriam perpetuam Imperatoris Trajani, prout ex illius patet Inscriptione, in basi.

SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS
 IMP. CAESARI DIVI NERVAE. F. NERVAE
 TRAIANO. AVG. GERM. DACICO. PONTIF
 MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P
 AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS
 MONS. ET. LOCVS. TAN BVS. SIT. EGESTVS

In ultimo versu Inscriptionis hujus desunt syllabae aliquot, has Marlianus ita supplet *Tantis operibus*. Egnatius *Tantis opibus*. Donatus *Tantis ex collibus*. Gruterus *Tantis rudibus*. Tot modis Viri docti restituere hanc Inscriptionem, in ultimo versu detritam, sunt conati. Sed Montefauconius (*in Diario suo*) veram ejus lectionem adtulit, ex Anonymo quodam, edito a V. Cl. Mabilonio (*in IV. Analect. Tomo pag. 502.*) MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Addit Montefauconius; Marlianus veram attigit lectionem TANTIS. OPERIBVS. Nemo enim arbitretur, Anonymum IX. seculi conjecturis Inscriptionem hanc restituisse, sed qualis suo tempore legebatur, integram intactamque exarasse.

Suspiciantur, Trajanum ipsum Columnam hanc numquam vidisse; eo quod, e Persis rediens, in itinere apud Seleuciam, Ciliciae urbem, fluxu sanguinis decesserit.

Columna haec fuit posita, ut ossa Trajani sub ea quiescerent, & cineres ejus illic custodirentur Testis Dion (*Lib. LXIX. in initio.*) *Trajani*, inquit, *ossa in illius Columna condidit.* Et Cassiodorus (*in Chronico*) *Ossa in urna aurea collocata, sub Columna Fori, quae ejus nomine vocatur, recondita sunt.* Eutropius (*Lib. VIII.*) scribens. *Solus omnium intra Urbem sepultus.* Verum tamen hoc fuisse privilegium facile concedimus, sed non uni huic tributum. Cicero enim (*Lib. II. de Legibus cap. 23.*) Legem XII. Tab. ea de re sancitam, ita interpretatur. *Hominem mortuum, inquit, Lex in XII. Tabulis, in Urbe ne sepelito, neve urito (credo vel propter ignis periculum. &c.)* Clari tamen Viri interdum in Urbe sepeliebantur, singulari privilegio, quorum posteris, teste Cicerone (*ibid.*) hoc jure tenuerunt; & ii, qui Legibus erant soluti, ut Imperatores, & Virgines Vestales, qui sepulcra sua habebant in ipsa Urbe.

At cur sub Columna? Ejus rei haec ratio redditur. Apud Majores, Principes, nobilesque viri sub montibus sepeliebantur. Virgilius huc respicit, dicens, (*VI. Aeneid. v. 234.*)

*Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
 Dicitur.*

Neque tamen omnibus in locis, ubi sepulcra erant excitanda, montes reperiebantur. Hinc factum; ut super cadavera, aut pyramides fierent, aut ingentes aedificarentur turres, & columnae. Dicta vero *columna* putatur, quod culmen sustineret: sed postea etiam ad pompam & magnificentiam erigebantur.

Columna haec tota, intus & foris, ex marmore Pario est constructa, lapidibus constans integris & majoribus XXXIII. stylobata constat VIII. frustis ingentibus: plinthus unico: torus unico: scapus XXII: capitulum unico: stylobata statuae unico. Ad summum ejus culmen ascenditur per gradus CLXXXV. qui illustrantur fenestris XLIII.

Extrinfecus insculptae sunt, opere anaglyphico, res gestae Trajani, in bellis contra Armenios, Parthos & Dacos, Regemque eorum Decebalum. Dividitur autem hoc Bellum in expeditiones duas, in medio Columnae hujus divisas, ab intermedio Victoriae simulacro, ab utraque parte tropaeis cincto, in quibus conspiciuntur insignia gentium Dacorum & Sarmatarum, ut videre licet in effigie Columnae hujus (n. 58.) Bella vero haec repraesentantur imaginibus MMD. magnitudinis propemodum palmorum trium, & quod admirabilius habetur, opera unius sculptris & scalpri.

In hac Columna conspiciuntur munitionum formae plures, pontes, propugnacula, navisque, opera quoque militaria plurima, lignantium, fossas agentium, adaquantium equos, castra metantium, aedificantium, in triumpho euntium, tropaea ferentium. Habentur & in ea formae galearum, thoracum, scutorum, clypeorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiatorum, pharetrarum, armorumque aliorum; trajectus item, castra, adlocutiones, sacrificia, pugnae, & victoriae in ea cernuntur. Apollodorus, statuarius celeberrimus, Architectus hujus Columnae fuisse scribitur.

In fastigio habuit colossum, seu statuam ipsius Trajani, ex aere inaurato, cujus sinistra tenebat hastam, dextra vero orbem, seu pilam auream, & intra eam reconditi ejus servabantur cineres, ut volunt aliqui. Alta fuit haec statua pedes Romanos XXI. at vero, ut Bellorius numerat XVIII. Ponderis totius Columnae fuit quinquagies decies centenorum millium librarum. Deprehendit enim Camillus Agrippa, Mediolanensis Architectus, exacto calculo, eam molem aequare bis mille centum admodum mensuras, quas Romani vocant *Carretate*, quarum singulis palmis octoginta libras tribuunt.

Haec tam sumptuosa & praeclara moles merito suo illustre habetur Romanae potentiae, & magnitudinis argumentum; Memphiticis certe Pyramidibus nulla parte est inferior, nec minoris aestimanda.

Paulus III. Pontif. Max. totam ejus basin, ruderibus obrutam, erui & deregi curavit, ita ut nunc circumiri possit. Dominicus autem Fontana Eques eam restauravit, omnibus in locis, ubi quid corruptum, aut a temporum injuria deletum reperiebatur, jubente Sixto V. qui & An. clō ID LXXXVII. in locum statuae Trajani, quae inde deciderat, aut fuerat ablata, restituit super hanc Columnam simulacrum Sancti Petri, altum palmos Rom. XIX. ex aere deaurato. Est autem eum in modum constituta, ut spectet in Vaticanum, ubi augustissimum ejus est templum.

In Fastigio Columnae, ad S. Petri pedes incisa, & in quatuor partes distincta, legitur haec Inscriptio.

SIXTVS. V. B. PETRO. APOSTOLO. M D LXXXVIII.

Columna tota, ab ejus imo, usque ad Sancti Petri capitis verticem, alta est palmos Romanos CXCIII. cum dimidio. Diametros ejus prope basin complectitur palmos XVI. cum sesqui pollice, ita ut hic diametros totidem in se contineat pollices, quot moles tota palmos alta esse cognoscitur.

FINIS TOMI PRIMI.

I N D E X

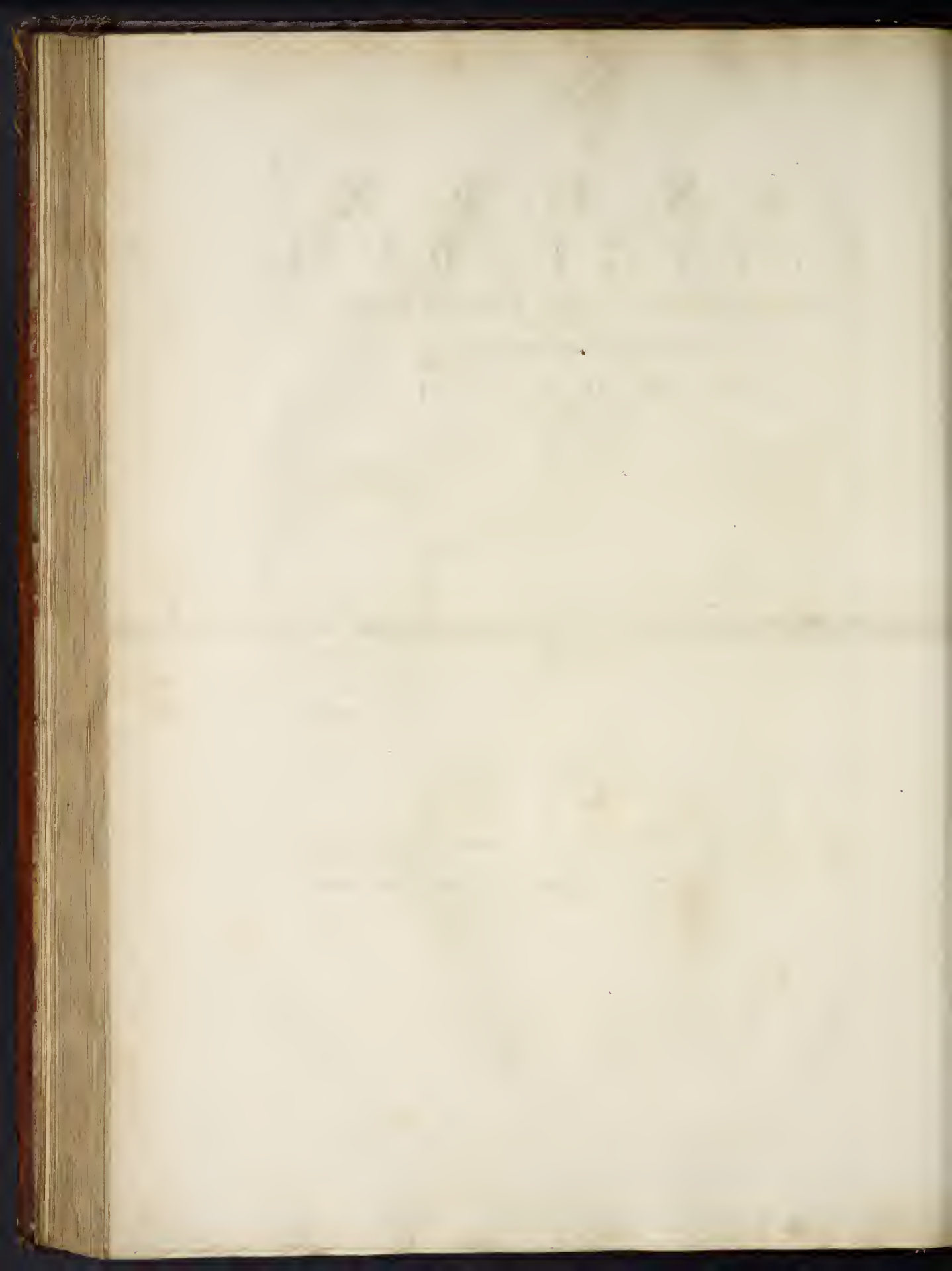
E F F I G I E R V M,

Ut Operi inferantur e regione Titulorum a Bibliopego.

Effigies primi Tomi omnes Notam habent Lit. a

T O M V S I.

Num.		Pag.	Num.		Pag.
	<i>Titulus Generalis.</i>		16.	<i>Templum Fauni.</i>	31
	<i>Effigies Tituli.</i>		17.	<i>Veneris & Cupidinis.</i>	33
	<i>Titulus Operis. Tom. I.</i>		18.	<i>Romuli ad radices M. Palatin.</i>	35
	<i>Dedicationis Effigies.</i>		19.	<i>Romuli & Remi in Foro Rom.</i>	37
	<i>Explicatio illius.</i>		20.	<i>Pacis.</i>	39
	<i>Dedicatio.</i>		21.	<i>Pantbeon.</i>	41
	<i>Effigies Auctoris.</i>		22.	<i>Templum Minervae.</i>	45
	<i>Praefatio Auctoris.</i>		23.	<i>Saturni.</i>	47
	<i>Admonitio ejusdem ad Lectorem.</i>		24 & 25.	<i>Veneris & Romae. II. Tab.</i>	49
	<i>Editoris Praefatio.</i>		26.	<i>Iani.</i>	51
	<i>Privilegium.</i>		27.	<i>Iunonis Reginae.</i>	53
	<i>Typus Urbis Romae.</i>		28.	<i>Fortunae Virilis.</i>	55
1.	<i>Porta Flumentana.</i>	1	29.	<i>Herculis in Foro Boario.</i>	57
2.	<i>Collatina.</i>	3	30.	<i>Iovis Capitolini.</i>	59
3.	<i>Agonensis.</i>	5	31 & 32.	<i>Concordiae. II. Tab.</i>	61
4.	<i>Viminalis.</i>	7	33.	<i>Iovis Statoris.</i>	63
5.	<i>Querquetulana.</i>	9	34 & 35.	<i>Antonini & Faustinae. II. Tab.</i>	65
6.	<i>Exquilina.</i>	11	36 & 37.	<i>Iovis Tonantis. II. Tab.</i>	67
7.	<i>Laticana.</i>	13	38.	<i>Basilica Nervae.</i>	69
8.	<i>Coelimoniana.</i>	15	39.	<i>Templum Palladis.</i>	71
9.	<i>Gabinia.</i>	17	40.	<i>Basilica Caii & Lucii.</i>	73
10.	<i>Valeria.</i>	19	41.	<i>Antonini.</i>	75
11.	<i>Capena.</i>	21	42.	<i>Sepulcrum Cestii.</i>	77
12.	<i>Navalis, vel Trigemina.</i>	23	43.	<i>Bibuli.</i>	79
13.	<i>Navalis Ripae.</i>	25	44.	<i>Mausoleum, sive Sepulcrum Hadriani.</i>	81
14.	<i>Aurelia.</i>	27	45.	<i>Augusti.</i>	83
15.	<i>Fontinalis.</i>	29	46.	<i>Sepulcrum, sive Columna Trajani.</i>	85

RELIQVIAE
ANTIQVAE
VRBIS ROMAE,

Quarum singulas

INNOCENTIO XI. ALEXANDRO VIII. & INNOCENTIO XII.
P. P. M. M.

diligentissime perscrutatus est, ad vivum delineavit,
dimensus est, descripsit, atque in aes incidit

BONAVENTURA AB OVERBEKE.

OPVS POSTVMVM

MICHAEL AB OVERBEKE

fuis sumptibus edi curavit.

TOMVS II.

AMSTELÆDAMI

excudit IOANNES CRELLIVS. Anno c^o l^occc^o viii.
CVM PRIVILEGIO.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

L' A R C D E T I T E.

L'ARC de TITE, qui est bâti de Marbre, & le plus ancien qu'il y ait aujourd'hui, est situé entre la Place Romaine & l'Amphithéâtre de Flavius, tout auprès de l'Eglise de S. Marie la Neuve.

L'Inscription suivante nous apprend qu'il fut érigé à l'honneur de Tite par le Senat & le Peuple Romain.

SENATVS
POPVLVSQVE. ROMANVS
DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVGVSTO

C'est-à-dire, *Le Senat & le Peuple Romain consacrent ce Monument à l'honneur de Tite Vespasien Auguste, Fils de Vespasien.*

Lucius Faunus rapporte une autre Inscription, qui fut trouvée dans le voisinage, parmi des ruines, & qui étoit peut-être sur la façade du second Arc. La voici,

IMP. TITO. CAESARI. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVG. PONTIFICI. MAXIMO
TRIB. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII. P. P
PRINCIPI. SVO. S. P. Q. R
QVOD. PRAECEPTIS. PATRIS. CONSILII. SVE. ET
AVSPICIS. GENTEM. IVDAEORVM. DOMVIT. ET
VRBEM. HIEROSOLYMAM. OMNIBVS. ANTE. SE
DVICIBVS. REGIBVS. GENTIBVSQVE. AVT. FRVSTRA
PETITAM. AVT. OMNINO. INTENTATAM. DELEVIT

C'est-à-dire, *Le Senat & le Peuple Romain consacrent ce Monument à la gloire de Tite Cesar Vespasien Auguste, Fils de Vespasien, Souverain Pontife, Tribun pour la 10. fois, Imperator pour la 17, Consul pour la 8, Pere de la Patrie, leur Prince, pour avoir, par les conseils & sous les auspices de son Pere, domté les Juifs, & détruit la Ville de Jerusalem, que tous les Généraux d'Armée, avant lui, plusieurs Rois & Nations avoient attaquée inutilement, ou dont ils n'avoient osé faire le Siege.*

Son Triomphe des Juifs est représenté en relief sur les Murailles, au dessous de la voute de cet Arc. D'un côté, on y voit l'Empereur dans un Char, couronné par une Victoire ailée, l'Arche de l'Alliance vient ensuite, & il y a des Licteurs, ou des Sergens, qui précèdent avec douze Faixceaux. De l'autre côté paroissent les Trophées, le Chandelier d'or, les Tables de la Loi, & plusieurs Vases du Temple de Jerusalem. Tite est au milieu de la Voute, sur un Aigle, dont les ailes sont déployées, & qu'il tient de l'une & de l'autre main. Les Juifs représentés sur les Façades, avec les mains attachées derrière le dos, sont conduits en esclavage, comme un troupeau de Bêtes. On peut lire Josephé là-dessus (*Liv. VII. de la Guerre des Juifs, Ch. 24.*) où il parle de la magnificence de cet Arc, & de la pompe de ce Triomphe.

Tom. II.

A

II

Il y en a qui croient que cet Arc fut erigé après la mort de Tite; parce qu'il y paroît sur un Aigle, & qu'ils prennent cela pour une marque de son Apothéose. Il semble même qu'Herodien est de cette opinion, lors qu'il parle (*Lib. IV. cap. 2.*) en ces termes : *Car, dit-il, c'est la coutume des Romains, de consacrer les Empereurs, qui laissent des Enfans, ou des Successeurs, après leur mort; & ceux à qui l'on fait cet honneur, sont mis, à ce qu'ils prétendent, au rang des Dieux.* Quoi qu'on n'accordât cet honneur à personne, qu'après que le Corps étoit inhumé, que les Ceremonies des Funerailles étoient achevées, & que le Bûcher étoit réduit en cendres; Angelo & Nardin veulent que cet Arc fut élevé durant la Vie de Tite, & que l'Épithète de *Divus*, que l'Inscription lui donne, n'est pas une preuve du contraire, puis qu'on le donnoit quelquefois aux Empereurs vivans. Mais je ne suis pas de leur avis, apuié sur le témoignage de Tacite, (*Ann. XV. cap. 74. § 4.*) qui dit; *Je trouve dans les Commentaires du Senat, que Cerealis Anicius désigné Consul fut d'opinion, Qu'on élevât au plutôt, & aux dépens du public, un Temple à l'honneur du Divin Neron. Anicius le lui decernoit, comme s'il avoit déjà quitte le faite des Grands morts, & qu'il méritât la veneration des Hommes; mais ce n'étoit qu'un présage de sa mort future : car un Prince n'est mis au rang des Dieux, qu'après qu'il a cessé de vivre entre les Hommes.* J'embrasse donc le sentiment d'Olaus Borrichius, qui s'exprime de cette maniere : *Je suis persuadé, dit-il, que cet Arc fut érigé, après la mort de Tite, comme son Apoibéose, qui paroît sur la Voute, en est une preuve sensible. On y voit cet Empereur sur le dos d'un Aigle, prêt à s'envoler au Ciel, & je m'étonne qu'Angelo, & Nardin, qui est d'ailleurs fort exact, n'y aient pas pris garde.*

Les Colomnes en sont canelées, de Marbre de Paros, & de l'Ordre composé; & leur Diametre est de 2 Palmes Romains & 10. Pouces.

Nous donnons ici trois différentes Estampes de cet Arc, afin qu'on en puisse mieux connoître toutes les parties

A R C V S S E P T I M I I S E V E R I

ARCUS SEPTIMI SEVERI exstat etiamnum ad radices Capitolii, cum hac Inscripti-
one.

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO. M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET
PARTHICO. ADIABENICO. PONTIFIC. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICI. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P.
OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS
OB. REM. PUBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQVE. POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM
INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQVE. S. P. Q. R

Fuere quondam hujus Inscriptiōnis litterae aerae omnes, & bipedales, sed a Gothis, in Urbis dire-
ptione, erasae & sublatae.

Arcus iste in Imperatoris hujusce honorem positus, erectusque est, Parthis altera jam vice devictis,
Herodiano (*Lib. III. cap. 9.*) & Dione (*Lib. LXXV.*) testibus, eodemque tempore florentibus.

Marlianus, Panvinius & Nardinus, uti & Hadrianus Auzoutius, vir antiquitatum omnium scientissi-
mus, affirmant; Severo mortuo, ab Antonino Caracalla malignissime erasum fuisse versus quartum,
in quo haec verba fuisse suspicantur.

ET. P. SEPTIMIO. GETAE. NOBILISSIMO. CAESARI. OPT

In quorum locum haec, quae superius leguntur, subjicere jufferit.

OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS

Est haec autem conjectura non prorsus vana; siquidem marmoris superficies aliquanto hic est depres-
sior, & indicat, priores litteras erasas esse, substitutis aliis, & ipsae litterae non ejusdem sunt magnitudi-
nis, qua aliae. Idem Caracalla simili forte modo delevit, & mutavit quaedam in Arcu Severi, in Foro
Boario.

Ad hujus Arcus superius spatium ascensus est, per gradus quinquaginta marmoreos.

In parte Arcus suprema, seu planitie tecti, conspicuus olim fuit ipse Imperator Caracalla cum
Patre & Fratre, triumphali habitu, insitens curru, quem sex equi praecedebant & trahebant, cujusque
latus utrumque clauderent bini equites armati, cum peditibus duobus, prout hoc testantur Numismata,
Arcus hujus effigiem referentia.

In ipso Arcu, opere anaglyphico, marmore Pario expressae cernuntur hujus Severi res feliciter gestae
contra Parthos, Arabas, & Adiabenos, post extinctos & occisos Pescennium Nigrum & Clodium Albi-
num, Imperii hostes & tyrannos. Visuntur hic quoque Victoriae alatae cum tropaeis, genis, vari
generis frugibus, & animalibus devictarum Provinciarum, Diisque Fluminum.

Fornix floribus aliisque ornamentis excisis decoratus conspicitur.

Junctae sunt Arcui octo Columnae triatae, ordinis compositi, quarum diametros est palmor.
Rom. III. & pollic. XI.

A R C V S ⁵

HORATII COCLITIS vulgo habitus,

revera I N C O G N I T V S.

ADfirmat Marlianus, nihil certi se habere, quid de hoc ultimae Antiquitatis Monumento sit statuendum. Plane enim ambiguum manet, fueritne Fornix Antiquus, an vero una veterum Urbis Portarum. Et, si vera sunt, quae leguntur in Descriptione Urbis, edita per Franciscum de Seine, Parisiis (*pag. mihi 600.*) marmore vestitum hoc monumentum mansisse, usque ad Sixti IV. tempora; non caret ratione probabili, hoc in loco posse inveniri verum situm veteris Portae Trigeminae, de quo cruditi multum inter se digladiantur. Portae enim alicujus formam magis prae se fert structura hujus monumenti, quam antiqui cujusdam Fornicis, sive Arcus. Quin & Inscriptio hic reperta, & a Marliano adducta, nihil habet, quod probet contrarium, aut aliquid non obscurum indicet.

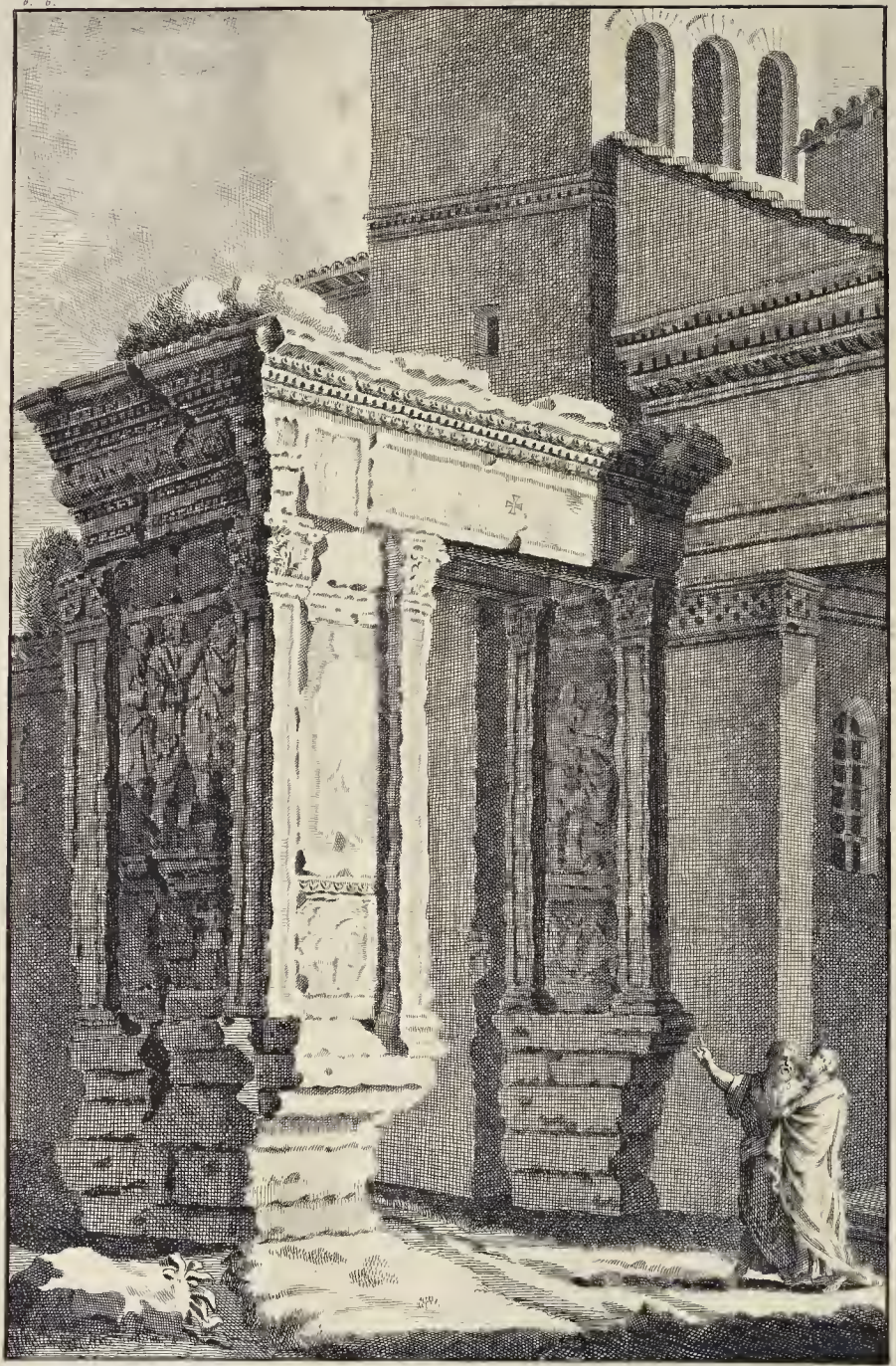
P. LENTVLVS. CN. F. T. QVINTVS. CRISPINVS
VALERIANVS. EX. S. C. FACIENDVM
CVRAVERE. IIDEMQVE. COMPROBAVERE

Horatii autem Coclitis Arcum hic stetisse (si fuit aliquis) non mihi sit verisimile. Longius enim abest a Ponte Sublicio; & fatius videtur, ut muri Urbis veteris hic collocentur potius, quam aliquis locus celebrior intra moenia. Constat autem, Arcus & Fornices positos fuisse semper, in maxime frequentatis Urbis vicis, ac viis. Et sunt praeterea incertissima omnia, quae de usu & discrimine Fornicum, & Arcuum leguntur, apud Auctores praefatos, ut puta Romuli, atque forte hujus etiam Horatii Coclitis, & aliorum.

7

A R C U S

SEPTIMII SEVERI in Foro Boario, vulgo dictus AVRIFICVM.

IN FORO BOARIO, non longe ab Aede Divi Georgii, visitur Arcus marmoreus, quem Argentarii, & Negotiatores istius Fori posuerunt Septimio Severo, Juliae Augustae, Filiisque, Antonino Caracallae & Getae, prout in Inscriptione ejus legitur.

IMP. CAES. L. SEPTIMIO . SEVERO . PIO . PERTINACI . AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTH. MAX. FORTISSIMO . FELICISSIMO
PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. XII. IMP. XII. COS. III. PATRI. PATRIAE. ET

IMP. CAES. M. AVRELIO . ANTONINO . PIO . FELICI . AVG. TRIB. POTEST. VII. COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO . FELICISSIMOQVE . PRINCIPI . ET
IYLIAE . AVG. MATRI . AVG. N. ET . CASTRORVM . ET . SENATVS . ET . PATRIAE . ET . IMP. CAES. M. AVRELL. ANTONINI . P. II. FELICIS . AVG
PARTHICI . MAXIMI . BRITANNICI . MAXIMI .

ARGENTARI . ET . NEGOTIANTES . BOARI . HVIVS . ^{LOCI . QVI .} DEVOTI . NVMINI . EORVM
_{INVEHENT}

Getae vero nomen, occiso eo, erasum ab ejus Fratre Antonino Caracalla, apprehenditur ex litteris depressis, ac mutatis: & primo quidem ad illa verba.

PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI

Quorum vice restituenda erunt.

ET. P. SEPTIMIO. GETAE. NOBILISSIMO. CAESARI

Sic pro illis

PARTHICI MAXIMI BRITANNICI MAXIMI

reponendum.

ET. P. SEPTIMI. GETAE. NOBILISSIMI CAESARIS

Quod dicimus, colligitur quoque ex cognomine PARTHICI, quod multo post patrem mortuum Caracalla sibi demum sumpsit.

In Inscriptionis ultimo versu, post vocabulum LOCI, leguntur infra quasi scriptae duae voces aliae, QVI INVEHENT. Esse eas de Negotiatoribus intelligendas conjicit Nardinus, qui nempe ad vendendas Arcus impenfas conferre pecunias recufarint, ideoque haec verba a cacteris addita, post decretum factum; ne illi, qui recufarant, priusquam contulissent, admitterentur, ad merces suas illic vendendas.

In hoc Arcu, Hercules ab uno latere comitem habet Bacchum: & sane Dii utrique Severi auspices fuerunt. Sed in alio latere, Bacchi simulacrum aut temporum injuria perit, aut later inclusum muro proxime adjunctae Ecclesiae Sancti Georgii, cum angulo Arcus ipsius. In pilis utriusque lateris sculptae sunt aquilae, cum clypeis & imaginibus Severi, & Filiorum ejus: & infra sacrificialis pompa, victimarius, victima & popa cum securi.

Plurima exstant in hoc Arcu triumphalia ornamenta, non autem tropaea, sed tantum signa militaria, & sacrorum insignia, sive ad publica vota, ob reditum Severi, Parthis devictis. Herodianus (*Lib. III. cap. 9.*) sive ad Secularia, celebrata hoc anno. Zosimus (*Lib. II. cap. 5.*) ejusdem Imperatoris Tribunitia potestate XII.

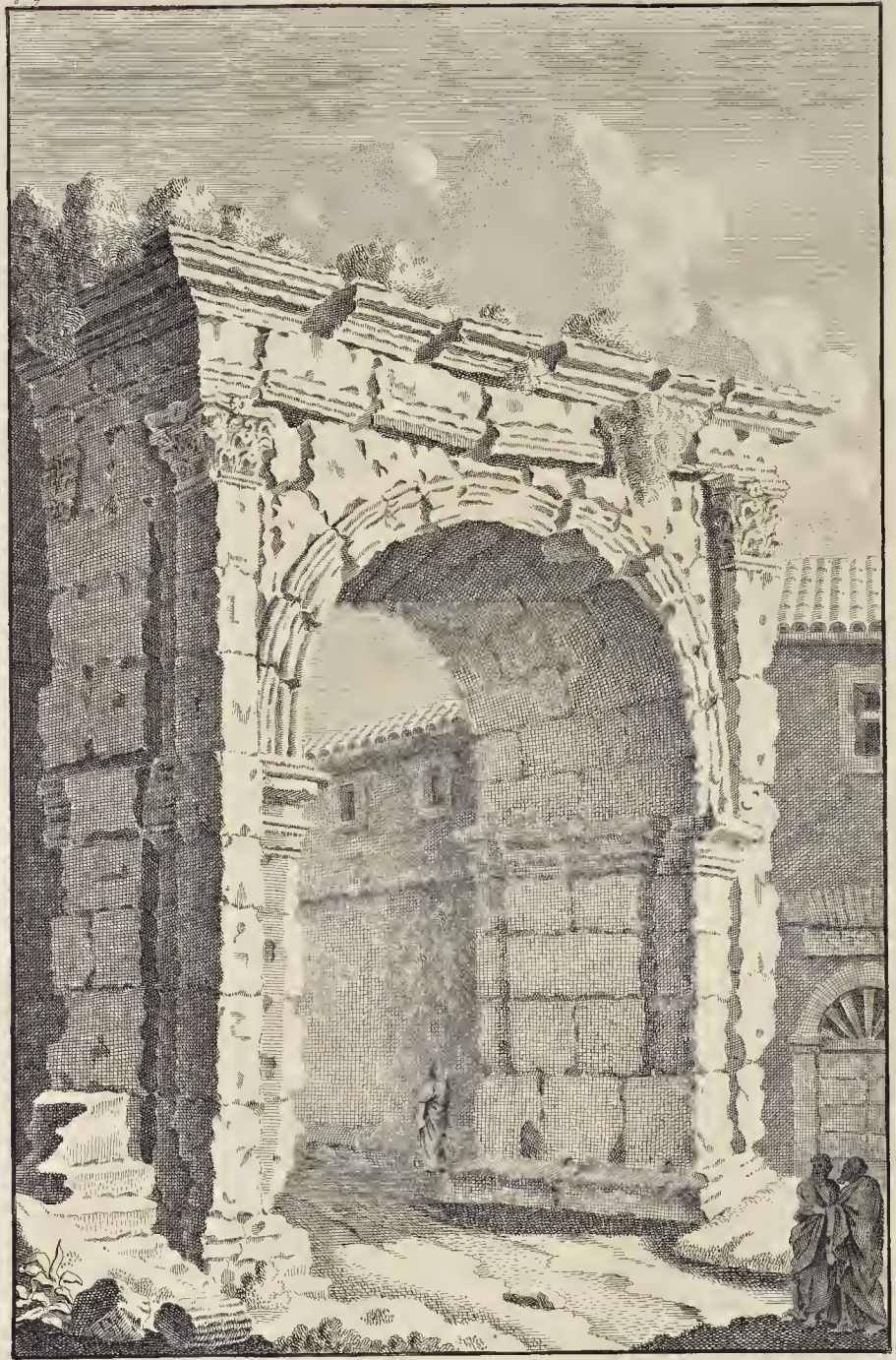
Arcum ingressis a dextris visuntur Severus & Julia, sacra peragentes ad tripodem; sive sit haec Dea Pax cum caduceo, cui haerebat alia imago, e marmore abrafa. A sinistris cernitur Caracalla pariter sacrificans ad tripodem, abrafo quoque Geta fratre.

In Basibus etiam sculpta videntur sacrorum instrumenta; hinc lituus, praefericulum, patera, pileus flaminis, aspergillum, cultri. Ab altera parte acerra, securis, patera, victimae, praefericulum, malleus, ampulla. Infra victimarii, popa taurum feriens, tibicen, camillus, sacerdos. Occidentale latus Arcus Parthos captivos catenis vinctos a Romanis exhibet. Orientale latus muro Ecclesiae S. Georgii conclusum tegitur. Infra stat bubulcus baculo boves agens, index Fori Boarii.

Opus totum marmore constat Pario. Pilarum vero lateris latitudo est palmi Romani unius & decem pollicum. Frontis vero palmi unius, & octo pollicum. Ordo operis est compositus.

9

A R C V S
G A L L I E N I

ARCUS GALLIENO Imperatori positus conspicitur, apud AEdem D. Viti, omnibus tamen ornamentis carens. Legitur in fasciis Titulus sequens.

GALLIENO.CLEMENTISSIMO.PRINCIPL.CIVIS.INVICTA.VIRTVS.SOLA.PIETATE.SUPERATA.ET.SALONINAE.SANCTISSIMAE.AVGV
M. AVRELIVS. VICTOR. DEDICATISSIMVS. NYMINI. MAIESTATI QVE. EORVM

Arcus hic fuit etiam Triumphalis. In ejus Inscriptione, Saloninae Augustae fit mentio, sed non constat exinde, cujus jussu & auctoritate a Marco Aurelio Victore fuerit positus. Trebellius Pollio (*Gallieno cap. 10.*) Denique Odenatus, statim bellum Persis, in vindictam Valeriani, quam ejus filius negligebat, induxit. Nisibin & Carras statim occupat, tradentibus sese Nisibenis, atque Carrens, & increpantibus Gallienum. Nec defuit tamen reverentia Odenati circa Gallienum; nam captos Satrapas, insulandi prope gratia, & ostentandi sui, ad eum misit, qui cum Roman ducti essent, vincente Odenato triumphavit Gallienus. &c.

Caeterum jussu Senatus Populique Romani, ob aliquam ab hostibus reportatam victoriam, Imperatoribus Arcus triumphales erigebantur. Ita Druso in Via Appia, propter Germaniam devictam, excitatus fuit Arcus, de quo loquitur Suetonius (*in Claudio cap. 1.*) & habemus ejus effigiem, in Nummis Arfchotanis (*Tab. XIX. Num. 14.*) Sed & ipsi Germanico unus fuit exstructus Romae, teste Tacito (*An. II. cap. 83.*) Neroni etiam Arcus fuit positus, in area Capitolii, post Parthos a Domitio Corbulone caesos, ut ait Tacitus (*An. XIII. cap. 4.*) qui etiam conspicitur in Nummis Arfchotanis (*Tab. XX. Num. 19.*) Quin etiam erectus fuit Arcus triumphalis, Tiberio Principe, ob signa Vari recuperata, prope Templum Saturni, ut prodidit Tacitus (*Annal. II. cap. 41.*) qui & aliorum Arcuum meminit, ornatorum simulacris Drusi & Germanici, ab utroque latere Templi Martis Ultoris (*An. II. cap. 64.*) Denique Domitianus solitus erat, nulla de causa, passim per Urbem construere Arcus, cum quadrigis & tropaeis, ut Suetonius notat (*in ejus vita cap. 13.*) Et habemus talem Arcum Domitiani in Nummis Arfchotanis (*Tab. XXXII. Num. 9.*)

Totus hic Arcus e Tiburtino factus est lapide, cum ejusdem materiae Pilis, ordinis Corinthii, latis palm. Rom. III. & pollic. VII.

A R C U S C O N S T A N T I N I

ARCUS CONSTANTINI, totus ex Pario marmore factus, stat in initio viae Appiae, ad imum angulum Montis Palatini, versus Orientem. Paene integer est, & illac-
sus. Senatus Populusque Romanus hunc Arcum poni curavit, Maxentio ad Pontem
Milvium devicto, sicut hoc ostendunt Inscriptiones ab utraque parte, uno & eodem
exemplo, scriptae.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO
P. F. AVGVSTO. S. P. Q. R.
QVOD. INSTINCTV. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITVDINE. CVM. EXERCITV. SVO
TAM. DE. TYRANNO. QVAM. DE. OMNI. EIVS
FACTIONE. VNO. TEMPORE. IVSTIS
REMPVBLICAM. VLTIVS. EST. ARMIS
ARCVM. TRIVMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

A fronte, qua Colossæum respicit, legitur a dextra, supra bina Numismata.

VOTIS. X. a sinistra VOTIS. XX

Ab altera vero fronte, quae viam Appiam spectat, a dextra legitur eodem loco.

SIC. X. a sinistra SIC. XX

Indicantur his verbis *Vota decennialia & vicennialia*, nuncupata totidem annis salutis ejus a Populo. Mos hic, derivatus ab Augusto, vigeat ad illam usque aetatem. Dion (*Lib. III.*) *Caesar*, inquit, *Augustus*, quo longius Romanos a suspitione Regiae potestatis, sibi propositae, abduceret, imperium in suos decennale suscepit. Et, cum primum decennium exivisset, aliud quinquennium: post decennium, ac eo finito aliud iterum decretum est, ita ut, continuatis decenniis, per totam vitam summam Imperii obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitae spatium iis Imperium deferatur, tamen singulis decenniis festum pro ejus renovatione agunt, quod hodie etiam fit. Facile ergo hinc licet conjicere, Senatam Populumque Romanum, ut gratificarentur Augustis, votorum mentionem fecisse in ipso Arcu, hujus renovationis Imperii per festa decennialia habita ratione.

Haec igitur vocabula VOTIS X & VOTIS XX & SIC X SIC XX. Idem plane significant. Est autem frequens mentio votorum X, XX, XXX, XXXX. in Numismatibus.

ARCUS ipse triumphalibus ornamentis est exsculptus, & in his sunt simulacra belli, oppidorum, fluviorum, gentium, quas devicerant. Sub Arcu medio ex latere utroque conspicitur effigies Trajani, (non Constantini, ut mox dicetur) marmorea, inter signa & cuneos militares, sive insidentis equo, & invadentis accurrentium hostium catervas; sive stantis, gentibusque victis imperantis. Supra ejus verticem Victoria lauream sustinet, addunturque Tituli LIBERATORI VRBIS. Ab altera parte idem Trajanus, victor in Urbem redit, devictis Dacis, Roma & Victoria comitibus, quae capiti ejus lauream imponit cum hoc Titulo FVNDATORI QVIETIS.

Est vero in primis notatu dignum, esse quaedam in hoc Arcu mira arte sculpta; quaedam vero nullo modo probari. Et quidem non immerito praeclara illa arbitrantur ex aliquo Trajani monumento fuisse detracta. Hoc autem cum maxime comprobant Trajani imagines cum simulacris Dacorum & Parthorum, ab eo subjugatorum. Quae item supra Arcus hujus columnas positae superfunt octo statuae bellissimae, earum capita (si Jovio credimus) Laurentius Mediceus clanculum sustulit, Florentiamque avexit.

Est igitur hic Arcus ex variis ruinis vetustorum operum, & Trajani praesertim monumentorum,
Tom. II. F

nulla

nulla tamen habita ratione temporum, & ordinis rerum gestarum, congestus. Hujus rei conspiciuntur tria egregia exempla, in hac addita effigie. Nimirum in parte superiore, versus Montem Coelium, videtur icon praelii equitum Romanorum contra Dacos: in Dacorum clypeis leonum, in Romanorum Fulminis conspiciuntur insignia. Paulo infra in Numifmate habes imaginem Victoriæ palmiferae, similitudine genii insistentis curru Solis Orientis, inter Phosphorum & Oceanum, seu Mare, palmiferi fenis specie. In interiore Arcus porta stat Trajanus, equo insidens, lanceam tenens, hostem ferientis imagine, & Dacos oppugnans, qui vel sub pedibus ejus jacent; vel accurrentes vitæ veniam precantur; vel quorum amputata capita a militibus Romanis Caesari offeruntur, inter quos duo sunt signiferi.

Quod vero attinet ad Victórias alatas, Flumina supra minores fornices, captivosque ac signíferos, in stylobatis columnarum, cum tabellis parvis, sub Numifmatis, ad Constantini ætatem & res gestas est trahendum. Dat hic Constantinus congiarium populo, loquitur in Senatu, adgreditur muros, pugnat, triumphat. Haec vero omnia tam ineleganter & imperite sunt elaborata, ut dolendum sit optimi marmoris bonam partem in iis operibus fuisse corruptam. Haec sculptorum & pictorum arti perniciēs primum coepit tempore Gallieni, prout id ipsum ostendunt quoque Numifmata sub hoc Imperatore, & eum sequentibus, cusa. Senatus enim Romanus, ut Imperatoris Constantini triumphorum recordationem posteritati redderet non ignotam, praestantissima Trajani monumenta destruere non est veritus.

In Arcus hujus effigie, quam exhibemus, altera, haec in primis observanda veniunt. Quatuor hic visuntur icones, desumptae ex Arcu Trajani opere anaglyphico.

In prima Tabella, seu effigie, Trajanus Ctesiphonta profectus, pro concione multa praefatus, ex suggestu Parthenaspatem Regem Parthorum nominat. Parthenaspates praefens adstat, in pellita chlamyde, sed braccatus, ante suggestum, & inferiore loco sub Imperatore adstant & Romani, ac milites, gestantes signa relata, & tercula victoriarum.

In secunda, transfugarum unus, in Mysiam profectus, ad occidendum Trajanum, coram Imperatore sistitur, cui indicat insidias Decebalii. Dion (*Lib. LXVIII.*)

In primo Numifmate ostenduntur Trajani venatores, & servi custodes canum & equorum.

In altero, quod Herculi Victori & Rustico sacrum habetur, cernitur Trajanus, capite detecto, pateram dextra tenens, ante accensum ignem in ara.

Paulo infra Constantinus transfessus Alpes, capis que plurimis in Italia Urbibus, quum Ruricii Maxentium Ducem profligasset, Veronam occupat.

Columnas striatas etiam nunc Arcus hic habet septem, una namque perit & abest, ordine Corinthio, diametros illarum est palmorum Rom. III. & poll. XI.

13

O B E L I S C V S

S. M A H V T I.

OBELISCVS hic quando, & a quo Romam sit adveſtus, ignoratur. Inventus fuit terra obrutus prope Templum Iſidis, erectuſque ante AEdem Sanctorum Bartholomaei, Alexandri & Mahuti Epifcopi, a quo etiam fuit denominatus, temporibus Pauli V. Dicitur a nonnullis ſteſſe in Foro Minervae.

Iſium, Serapium & Minervium templa inter ſe vicina fuere, prope viam eam, quae hodie, ab Obeliſco S. Mahuti, uſque ad aream Collegii Romani, porrigitur. Favet huic conjecturae alterius Obeliſci fragmentum, muro Eccleſiae S. Mahuti inſertum, quod annis abhinc aliquot ad poſticum Collegii Romani fuit: uti & alius integer, quem retro Eccleſiam Minervae, ad januam minorem, quae altari majori proxima eſt, in terra abjectum, illi S. Mahuti ſimilem memorant. Et plura talia fragmenta in eadem vicinia reperta fuiſſe, aliqui teſtantur.

Eſt autem coloris rubicundioris prae aliis, uno & folido conſtans lapide marmoris Graniti. Habet autem altitudinem palm. XXVII. cum dimidio; latitudo ejus continet palm. III. & dimidium.

13 15

O B E L I S C V S

B A R B E R I N V S.

OBELISCVS hic etiam nunc ostenditur fractus in frustra tria, in Palatii Barberinorum area. Et sunt, qui suspicantur, hic fuisse Circum Aureliani. Mera tamen haec est conjectura, quamvis Donatus eam repudiandam neget, dicatque, fieri potuisse, ut Circus hic ab Elagabalo sit constructus, sed ab Aureliano instauratus.

Creditur hic Obeliscus in Aegypto primum fuisse erectus a Rege Ramesse, aut patre illius Sethoso, unde Romam fuit avectus ab Antonino Caracalla, aut Aureliano, secundum alios, qui erigi eum iussit in suo Circo. Hodie vocatur *Obeliscus Barberinus*, quoniam Franciscus Barberinus Cardinalis a Campo Verano transferri eum curavit, ante Palatium suum, in Monte Quirinali, ubi jacet diffractus, plenusque notis Hieroglyphicis. Totus fuerat caesus ex uno & solido marmore Granito.

Extra theatrum Castrensē fuisse Hortos, & Circum Elagabali, satis evidenter ostendit loci situs. Pyrrhus vero Ligorius scribit, sua aetate etiam magnificum sibi visum fuisse hunc Circum, in cuius medio erectus steterit Obeliscus hic, de quo loquimur. Sine dubio autem Circum hunc refecit, exornavitque Aurelianus, at nequaquam primus construxit, quidquid alii contra male sentiant, docente Borrichio, *Dissert. de Antiq. U. R. facie, cap. 7.*

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON

FROM 1630 TO 1800

BY
NATHANIEL BENTLEY
OF THE MASSACHUSETTS HISTORICAL SOCIETY

BOSTON: PUBLISHED BY

W. B. BENTLEY, 1800

AND

W. B. BENTLEY, 1800

AND

W. B. BENTLEY, 1800

AND

W. B. BENTLEY, 1800

AND

W. B. BENTLEY, 1800

AND

W. B. BENTLEY, 1800

O B E L I S C V S

L V D O V I S I A N V S.

Inter Montes Quirinalem, & Pincium, in angustissima, & postrema vallis parte, Collinam Portam versus, vestigia cernuntur Circi Antiqui, hoc nostro quoque tempore, cujus muri & sedilia conjuncta erant rupi Collis Quirinalis ab una, & Pincii ab altera parte. In medio vallis hujus jacuit antea Obeliscus, Hieroglyphicis litteris insculptus, sed diffractus, qui nunc ostenditur in Hortis Ludovisiis. Credibile est, hunc Circum illum fuisse, in quo celebrabantur Ludi Apollinares, quum Circus Flaminius, inundatione fluminis, aqua jaceret repletus. Horum Ludorum aliquoties meminit Livius, praesertim (*Lib. XXX. cap. 38.*) his verbis. *Ita abundavit Tiberis, ut Ludi Apollinares, Circo inundato, extra Portam Collinam, ad AEdem Erycinae Veneris sint parati.*

Fuit hic Circus tempore Claudii extra muros; sed Aurelianus, prolatis iisdem, intra muros conclusit, quomodo adhuc muri Urbis cernuntur. Situs autem fuit eo in loco, quem Fulvius ex *Girlo*, voce barbara, *Girulum* vocat, quamvis corrupta videatur ex *Circulus*.

Et hic quidem, qui in Hortis Sallustianis erectus fuerat Obeliscus, idem est ille, qui confractus jacet in Hortis Ludovisiis, inscriptus notis, sive litteris Aegyptiis, Lunaeque dicatus fuisse creditur. Non modico abest intervallo a cavea, sed incertum, quam ob causam eo sit translatus.

Itaque *Ludovisianus* dicitur, ab Hortis Principis nominis hujus. Prius *Sallustianus* appellabatur, ab Hortis Sallustianis, ubi creditur stetit erectus ab Imperatore Claudio, post Caligulae mortem, a quo aliqui existimant, eum ex Aegypto Romam fuisse advectum, ubi Rex Sethos eum fieri, & poni jussit.

Plinius docet (*Lib. XXXVI. cap. 9, 10, & 11.*) similiter, ab Augusto duos Obeliscos Romam advectos fuisse, tertiumque in Vaticano positum stetit. *Sequentes eum* (inquit Ammianus *Lib. XVII. cap. 4.*) *Imperatores advexerunt plures, quorum alter est in Vaticano, alter in Hortis Sallustii, duo in Augusti monumento sunt.* Erant ergo sex, non quinque, quomodo & apud Victorem legitur. Duo enim alii steterunt in Circo Maximo. Major fuit pedum CXXXII. Minor pedum LXXXVII. & semis. Unus in Vaticano pedum LXXII. & unus item in Campo Martio pedum LXXII.

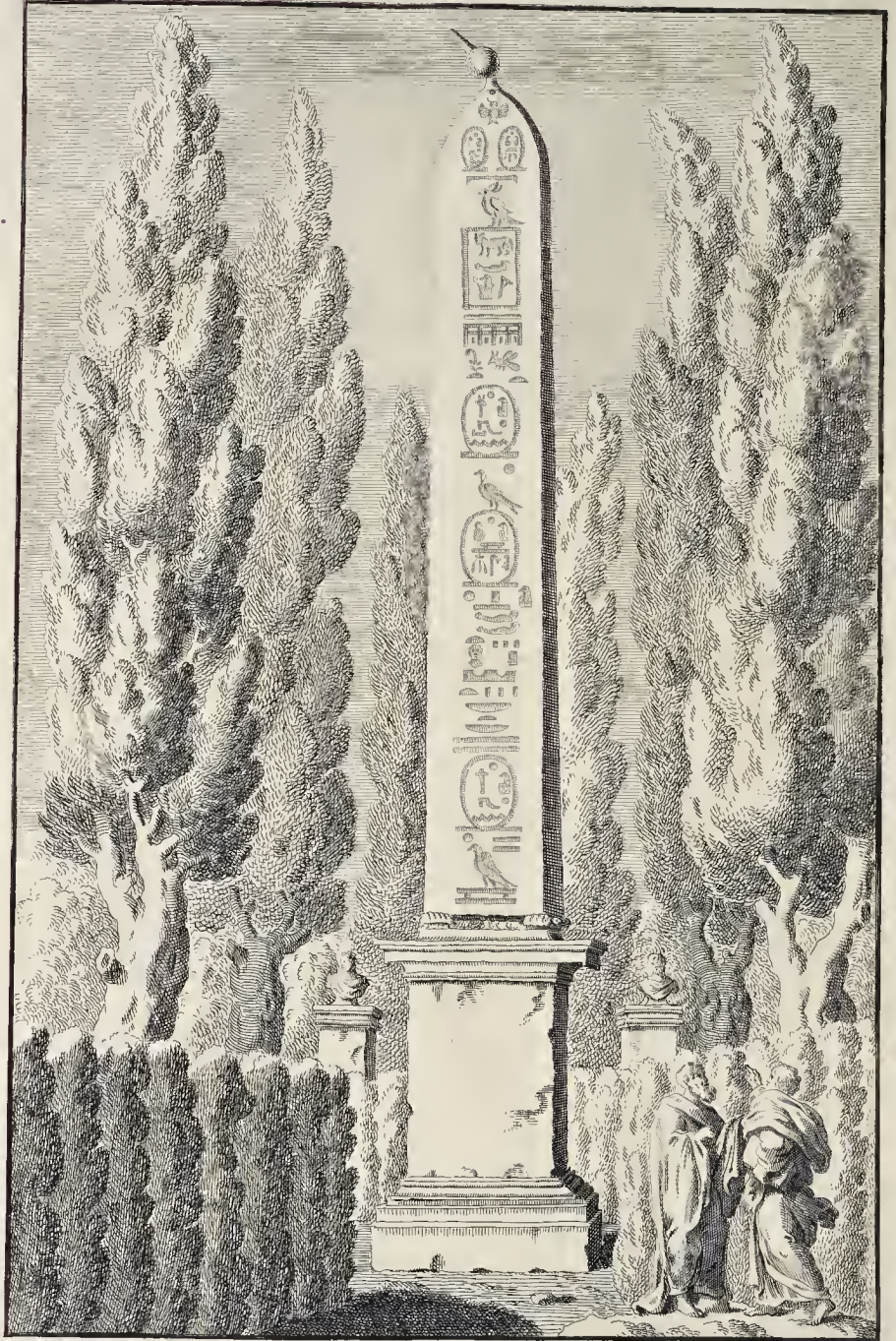
Hic noster Ludovisianus in tria frustra fractus jacet, medio eorum supra humum eminente, reliquis duobus terra contextis.

Totus fuit caesus ex marmore Granito.

THE
GOLDEN
AGE

O B E L I S C V S ¹⁹

M E D I C E V S.

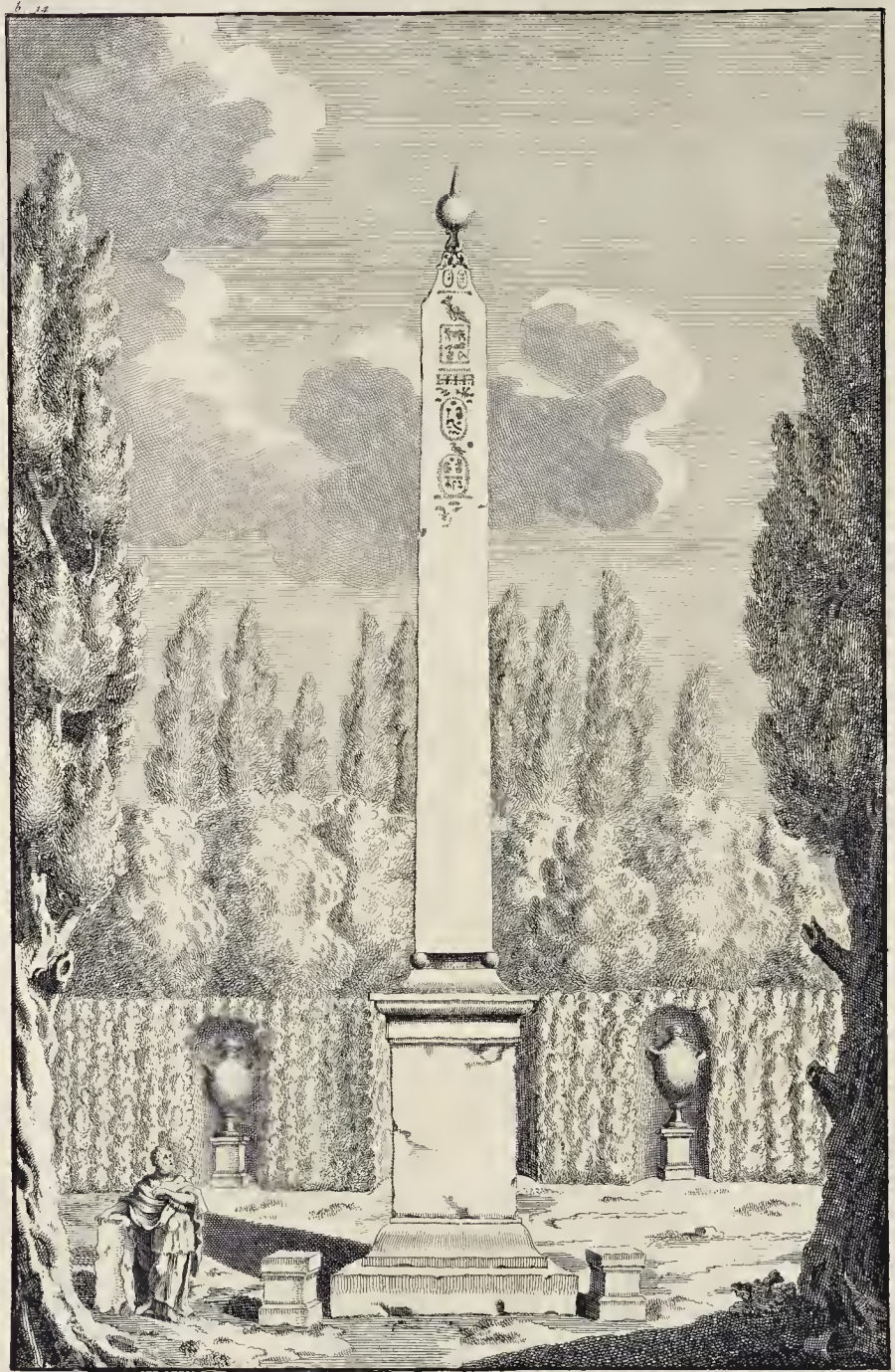
OBELISCVS, qui stat in Hortis Ducis Florentiae, in monte Pincio sitis, ab eo quoque fuit denominatus. Huc autem translatus est ex Circo Florae, ubi steterat erectus ab Imperatore Claudio. Ignoratur, quando, & a quo ex AEgypto Romam sit advectus.

Factus est ex uno lapide marmoris Graniti, plenusque litteris Hieroglyphicis. Subter eum positae sunt quatuor testudines aereae, sed deauratae. Hujus Obelisci altitudo est palm. XXII, latitudo, prope basin, palm. III. cum parte quarta.

21

O B E L I S C V S

M A T T H E I V S.

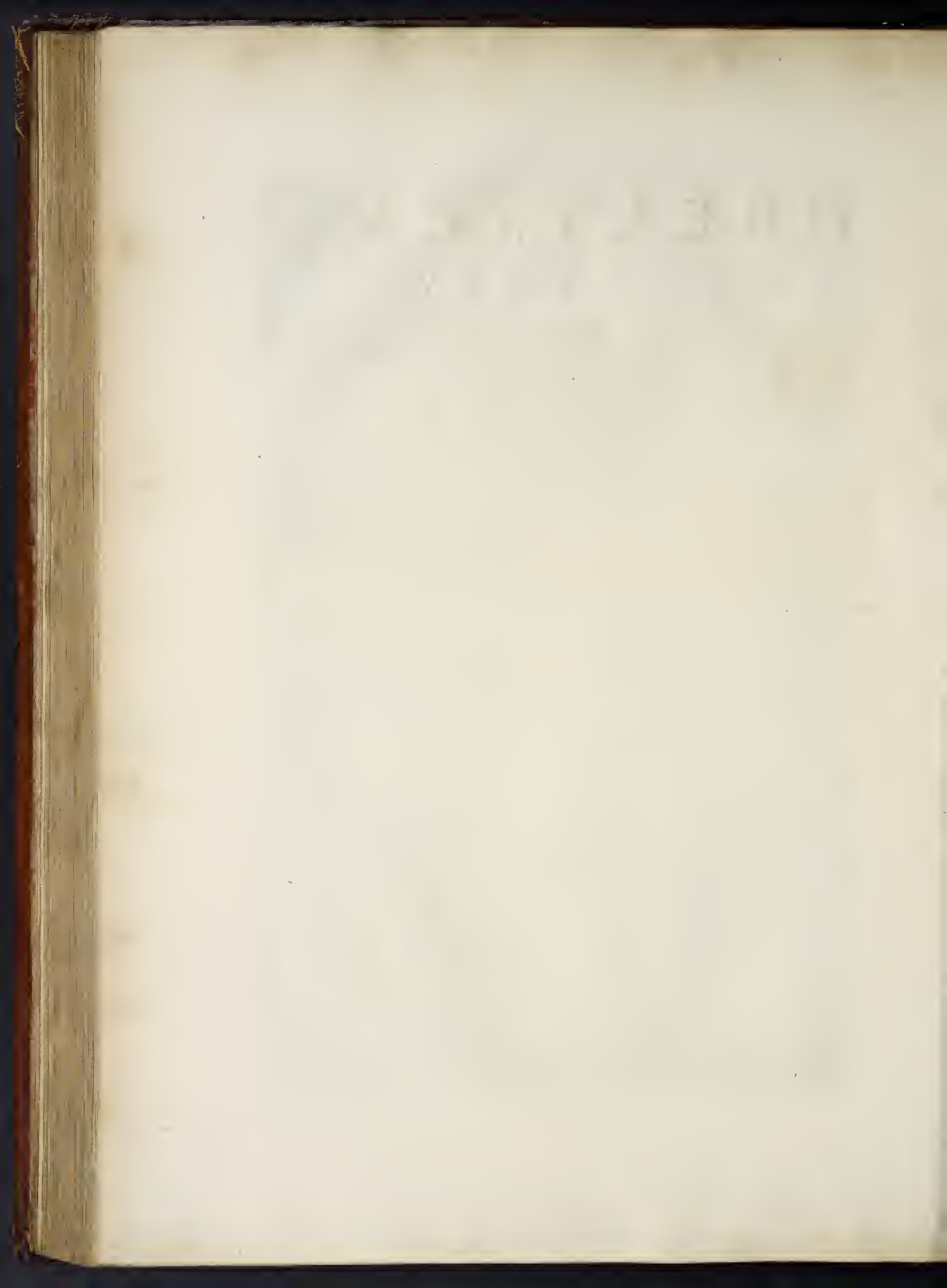
BELISCVS hic ita dicitur, quia in hortis Ducum Mattheiorum positus est, & erectus in Monte Coclio, auctoritate & iussu Ducis Cyriaci Matthaci, uti ex Inscriptione liquet.

CYRIACVS. MATTHEIVS
OBELISCVM HVNC. A POPVLO
ROMANO. SIBI. DATVM. A
CAPITOLIO. IN. HORTOS
SVOS. COELIMONTANOS
TRANSTVLIT. VT. PVBLICÆ
ERGA. SE. BENEVOLENTIÆ
MONVMENTVM. EXSTARET
AN. MDLXXXII

Dicimus hinc, Ducem Mattheium, permittente Populo Romano, & donante, hunc Obeliscum auerxisse in suos Hortos Coelimontanos, e Capitolio, ubi dejectus jacuerat in Horto Ecclesiac, quae dicitur *Ara Coeli*.

In ejus parte superiore paucae tantum apparent notae Hieroglyphicae. Ferturque ex Aegypto etiam advectus fuisse, auctoremque operis sui habuisse Regem Ramessem.

Solidus & unicus hic est lapis marmoris Graniti. Altus est hic Obeliscus palm. XXXVI. latus prope basin palm. IV.

O B E L I S C V S

S. M A R I A E M A I O R I S.

Victor (*in Appendic. ad Regiones*) refert, stetit ante Mausoleum Augusti Obeliscos duos, magnitudinis ejusdem. Fragmenta unius, quae in media jacebant via, Sixtus V. Pont. Max. jussit avchi, & in pristini Obelisci formam reponi, atque erigi, ante hortos suos, quos habebat in Exquiliis, ante AEdem S. Mariae. Alter vero etiam nunc prostratus jacet, & contractus, post AEdem S. Rochi, ubi prior fuerat inventus.

Obeliscus hic caret omnibus notis Hieroglyphicis, erectusque est, An. MDLXXXVII. Habet autem in vertice S. Crucis signum, una cum Insignibus Pontificis, tribus nempe montibus & stella, statque e regione Viar Felicis, ab hoc ipso summo Pontifice apertae, ac stratae.

Inscriptiones habet a quatuor lateribus basis has sequentes.

CHRISTVS.
PER INVICTAM.
CRUCEM.
POPULO PACEM.
PRÆBVI.
QVI.
AVGVSTI PACE.
IN PRÆSEPE NASCI
VOLVIT.

CHRISTI DEI
IN ÆTERNVM VIVENTIS.
CVNABVLA
LÆTISSIME COLO.
QVI MORTVI
SEPVLORO AVGVSTI
TRISTIS
SERVIEBAM.

CHRISTVM DOMINVM.
QVEM AVGVSTVS.
DE VIRGINE.
NASCI TVRVM.
VIVENS ADORAVIT.
SEQVE DEINCEPS.
DOMINVM.
DICI VETVIT.
ADORO.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM
ÆGYPTO ADVECTVM.
AVGVSTO.
IN EIVS MAVSOLEO.
DICATVM.
EVERSVM DEINDE ET
IN PLVRES CONTRACTVM.
PARTES.
IN VIA AD SANCTVM.
ROCHVM IACENTEM.
IN PRISTINAM FACIEM.
RESTITVTVM.
SALVTIFERÆ CRVCI
FELICIVS.
HIC ERIGI IVSSIT.
AN. M D LXXXVII. PONT. III.

Et hic quidem idem *Obeliscus* est, quem in acclivitate Montis Exquilini, prope Basilicam Liberianam S. Mariae Majoris, crexerunt versus Septentriones, post erectum jam Obeliscum, in area Vaticana, jussu Sixti V.

Vocatur autem *Exquilinus*, a monte in quo positus fuit. Dicitur etiam *Claudianus*, ab Imperatore Claudio, qui existimatur eum Romam advexisse, & posuisse in Mausoleo Augusti, An. post Chr. Nat. LXII. in Valle Martia; ubi hoc Augusti monumentum magnificentissime fuerat extructum.

Hic unus esse fertur ex duobus Obeliscis, a Smarre & Esre Aegypti Regibus factis, jacuitque in tria frustra contractus, ab eo tempore, quo Urbs a Gothis est vastata. Habuit sine fulcris a basi usque ad verticem, absque ornamentis illi additis longitudinem palmorum LXVI. Cum omnibus ornamentis longus conficitur, palmos Rom. centum & undecim ac semis. Caret vero notis Aegyptiacis: quia Rex, auctor illius, aut morte occupatus, aut aliam quamvis ob causam impeditus fuit. Potuerunt etiam nulli fuisse Hieroglyphae eo seculo. Erexit illum Fontana, Architectus celeberrimus. Fuit in initio unicus & integer lapis, marmoris Graniti.

O B E L I S C V S

25

P O P V L I

BELISCVS hic fuit Augusti Caesaris primus, positusque ab eo in Circo Maximo, ut liquet ex hac Inscriptione, legenda in duplici fronte veteris Basis illius, unde & discimus Soli fuisse consecratum.

IMP. CAESAR. DIVI. FIL. AVG.
PONTIFEX. MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV
AEGYPTO. IN. POTESTATEM
POPVI
ROMANI. REDACT

SOLI. DONVM. DEDIT

De hoc Obelisco loquitur Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 9.*) *Is autem Obeliscus, quem Divus Augustus in Circo Magno statuit, excisus est a Rege Semneferco, quo regnante Pythagoras in AEGypto fuit, centum viginti quinque pedum est, & dodrantis, praeter basin ejus lapidis.* Et Ammianus item Marcellinus (*Lib. XVII. cap. 3.*) *Augustus item Obeliscos duos ab Hieropolitana civitate transfudit AEGyptia, quorum unus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio.* Soli dicatum fuisse, docet etiam Tertullianus (*de Spectaculis cap. de loco*) *Circus Soli principaliter consecratur: cujus aedis medio spatio, & effigies de fastigio aedis emicat, quod non putaverunt sub tecto consecrandum, quem in aperto habent.*

Sixtus autem V. Pontifex Max. collocavit eum ante Portam Flaminiam, prope Templum S. Mariae Populi, in nobilissimo trivio, cujus via prima extenditur circa ortum Solis sub colle Pincio, altera Flaminia nomine, & ultima Leonina, a Leone X. prope fluvium Tiberim aperta, & strata.

In vacuis basii illius antiquae frontibus has duas Inscriptiones addidit dictus Pontifex Maximus.

ANTE. SACRAM.
ILLIVS. AEDM.
AVGVSTIOR.
LÆTIORQVE. SVRGO.
CVIVS. EX. VTERO.
VIRGINALI.
AVG. IMPERANTE.
SOL. IVSTITIÆ.
EXORTVS. EST.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCV. MVNC.
A. CÆSARE. AVG. SOLI.
IN. CIRCO. MAXIMO. RITV.
DICATVM. IMPIO.
MISERANDA. RVINA.
FRACTVM. OBRVTVMQVE.
ERV. TRANSFERRI.
FORMÆ. SVÆ. REDDI.
CRVCIQVE. INVICTISSIMÆ.
DEDICARI. IVSSIT.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

Eques Fontana scribit, a semet ipso fuisse eum e Circo Maximo translatum, ubi diffractus jacuit in tria frusta, erexitque illum cura sua, quo in loco nunc conspicitur. Plenus est litteris Hieroglyphicis, *Tom. II.*

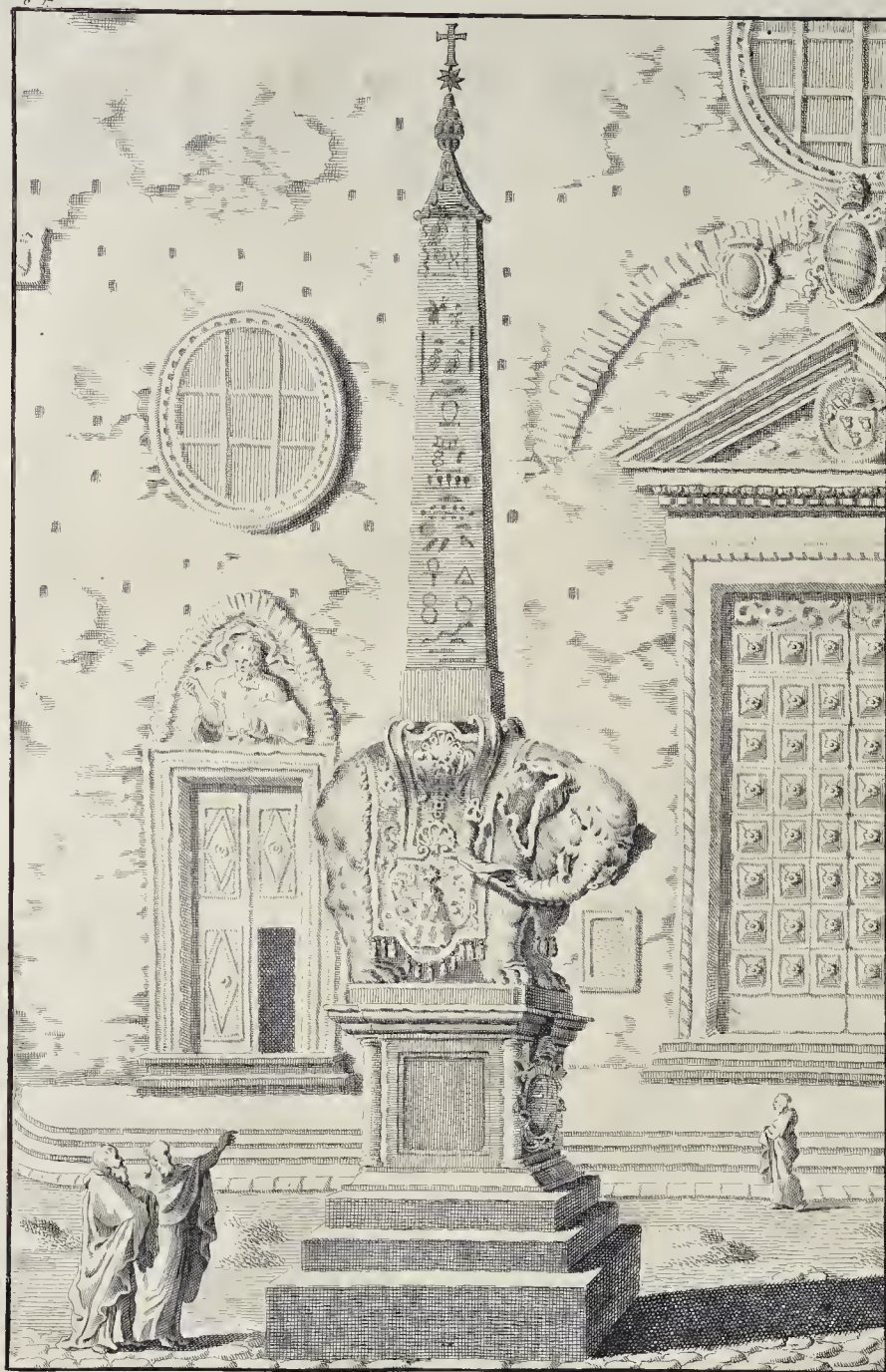
N

exc-

excisusque ex uno marmoris Graniti lapide. Altus fuit, priusquam a Fontana erigeretur, palm. CX. qui & tres palmos inferiores, injuria temporis corrosos, ei ademit, ita ut hodie altitudinem habeat palm. CVII. Quae latissimae ejus partes sunt, prope basin, latae sunt palm. X. cum dimidio; prope pyramidium vero palm. VI. cum binis tertis. Minores partes, prope basin, latitudinem habent palm. IX. cum dimidio; prope pyramidium palm. V. cum tribus quartis.

O B E L I S C V S

S. MARIAE SVPR A MINERVAM.

Quum Patres Ordinis S. Dominici, quibus cessit Templum Deae Minervae, in suis Hortis murum forte quendam struere statuisent, in fundamentis egerendis, repererunt Obeliscum, terra obrutum, jacere ad profunditatem quindecim fere palmorum. Hunc Alexander VII. Pont. Max., omnis cruditionis amator summus, iussit collocari, in Foro ante Templum S. Mariae supra Minervam. Praefecit autem operi huic Berninum Equitem, qui varias machinas & bases excogitavit, supra quas Obeliscus erectus altius consisteret, & augustior appareret. Elegit vero eam, qua exprimitur Elephantus, dorso Obeliscum sustinens. Addidit & binas Inscriptiones ea in basis parte, quae Templum respicit.

S A P I E N T I S . Æ G Y P T I
I N S C V L P T A S . O B E L I S C O . F I G V R A S .
A B . E L E P H A N T O . B E L L V A R V M . F O R T I S S I M A .
G E S T A R I . Q V I S Q V I S . H I C . V I D E S .
D O C V M E N T V M . I N T E L L I G E .
R O B V S T Æ . M E N T I S . E S S E .
S O L I D A M . S A P I E N T I A M . S V S T I N E R E .

In ejusdem basis latere adverso.

V E T E R E M . O B E L I S C V M .
P A L L A D I S . Æ G Y P T I Æ . M O N V M E N T V M .
E . T E L L V R E . E R V T V M .
E T . I N . M I N E R V Æ . O L I M .
N V N C . D E I P A R Æ . G E N I T R I C I S .
F O R O . E R E C T V M .
D I V I N Æ . S A P I E N T I Æ . A L E X A N D E R . V I I .
D E D I C A V I T . A N N O . S A L V T I S .
M . D C . L X V I I .

Obeliscus hic inventus fuit, in ruinis Templi Isis, caesus ex uno & solido marmore Granito, plenusque figuris Hieroglyphicis. Interpretandi vero hujus Obelisci provinciam dederat hic Pont. Max. Athanasio Kirchero, cujus Doctissimi Viri commentationes in eum leguntur in Volumine Romae impresso A. 1666.

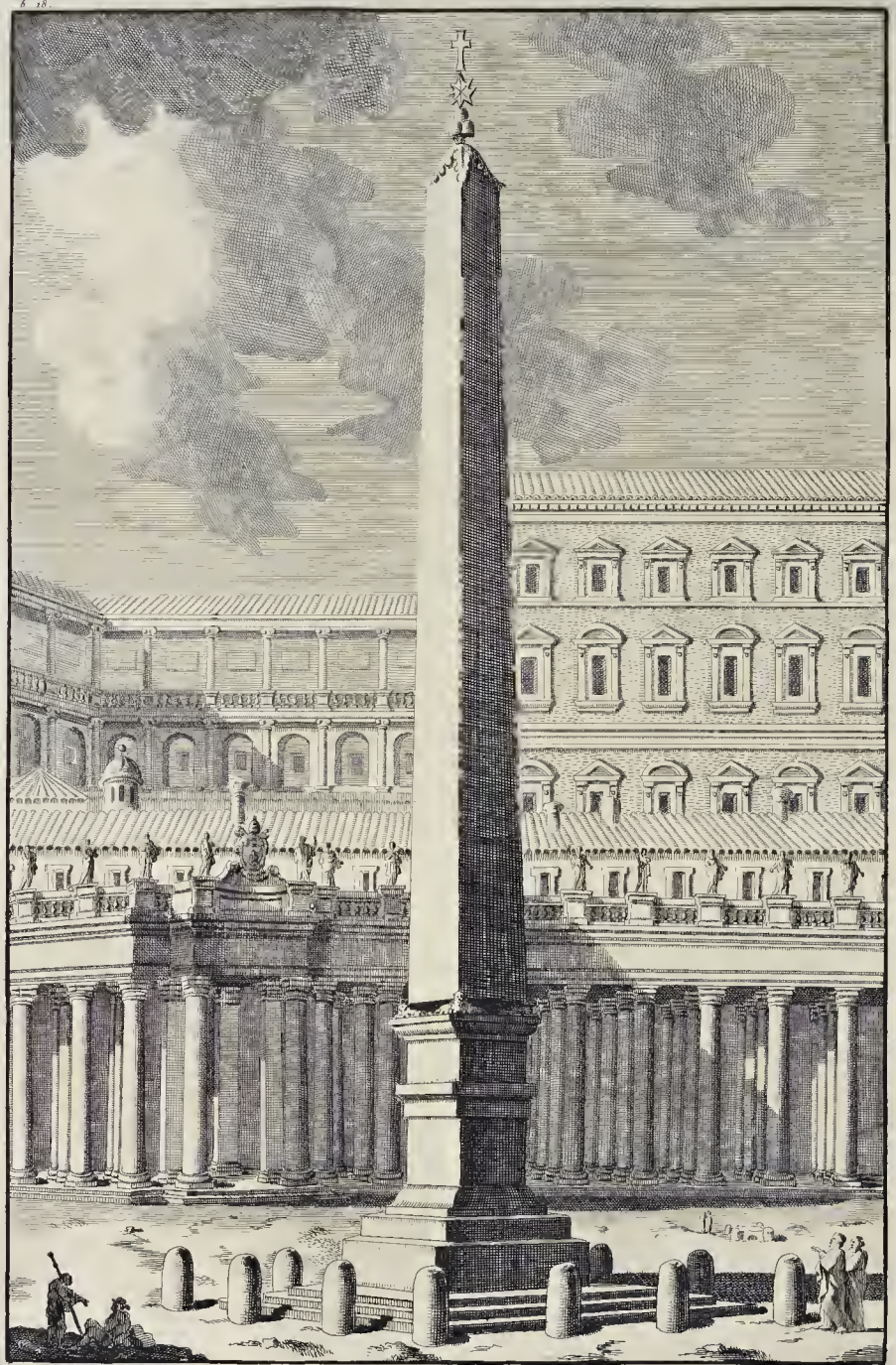
Ex minorum Obeliscorum unus est, quorum P. Victor testatur quadraginta quatuor Romam advectos fuisse, partim Imperatorum Romanorum studio elegantiae monumentorum, partim ut gloriam magnitudinis & splendoris Urbis Romanae redderent aeternam. Lapis Aegyptius, unde factus est, dicitur vulgo *Granito rosso*, qui teste Plinio, cui *Syenites* dicitur (*Lib. XXXVI. cap. 8.*) reperitur in unica Aegypti Provincia Thebana, & nusquam alibi terrarum.

Altus est palm. XXIV. inferior basis III. palm. cum una sext. superior latitudo II. palm. cum tribus quartis.

O B E L I S C V S

V A T I C A N V S.

OBELISCVS hic, iussu Imperatoris Caligulae singulari, ex Aegypto primum fuit advectus. Docet id Plinius (*Lib. XVI. cap. 40.*) ubi navem, qua translatus est, describit. Abies, inquit, admirationis praecipuae, in navi, quae ex Aegypto, Caji Principis iussu, Obeliscum in Vaticano statutum, quatuorque trunco lapidis ejusdem ad sustinendum cum adduxit. Qua nave nihil admirabilius visum in mari certum est. Centum viginti millia modiorum lentis pro saburra ei fuerit, longitudo spatium obtinuit magna ex parte Ostiensis portus latere laevo: ibi namque demersa est a Claudio Principe, cum tribus molibus, turrium altitudinis in ea exaedificatis, ob id Puteolano pulvere advecto. Tradit id ipsum Suetonius (*Claud. cap. XX.*) Portum Ostiae exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio, & ad introitum profundo jam salo mole objecta, quam quo stabilis fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposita altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent. Idem Plinius scribit, hunc unum ex omnibus in erectione fractum fuisse (*Lib. XXXVI. cap. 2.*) Tertius Obeliscus Romae, in Vaticano Caji & Neronis Principum Circo, ex omnibus unus omnino fractus est in molimine; quem fecerat Sesostridis filius Nuncoreus.

Caligula hunc Obeliscum discaverat Imperatoribus Augusto & Tiberio, prout ex illius veteri constat Inscriptione, in duobus Obelisci lateribus prope Basin sculpta.

D I V O . C A E S . D I V I
I V L I I . F . A V G V S T O
T I . C A E S . D I V L A V G
F . A V G V S . S A C R V M

Solus de omnibus Obeliscis permanit erectus in loco, qui proximus est Sacrario Basilicae S. Petri, ubi olim fuerat Circus Principum Caji & Neronis, donec Sixtus V. Pont. Max. vir animi praegrandis, transferri illum curaret in aream, ante Basilicam eandem. Quod autem difficultatibus maximis rem hanc intricatissimam videret Pontifex, concilium instituit Cardinalium & Summatum, in diem xxiv. Augusti, Anni MDLXXXV. ut decernerent rationem & modum, transferendo & rursus crigendo Obelisco accommodatum. His Consultoribus placuit, ut omnes litteris imbuti, Matheseos periti, Architecti, Ingeniarii, & cacteri viri, scientia, vel rerum usu pollentes, Romam advocarentur, quorum, spatio trium hebdomadarum, fuere quingenti, sed sententis discrepantes, qui se obrulerunt: unius tamen Dominici Fontanae sententiam esse antefendam, omnium suffragiis judicatum est. Construxerat autem modulum suae inventionis e ligno, Obeliscumque e plumbo conflatum, praesentibus omnibus congregationis membris, sublevavit, singularum motionum rationes & fundamenta demonstrans.

Ipse Pontifex ad hoc opus Fontanam, ut est apud Athanasium Kircherum (*in OEdipitom. III. pag. 371.*) extimularat, his argumentis usus. Quod antea Reges Aegyptii & Romanorum Imperatores efficere potuerunt, nequaquam nostris temporibus, non minus illustrium ingeniorum feracibus, negatum videtur. Verum tamen si quispiam praetenderit, sum primum nimis praegrandem summam, is non sibi persuadeat velim, tanta nos aeris penuria laborare, ut ea ab hujusmodi coeptis animum nostrum abducat, quin potius exacuat, ad praestanda, non dicam similia, sed majora quoque, dummodo nostrorum studio & diligentia non desitiamur. Agedum, Dominice Fontana, cujus ingenium jam antehac in multis innotuit

O B E L I S C V S V A T I C A N V S .

nobis, serio huic negotio incumbere, ne desistas; neque curae tibi sit sumptuum magnitudo: si unus millio non sufficiat aureorum, addantur duo, aut quot eorum opus fuerint; si modo, quod imperamus, executioni mandetur.

Nec est, quod quisquam existimet, coeptum hoc minimi momenti esse, & indignum tantis curis, siquidem non Aegyptii modo Obeliscorum erectiones maximi semper fecerunt: sed & Diodorus Siculus testatur, apud Assyrios Semiramidem excisionem & erectionem Obeliscorum primum instituisse. Verba Diodori haec sunt. (*Lib. II. cap. 11.*) *Semiramis etiam saxum e montibus Armeniis excidit 135 pedes longum, 25 latum & spissum. Hoc multis asinorum bouumque jugis ad annum deportatum, atque imposuit, & secundo flumine Babylonem deVectum, juxta viam nobilissimam, admirandum praetercuntibus spectaculum, erexit. Obeliscum a figura vocant.*

Ne autem Architecto desissent res & materia, ei operi necessariae, diplomate Pontifex eum munivit amplissimo, ut negotium tanto facilius & promptius expediretur. Hujus auctoritate permittebatur illi, quibusvis rebus utilibus, quocumque in loco inventis, uti, etiam dominis inuitis, soluto tamen pretio, secundum peritorum utriusque partis arbitratorum iudicium. Sed & potestatem Architecto dedit, si id exigeret necessitas, domos Obelisco vicinas diruendi, postquam de refarciendo cum possessoribus, vel quorum intererat, damno convenerit. Quoque majore in honore esset apud populum, iussit, ut Fontana cum suis publice incederet armati.

Hic Architectus consultissimum sibi fore existimavit, ut cognosceret exactissimum Obelisci pondus. Huic igitur fini palmum quadratum, cubi in modum efformatum, consimili e saxo, maxima confici curavit diligentia, ejusque cubi pondus invenit octoginta sex librarum. Hunc in modum calculum iniiit palmorum totius Obelisci, qui attingebant summam palmorum cubicorum 11203 $\frac{1}{2}$, quo modo invenit exactissimum pondus ipsius Obelisci esse librarum 963537 $\frac{1}{2}$.

Pondere Obelisci cognito, ad ejus rationem machinas suas fieri curavit. Construxit autem turrim, seu castellum, altitudine palmorum exxii. hoc est, x. palmis ipso Obelisco altius, ut adminiculo xl. ergatarum, rudentes attrahentium, & ab hominibus & equis circumvolutarum, Obeliscus in aëra sublimis levaretur.

Fama operis tam memorandi excitavit turbam spectatorum prope infinitam, non ex Italia tantum, sed ex ei vicinis quoque regionibus. Ut igitur confusio, quae extam ingenti populi frequentia oriri posse videbatur, mederetur Pontifex, severissimum promulgavit Edictum; ne alius quis, die erectioni Obelisci praestituta, cancellos ingrederetur, exceptis operariis; poenamque capitis in cancellorum violatores constituit. Poenas etiam minime contemnendas sanxit in eos, qui vociferarentur, screarent, strepitumve quovis modo excitarent; idque ne praedictis modis impedirentur, minusque intelligerentur mandata Architecti. Ut autem Edicti parata esset executio, Licitor (*Barigello* vocant) cum universa apparitorum turba circum intravit; & prope crucem erectam praesto aderat etiam carnifex. Itaque rei novitas, metusque poenarum effecit, ut, omnium oculis operi intentis, maximum in tanto populi concursu observaretur silentium.

Accessit ad haec durissimas leges, sine ullius excusatione, ab omnibus servandas, ut Pontifex, cum abeuntem Fontanam fausta precatione prosequeretur, eidem diceret: *Videret, qualia adgrederetur, ut qui erroris culpam sanguine suo esset luiturus.* Verebatur enim Pontifex, ut, fracto per negligentiam Obelisco, sua apud Populum auctoritas vilesceret, sibi que vitio verteretur, quod tantae molis opus credidisset homini, horum coeptorum inexperto. Et meritis grave supplicium fuerat, qui spretis aliis omnibus, & forte peritioribus, ausu temerario, sibi uni executionem tam difficilis rei experiverat. Nihilominus animum Pontificis suspensum & sollicitum reddebant benevolentia in Fontanam, & sua ipsius effervescentes ira. Jussit enim, ut, in quatuor Burgiportis, ad fugam instructi tenerentur equi, ne Fontanae praecideretur parata ad effugiendum occasio, si forte fortuitus casus infelicis eventus contingeret.

Auferri deinde Fontana iussit globum aeneum, & deauratum, Obelisco superimpositum, quem diligentissime consideratum reperit, absque commissura quacunque fuisse fufum, ita ut in eum cineres Augusti recondi nullatenus potuerint, contra quam a multis fuerat creditum. Illud tamen non negat, fuisse eum a militibus scloporum globulis, in locis quibusdam, perforatum, eidemque exinde infedisse nonnihil pulveris, vi ventorum per foramina illa immissi.

Totus dehinc Obeliscus stercis duplicibus, ne cicatricibus deformaretur, fuit reclusus, tabulisque ligneis postea imponebantur virgae, seu perticae ferreae, & praeterea multiplices funium contortorum & crassissimorum involutiones, si forte ferrum, quod accidit, in molitione rumperetur; funes quippe

circulis ferreis multo esse tutiores; jam a principio existimaverat Architectus. Ita autem armatus Obeliscus judicabatur habere pondus librarum 1043537.

Omnibus jam paratis, imploratoque Divino auxilio, die xxx. Aprilis, MDLXXXVI. quotquot adesse tanto conatui tenebantur, simul opus ipsum adgredebantur, qui admonebantur clangore tubae; quoties vero jubebantur se continere, & siltere, audiebatur sonus campanae, quam in castelli summitate collocaverat Architectus.

Hac diligentia & cautela factum fuit, ut intra breve temporis spatium Obeliscus erigeretur, ad altitudinem palmorum duorum & quartarum trium a sua basi: atque in signum laetitia explosa tunc fuerunt tormenta. Denique Obeliscus substratae sibi trahae, cylindris volubilibus impositae, magna cura & providentia Architecti incubuit.

Postea, circum stylobatam terra excavata, usque ad altitudinem xl. palmorum a summitate soli rectum hunc jacuisse, fuit inventum: constabat autem ex pluribus lapidibus maximis. Hic duo praecipue admirabatur Architectus. Primo, fundamentum inferius superiori fuisse arctius: attamen ad Obeliscum suo loco rursus erigendum videbat, necesse sibi esse, ut rursus fragmenta horum lapidum eodem, quo Veteres, modo disponeret, quod nimirum saxa tantae molis Romae non exstarent. Deinde, quod infimi fundamenti lapidum frusta, quae ansis ferreis, plumbo testis, inter se erant juncta, quamvis aquis fuerant immerisa, ansae nihilominus a rubigine, aliove corruptionis modo, essent illaefae.

Obeliscus trahae impositus, super aggerem ligneum, firmissimumque protractus fuit, in aream usque ante Basilicam D. Petri, ubi hoc eodem castello, seu turri lignea, qua usus fuerat Architectus, in Obelisco trahae imponendo, fuit iterum erectus, & stylobatae superpositus, die x. Septemb. MDLXXXVI. Denique summum Obelisci apicem exornarunt signo S. Crucis, cui eum Pontifex consecraverat, quod collocabatur supra stellam, & tres montes, gentilitium Pontificis insigne.

Fontana censet, Veteres, in Obeliscis erigendis, plus & laboris & sumptuum impendisse, atque Obeliscum hunc diu, ante primam ejus erectionem, neglectum jacuisse: pes enim diurnitate temporis videtur corrosus, quum iis in lateribus, quae terram versus conversa fuere, politissimus sit, tamquam si nuper elaboratus fuisset, quod & hodie apparet. Ait praeterea, vera tradidisse Plinium affirmantem, eum in ipsa erectione fuisse fractum; quia apex illius non eadem, ut in aliis, factus sit proportione, debuissetque attingere altitudinem palmorum xii., quum vix vi. palmorum sit. Facilis itaque conjectura est; Veteres, postquam diruptus esset Obeliscus, Pyramidion majus efficere noluisse, ne saxi totius magnitudini decederet aliquid. Deinde apex hic non eodem modo cernitur elaboratus, uti reliquis Obeliscis, sed potius opus esse hominis rustici, eo quod minime sit politus. Et tandem Obeliscus idem, si proportionem consideres, minor est aliis Obeliscis, ut videre licet, in D. Augusti, nunc penes S. Mariam Populi Obelisco erecto; nec non in Constantis, qui hodie S. Johannis Lateranensis ornat aream in Circo Maximo repertis; ut & in Obelisco Hortorum Sallustii; & minore illo ad S. Mahutum: horum enim apices singuli unius & dimidii sunt capitum. Quod vero ad longitudinem horum Obeliscorum attinet, alii novem & dimidii, nonnulli decem capitum altitudinem habent, usque ad Pyramidii basin; noster vero, ne quidem novem capitum attingit altitudinem. Scribit Fontana, se in Obelisci translatione & erectione usum esse hominibus nongentis & septem, & equis centum & quadraginta.

Finita erectione Obelisci, suorum operariorum humeris sublatus Fontana gerebatur, circum cancellos omnes, domumque suam est deductus, quo confluerant tubicines tympanistaeque Urbis omnes, magno tympanorum tubarumque strepitu, ingenti cum applausu, ejus honori accinentes. Etiam hoc silentio praetereundum non est; Pontificem voluisse, ut die hoc, quo in Area Basilicae Divi Petri erigeretur Obeliscus, Orator, Regis Galliae nomine obedientiam Pontifici oblaturus, per Portam Angelicam Burgi, ingrederetur Urbem, aeramque praeteriret, ubi constitit, dum bini tractus peragerentur.

In summo Obelisci culmine Inscriptionem hanc poni jussit Pontifex.

SANCTISSIMAE. CRVCI.
SIXTVS. V. PONT. MAX.
CONSECRAVIT.
E. PRIORE. SEDE. AVVLSVM.
ET. CAESS. AVG. AC. TIB.
I. L. ABLATVM. M. D. LXXXVI.

O B E L I S C V S V A T I C A N V S.

In quatuor Basibus lateribus.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM. VATICANVM. DHS. GENTIVM.
IMPIO. CVLTV. DICATVM.
AD. APOSTOLORVM. LIMINA.
OPEROSO. LABORE. TRANSTVLIT.
AN. M. D. LXXXVI. PONT. II.

ECCE. CRVX. DOMINI
FVGITE. PARTES.
ADVERSAE.
VINCIT. LEO.
DETRIBV. IVDA.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
CRVCI. INVICTAE.
OBELISCVM. VATICANVM.
AB. IMPVRA. SVPERSTITIONE.
EXPIATVM. IVSTIVS.
ET. FELICIVS. CONSECRAVIT.
AN. M. D. LXXXVI. PONT. II.

CHRISTVS. VINCIT.
CHRISTVS. REGNAT.
CHRISTVS. IMPERAT.
CHRISTVS. AB. OMNI. MALO.
PLEBEM. SVAM. DEFENDAT

In parte inferiore Basis.

DOMINICVS. FONTANA. EX. PAGO. MILIAGRI.
NOVOCOMENSIS. TRANSTVLIT. ET. EREXIT.

Obeliscus hic altus est palm. CXIII. cum dimidio. Prope Basin vero, versus Orientem & Austrum, latus est palm. XII. versus Septentriones palm. XIII. at versus Occidentem palm. XIII. cum dimidio, Quatuor autem latera ejusdem propemodum sunt latitudinis palm. VIII. Denique Obeliscus hic, una cum Basis & ornamentis, a fundo soli, ad summum apicem, altus est palm. CLXXVIII. cum dimidio.

O B E L I S C V S ³¹

P A M P H I L I V S.

Forum in Urbe satis celebre habetur a Latinis *Agonale* dictum, estque eo in loco, ubi olim fuit Circus, juxta Nardini sententiam. *Agonale* autem dici a *Ludis Agonalibus*, non est dubium. Et hos quidem Ludos Mense Januario celebrari, Ovidius quoque scribit (*Fasl. l. y. 318.*) Ejus nominis non una redditur ratio, quarum nullam certissimam esse, monet Donatus. Laelius Bifciola (*Lib. II. cap. 2. Hor. subcis.*) Ovidii testimonium secutus, hanc probat: quod in sacrificando Victimarius, Regem Sacrorum solet percunctari, stricto jam gladio incumbens in cervicem bestiae. *Agon?* id est, *matrone?* Et hic quidem ritus festo diei nomen dedit. De eo sic loquitur Ovidius, loco citato.

*Nominis esse potes succinctus causa minister,
Hestia caelitibus quo seriente cadit.
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros,
Semper (Agone?) rogas; nec nisi jussus agis.*

Idem auctor etiam alias rationes adfert; quia nimirum victimae cum *Agone*, hoc est, labore & vi, trahantur. Si alius credimus, *Agonalia*, quasi *agnalia*, ab *agnis*, qui mactabantur; aut etiam a Graeca voce *Agonios* dicebantur. Festus: *Agonium ob hoc Ludum dixere, quia locus, in quo ludi primo sunt facti, fuerit sine angulo, cujus Festa Agonalia dicebantur.* Meliorem tamen nominis Etymologiam alibi adfert: *Agonium putabant Deum, praesidentem rebus agendis; Agonalia ejus festivitatem.* Apud Macrobius (*Lib. I. Saturn. cap. 4. med.*) *Antias Agonalium Ludorum repertorem Numam Pompilius refert, qui deinde singulis annis celebrabantur in Circo Agonali.* Hunc Circum iustauravit certe, si non primus extruxit Alexander Imperator, qui vixit circa An. cccxx & ejus etiam Nummi talem Circum exprimunt.

Anno MDCLI quum Innocentius X. Ecclesiae praeesset, secutus vestigia gloriosa Praedecessoris sui Sixti V. mandavit Laurentio Bernino Equiti, fratrique ejus Ludovico Bernino, ut Obeliscum hunc e Circo Caracallae, summo labore erutum, in constitutum locum transferrent, cujus partes plures miro artificio conjunctas, ab Athanasio Kircheri opera & eruditione adjutus, Eques Berninus suo splendori restituit.

Et hic quidem ille Obeliscus est, quem, ut diximus, ex Circo Caracallae translatus Papa Innocentius X. in Foro Navonio splendidissimo fonte exornavit, ut celeberrimus in Urbe locus haberet cum ornamento utilitatem.

Inscriptiones in ejus basi legendae hujus sunt exempli.

INNOCENTIVS. X. PONT. MAX.
NILOTICIS. ENIGMATIBVS. EXARATVM. LAPIDEM.
AMNIBVS. SVPER. LABENTIBVS. IMPOSVIT.
V. T. SALVBREM.
SPATIAN'TIBVS. AMOENITATEM.
SITIENTIBVS. POTVM.
MEDITANTIBVS. ESCAM.
MAGNIFICE. LARGIRETVR.
Tom. II.

NOXIA. AEGYPTIORVM. MONSTRA.
INNOCENS. PREMIT. COLUMBA.
QVAE. PACIS. OLEAM. GESTANS.
ET. VIRTVTVM. LILIIIS. REDIMITA.
OBELISCVM. PRO. TROPHEO. SIBI. STATVENS.
ROMAE. TRIVMPHAT.

Q

OBE-

OBELISCVS PAMPHILIVS.

OBELISCVM
 AB. IMP. ANT. CARACALLA. ROMAM. ADVECTVM.
 CVM, INTER. CIRCI. CASTRENSIS. RVDERA.
 CONTRACTVS. DIV. IACVISSET.
 INNOCENTIVS. X. PONT. OPT. MAX.
 AD. FONTIS. FORIQVE. ORNAMENTVM.
 TRANSTVLIT. INSTAVRAVIT. EREXIT.
 ANNO. SAL. M. DC. LI. PONTIF. VII.

INNOCENTIVS. X. PONT. MAX.
 NATALI. DOMO. PAMPHILIA.
 OPERE. CVLTVQVE. AMPLIFICATA.
 LIBERATAQVE. INOPPORTVNIS. EDIFICIIS.
 AGONALI. AREA.
 FORVM. VRBIS. CELEBERRIMVM.
 MVLTIPlici. MAIESTATIS. INCREMENTO.
 NOBILITAVIT.

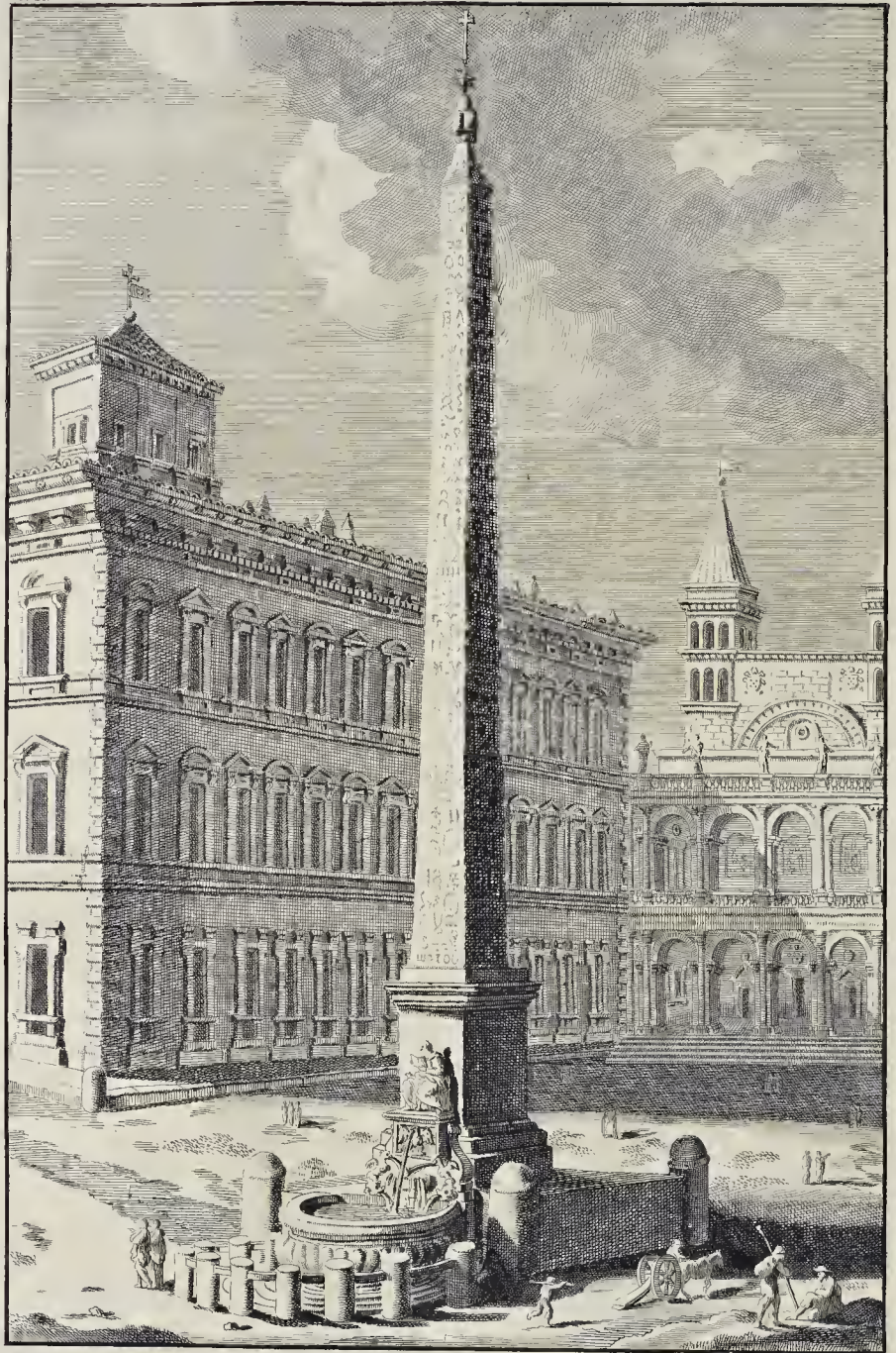
Totus est ex marmore Granito, frustis collectis & conjunctis, litterisque Hieroglyphicis, ab Athanasio Kirchero in ordinem digestis. Hic Obeliscus altus est palm. LXXX. Nos cum iconibus duabus expressimus.

O B E L I S C V S 33

S. IOANNIS LATERANENSIS.

OBELISCVS hic, altissimus omnium, fuit quondam erectus a Constantio Augusto, in Circo Maximo, advectus Romam ex Aegypto, ut Ammianus testatur (*Lib. XVII. cap. 4.*) per Ostiensem portam Piscinamque publicam Circo illatus est Maximo.

Dicitur, advectus fuisse ex urbe Aegyptia Heliopoli, & idem esse Obeliscus, quem Rameffes Aegypti Rex (qui ab Eusebio vocatur *Ramis*, a Josepho *Ramphates*, ab Herodoto *Rampfinitus*) collocarat Thebis in Solis Templo, ubique notatum sacris Aegyptiaciorum litteris. Cambyfes, ejus servandi causa, incendium restingui iussit, quibus Thebae Aegyptiacae conflagnarunt. Auctor Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 9.*) *Opus id fecisse dicuntur xx. M. hominum. Ipse Rex, cum subrepturus esset, verereturque ne machinae ponderi non sufficerent, quo majus periculum curae artificum denuntiaret, filium suum adalligavit cacumini, ut salus ejus apud molientes prodesset lapidi. Hac admiratione operis effectum est, ut cum oppidum id expugnaret Cambyfes Rex, ventumque esset incendio ad crepidinem Obelisci, exstingui ignem juberet, molis reverentia, qui urbis (Thebarum) nullam habuerat.*

Constantinus Magnus Alexandriam deferri eum curaverat, novam Romam suam ornaturus. Constantinus vero, Patre defuncto, eum avexit Romam, erigique iussit in Circo Maximo.

Inscriptiones sequentes carminibus fuerant concinnatae, sed quia lapideis fragmentis ablatis multae voces desiderabantur, has Viri Litterati & ingenio praestantes, Joannes Hieronymus Catena, a secretis Epistolae Illustrissimi Cardinalis Alexandrini, & Michael Mercatus Physicus, Viridarii Summi Pontificis Praefectus, in hanc sententiam eas emendarunt, & restituerunt, litterisque majusculis basi veteri incidi curarunt.

PATRIS. OPVS. MVNVSQ. *sum.* TIBI. ROMA. DICAVIT
AVGVSTVS. *rosa.* C^hristian TIVS. ORBE. RECEPTO
ET. QVOD. NVLLA. TVLVIT. TELLVS. NEC. VIDERAT. AETAS
CONDIDIT. VT. CLARIS. EXAEGRET. DONA. TRIVMVIS
HOC. DECVS. ORNATVM. GENITOR. COGNOMINIS. VRBIS
ESSE. VOLENS. CAESA. THEBIS. DE. RVPE. REVELLIT

SED. GRAVIOR. DIVVM. TANGEBAT. CVRA. VEHENDI
QVOD. NVLLO. INGENIO. NISVQVE. MANVQVE. MOVERI
CAVCASEAM. MOLEM. DISCVRENS. FAMA. MONEBAT
AT. DOMINVS. MVNDI. CONSTANTIVS. OMNIA. FRETIVS
CEDERE. VIRTVTI. TERRIS. INCEDERE. IVSSIT
HAVT. PARTEM. EXIGVAM. MONNIS. PONTOQ. TVMENTI

CREDIDIT. ET. PLACIDO. *uxorem. aquora. su* CTV
LITVS. AD. HESPERIVM. Tiberi. MIRANTE. CARINAM
INTEREA. ROMAM. TAPRO. VASTANTE. TYRANNO
AVGVSTI. IACVIT. DONVM. STVDIVMQUE. LOCANDI
NON. FASTV. SPRETI. SED. QVOD. NON. CREDERET. VLLVS
TANTAE. MOLIS. OPVS. SVPERAS. CONSVRGERE. IN. AVRAS

NUNC. VELVTI. RVRSVS. RVFR. AVVLSA. METALLIS
EMICVIT. PVLSATQ. POLOS. HAEC. GLORIA. DVDVM
AVCTORI. SERVATA. SVO. CVM. CAEDE. TYRANNI
REDDITVR. ATQVE. ADITV. RO^{nae}. VIRTUTE. REPERTO
VICTOR. OVANS. VRBIQUE. *locas. subiam.* TROPAEVM
PRINCIPIS. ET. MVNVS. CONDIGNVS. VQVE. TRIVMVIS

Auctorem horum versuum ignorasse historiam eorum temporum docet Bargaeus (*in sua Epistola de Urbis everforibus*) Vult enim, Obeliscum hunc, Constantini patris iussu, e rupe Syene caelum & revulsam; id quod falsum esse, plenumque erroris ostendit Ammianus Marcellinus (*Libro 8. Capite citato*) *Et quia sufflantes adulatorum ex more Constantium id sine modo strepebant, quod cum Octavianus Augustus Obeliscus duos ab Heliopolitana civitate transfulisset Aegypto, quorum unus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio; hunc recens advectum difficultate magnitudinis territus, nec contructare ausus est, nec movere, discant qui ignorant, veterem Principem (Augustum intelligit) translatis aliquibus, hunc intactum*

ideo praeterisse, quod Deo Soli speciali munere dedicatus, fixisque intra ambitiosi templi delubra, quae con-
tingi non poterant, tamquam apex omnium eminebat. Verum Constantinus id parvi ducens, avulsam hanc
molem sedibus suis, nihilque committere in religionem recte existimans, si ablatum uno templo miraculum
Romae sacraret, id est, in templo Mundi totius, jacere diu perpeffus est, dum translationi pararentur uti-
lia. In sequentibus capitis hujus ab eodem Auctore accurate deferibitur erectio Obelisci, Constantii
Imperatoris jussu peracta. *Sola post haec restabat erectio, quae vix aut ne vix quidem sperabatur posse
compleri: erectisque usque periculum altis trabibus, ut machinarum cerneret nenus, invehuntur vasti funes
& longi, ad speciem multiplicium lictorum, coelum densitate nimia subtexentes: quibus colligatus mons ipse
effigatus scriptilibus elementis, paulatimque id per arduum inane protentus, diu pensilis, hominum millibus
multis tamquam molendinarias rotantibus metas, cavea locatur in media.*

Hic Obeliscus, vastationibus Gothorum everfus, inventus est, in tria frustra diffractus, & alte sepul-
tus ad palmos xxiv. in solo paludinoso, in ruinis Circi Maximi, An. Christi MDLXXXVII. Trans-
ferebatur illinc, jubente Sixto V. Pont. Max. ante Basilicam Lateranensem, ubi tria frustra illius, mira
arte conjuncta, erigebantur, supra basin excelsam & novam, opera Dominici Fontanae, & impone-
bantur ei tres Montes cum Stella, insignia Sixti V. & in summo cacumine conspicitur signum sanctif-
simae Crucis, cui hic Obeliscus fuit consecratus. In basi nova leguntur sequentia.

CONSTANTINVS.
PER. CRUCEM.
VICTOR.
A. S. SILVESTRO.
HIC. BAPTIZATVS.
CRVCIS. GLORIAM.
PROPAGAVIT.

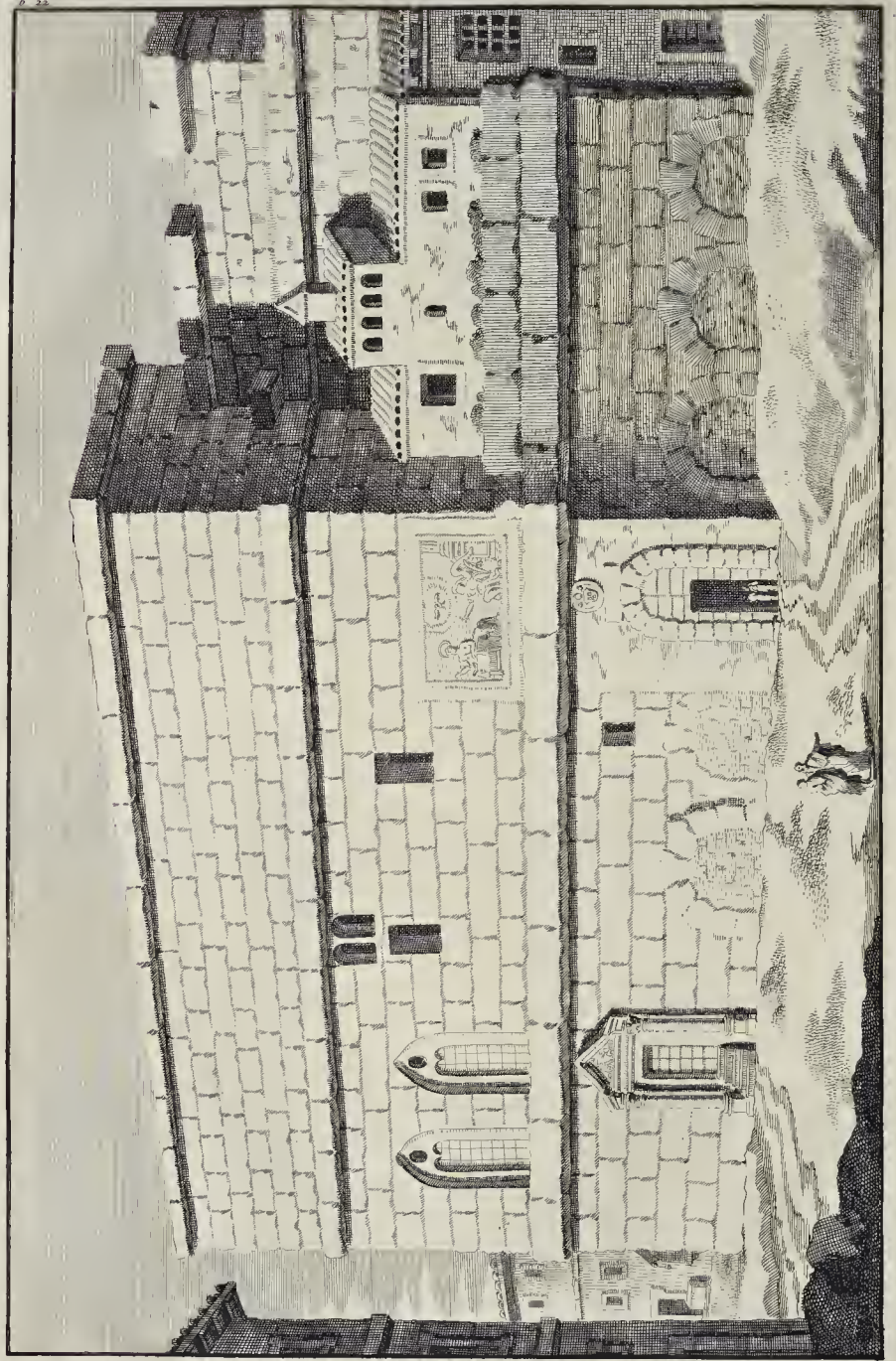
FL. CONSTANTINVS.
MAXIMVS. AVG.
CHRISTIANÆ. FIDELI.
VINDE. ET. ASSERTOR.
OBELISCVM.
AB. ÆGYPTIO. REGE.
IMPRO. VOTO.
SOLI. DEDICATVM.
SEDIBVS. AVVLVSV. SVIS.
PER. NILVM. TRANSFERRI.
ALEXANDRIAM. IVSSIT.
VT. NOVAM. ROMAM.
AB. SE. TVNC. CONDITAM.
EO. DECORARET. MONVMENTO.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM. HVNC.
SPECIE. EXIMIA.
TEMPORVM. CALAMITATE.
FRACTVM. CIRCI. MAX.
RVINIS. HVMO. LIMOQVE.
ALTE. DEMERSVM. MVLTQ.
IMPENSIV. EXTRAXIT.
HVNC. IN. LOCVM. MAGNO.
LABORE.
TRANSTVLIT.
FORMÆQVE. PRISTINÆ.
ACCVRATE. RESTITVTVM.
CRVCI. INVICTISSIMÆ.
DICAUIT.
A. M. D. LXXXVIII. PONT. IV.

FL. CONSTANTIVS. AVGVST.
CONSTANTINI. AVG. FIL.
OBELISCVM. A. PATRE.
LOCO. SVO. MOTVM.
DIVQVE. ALEXANDRIÆ.
IACENTEM.
TRECEN TORVM. REMIGVM.
IMPOSITVM. NAVI.
MIRANDÆ. VASTITATIS.
PER. MARE. TIBERIMQVE.
MAGNIS. MOLIBVS.
ROMAM. CONVECTVM.
IN. CIRCO. MAX.
PONENDVM.
S. P. Q. R. DD.

Victor tradit, altitudinem hujus Obelisci fuisse pedum cxxii. sed hoc intelligendum est, a fundo
terrac ad summum ejus cacumen; tot enim pedes conficiunt palmi clxxiii. cum dimidio. Obeliscus
autem ipse, juxta Mercati mensuram, continet palm. cxlviii. cui tamen palmi iv. vetustate corrosi,
sunt ablati. Est igitur altus palm. cxxx. usque ad pyramidion, cujus altitudo palmorum xiv. addita pal-
mis cxxx. conficit palm. cxlv. Latera majora prope basin, Australe & Boreale, latitudinem habent
palm. xiii. cum quarta, prope pyramidion palm. ix. cum dimidia. Latera minora, Orientale & Se-
ptentrionale, prope basin continent palm. xii. cum tertia, prope pyramidion vii. cum tribus quartis.
Totus denique, a planitie terrae ad summum ejus apicem, altus est palm. clxxxii.

F O R V M

N E R V A E

FORVM NERVAE communiter omnes opinantur fuisse ad radices Quirinalis Montis, prope Palatium, quondam Comitum, nunc Grillorum. Vistur hic reliqua pars ingentis AEdificii antiqui, cuius partem majorem occupavit Ecclesia S. Basilii, & Monasterium Neophytarum. Superest muri pars magna etiam nunc e saxo quadrato, sed habet illa multos, & contra elegantiam artemque Architecturae reductos amfractus. Apparet hinc viae antiquae, muro huic contiguae, flexus fuisse eosdem, quos proinde sequi debuit ipsa aedificii structura. Pars interior prominet, sustentata tribus columnis grandibus, striatis, & perpuleris, cum Trabecatione magnificentissima. Et certe licet hinc conijcere, quantus fuerit splendor, quantaque magnificentia AEdificii veteris.

Forum Nervae fuit post Forum Augusti, & remotius a Foro Romano. De hoc Foro Suetonius (cap. 5.) Excitavit Forum Domitianus, quod nunc Nervae vocatur. Occiso enim Domitiano, antequam aboleret Forum, Nerva successor perfecit, dedicavitque. Dicebatur vero Transitorium, non quod opportunum commodumque praerberet transitum in Fora alia, ut Marlianus, aliique putant: sic enim & Fora Augusti, & Caesaris, & alia recte appellarentur Transitoria. Sed quia in eo erat aliquod Jani Templum, cum Portis quatuor, sive Arcubus. Et hi quidem Jani Quadrilateri Transitiones vocabantur, quod transeuntibus liberum omni tempore praerberent transitum. Et sane Nerva Janum Quadrifrontem, ex delubro humiliori, transfudit in Forum suum. Martialis, (Lib. X. Epigr. 28.)

*Amorum nitidique sator pulcerrime Mundi,
Publica quem primum vota precesque vocant,
Per vias exiguas habitabas ante penates,
Plurima qua medium Roma terebat iter.
Nunc tua Caesaris cinguntur linina donis,
Et fora tot numeras, Janae, quot ora gratis.
At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus,
Ferrea perpetua clausura tuere sera.*

Tertius, qui Forum hoc exornavit, fuit Imperator Alexander. De eo Lampridius (in vita Alexandri cap. 28.) Statuas Colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Divis Imperatoribus in Foro D. Nervae, quod transitorium dicitur, locavit omnibus cum titulis, & columnis aereis, quae gestorum ordinem continerent, exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo e marmore collocavit, additis gestis.

Praetereundum id quoque non est, quod in Foro Nervae rei aliquando supplicii sunt affecti, quum alia Fora tria judiciis habendis essent dicata. Exemplum habemus in Vetronio Turino, qui, acceptis muneribus, multa petentibus, nomine Imperatoris, promiserat. De eo Lampridius refert (Ibidem cap. 36.) In Foro Transitorio ad stipitem illum ligari praecepit Alexander, & fumo apposto, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavit, praecone dicente: Fumo punitur, qui vendidit funum.

Spatium Fori hujus certo desiniri nequit, sed fuit ornatissimum, & structurae elegantis, utpote aedificari coeptum a Domitiano, aemulatione quadam Caesaris & Augusti. Neque enim Domitianus fecit opera, nisi eximia & praestantia.

Prope hanc Basilicam, de qua sumus locuti, in muro, qui Forum complectebatur, vistur etiam nunc Porta, quae transeuntibus patebat, cui nunc corrupte Arcus Noë, pro Nervae, datur nomen.

Tres denique Columnae marmoreae, striatae, & perelegantes, quae hodie conspiciuntur in hoc Foro, dicuntur esse reliquiae Templi Nervae Caesaris. Est autem iis imposita Turris campanaria Ecclesiae monialium S. Basilii ad latus marmorei AEdificii. De hoc Templo loquitur Plinius (in Panegy. cap. 11.) Nervam lacrymis primum, ut filium decuit, mox templi honestasti, non imitatus illos, qui hoc idem, sed alia mente fecerunt.

35 7 21 0 12

1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1

1 1 1 1 1 1

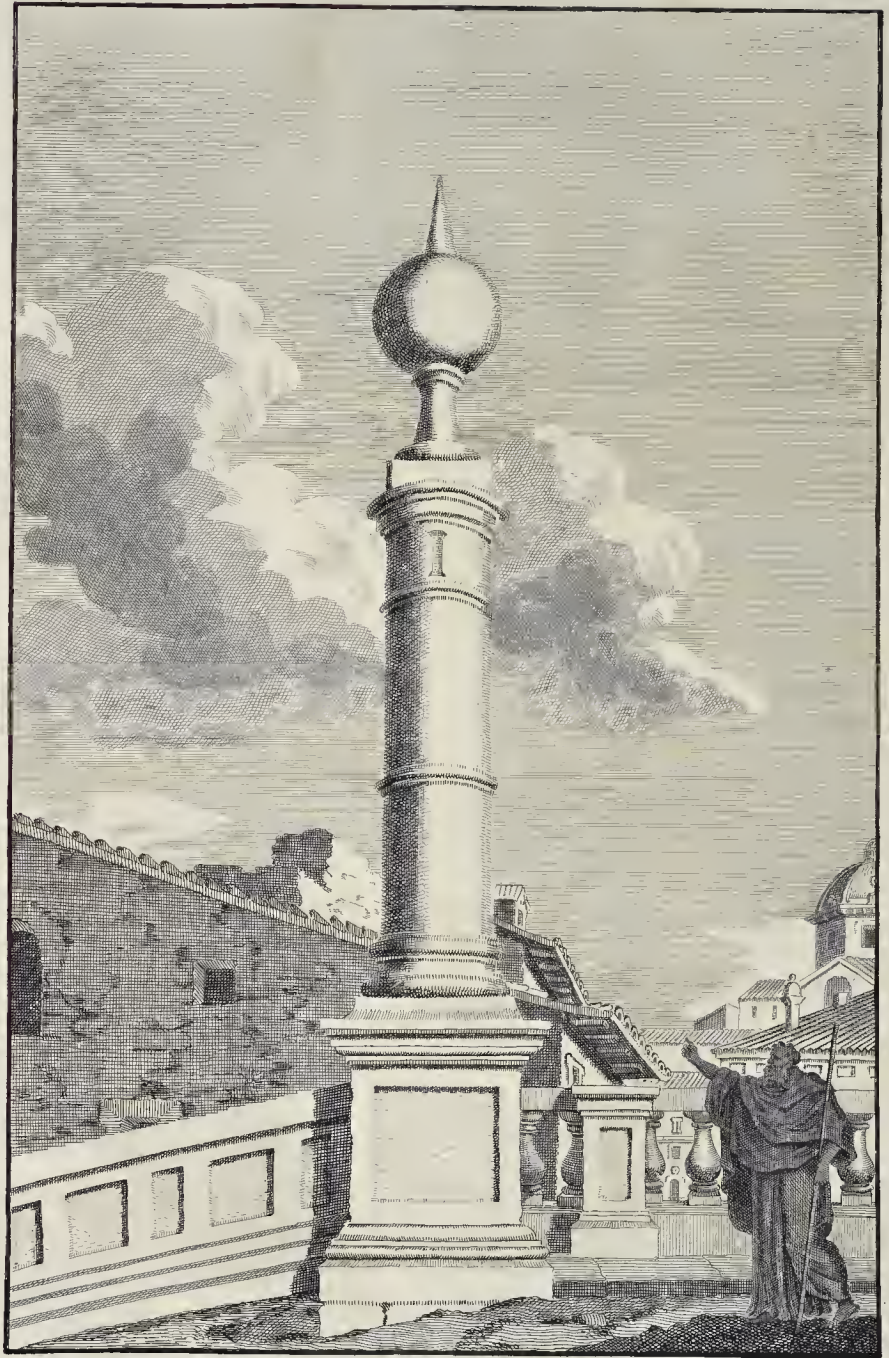

COLV M N A

M I L L I A R I A.

COLVNAS lapideas, indicantes spatiorum notas & signa, per totam Italiam primus statuit C. Gracchus, dimenso viarum spatio. Plutarehus (*in Gracchis*) *Elaboravit autem potissimum in viis muniendis, tam utilitatis, quam oblectamenti, & ornatus curam gerens. Ducebantur enim directae ad amissum per agros viae, atque hinc lapide quadrato sternebantur, hinc glareae aggeribus adiectis referiebantur. Complebat, & pontibus iungebat lacunas torrentibus, vel specubus excavatas, ac lateribus pari inter se fastigio iungebat comparatis, aequabilem habebat & visendam undique opus faciem. Adhaec viam omnem per millia dimensus (capit autem paulo minus octo stadia milliare) columnas lapideas, spatii signandi gratia, locavit. Ovidius (II. Fast. ubi de Terminalibus.)*

*Illa lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
Sacra videt fieri sextus ad Urbe lapis.*

Rutilius (*Itinerario Lib. II. v. 7.*)

*Intervalla viae fessis praestare videtur,
Qui notat inscriptus millia crebra lapis.*

Una harum Columnarum milliariarum, praeferebat numerum Primum, hodie translata est in Capitolium. His longitudines viarum indicabantur, quantoque quis spatio ab Urbe abesset. Et haec quidem omnium fuit prima, Urbique proxima, ut ex illius constat Titulo. Huic Columnae etiam inscriptae videntur Inscriptiones sequentes.

In Seapi parte I. & II.

IMP. CAES. VESPA
SIANVS. AVG
PONT. MAX. TRIB
POT. VII. IMP
XVII. P. P. CEN
SOR. COS. VII. DE
SIGN. VIII.

IMP. NERVA. CAES
AVG. PONT
MAX. TRIB. POT
COS. III
PATER. PATRIAE
REFECIT

In basi vero haec sequens Inscriptio legitur.

IMP. CAESARI DIVI
TRAIANI PARTHICI F
DIVI NERVAE NEPOTI
TRAIANO HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. II COS. II

VIATORES. QVI. IPSI. ET. COS. ET
PR. CETERISQ. MAGISTRATIB
APPARENT. ET. H. V.

Ab utroque autem Basis latere leguntur haec duae Inscriptiones.

QVÆ. PEREGRINA. DIV. STETERAM.
MENSURA. VIARVM.
NVNC. CAPITOLINI. CVLMINIS.
INCOLA SVM.
MVTIVS. DE. MAXIMIS.
LEONARDVS. CIOGNIVS.
LVTIVS. SABELLVS.
CONSERVATORES.
SCIPIO. HIPPOLYTVS. DE. ROSSI. PRIOR.
IN. MELIOREM. FORMAM.
REDEGERVNT.
AN. SAL. M. D. C. XCII.

S. P. Q. R.
COLV M N A M. MILLIARIAM.
PRIMI. AB. VRBE. LAPIDIS. INDICEM.
AB. IMPP. VESPASIANO. ET. NERVA.
R E S T I T V T A M.
DE. RVINIS. SVBVRBANIS. VIÆ. APPIÆ.
IN. CAPITOLIVM. TRANSTVLIT.
A V C T O R I B V S.
ANTONIO. MACAROTIO. DE. LEONIB. }
IVLIO. GVALTERIO. } CONSS.
VINCENTIO. CAPOCIO. }
HORATIO. MVTIO. PRIORE.

Tom. II.

T

COLV.

THE HISTORY OF THE

ROYAL SOCIETY OF LONDON

FROM ITS INSTITUTION

TO THE PRESENT TIME

BY JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

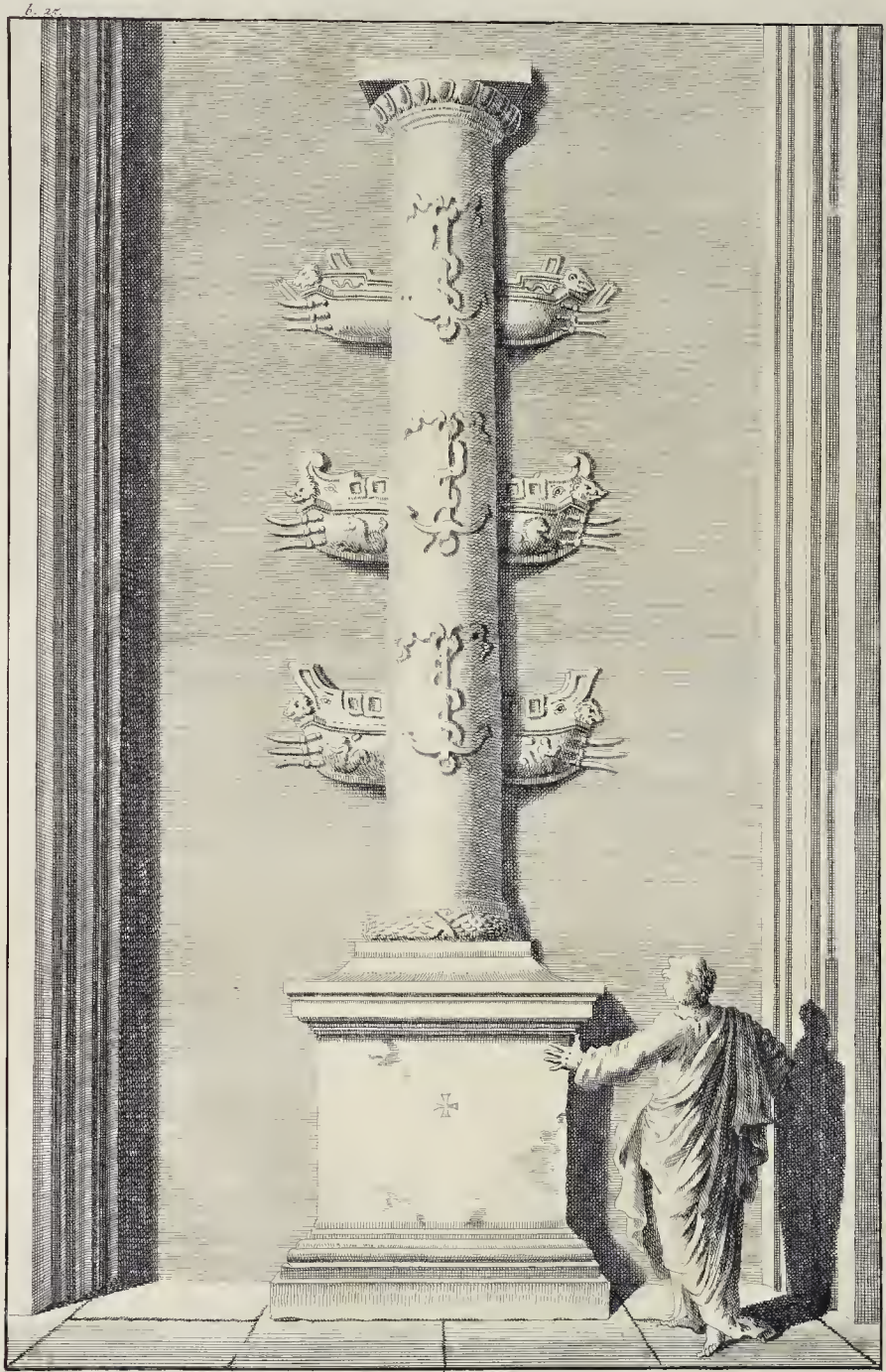
AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

AND JOHN WALLIS

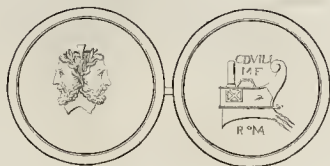

COLV M N A

D V I L I A, five R O S T R A T A.

COLV M N A E plures fuerunt quondam in Foro positae pro tropaeis. Et docet Plinius harum usum statuis esse vetustiore (Lib. XXXIV. cap. 5.) ubi loquitur de Maenia & Duilia. Antiquior Columnarum, sicut C. Maenio, qui devicerat priscos Latinos, quibus ex foedere tertias praedae Pop. Rom. praestabat, eodemque in Consulatu in suggestis rostra devictis Antiatibus fixerat Anno Urbis ccccxvi. Item C. Duilio, qui primus Navalem Triumphum egit de Poenis, quae est etiam nunc in Foro.

Fuerat haec antiquitus ornata rostris aeneis navium captarum a Carthaginensibus, bello maritimo; teste Silio (Lib. VI. v. 663.)

*AEquoreum juxta decus, & navale tropaeum
Rostra gerens, nivea surgebat mole columna
Exuvias Marti, donumque Duillius alto
Ante omnes merfa Poenorum classe dicabat.*

Hodie marmorea duntaxat rostra in Columna nova conspiciuntur, cui basis, seu parastata potius, non procul ab Arcu Septimii, in Foro ipso Romano, proximis superioribus annis, e rudibus effossa fuit. Quo autem auctore, aut quando haec parastata in Capitolium e Foro sit translata, ignorare me cum Ciacconio, & aliis Viris Doctis libens profiteor. Boherellus certe, & Tanaquillus Faber, & Gallendus ante hos, non arbitrantur veram esse Duillii Inscriptionem, quae inserta stat muro Palatii Conservatorum in Capitolio, ad imam scalam a sinistra in introitu. Ciacconius quoque hanc Basin Columnae ejus, post C. Caesarem, & fortasse etiam post Plinium, atque Quintilianum restitutam censet, eo quod ad antiquam scribendi rationem negligentius effecta sit & expressa, prout hoc accuratissime ab ipso Ciacconio ostenditur, per totam explicationem Inscriptionis hujus, quam supplere ex conjecturis doctissimis, in amissis vocabulis, feliciter est conatus.

Inscriptionem, quae in Basi ejus legitur, Ciacconius minoribus litteris supplevit, & hujus argu-
menti fuisse, existimat.

C. DILIOS. M. P. COS. ADVORSOM. CARTACINIENSEIS. EN. SICELIAD
REM. CERENS. ECEST. ANO S. COCNATOS. POPLI. ROMANI. ARTISVMAD
OBSEDEONED. EXEMET. LECION. EIS. CARTACINIENSEIS. OMNEIS
MAMXIMOSQVE. MAGISTRATOS. LVGARS. BOVEBOS. RELICTEIS
NOVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACELAM. MOENITAM. VRBEM
PVCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACESTRATOD. PROSPERE
REM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. CESET. RESMECOSQVE
CLASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PARAVETQVE. DIEBOS LX
CVMQVE. EIS. NAVEBVS. CLASEIS. POENICAS. OMNIS. PARATASQVE.
SVMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PRAESENTED. MAXVMOD
DICTATORED. OLOROM. IN. ALTOD. MARID. PVCNANDOD. VICET
XXXQVE. NAVEIS. CEPET. CVM. SOCIEIS. SEPTEMRESMOMQVE. DVVIS
QVINRESMOSQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. XX. DEPRESET
AVROM. CAPTOM. NVMEI. ϕ ϕ ϕ DCC

ARCENTOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI. cccclxxx c

GRAVE. CAPTOM. AES. cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx

ccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx

ccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx cccclxxx PONDOD

TRIOMPOQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLOM. ROMANOM. DONAVET
CAPTIVOS. CARTACINIENSEIS. INCENVOS. DVXET. ANTE. CVROM
PRIMOSQVE. CONSOL. DE. SICELIIS. CLASEQVE. CARTACINIENSEOM
TRIOMPAVET. EAROM. REROM. ERGO. S. P. Q. R. EI. HANCE. COLVMNAM. P.

Explicatio Columnae Rostratae, a Ciacconio concinnata. Quae semicirculis includuntur, explica-
tionis causa sunt addita.

Cajus Duilius Marci filius Consul adversus Carthaginienses in Sicilia
rem gerens, Eggestanos (socios atque) cognatos populi Romani artissima
obsidione exemit. Legiones (enim) omnes Carthaginiensium (qui Eggestam obsidebant, & Amilcar)
maximus (eorum) magistratus (sustinenda studio) elephantis relictis
navem, castris effugerunt. Macellam (deinde) munitam (valdamque) urbem
pugnando cepit. Atque in eodem magistratu prospere rem navibus mari Consul primus gessit: remiges
classisque navales primus ornavit atque paravit diebus sexaginta. Et cum his navibus, classes Punicas omnes,
paratas (ornatas) que summas copias Carthaginiensium, praesente (Annibale) maximo dictatore illorum, in
alto mari pugnando superavit;
trigintaque naves cum sociis (hoc est cum ipsis hominibus) cepit, & septiremem praetoriam,
quinqueremes (praeterea) ac triremes naves xx depressit.

Aurum captum in praedam nummi III. M. DCC.

Argentum captum in praedam nummi C. M.

AES grave captum vicies semel centena millia pondo atque in triumpho navali praedam (omnem in aerarium)

Popul. Rom. intulit.

captivos (etiam) Carthaginienses ingenios (hoc est, nobiles aliquot) ante currum duxit:
primusque Consul, de Sicilia, & classe Carthaginiensium triumphavit. Earum rerum ergo

S. P. Q. R. ei hanc columnam posuit. vel

triumphavit. Earum rerum ergo Marti donum dedit atque dicavit.

COLV M N A

INCOGNITA, IN CAMPO VACCINO.

COLV M N AE hujus nullam invenio mentionem esse factam, apud Scriptores Veteres, vetustaeque antiquitatis Interpretes Literatissimos. Quum Romae peregrinarer, consului super ea re antiquitatum Romanarum Doctissimos, sed inutiliter, ac frustra. Est tamen in semet satis elegans, quamvis ignota penitus Romanis, civibus suis. Si quis autem conjecturis hac in re sit locus; suspicor, unam esse ex ruinis Vestibuli Templi cujusdam. Hujus enim generis Columnae iis usibus destinabantur.

Columna ipsa est striata ex lapide Pario, habetque diametron palmor. VI. & unius pollicis, ordine Corinthio.

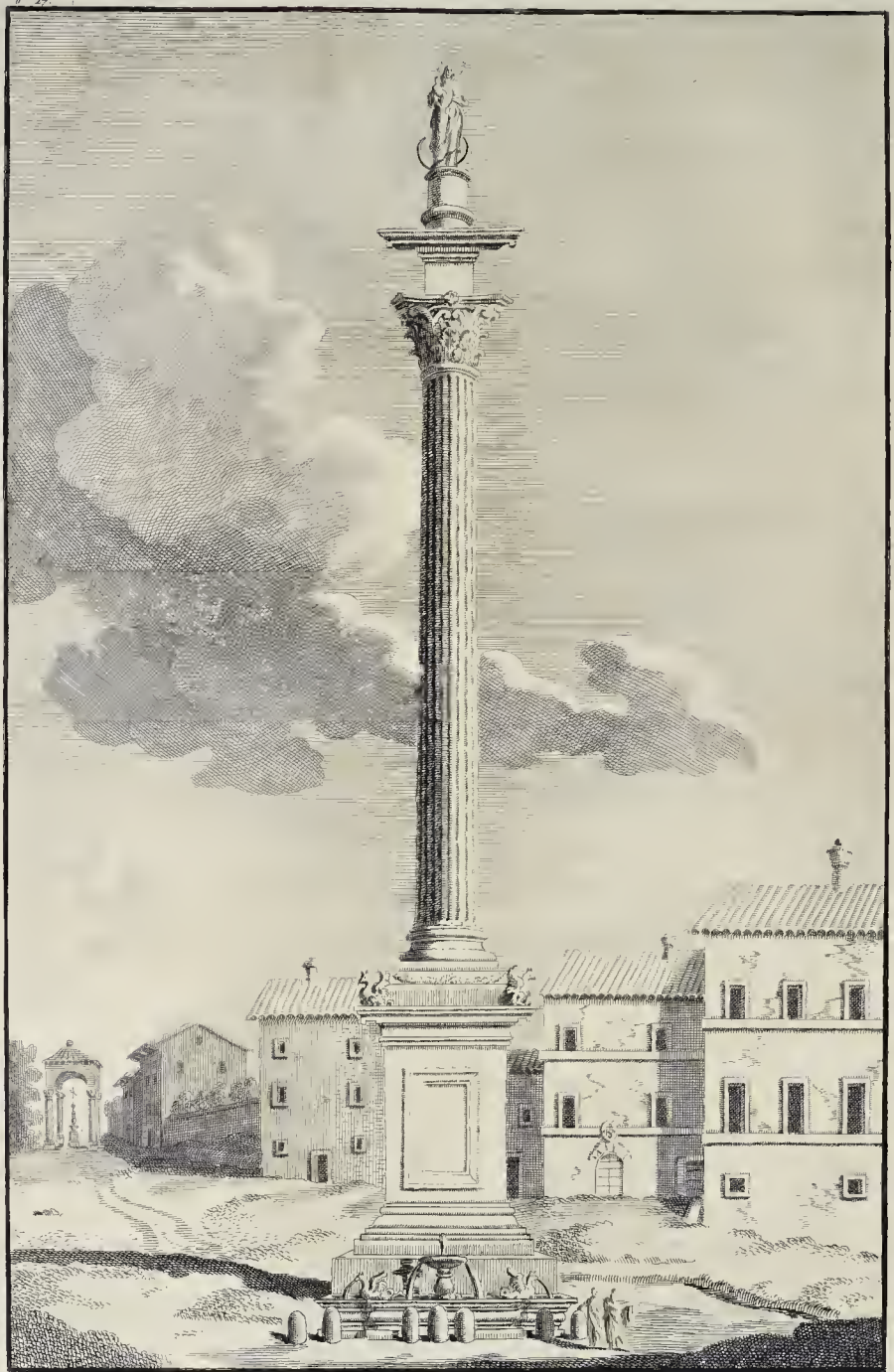
THE NEW YORK

LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

1215 Broadway, New York, N.Y.

C O L U M N A

PACIS, five S. MARIAE MAIORIS.

OLVMNA haec stetit olim in ruinis Templi Pacis, quod maximum omnium & splendidissimum Vespasianus condiderat, & temporibus Commodi est exustum. Tota est marmorea, striata, admirandaeque altitudinis, potestque videri sustinuisse fornicis latus annexum. Hanc Papa Paulus V. inde auehi, & in Exquilini Montis area Meridiana collocari iussit in basin, quam construxit, ante Liberianam Basilicam; atque in summo culmine ejus posuit aeream statuam Virginis, Servatorem gestantis, inauratam.

Opus hoc perfecit Carolus Madernus, Architectus Mediolanensis. Statuam vero ex argilla confecit primum Guilielmus Gallus, quam ex aere deinde fudit Dominicus Ferrerus. Hujus statuæ altitudo est palmorum viginti. Columna vero explet palmos septuaginta quinque, sine basi & peristylis. Tota autem a fundo plateae, cum statua & basi, ad palmos centum & septuaginta quinque ascendit. Diametros ejus est palmorum octo, & pollicum trium. Columna ipsa solidus est, & unicus Lapis marmoris Parii, ordinis Corinthii.

Basi superimpositi cernuntur dracones duo, & totidem aquilae, ex aere, deauratique, quos suis insculptos praeferebat Insignibus Papa Paulus V. Borghesius. Ad basin ejus idem Pontifex condixit Aquam Felicem, & illic construxit civium bono fontem publicum.

Balthasar Ansideus Perusinus, Basilicae Vaticanae custos, sequentem basis titulum composuit.

PAVLVS. V. PONT. MAX.
 COLUMNAM VETERIS. MAGNIFICENTIAE. MONVMENTVM.
 INFORMI. SITV. OB DVCTAM.
 NEGLECTAMQVE. EX. IMMANIBVS. TEMPLI. RVINIS.
 QVOD. VESPASIANVS. AVGVSTVS. ACTO. DE. IVDÆIS. TRIVMPHVS.
 ET. REIPUBLICÆ. STATV. CONFIRMATO. PACI. DICAVERAT.
 IN. HANC. SPLENDIDISSIMAM. SEDEM. AD. BASILICÆ. LIBERIANÆ.
 DECOREM. AVGENDVM. SVO. IVSSV. EXPORTATAM.
 ET. PRISTINO. NITORI. RESTITVTAM.
 BEATISSIMÆ. VIRGINI.
 EX. CVIVS. VISCERIBVS. PRINCEPS. VERÆ. PACIS. GENITVS. EST.
 DONVM. DEDIT.
 ÆNEAMQVE. EIVSDEM. VIRGINIS. STATVAM. FASTIGIO. IMPOSVIT.
 ANNO. SAL. MDC. XIV. PONTIF. IX.

Antonius Quereagus, utriusque Signaturae Referendarius, lateribus ejusdem Basis adscribi curavit hocce Jambos.

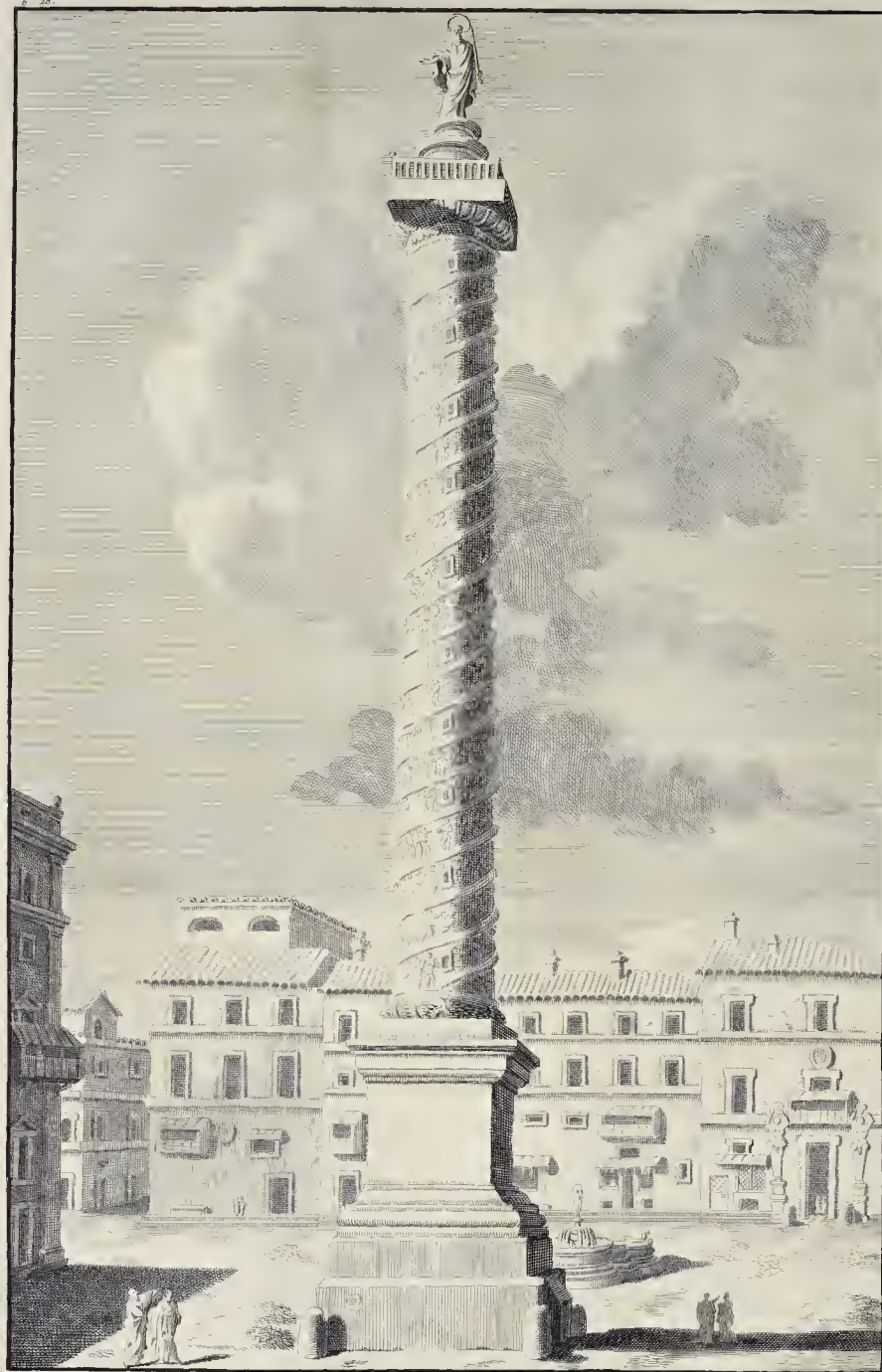
IGNIS. C O L U M N A.
 PRÆTVLIT. LVMEN. PIIS.
 DESERTA. NOCTV.
 VT. PERMEARENT. INVIA.
 SECVRI. AD. ARCES.
 HÆC. RECLVDIT. IGNEAS.
 MONSTRANTE. AB. ALTA. SEDE.
 CALLEM. VIRGINE

IMPVRA. FALSI. TEMPLA.
 QVONDAM. NVMINIS.
 IVBENTE. MOESTA.
 SVSTINEBAM. CÆSARE.
 NVNC. LÆTA. VERI.
 PERFERENS. MATREM. DEI.
 TE. PAVLE. NVLLIS.
 OPTICEBO. SÆCVLIS.

VASTA. C O L U M N A M . M O L E .
 QVÆ. STETIT. DIV.
 PACIS. PROPHANA. IN. ÆDE.
 PAVLV. TRANSTVLIT.
 IN. EXQVILINVM. QVINTVS.
 ET. SANCTISSIMÆ.
 PAX. VNDE. VERA. EST.
 DEDICAVIT. VIRGINI.

C O L U M N A

A N T O N I N I

OLVMNAM, seu cochlidem hanc, Marco Aurelio Antonino Pio, sed jam mortuo, erexit Senatus, in Foro nominis ejusdem.

Factam, ad exemplar Columnae Trajani, dedicavit, in Campi Martii area Flaminia, Senatus M. Aurelio Antonino Pio, Philosopho, ut diximus, non autem Antonino Pio, ejus socero. Siquidem, notante Nardino & Donato & aliis, in ipsa Columna insculptae imagines Marcomannici belli, quod Marcus gessit, non Antoninus Pius, una cum icuncula Jovis Pluvii, laborante siti exercitu, satis illustre documentum sunt, Columnam hanc a Senatu, & filio ejus Commodo erectam esse memoriae patris, Marci Aurelii Antonini Philosophi. Nummus vero, a Nardino, cum effigie Columnae citatus, cufus fuit in honorem Antonini Pii, exhibetque aliam columnam solidam, ei Imperatori erectam, quae anno demum M D C C III. cruta est. Vide hac de re (*Dissert. Cl. V. Johannis Vignolii, ut & R. P. Francisc. Blanchini Dissert. de Calend. & Cyclo Caesaris.*)

Gradus habet centum nonaginta: reliqui septem, qui ab antiquae portae limine incipiebant, terra sunt obruti. Fenestellae numerantur quatuor & quadraginta in Columna, & quatuor aliae fuerunt in basi vetere, quarum una tantum mansit aperta.

In ejus fastigio summo ingens stetit statua M. Aurelii Antonini Philosophi, prout ex antiquis Scriptoribus discimus. Visuntur quoque, ut notavimus, in hac Columna imagines, exprimentes gestas in bello Marcomannico res, prout id non obscure ex historiarum fide liquet. Clarissime tamen, ut dictum, id constat ex imagine Pluvii Jovis fulminantis. Expressum hoc in Columna voluerunt, quod pietate militum Legionis Christianorum (quae proinde, uti vulgus credit, *Legio fulminatrix* dicta fuit) impetrata a Deo est pluvia exercitui sitienti, & obleso. Nam Gentiles id beneficium Diis suis tribuebant. Julius Capitolinus, in M. Antonino Philosopho (cap. 24.) *Fulmen de coelo precibus suis contra hostium machinamentum Marcus extorsit, suis pluvia impetrata, cum sui laborarent.* Legendus erit Baronius, in suis Annalibus accuratius haec describens (Tom. II. An. Sal. 176.)

Fuit autem elaborata non tanto artificio, quanto constat Trajani Columnam esse factam. Artes quippe tunc temporis magnam partem erant diminutae, ut notat Doctissimus Casalius (cap. II. de *Splendore Urbis.*)

Huic autem Imperatori, plura honoris & gloriae monumenta a Senatu Populoque Romano decreta fuisse, testantur Historici. Aurelius Victor (*in Epitome*) *De ejus morte nuntio Romam pervecto, &c. omnes pari sensu praesumpserunt, Marcum coelo receptum esse, ob cujus honorem templa, Columnae, multaque alia decreta sunt.* Et idem Auctor (*de Caesaribus.*) *Qui se juncti in aliis Patres & vulgus, soli omnia decrevere, templa, Columnas, sacerdotes.*

Hanc Columnam, ex marmore Pario factam, ruinis fatifcentem, & incendiis ac vetustate collapsam, injuriaque temporum deformem, Sixtus V. restauravit. Factum id An. Sal. M. D. LXXXIX. Architecto operis Dominico Fontana, qui & Columnae fastigio imposuit S. Pauli simulacrum, ex aere deauratum, altumque palmos Romanos XIX. Nam huic Apostolo Columna haec ab eodem Pontifice fuit consecrata, quod & testatur Titulus, legendus subter pedes statuae Pauli, divisus in quatuor partes.

SIXTVS. V. S. PAVLO. APOST. PONTIF. ANNO. IV.

Inscriptiones sequentes habentur in quatuor Basibus Columnae lateribus.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM. HANC.
COCHLIDEM. IMP.
ANTONINO. DICATAM.
MISERE. LACERAM.
RVINOSAMQVE. PRIMÆ.
FORMÆ. RESTITVIT.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

M. AVRELIVS. IMP.
ARMENIS. PARTHIS
GERMANISQVE. BELLO
MAXIMO. DEVICTIS
TRIVMPHALEM. HANC
COLVMNAM. REBVS
GESTIS. INSIGNEM
IMP. ANTONINO. PIO
PATRI. DEDICAVIT

SIXTVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM. HANC.
AB. OMNI. IMPIETATE.
EXPVRGATAM.
S. PAVLO. APOSTOLO.
ÆNEA. EIVS. STATVA.
INAVRATA. IN. SVMMO.
VERTICE. POSITA. D. D.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

TRIVMPHALIS.
ET. SACRA. NVNC. SVM.
CHRISTI. VERE. PIVM.
DISCIPVLVM. FERENS.
QVI. PER. CRVCIS.
PRÆDICATIONEM.
DE. ROMANIS.
BARBARISQVE.
TRIVMPHAVIT.

Manifeste in hac tertia Inscriptione erratum est, contra fidem historiarum omnium. Siquidem, ut vidimus, hanc Columnam ipsi Marco Aurelio, jam defuncto, ponendam curavit Senatus, non contra, Marcus Aurelius vivens Patri, vel potius Socero.

Tota Columna alta est palm. Rom. cccxx. Diametros Scapi continet palm. xvi. & iv. poll.

T H E R M A E

T I T I

HERMAE TITI fuerunt prope ipsam aedem S. Petri in Vincula, coenobiumque & horum. Ostendunt hoc manifestissime monumenta antiquitatis insignia, quae illic conspiciuntur, fabricis speciem Thermarum referentia. Testis Suetonius, Tito (*cap. 7.*) *Amphitheatro dedicato, thermisque juxta celeriter exstructis (Titus) munus edidit apparatusissimum, largissimumque.* Martialis, *de Spectaculis* (*epigr. 2.*)

*Hic, ubi miramur velocia munerata thermas,
Abstulerat miseris tecta superbus ager.*

Et (*Lib. III. epigr. 20.*)

Titine thermis, an lavatur Agrippae.

Sunt qui Trajanum non fecisse novas thermas, sed veteres Titi instaurasse affirmant, contra auctoritatem Victoris & Rufi, qui utrasque distinguunt, dividuntque. Multo tamen est verisimilius; Trajanum thermas Titi ampliassse, aedificiis novis additis, ad majorem illarum splendorem, atque commoditatem. Et hinc quidem venit nomen *Thermarum Trajani*. Estque nulla ratio conjecturae vero propioris; quam novas a Trajano exstructas non fuisse thermas, in tanta vicinia thermarum Titi. Donati tamen sententia est; Titi Caesaris Thermas fuisse proximas, & paene contiguas thermis a Trajano aedificatis.

Inventa sunt, in his Thermis, duo marmoris frusta: in horum uno erat sculpta flamma cum hoc Titulo.

I O V I
I M P. V E S P A S I A N V S
A V G.
P E R. C O L L E G I V M. P O N T I F I C V M
F E C I T.

Sed Fulvius Ursinus, qui Marlianum notis illustravit, docet; falsam esse Inscriptionem de Titi Thermis, quum scribi debuisset Trajani, ex duabus basibus statuarum, quarum altera translata fuit e Trajani thermis in aedes Maffeorum, cum hac Inscriptione.

I V L I V S F E L I X C A M P A N I A
N V S V C P R A E F E C T V S V R B I
A D A V G E N D A M T H E R M A
R V M T R A I A N A R V M G R A T I A M

✦ C O N L O C A V I T ✦

Magna est controversia de loco nuncupato Italica Lingua, *le sette Sale di Vespasiano*, *septem anulae, sive atria Vespasiani*; & de loco in thermis Diocletiani, vulgo, dicto *Botte de therme* (ad quae verba notat Ursinus Marliani commentator: *Hic quae thermarum DOLIA vocitantur erat dicendum.*) Est autem sciendum, castella aquarum fuisse. Neque enim thermas, tantum ad usus publicos exstructas, sua habuerunt castella, in quae juxta moduli erogationem, quinarias suas accipiebant, quas subministrarent balneis, prout requirebat usus; verum etiam privatis thermis, ut Frontinus refert, sua fuerunt castella, in quae derivarent aquam, ex publico castello depromptam, eandemque in usus sibi necessarios distribuerent. Sententia Montefauconii est, fuisse Lymphaeum, sive Nymphaeum Claudii, a Rufo consequenter post Thermas Titi & Trajani recensitum: nam & locus quadrat, ac

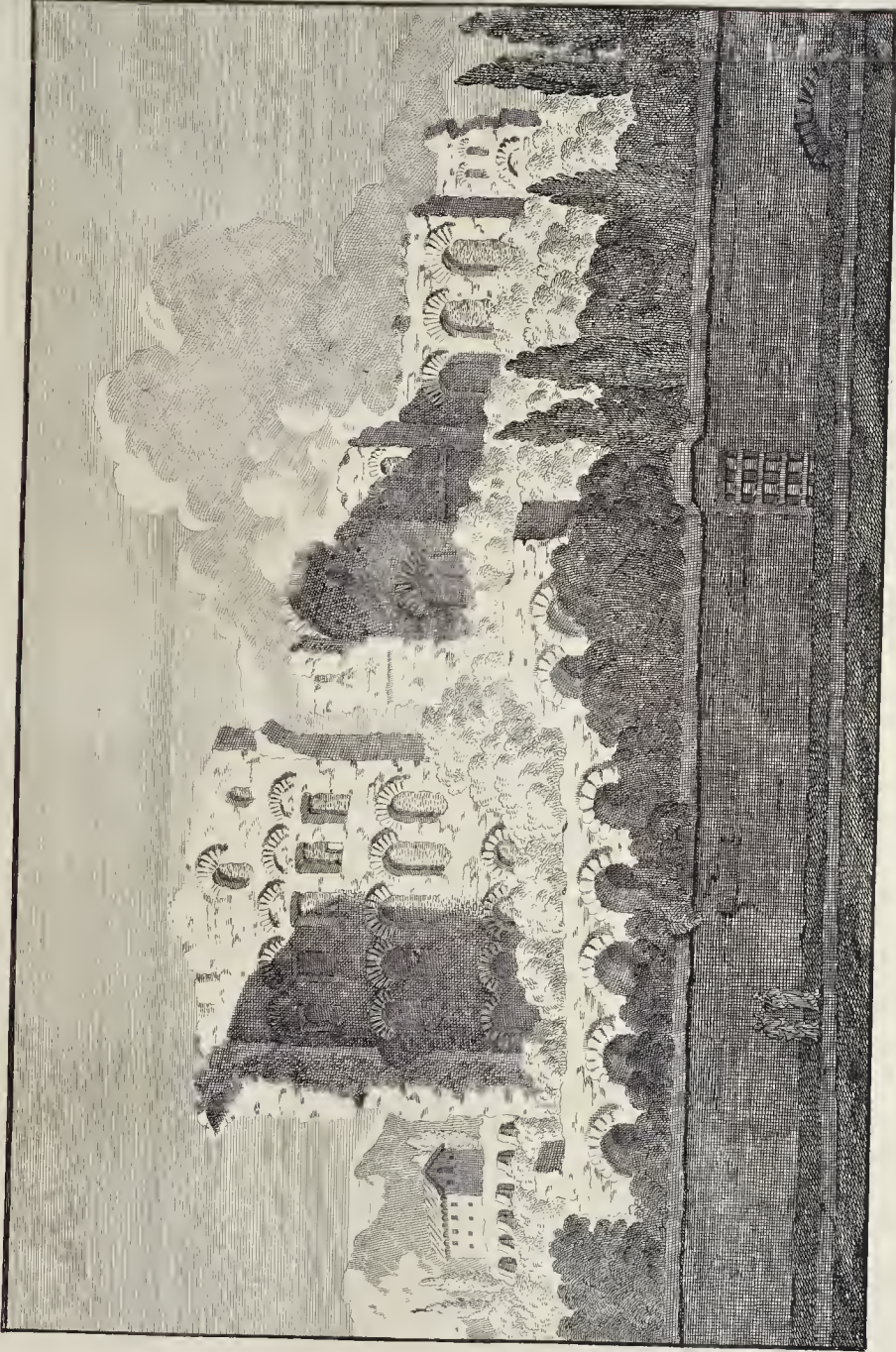
vix putant quispiam tam nobile aedificium in enumeratione praetermissum fuisse; neque potest suspicio cadere in quidpiam aliorum, quae memorantur a Rufo. Notat idem Montefauconius, in singulis aulis septem esse portas, a quibus ad vicinas sit transitus, ita concinne positas, ut ab ultima aula, qui in porta consistit, septem una ferie portas a prima ad postremam aulam linea transversa videat. A constanti septem portarum numero impetratum est, ut aulae, quae novem sunt, septem aulae, sive *le sette Sale*, plebejo usu vocitentur. Extant vero haec novem camerae ingentes solo vicino demissiores, ubi quis ex S. Martini Ecclesia, spectandi causa, in contemninam ierit viam. Omnes autem sunt latitudine pedum xvii. cum dimidio. Longitudo varia est, nec una; ubi vero maxima, continet pedes cxxxvii.

Inter opera publica recensentur *Balneum Torquati & Vespasiani*. Intelligendus est autem *Titus Vespasianus*, qui *Amphitheatrum*, & *prope illud Balneum*, seu *Thermas celeriter* (ut loquitur Suetonius) *extruxerat*. De his ita scribit Dion (*Lib. LXVI.*) *Amphitheatrum venationum causa, & Balnea suo nomine dedicavit*. Fuit ergo & ibi *Theatrum Torquati*, de quo tamen nihil dum me invenisse certo scio. Apud Sextum Rufum & P. Victorem legitur (*in regione prima*) *Lacus Torquati & Vespasiani*. Sed utrumque verum esse queat: nam lacus ad usum balnei erant.

Ante complures annos Ferdinandus Cardinalis Mediceus *Labrum ingens* ex his locis avexit in hortos suos, sitos in monte Pincio.

In ruinis prope has Thermas inventa fuit *Laocoontis statua*, quam in domo Titii Imperatoris collocatam fuisse Plinius auctor est (*Lib. XXXVI. cap. 5. sub finem*) his verbis: *Laocoon in Titii Imperatoris domo, omnibus & picturae, & statuariae artis praesferendum: ex uno lapide eum, & liberos, draconumque mirabiles nexu de consilii sententia fecere summi artifices Agesander, & Polydorus, & Athenodorus, Rhodii*. Sed observarunt aliqui, statuam hanc Laocoontis & liberorum ejus, quae in Vaticano nunc est collocata, e duobus lapidibus esse factam, & propterea hanc statuam Laocoontis esse non posse, quae stetit in domo Titii. Omnibus tamen rite consideratis rationibus, dubitari nefas est, quin Vaticanus Laocoon non sit alius ab eo, de quo Plinius loquitur.

Duas exhibemus harum Thermarum Icones.

T H E R M A E

P H I L I P P I

D Thermas Philippi censentur pertinuisse rudera, quae ad Ecclesiam S. Matthaei in Merulana. Et quamquam certi nihil ea de re constat; conjecturae tamen aliquatenus confirmantur, ex situ loci, & forma ruinarum. Videtur enim id ipsum probare vctus Inscriptio, ibidem reperta, & a Panvinio allegata.

L. RVBRIVS. GETA. CVR. P. CCCXXIII
D. N. PHILIPPI AVGVSTI THER....

Hinc verisimile existimatur quoque, quum Philippus habuerit suam domum in Regione secunda, fuisse hanc Thermis ejus vicinam in Suburra. Ascendebatur forte ad has Thermas per eam partem Tabernolae, quae ducebat in Exquilias. De hoc Varro (*Lib. IV. de LL. p. 15.*) *Oppius mons terticeps locus Exquilium, dexterior via in Tabernola est.* Ergo & non potuit procul abuisse ab his Thermis Lucus Exquilinus.

Balnearum usus quotidianus apud Hebraeos, Assyrios, Graecos, aliosque Orientis populos, reccus antiquus fuisse, in historiis legitur; hinc ad Romanos postea est translatus, propter aëris aestum nimium, unde sudore manantibus, & pulvere conspersis corporibus, frequenti ablutione opus esse, constat.

Valerius Maximus (*Lib. IX. cap. 1. exempl. 1.*) & Macrobius (*Saturn. Lib. II. cap. 11.*) scribunt, Sergium Oratum, hominem voluptarium, etiam pensiles Romae Balneas instituisse. Et Plinius (*Lib. XXXIX. cap. 1.*) tradit, usum Balnearum coepisse L. Aemilio & M. Licinio Cos. An. U. C. DXXXV.

Erant in illis Caldaria, Frigidaria & Tepidaria. Plinius (*Lib. V. epist. 6.*) *Frigidariae cellae comestitur media, cui Sol benignissime praesto est, caldariae magis: prominet enim, tertia a Sole longius, a luce non longius.* Vitruvius (*Lib. V. cap. 10.*) *Abena supra hypocaustum tria sunt componenda, unum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium: & ita collocanda, uti ex tepidario in caldarium, quantum aquae caldae exierit, insuat de frigidario in tepidarium ad eundem modum.* Excitabatur autem primo sudor in caldaria cella, qui aqua calente abstergebatur; post solum deinde in tepidaria corpus, tandem in frigidaria sensum ad nativum temperamentum revocabantur loti, qui etiam in unguentaria ungebantur. Hic erant etiam Apodyteria, in quibus Balnea ingressuri vestes deponebant. Idem Plinius (*in Epist. dicta*) *Inde Apodyterium Balnei luxum & bilare excipit cella frigidaria, in qua bapillarium amplum atque opacum.*

Domesticis Balneis usos fuisse cives paullo diiores, testatur Cicero, Terentiam monens, *ut curet, ne labrum in Balneo desit* (*Lib. XIV. ad Fam. epist. 20.*) Terentius (*Eun. Act. III. sc. 5. v. 34.*) ubi de Pamphila loquitur.

— — Continuo haec adornant, ut lavet.

Nonnulli postea privati cives, lucri causa, in pluribus Urbis vicis, Balnea exstruxerunt, ubi minimo pretio lavabantur, & refocillabantur quivis illuc advenientes. Martialis (*Lib. II. ep. 14.*)

*Nec Fortunati spernit, nec Balnea Fausti;
Nec Grylli tenebras, AEoliamque Lapi:
Nam Thermis iterum cumctis iterumque lavatur.*

Curatores Balnearum privatorum erant hi, Fortunatus, Gryllus & Faustus.

Postea Imperatores superbiore structura Thermas moliebantur; quippe apud deliciores necessarii usus ratio vertebar in luxum & lasciviam. Ostendunt hoc Thermas Agrippae sub Augusto, Neronis, Titi, Trajani, Caracallae & Diocletiani, quarum rudera exhibemus in effigiibus operis hujus nostri.

In initio hae Thermas solis Imperatoribus serviebant, & patebant; sed postea etiam aperiebantur cuivis e populo. Quin & Principes ad id dementiae venerant, ut cum populo promiscue lavarentur. Spartianus (*in Hadr. cap. 17.*) *Publice & frequenter cum omnibus lavit.*

Fuerunt etiam Thermae Hiemales. Vopiscus (in Aureliano cap. 45.) *Thermas in Transiberina regione Aurelianus facere paravit hiemales, quod aquae frigidioris copia illic deesset.*

Fuerunt haec Balnea interdum mixta, seu communia viris ac feminis; de his Cyprianus (*Lib. de Habit. Virg.*) Christiane haec scribit. *Quid vero, inquit, quae promiscuas Balneas adeunt, quae oculis ad libidinem curiosis pudori & pudicitiae corpora dicata prostitunt, quae cum viros, atque a viris nudaee vident turpiter, ac videntur, nome ipsae illecebram vitii praestant? nome ad corruptelam & injuriam suam desideria praesentium sollicitant, & invitant.*

Tempus pomeridianum erat his lavationibus tributum, & quidem aestate hora octava, hieme nona, quae apud Italos sunt vigesima tempore aestivo, & vigesima prima hiberno, hoc est, apud veteres Romanos, horis ante Solis occasum tribus, & paullulum ante coenam. Plinius (*Lib. III. epist. 1. de Spurrina*) *Ubi hora, inquit, balnei nuntiata est (est autem hieme nona, aestate octava) in Sole, si caret vento, ambulat nudus. Deinde movetur pila vehementer & diu. Martialis (Lib. XI. ep. 53.)*

Octavam poteris servare, lavabimur una:

Scis quam sint Stepani Balnea juncta mihi.

Lavandi hora indicabatur tintinnabulo, quo ad Thermas vocabantur, qui lavari volebant, ut preperarent; non venientibus enim periculum denuntiabatur, ut sola frigida lavarentur, clausis Thermis. Martialis (*Lib. XIV. ep. 163.*)

Redde pilam: sonat aes Thermarum: ludere pergis?

Virgine vis sola lotus abire donum?

Ad hos usus adhibebantur aenei, aut ferrei strigiles, ad fricandum & purgandum corpus; ampullae item, & gutti ad guttatim perfundendum corpus lotum oleo, & unguentis bene olentibus. Juvenalis (*Sat. III. v. 263.*)

— — — *& sonat (domus) unctis*

Strigilibus, & pleno componit lintea gutto.

Delicatiores enim hic variis frictionibus & exspolitionibus corporum indulgebant; unde illud Lucillii.

Rador, subvellor, desquamor, pumicor, ornor,

Depilor, & pingor.

Loturi sedebant in foliis perforatis, qui marmorei erant in Thermis magnificentissimis. Martialis (*Lib. II. ep. 70.*)

Non vis in folio prius lavari

Quemquam, Coile.

Martialis etiam tradit, linteis usos fuisse Veteres in abstergendis corporibus. (*Lib. XII. epigr. 71.*)

Lintea ferret Apro vacuus cum vernula nuper,

Et supra togulam lusca sederet anus.

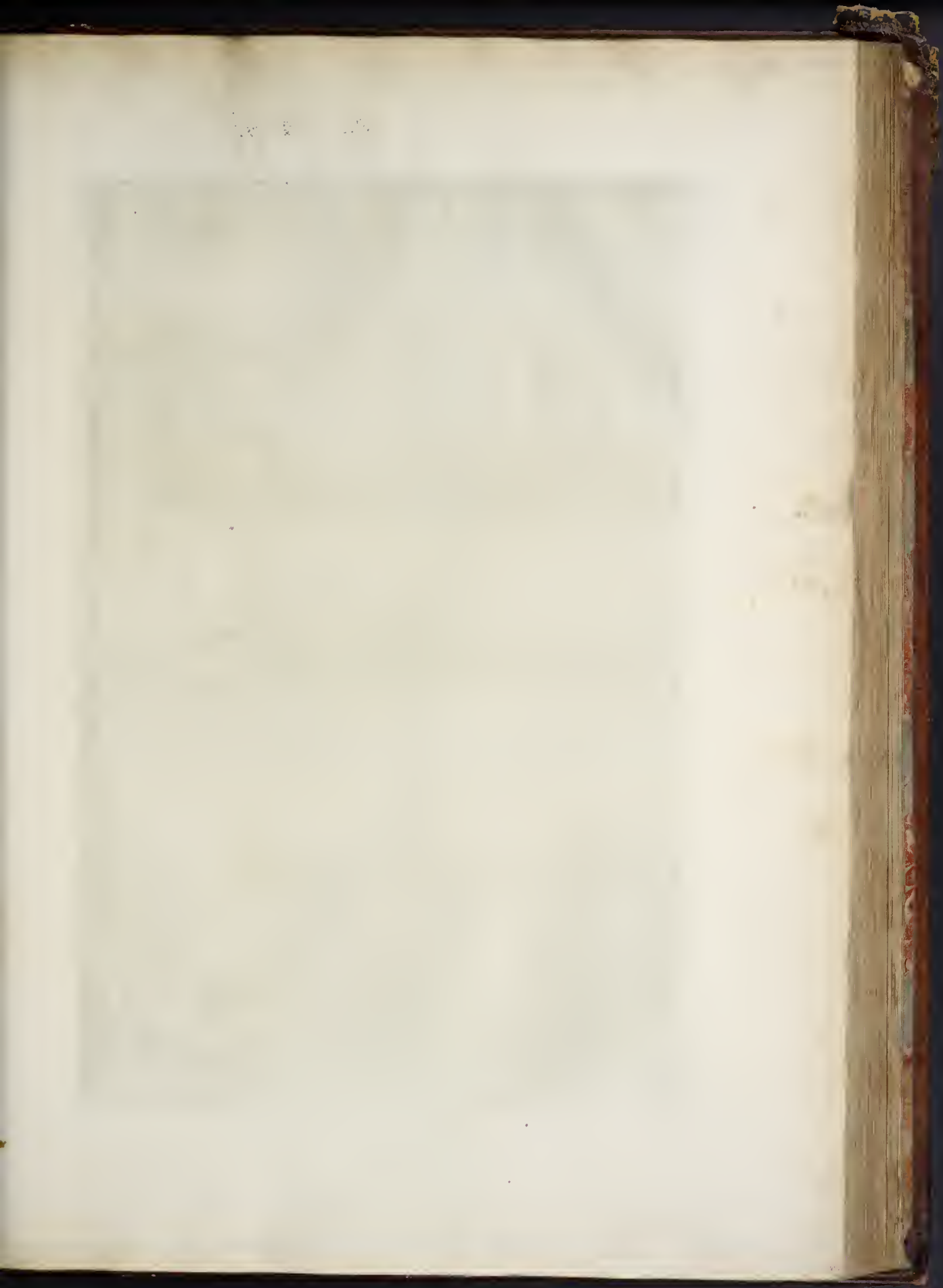
Anui enim huic servandae vestes fuerant datae.

Post lotionem loti iterum in lectum reponerantur. Terentius (*Eunuch. Act. III. sc. 5. v. 44.*)

— — — *Accersitur lavatum interea virgo:*

It, lavit, redit, deinde eam in lectum illae collocarunt.

AEdilibus in Municipiis quibusdam demandata erat cura Balneorum publicorum, qui ipsi quandoque municipibus praestabant, ut gratuito lavarentur. Alfenus (in *l. qui hisulam. 30. §. 1. ff. locati*) *AEdilis, inquit, in municipio Balneas conduxerat, ut eo anno municipes gratis lavarentur: post tres menses incendio facto, respondit, posse agi cum balneatore.* Arcadius Charisius (*l. ult. 18. ff. de muner. & honor. §. 5. cura quoque.*) docet; Curatores publice factos, qui Balnea publica calefieri curabant, quibus ex publico ad hunc usum pecunia dabatur. *Inter personalia, ait, munera in quibusdam civitatibus numeratur & calefactio publica Balnei, si ex redditibus alicujus civitatis curatorum pecunia subministraretur.* Est etiam memorabilis lex Imperatorum, Arcadii & Honorii, super Balneis civitatum (*l. Ne splendidissimae. 11. C. de operibus publ.*) *Ne splendidissimae urbes vel oppida vetustate labantur, de redditibus fundorum juris Reipublicae tertiam partem reparationi publicorum moenium & Thermarum restitutioni deputamus.*

T H E R M A E

D I O C L E T I A N I .

THERMAE DIOCLETIANI vastae in monte Quirinali sese produnt. Harum partem occupavit hodie Carthusianorum amplum Monasterium, eorundemque Templum, ingens fatis. Templum vero D. Bernardi rotundum, nec valde magnum, Calidaria Diocletiani pro parte obtinuit. Reliqua Thermarum vel ruinis jacent obruta, vel minantur eas. Olim hae Thermae Urbis paene speciem referebant, complexae ambitu spatiosissimo, hinc *Fontem Terminorum* dictum, & granaria publica; inde villam Perertam, multosque hortos, vineasque.

Exstruere coeperunt has Thermas Diocletianus & Maximianus Imperatores. Dicuntur autem XL millia Christianorum, in iis aedificandis, serviles operas praestitisse. (Cardinalis Baronius *Ann. Tom. II. ad ann. C. ccxcviii.*) Inchoatas autem a prioribus Principibus, Successores eorum Constantius & Maximianus dedicarunt, exornaruntque nominibus propriis, primorumque Conditorum statuis in iis erectis. Docet hoc marmoris illic effossi Titulus sequens.

THERMAS. DIOCLETIANAS
A VETERIBVS. PRINCIPIB
I NSTITVTAS. OMN

Item.

D. D. NN. DIOCLETIANVS. ET
MAXIMIANVS. INVICTI. SENIORES
AVGVSTI. PATRES. IMPERATORVM. ET
CAESARVM. CONSTANTIVS. ET. MAXIMIA
NVS. INVICTI. AVGG. ET. SEVERVS. ET. MAXI
MIANVS. NOBILISS. CAESARES. THERMAS
FELICES. DIOCLETIANI. AVG. FRATRIS. SVI
NOMINE. CONSECRAV. COEPTIS. AEDI
FICIIS. PRO. TANTI. OPERIS. MAGNITV
DINE. OMNI. CVLTV. PERFECTAS
ROMANIS. SVIS. DEDICAV

Huc quoque pertinet alterius marmoris Inscriptio, quae sequitur.

CONSTANTIVS. ET. MAXIMIANVS
INVICTI. AVGG.
SEVERVS. ET. MAXIMIANVS
CAESS
THERMAS. ORNAVER. ET
ROMANIS. SVIS. DEDICAVER

In iisdem Thermis Diocletiani legebantur hae Inscriptiones.

D. D. N. N. C. AVREL. VALER. DIOCLETIANVS. ET. M. AVREL. VALER. MAXIMIANVS
INVICTI. SENIORES. AVGG. PATRES. IMPP. ET. CAES. P. P.....

D. D. N. N. FL. VALER. CONSTANTIVS. ET. GALER. VALER. MAXIMIVS
NOBILISSIMI. CAESARES. FF.....

THERMAS. FELICES. DIOCLETIANO. COEPTAS. AEDIFICIIS. PRO. TANTI. OPERIS
MAGNITVDINE. OMNI. CVLTV. IAM. PERFECTAS. NVMINI. EIVS. CONSECRARVNT

Balnea autem & Thermae, quam infano sumptu exstruerentur, docet Seneca (*Epist. 86.*) his verbis.
At nunc quis est, qui sic lavari sustineat. Pauper sibi videtur, ac sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus resulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta; nisi illis undique operosa,

Tom. II.

C c

rosa,

rosa, & in praeturae modum variata circumlitio praetexitur; nisi vitro absconditur camera; nisi Tbasus lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus; nisi aquam argentea epistomia fuderunt: & adhuc plebejas fistulas loquor. Quid cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columnarum est, nihil sustinentium, sed in ornatum postiarum, impensae causa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare velimus. De his Ammianus Marcellinus (Lib. XVI. cap. 6.) Lavaera in modum provinciarum exstructa.

Fuerunt in his Thermis plusquam tria millia foliorum, sellarumque in usum lavantium, altissimi item fornices; hemisphaeria, camerationes, testudines, porticus, subdiales areae latissimae, aliaque admirabilia, ut videre est in Molis totius ichnographia. Hodie autem in locum harum Thermarum successerunt horti multi, horrea publica, duo coenobia, vineta & plateae amplissimae.

Factur etiam Montefauconius, harum Thermarum immane fuisse spatium. In medio camerae praegrandes in Ecclesiae formam, Michaële Angelo Bonarota artifice, aetiae sunt, & in crucis Graecae morem concinnatae. Columnarum hic olim magna vis fuit; ad ducentas olim exportatas, aliique adnotas aedificiis, narrabat Carthufiae prior; eae solum relictae, quas amoliri, gravitatis causa, non licuit, suntque octo numero, aliae aliis densiores, sublimioresque.

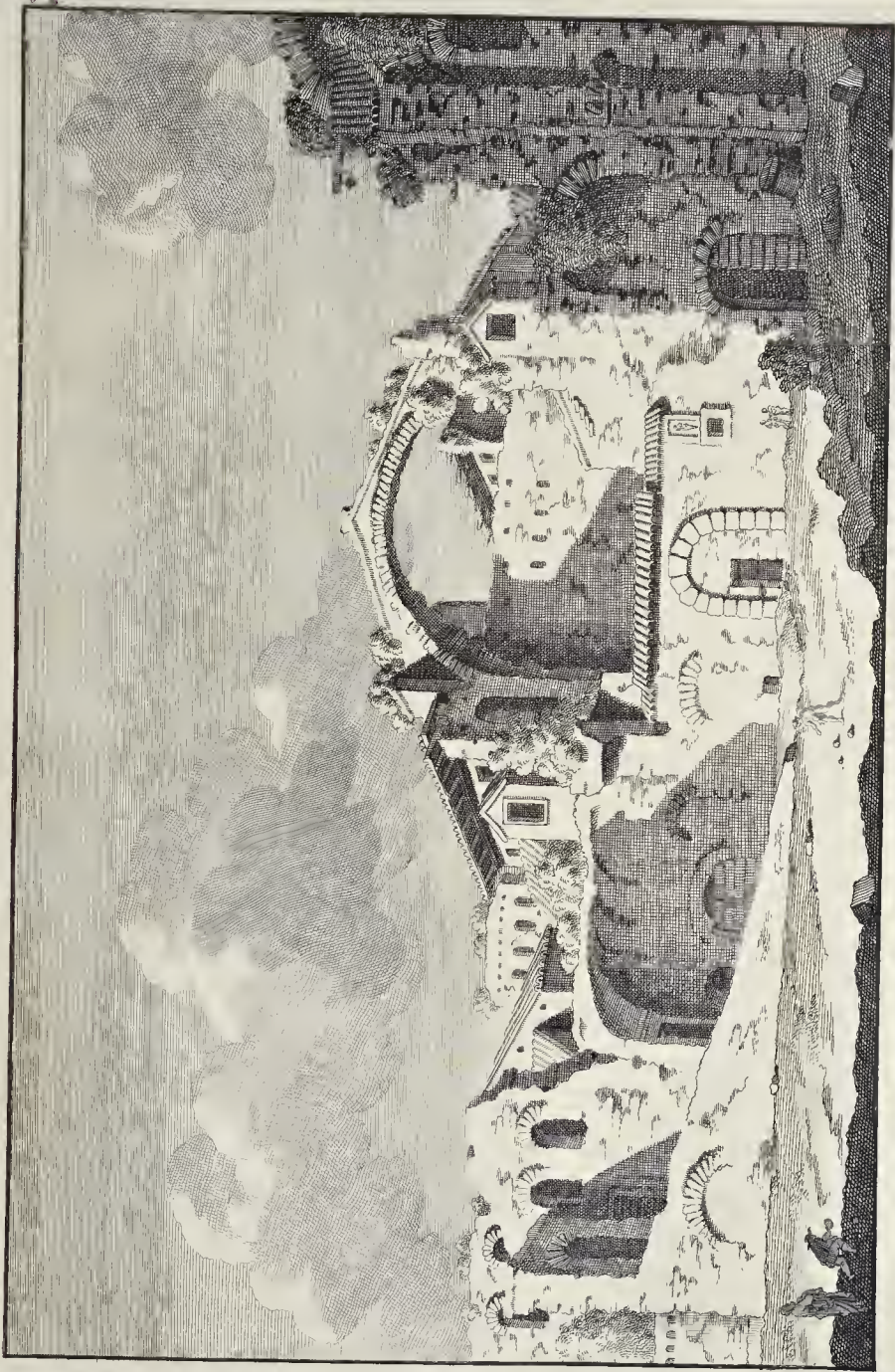
In has Thermas translata leguntur varia exercitationum genera, urbanaeque deliciae, ludi, ambulacra, scholae & colymbethrae. Fuit etiam in his Thermis Bibliotheca Ulpia, in qua libri linei atque elephantini, Principum continentes gesta & Senatusconsulta. De ea Vopiscus scribit in vita Probi (cap. 1.) *Usus sum praecipue libris ex Bibliotheca Ulpia, aetate mea Thermis Diocletiani.* Et alio in loco, in Taciti vita (cap. 8.) *Bibliotheca Ulpia elephantini pugillares, in sexto armario sita.*

Thermae haec vocantur *Diocletianae* & *Maximianae* vero nomine, etiam dici quoque possunt *Constantinianae*, vel rectius *Constantianae*, eo quod Constantius Imp. postea exornavit illas. Maximianus vero reversus ex Africa aedificavit eas in honorem Diocletiani, An. Sal. ccxcviii, & alias item sibi Carthagini in Africa. Nam quum defessus esset occidentis militibus Christianis, damnavit eos ad hoc opus faciendum, consumpsitque in eo absolvendo totum septennium. Testantur hoc Aetia D. Marcelli a Surio (26. Septemb.) & Baronius (loco superius citato) ubi haec leguntur: *Tempore illo, quo Maximianus ex Africae partibus rediit Romam, volens placere Diocletiano Augusto, ut in nomine ejus Thermas aedificaret, coepit, ob invidiam Christianorum, omnes milites, sive Romanos, sive alterius generis, ad afflictionem laboris compellere, & per varia loca alios ad lapides, alios ad arenam fodiendam damnare.* Et Eusebius (in Chronicis.) *Hoc anno, inquit, xv. imperii Diocletiani, Thermas Diocletiani Romae factae; & Maximiani Carthagine.* Postea Constantius, Pater Constantini Magni, & ejus Collegae Imperii, dedicarunt has Thermas Diocletiani, ut liquet ex Inscriptionibus supra adscriptis, ex Panvinio in Fastis. *Constantius & Maximianus invicti Augusti &c.* Exinde igitur haec *Thermae* sunt appellatae *Constantianae*, non *Constantinianae*. Erant enim Romae & aliae *Thermae Constantini*, quarum Ammianus meminit (Lib. XXVII. cap. 2.)

Has Thermas, sanctorum martyrum manibus exstructas, magis integras religio servavit nobis, everfis aliis, ut pie eruditeque observavit Baronius, earumque muri superlites conversi sunt in Ecclesiam S. Mariae Virginis, Dominae Angelorum, consecrante hanc AEdem Pio IV. Pontifice Maximo, tot jam ante seculis Sanctorum sudore ac sanguine consecratam.

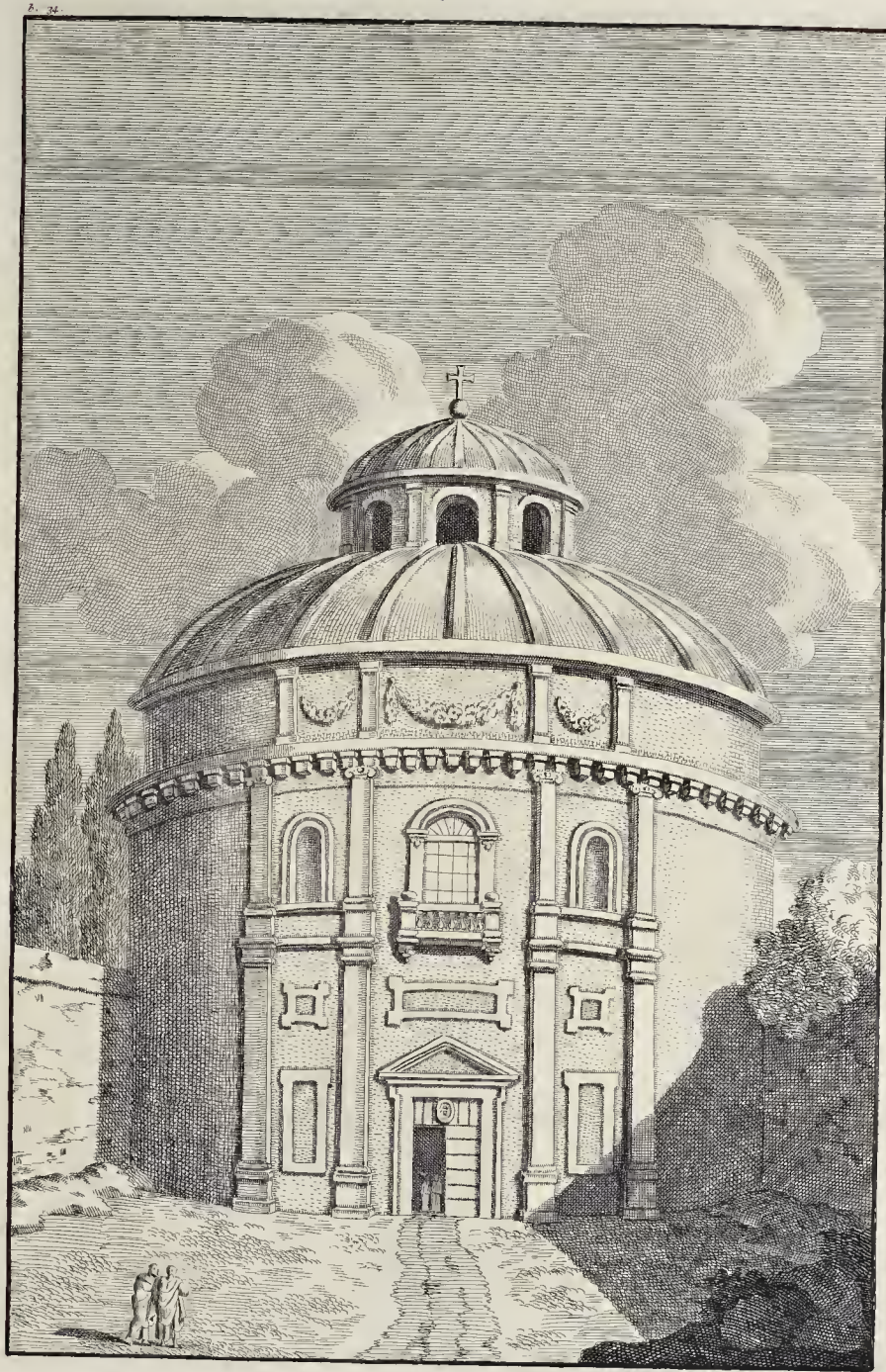
Tres exhibemus harum Thermarum Icones.

T H E R M A E

A G R I P P A E.

HERMIS AGRIPPAE plerique, & recte, adjudicant partem magnam *Caldarii* sphaericam, quae etiam nunc superest, haud ita longe a Pantheo, ubi *Arcus* fuit, dictus *Ciambellae*. In *Rufo* legimus. . . *M. Agrippae*. Sed hic excidit probabiliter vox *Pantheon*. Sequitur mox, *Horti & Thermae Agrippae*, quod non leve vicinitatis praebet argumentum.

Fuerunt autem, inter *Ostavae Porticum & Pantheon*, ubi adhuc harum *Thermarum* exstant vestigia. De his ita scribit *Plinius* (*Lib. XXXVI. cap. 25. in calce*) *Lithostrata* coeptavere jam *sub Silla*, parvulis certe *crustis*, exstat hodieque, quod in *Fortinae delubro Praeneste* fecit. *Pulsa* deinde ex humo pavimenta in *cameras* transferre e vitro: novitium & hoc inventum. *Agrippa* certe in *Thermis*, quas *Romae* fecit, *sigillum* opus *encansto* pinxit. In reliquis *albaria* adornavit: non dubie *vircae* facturus *cameras*, si prius inventum id fuisset, aut a *parietibus* *scenae*, ut diximus, *Seawi* pervenisset in *cameras*. Idem *Auctor* (*Lib. XXXV. cap. 4.*) *M. Agrippa*, vir *rusticitati* quam *deliciis* propior, &c. *Verum* illa *torvitas* *duas tabulas Ajacis & Veneris* *mercata* est a *Cizycenis* *xii. pondo*. In *Thermarum* quoque *calidissima* parte *marmoribus* *incluserat* *parvas tabellas*, *panlo* *ante* *quam* *reficerentur* *sublatas*. *Plinius* certe (*ibidem*) *Thermas* has inter *praecipua* *Urbis* *ornamenta* *numerat*. Et testatur *Fabricius*, *frustula vitrea* eo in loco *effodi*: nam habuerunt *arcus & pavimenta* *ex vitro*, quod & *Plinium* *testari* *vidimus*. Idem *auctor* *Fabricius* *scribit*, *sua* *aetate* *sedilia & ordines* *scamnorum* *adhuc* *apparuisse*, & *fitas* *fuisse* *inter* *Templa* *S. Mariae Rotundae, & S. Mariae supra Minervam*. De his loquitur *Martialis* (*Lib. III. epig. 36.*)

Lassus ut in thermas decima, vel serius hora
Te sequar Agrippae.

Ante has *Thermas* stetit *Apoxyomeni* *signum*, quod *Tiberius*, clamoribus *populi* *repositis* *reponere* *est* *coactus*, quum id, alio *substituto* *signo*, in *cubiculum* *suum* *transtulisset*. *Plinius* (*Lib. XXXIV. cap. 8.*) *Inter* *quas* (*statuas*) *distringentem* *se* *a* *Lysippo* *factum* *ante* *thermas* *dicavit*, *nire* *gratum* *Tiberio* *Principi*. *Qui* *non* *quirit* *temperare* *sibi* *in* *eo*, *quamquam* *imperiosus* *sui*, *inter* *initia* *Principatus*, *transtulit* *in* *cubiculum*, *alio* *ibi* *signo* *substituto*, *eumque* *clamoribus* *populi* *repositis* *reposuit*.

Itaque quod ad *situm* *harum* *Thermarum* *attinet*, *fuere* *in* *Campo*, *aut* *sinibus* *Campi* *utriusque*, *prope* *Pantheon*. *Dion* (*Lib. LIII. prope* *finem*) *Agrippa* *vaporarium* *Laconicum* *fecit*. *Laconicum* *autem* *vocatur* *id* *genus* *balnei*, *quoniam* *hic* *tum* *nudari* *corpora*, *tum* *inungi* *oleo* *praecipue* *videbantur*. Idem (*Lib. LIII.*) *Moriens* *Agrippa* *populo* *hortos*, & *balneum* *a* *se* *denominatum* *legavit*.

In *schedis* *Flamini* *Vacciae* *legitur* *haec* *observatio*. *AEdes*, *inquit*, *quas* *incolo*, *structae* *sunt* *ad* *Thermas* *Agrippae*. *Ibi* *quum* *cellam* *vinariam* *adornarem*, *incidi* *in* *struem*, *canalibus* *bene* *multis*, *qui* *lateritiis* *ex* *tabulis* *confecti* *erant*, *perforatam*. *Hi* *haud* *dubie* *deducendae* *in* *hypocausta* *aquae* *calidae* *usui* *erant*. *Subius* *reperi* *pavimentum*, *olim* *permeandis* *subterraneis* *hujusmodi* *ab* *antiquis* *usurpatum*, *tabellis* *marmoris* *ab* *uroque* *latere* *vestitum*, *subjectumque* *pavimentum* *firmissime* *structum*, *pilis* *bene* *multis* *solum* *erat*. *Inter* *binas* *autem* *pilas* *ignis* *olim* *supponebatur*, *ibidemque* *in* *cineres* & *carbones* *incidimus*. *Vacuum* *item* *grande* *inveni*, *vestitum* *plumbis* *laminis*, *quae* *clavis* *aeneis* *fixae* *erant*, *columnas* *item* *ex* *Granito* *marmore* *mediocris* *alitudinis* *deprebendi*. *Operae* *pretium* *me* *facturum* *arbitror*, *si*, *quae* *ad* *hunc* *Flamini* *Vacciae* *locum* *adnotavit* *Montefauconius*, *non* *omitam*. *Insignia* *de* *Thermis* *Agrippae* *nobis* *hic* *aperit* *Flaminius*, & *Vaporarium*, *sive* *Hypocaustum* *describit*, *quale* *a* *Dione* *atque* *Plinio* *recessetur*, *ut* *jam* *diximus*. *Flaminius* *igitur* *istius* *Vaporarii* *Laconici* *formam* *exprimit*, *quum* *ait*, *pavimentum* *firmissimum* *pilis* *sistentatum* *fuisse*, *ita* *ut* *inter* *pilas* *hujusmodi* *pavimento* & *hypocausto* *calesfaciendo* *ignis* *subiiceretur*: *id* *autem* *Vaporarium*, *perinde* *atque* *Plinius* *marmoribus* *vestitum* *narrat*.

Ad has Thermas suas magis ornandas, Agrippa addiderat *Stagnum*, atque *Euripum*, cum *parva Silva*, inter utrumque media. Posuit autem in hac silva Statuam, *Lyippi manu elaboratam*, & repræsentantem *Leonem cadentem*, ut refert Strabo (*Lib. XIII.*) Ne autem huic horto, thermis, stagnoque deessent undæ salientes, *Ranum Aquæ Virginis* illuc transtulit Agrippa.

Dubitari autem potest; an ad eandem Thermas & Pantheon fuerit *Campus Agrippæ*; an potius ad *Porticum Vipsaniam*, & *Fontem Aquæ Virginis*. *Campum autem Agrippæ*, teste Dione (*Lib. LV.*) *Porticu excepta*, ac *Diribitorium ipse Augustus dedicavit, sive publici juris fecit.* Et hæc quidem Agrippæ sunt Monumenta. Nero autem, quum deliciis loci invitaretur, non raro ibi convivatus est splendide, Tacito id referente, (*Ann. XV. cap. 37. §. 2.*) qui tamen Nero, *Solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, ac Monumenta Agrippæ, hortos quin etiam suos, eodem teste Tacito (Ann. XV. cap. 39.) patefecit.*

T H E R M A E

A N T O N I N I A N A E.

ANTONINIANAE THERMAE sunt in Regione XII. testibus Panvinio & Pancirollo. De his Eutropius ait (*Lib. VIII. sub finem.*) *Opus egregium fecit Lavacri, quae Antoninianae appellantur.* Lampridius scribit; has Antoninum Thermas inchoasse, Severum absolvisse, multumque exornasse, in Alexandro (*cap. 25.*)

Hae Thermae Antoninianae fuere omnium, quae Romae erant nobilissimae, sitae inter montes Coelium & Aventinum. De his loquitur Spartianus, in Severo (*cap. 21.*) *Vixit diu in odio populi Antoninus, quamvis & vestimenta populo dederit, unde Caracalla est dictus, & Thermas magnificentissimas fecerit.* Idem in Caracalla (*cap. 9.*) *Opera Romae reliquit (Caracalla) Thermas noninis sui eximias, quarum cellam solearem Architecti negant posse ulla imitatione, qua facta est, fieri. Nam & ex aere, vel cupro cancelli superpositi esse dicuntur, quibus cameratio tota concedita est, & tantum est spatii, ut id ipsum fieri negent potuisse docti Mechanici. Idem viam novam munivit, quae est sub ejus Thermis (Antoninianis scilicet) qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam invenias.* Hanc ergo Spartianus fuisse testatur inter plateas Romanas pulcherrimam, camque necesse est, uti Forum aliquod, cinctam fuisse columnationibus & porticibus. Aurelius Victor (*de Caesaribus.*) *Per cum (Caracallam) aucta Urbs magno accessu viae novae, & ad lavandum absoluta opera pulchri cultus.* Et Olympiodorus: *Habebant in usum lavantium sellas mille sexcentas, e polito marmore factas.* In his fuerunt etiam duae sellae istae, quae hodie conspiciuntur in Templo Lateranensi, ut vult Nardinus. Sed Borrichius asserit; fuisse haec forsitan sedilia Poppeae parturientis; quia sunt fundo pertuso, instituto obstetricibus laudato. Nardini sententiam nihilominus confirmat Montefauconius; quia Martinellus, jam ante Nardinum, hoc existimaverit, Olympiodorum secutus: has nempe sellas Lateranenses perforatas, nec non aliam similem, in monte Cassino, & si quae id genus sunt, fuisse Thermis deputatas.

Vel in ipsis harum Thermarum ruinis specimen praeteritae magnificentiae comparet. Sunt enim peramplae. Ferunt spatium Thermarum interius septingentorum cubitorum longitudine fuisse. Sub Thermis, in declivi versus viam Appiam, longa series camerarum, seu tabernarum visitur, quas Montefauconius existimat esse latus Viae Novae, a Caracalla munitae: nam situs apprime consentit cum supra adductis Spartiani verbis. De his Thermis Eusebius testatur quoque, tam amplas & spatiosas fuisse eas, ut illic invenirentur cubicula infinita; marmoreis crustis singula ornata, quorum januae & cancelli fuerunt operis aenei, sed deaurati.

Itaque in hac Regione XII. his Thermis nihil par fuit, in operibus Romanae elegantiae, quas sitas fuisse animadvertimus, in latere Aventini, via Ardeatina, & ab Oriente habuisse templum SS. Nerei & Achillei, a Septemtrionibus S. Priscae, prope viam S. Balbinae, e regione S. Sixti.

Fuerunt autem omnium Thermarum Romanarum magnificentissimae, ita ut comparari cum iis nequiverint ne quidem Diocletiani lavacra, utcumque tot millium Christianorum sudore creata; sed marmora illinc sunt ablata, & lacerae omni cultu, minitantisque parietinarum ruinam. Videntur hic tamen muri celsi ex latere coctili, cum fornicibus altissimis, pavimentis tessellatis albi nigrique coloris, vestigiisque canalium, quibus in diversos alveos aqua distribuebatur: conclavia item non unius structurae & ampla; atque in locis quibusdam aqua profunda, quae superfuit ex Ductu Appiae, obruto & foedato.

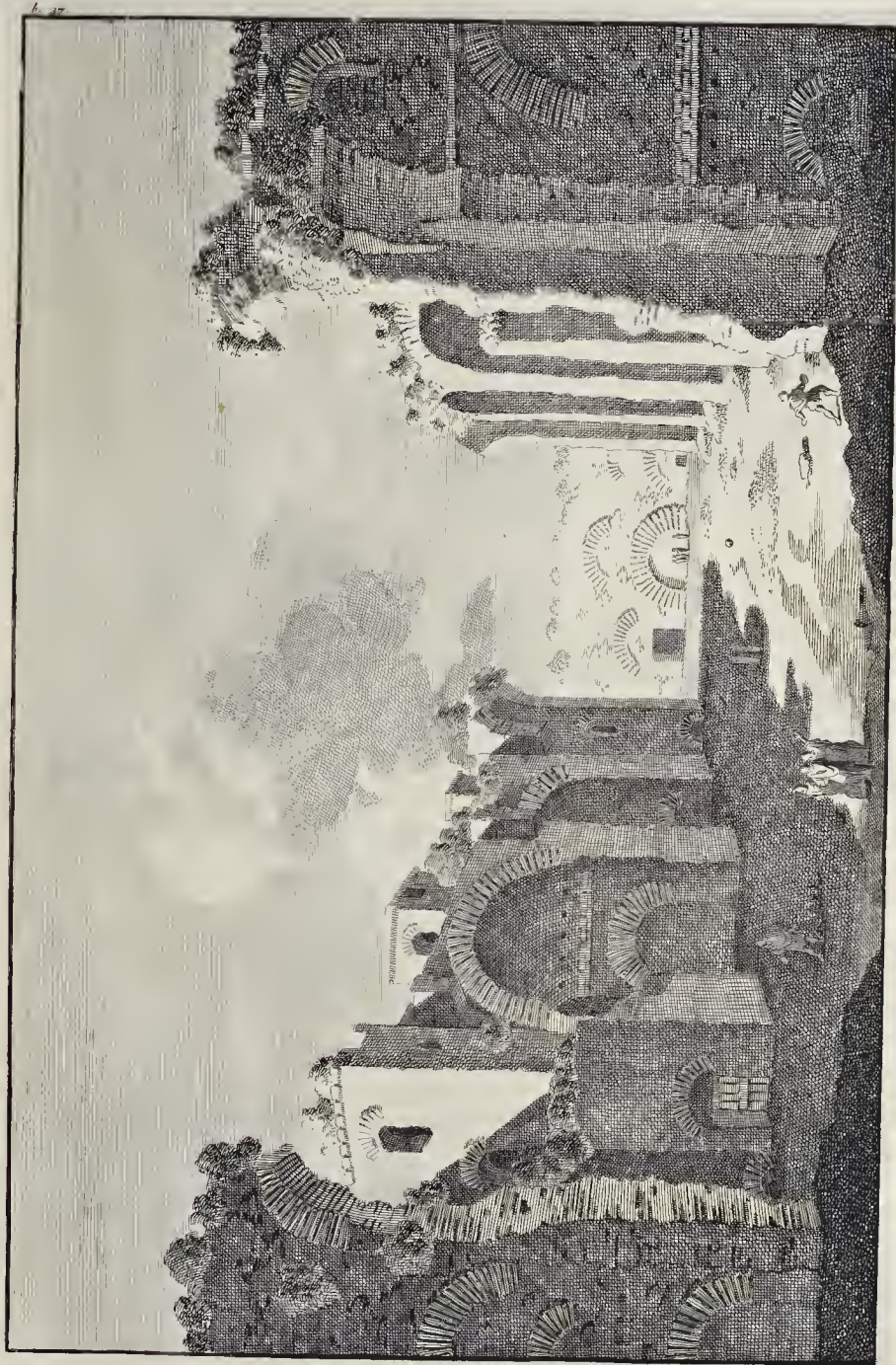
Porticus his Thermis addere instituit Elagabalus, sed eas Alexander Severus perfecit. Lampridius, in Elagabalo (*cap. 17.*) *Ei lavacrum, quod Antoninus Caracalla dedicaverat, & lavando, & populum admittendo, sed porticus deservant, quae postea ob hoc sub dicto Antonino exstructae sunt, & ab Alexandro perfectae.* Idem, in Alexandro (*cap. 25.*) *Antonini Caracallae Thermas additis porticibus perfecit, & ornavit.*

Eusebius & Cassiodorus in Chronicis volunt Antoninum Caracallam fecisse has Anno Imperii quarto, quas, ut diximus, Elagabalus ornatiores reddidit, Alexander perfecit, & ornavit. Serlius autem Architectus, qui ex parietinis superstitiis descripsit earum ichnographiam, asserit, dimensionibus partium & symmetria esse omnium, quae extant, pulcherrimas. Nam & in iis multo major videbatur ambitus, quam quidem reliquiae earum stantes demonstrant.

Quoniam vero praecelsi e laterculo parietes magnam in his locorum amplitudinem includunt, proinde Paulus V. Pontif. Max. Thermas has dedit Patribus Soc. Jesu, Seminarii Romani, qui hunc locum destinarent ludicrae recreationi tironum, horis feriatis.

Septem exhibemus harum Thermarum Icones.

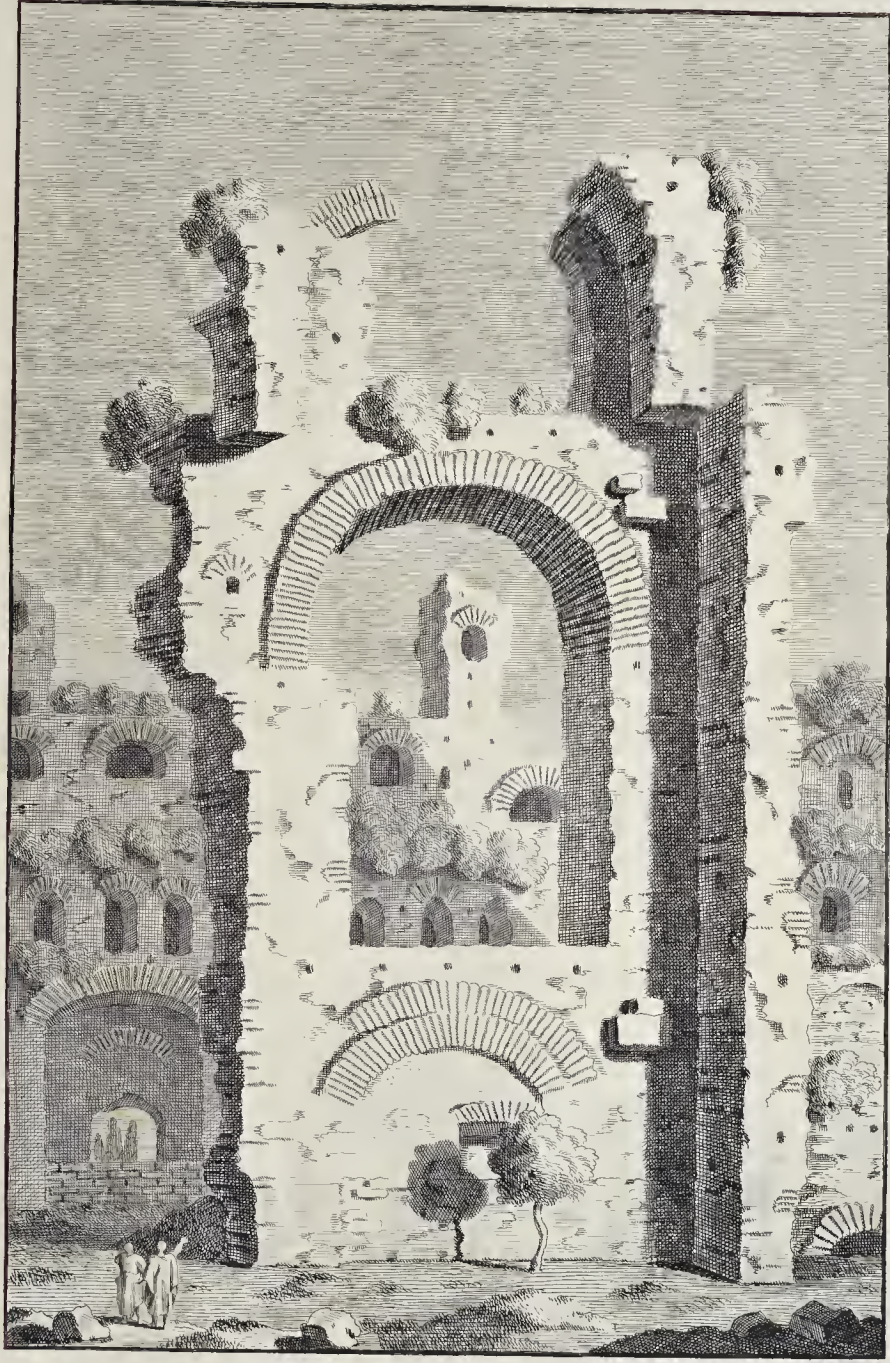

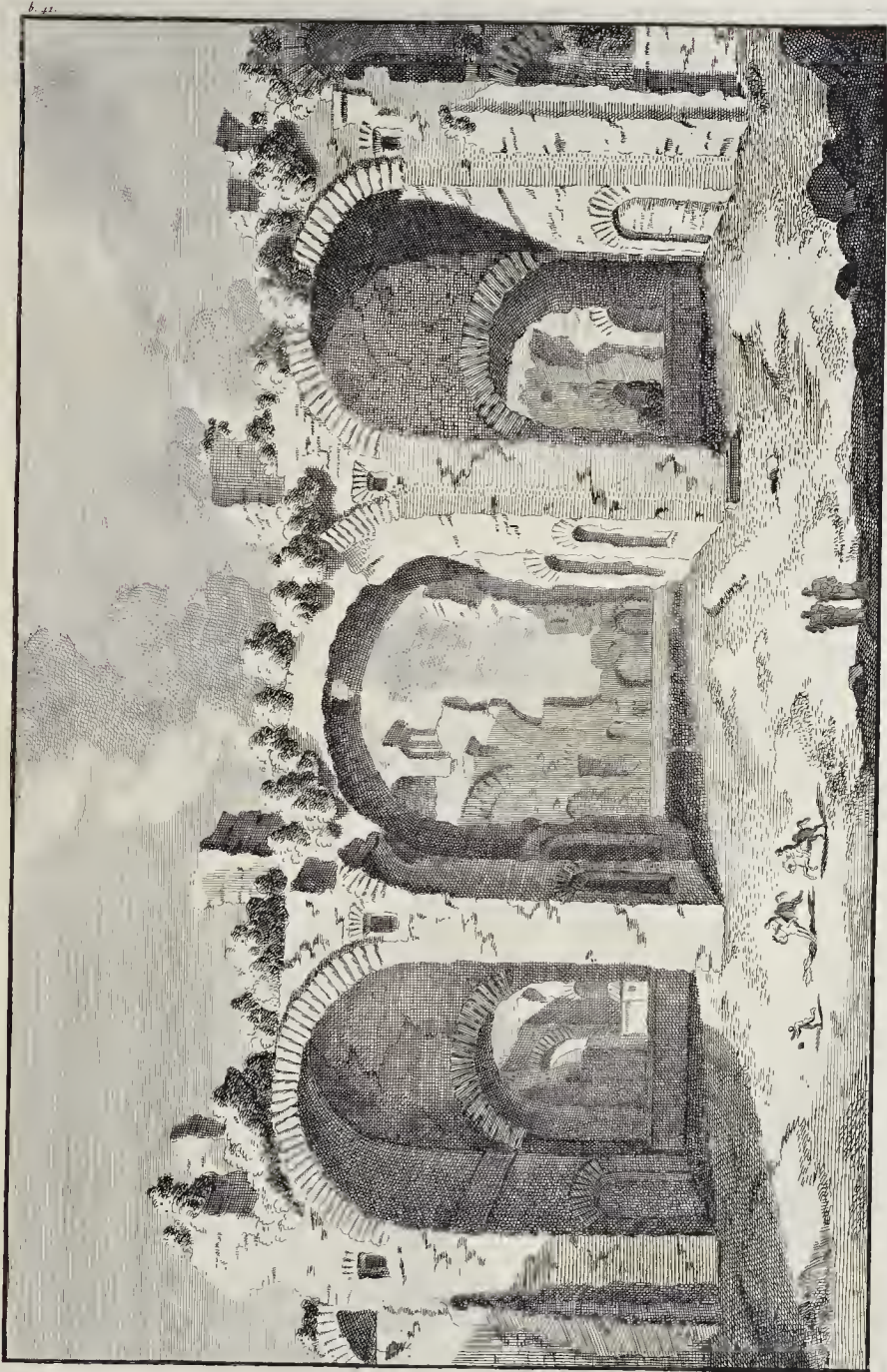

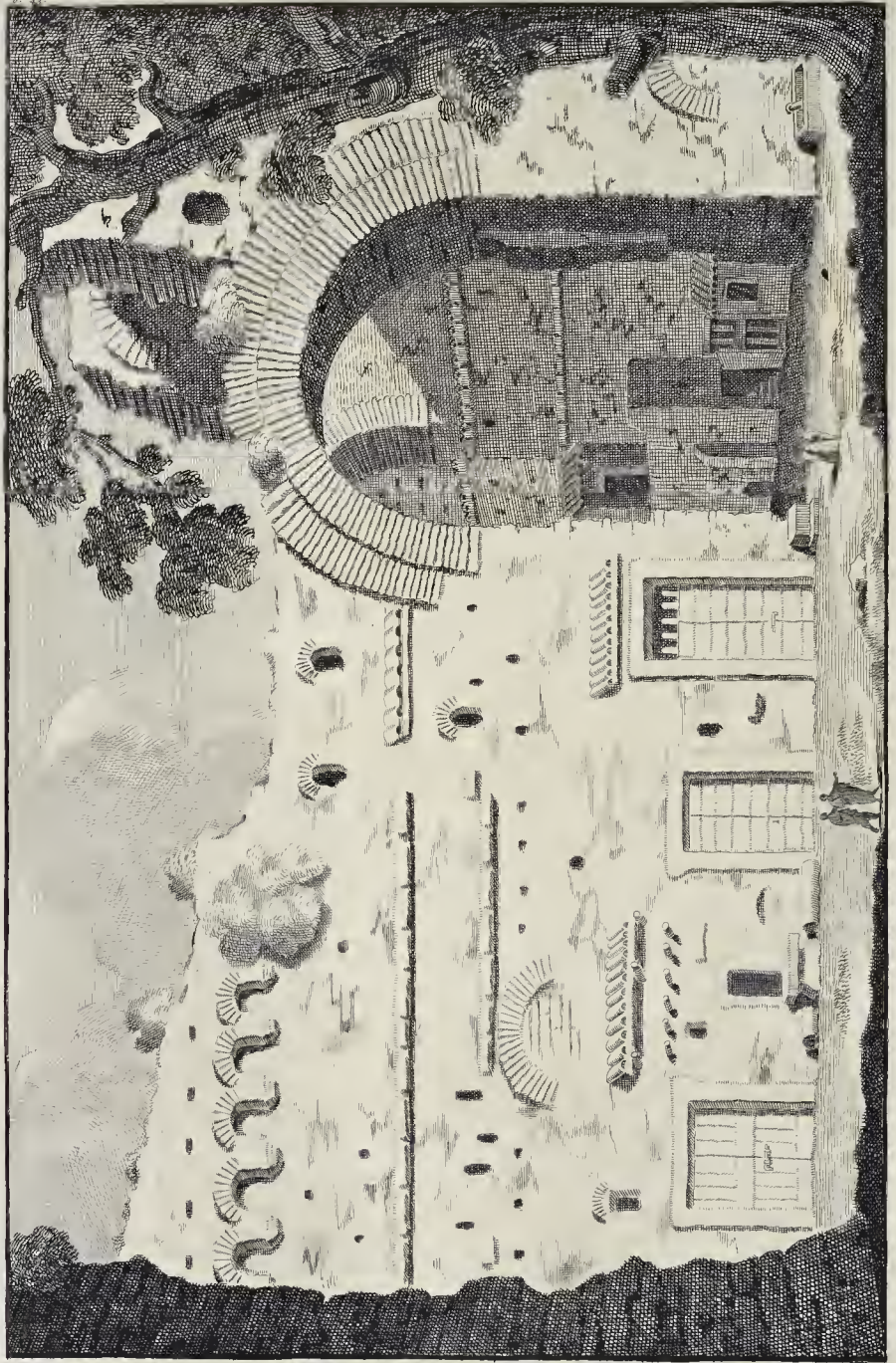

T H E R M A E

N E R O N I S & A L E X A N D R I .

HERMAS NERO, operis eximii, exstruxerat suas in Campo Martio, quarum fornices & arcus altissimi existant, prope S. Eustachium. Martialis (*Lib. VII. epigr. 34.*)

— — *Quid Nerone pejus?
Quid Thermis melius Neronianis?*

Et Statius, laudans Balneum Etrusci (*Lib. I. Carm. 5. v. 61.*)

— — *fas sit componere magnis
Parva, Neronca nec qui modo lotus in unda
Hic iterum sudare neget, &c.*

Eusebius testatur (*in Chronico.*) *Ædificatas has fuisse a Nerone, anno imperii nono, Neronianasque appellatas. Thermae tamen Neronianae, ut voluit Victor, postea dictae sunt Alexandrinae. Calliodorus (in Chronico) Thermae a Nerone aedificatae, quas Neronianas appellavit; cujus odio, mutato vocabulo, nunc Alexandrinae nominantur.* Eusebius tamen, in eodem Chronico refert: *novas ab Alexandro excitatas, anno imperii quinto.* Et Lampridius (*cap. 25.*) *Opera veterum Principum instauravit, ipse nova multa instituit. In his thermas nominis sui, juxta eas, quae Neronianae fuerunt, aqua inducenda, quae Alexandrina nunc dicitur. Nemus Thermis suis de privatis aedibus suis, quas emerat, divitis aedificiis, fecit.* Fuit igitur Alexander instaurator Veterum operum, qui Neronis Thermas restituit, atque ornavit; novaeque praeterea aedificavit ipse. Et fortasse non parum audacter quis dixerit, quum Neronianis Thermis Alexandrinae fuerint proximae, utraque fortasse *Alexandrias* fuisse dictas; eo quod in novos Principes prona semper est adulatio. Huc facit, quod Alexander Thermis Neronianis addidit lucos & silvas: qui etiam non his tantummodo, sed & aliis thermis lumina praebuit, ut per noctem usui quoque essent. Lampridius (*cap. 24.*) *Artium vestigial pulcherrimum instituit: ex coque jussit thermas, & quas ipse fundaverat, & superiores, populi usibus exhiberi: silvas etiam in thermis publicis deputavit. Addidit & oleum luminibus thermarum, cum antea non ante auroram paterent, & ante Solis occasum clauderentur.* Ante Alexandrum tamen & ipse Nero legitur, thermis oleum praebuisse. Suetonius (*Neron. cap. 12.*) *Nero, dedicatis thermis, atque gymnasio, Senutui quoque & Equiti oleum praebuit. Caesar autem Tacitus, Vopisco teste (in ejus vita, cap. 10.) denuo thermas omnes ante lucernam claudi jussit, ne quid per noctem seditionis oriretur.*

Magnificentiam & luxum Thermarum Neronis & Alexandri testantur statuae quamplurimae, illie repertae, cum columnis & operibus anaglyphis, qualia multa hic sunt inventa, in eruendis fundamentis Palatii Justinianorum, quod superstructum est parti euidam harum thermarum. Etenim hoc Palatium tam abundanter repletum est monumentis splendoris antiqui, repertis in his locis, ut in nullo alio reperiantur plura. Igitur minime falso Seneca legitur, reprehendisse luxum temporum suorum, in balneis, in Epistola LXXXVI: *ejus verba jam descripsimus supra, in explicatione Thermarum Dioecletiani.*

Alexander fertur quoque addidisse omnibus Urbis Regionibus, quae forte non habebant, balnea nova. Lampridius (*cap. 29.*) *Nam & hodie multa dicuntur Alexandri.* Quam vero frequenter Veteres usi sint balneis, Commodi probat exemplum, qui legitur septies de die lavisse, & in balneis facpius comedisse, prout idem scripsit Lampridius.

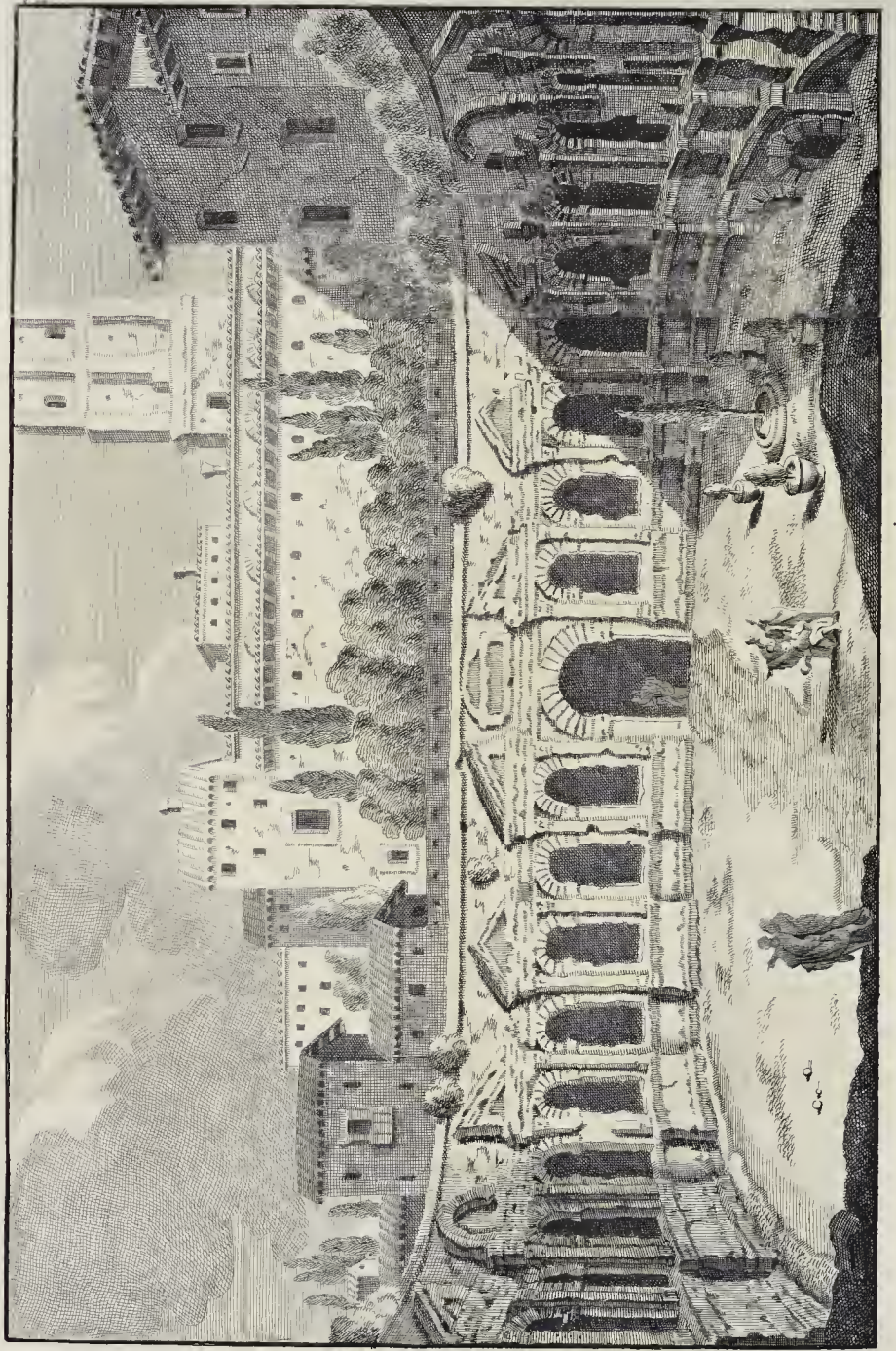
Latissime autem patuerunt haec Thermae Neronis & Alexandri, teste Marliano, nimirum a Sancto Eustachio, ad domum Gregorii Narniensis, in cujus cella vinaria vidisse se Marlianus testatur, uti & in domibus adjacentibus Thermis Neronis versus Septemtriones, pavimenta antiqua, & fistulas plumbeas, puteumque, quem exsiccare nulla ratione poterant. Et existimavit Marlianus, hunc esse

ductum Aquae, quam *Alexandrinam* vocat Lampridius. Palatium autem Gregorii Narniensis situm fuit prope Arcem Navonam, proxime Ecclesiam S. Jacobi in Thermis, quae nunc dicitur S. Salvatoris. Apparent quoque harum Thermarum vestigia, prope Templum S. Ludovici, gentis Gallicae, in aedibus Mediceis ad circum Alexandri ejusdem, in cujus vicinia fuerunt Thermae Neronis & Alexandri. Occupabant igitur hae Thermae quidquid erat spatii, inter Pantheon & plateam Navonam, quo in loco nunc visuntur Palatia Justinianorum, Magnique Ducis Hetruriae, pars item Templi S. Ludovici, & Ecclesiae S. Salvatoris.

B A L N E A

P A V L L I

ALNEA isthaec creduntur fuisse in Clivo Quirinali, ubi monasterium nunc est, quod Romanis corrupte dicitur *Bagnana Poli*, quasi dicas, *Balnea Paulli*. Juvenalis (*Sat. VII. v. 211.*)

— — aut horas noverit omnes
 Tanquam unguis, digitosque suos, ut forte rogatus
 Dum petit aut ibermas, aut Pauli Balnea, dicat
 Nutricem Anchisae.

Notant tamen Docti, in quibusdam MSS. Codicibus hic legi *Pboebi*. Judicent haec alii. Fabricius vero testatur, se hoc in loco vidisse in lapide projecto formam *strigilis* & *ampullae* exculptam. *Strigilis* usus erat ad fricandum, purgandumque; *ampullis* utebantur ad abluendas aquae infusione sordes. Hoc autem tempore *strigilum* loco utuntur balneatores Itali *chirothecis*, ex serico factis, ad abstergendum sudorem.

Quis vero sit ille *Paullus*, controversitur. Quidam existimant, esse *AEmilium Paullum*, qui Basilicam in Foro exstruxit. Alii vero eum *Paullum* esse suspicantur, qui Romae *Porticum* construxerat, de quo Dion loquitur (*Lib. XLIX. prope finem.*) *Porticum, quae Paulli dicitur, AEmilius Lepidus Paullus propriis impensis perfecit, & in Consulatu suo dedicavit.* Qui autem viderit aedificium arcuatum curvatis in hemicyclum, & lateritiis pilis; porro erectum parietibus continuatis, de balnearum conditore nihil certi statuet. Nobiscum certe censet Franciscus Gualdus, Ariminensis, Eques S. Stephani, qui vicinam domum celebri ornavit museo, studiosus rei antiquariae.

Creduntur vero *Balnea Paulli* fuisse, ubi *Palatium* aedificatum est a nobili familia Romana, *Comitum*. Est enim is ferme mos Nobilium Romanorum, ut sibi exstruendorum Palatiorum loca legant, in ruderibus antiquis aedificiorum collapsorum, vel dirutorum.

Monasterium *S. Catharinae Senensis* nunc est situm in una parte horum balnearum. Partem inferiorem invasit *Palatium*, olim *Comitum*, nunc *Grillovum*, ut vult Nardinus. In aedibus vero *Rubertorum* sub monasterio, teste eodem, conspicitur etiam nunc *Porticus subterranea*, cum columnis e latere coelo, in theatri speciem incurva, quo in loco arbitrantur Antiquarii fuisse *partem Balnearum*. Donatus tamen hunc *hemicyclum* aliud quoddam fuisse aedificium autumat. Nardinus autem hucusque non pervenisse censet *Balnea Paulli*, quae parva forte fuerunt: aut veluti in re dubia, aedificium hoc additum fuisse credit *Paulli balneis* ad usus alios, quam lavandi; qualia multa thermis addi solebant.

Supra Forum Trajani, in clivo Montis Quirinalis primo occurrit *Turris miliarum*. *Milites Trajani*, quorum illic olim fuit statio, loco huic dedere nomen. Extant ibidem, aliquanto tamen inferius, fornices concameratione triplici, & crypto-porticus, in forma hemicycli, reddentes a fronte theatralem caveam.

In descensu Clivi, qui ad Viminalem ducit, a dextra, ut scribit Marlianus, ante annos aliquot fuit Sacellum, variorum piscium, concharumque marinarum pictura nobili ornatum. Et haec indicia ostendere putat, locum hunc Neptuno fuisse sacrum.

F O N S

ANTIQUVS, IN FORO ROMANO.

LABRUM FONTIS hujus, excisum ex uno lapide marmoris Graniti, repertum fuit, ut aliqui tradunt, quum terra egereretur, e fundamentis aedis *S. Lucae & Martinae*, in Foro Romano, quae olim *Martis* fuit *Templum*, prout nos docet distichon antiquum, quondam inscriptum portae Ecclesiae veteris.

*Martyrii gestans virgo Martina coronam,
Ejecto hinc Martis numine, templa tenet.*

Quidam referunt, quum *Marforii statua* ex eo, ubi inventa fuit, loco transferretur in Capitolium, tunc quoque repertum fuisse Labrum hoc ingens. Nardinus ergo putat, hanc imaginem Marforii stetitisse, in angulo Fori Magni, contra carcerem, in prospectu Lacus Servilii, atque inservisse usibus Labri hujus; quia fieri non potuerit, ut haec, ceu Rheni Fluminis statua, subjacuerit pedibus Equi Domitiani. Hanc autem statuam Marforii constat, diu jacuisse neglectam humi, in platea vulgo dicta *salita di Marforio*, post Capitolium.

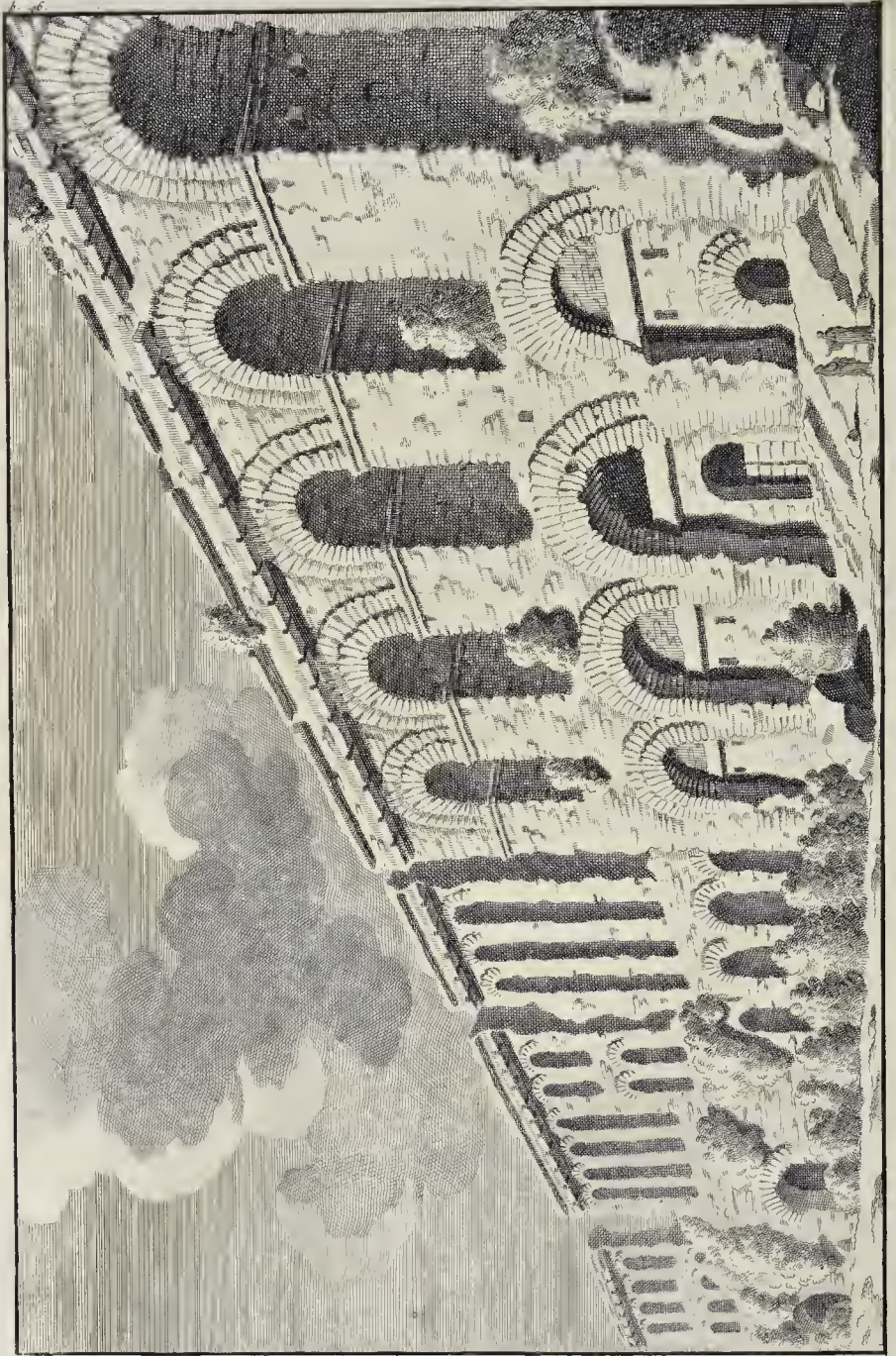
Hoc Labro usi sunt Romani, in restaurando Fonte, qui visitur in Foro Romano, prope rudera Templi Jovis Statoris, ad armentorum & pecorum commodum, & sitim restinguendam, quorum hic frequens est transitus, & mercatus ingens. Patet hoc legentibus Titulum sequentem.

SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS.
PVBLICO. NEGOTIANTIVM.
BOARIORVM. VSVI. FORIQVE.
COMMODITATI.
cId. cI. xciiL
FABRITIO. BVCCAPADVLIO. I. G.
CAMILLO. PLANCA. CORONATO. CONS.
PROSPERO. IACOBATIO. DE. FACHESCHIS.
LAURENTIO. ALTERIO. PRIORE.

A Q V A
C L A V D I A

Rimis Urbis Conditae temporibus, per annos cccxli. omnis alius usus aquarum fuit incognitus, auctore Frontino, praeterquam quas vel Tiberis, vel putei, vel fontes suggerebant, uti & Rivus Aquae Mercurii, Lacus Iuturnae, Fons Pici & Fauni, alii- que minores. Postea vero, crescente luxuria & opibus, subterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam aquarum copiam invexere, non modo ut Fontibus abundaret civitas; sed etiam ut Balneis & Navalibus Ludis copia aquarum ingens suppeteret. Maxime vero insuebant hae Aquae prope Portam Naeviam, Viminalem, Latinam & Janiculensem.

Horum operum moliumque magnitudinem ostendit Dionysius Halicarnassicus (*Lib. III. cap. 91.*) *Mibi sane, ait, magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani imperii, aquaeductus, viae stratae, cloacae.* Et haec illa tria sunt, quae mirantur Strabo (*Lib. V. in descript. Urbis Romae*) & Cassiodorus. Hujus verba sunt (*Lib. VII. Var. Epist. 6.*) *In formis autem Romanis utrumque praecipuum est, ut fabrica sit mirabilis, & aquarum salubritas singularis: Quod enim illuc sumina quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alveos, soliditates saxorum; quando tantus impetus fluminis tot seculis firmiter potuit sustineri.*

Fiebant vero Aquaeductus ratione non una. Interdum enim Arcus molium maximarum surgebant ad altitudinem cxlv. palmorum Romanorum, ab imo fundi solo. Interdum per cuniculos subterraneos longe infra terram ducebantur; prout situs & soli ratio exigebat.

Magnam certe Aquarum vim inventam fuisse moenibus Romanis docet Plinius (*Lib. XXXVI. sub fin. cap. 15.*) *Quod si quis, inquit, diligentius aestimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, curiis, hortis, suburbanis villis, spatioque adventantis arcus exstructos, montes per fossos, convalles aequatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum.*

Testatur Frontinus (*de Aquaeduct.*) Aquaeductus prope Urbem, a sexto, nempe, miliario, plures Aquas singulos sustinuisse. Horum autem fuisse quatuordecim indicat Procopius (*Belli Goth. Lib. I. cap. 16.*) *Romae, inquit, aquaeductus decem & quatuor numero sunt, cocto ex lapide per praefatos homines aedificati, ea latitudine ac simul profunditate, ut equester vir aliquis cum equo per eos superne evadere liberius queat.* Hos autem Belisarius, ne Gothi per eos Urbem invaderent, aedificiis complexus munivit, ac sepit.

Ex his omnibus tres duntaxat Romae superflites cernuntur Aquaeductus.

I. *Aquae Virginis*, quam instauravit Pius IV. Pont. Max.

II. *Aquae Felcis*, a Sixto V. Romam perductae.

III. *Aquae Sabatinae*, sive *Alfentinae*, restauratae per Paulum V.

Claudiam Aquam (de qua hic loquimur) C. Caligula, inchoatis binis ductibus, a Claudio perfectis, perduxit Romam per millia passuum xlvi, opere subterraneo & arcuato, una cum Aniene novo. Auctor Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 15. sub finem*) *A lapide quadragesimo (xxxviii. juxta Frontinum) ad eam excelsum, ut in omnes Urbis montes levarentur, influxere Curtius, atque Caeruleus fontes. Erogata in id opus festertium ter millies (hoc est, 18750000 florenorum) Suetonius (Claud. cap. 20.) Opera magna potius, quam necessaria quammulta perfecit, sed vel praecipua aquaeductum a Capo inchoatum.* Et postea (*cod. cap.*) *Claudius aquae gelidos atque uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio, & alteri Albulino nomen est, simulque rivum Anienis, novo & lapideo opere, in Urbem perduxit, divisique in plurimos & ornatissimos lacus.* Ductus Anienis efficiebat passuum lviii. millia dcc. opere altissimo, qua arcuatim attoliebatur.

Cajus Caesar enim, quum cognosceret, non sufficere vii. ductus aquarum civium usibus, & voluptatibus publicis, secundo imperii sui anno extruxit duos alios Aquaeductus. Hoc autem opus, ut vidimus, magnificentissime absolvit, perfecit, dedicavitque Claudius. Huic vero *Claudiae Aquae* nomen fuit datum, quae ex fontibus Caeruleo & Curtio ducebatur, quae bonitate proxima erat *Martiae*. Di-

ctus hic *Anio novus*, ad *Veteris* discrimen, quem M. Curius & L. Papirius Censor Censores in Urbem deducendum curarunt, teste Plinio (*Lib. III. cap. 5. & 12.*) Frontinus (*Lib. I. sub initium*) Post annos XL. quam Appia perducta est, anno ab Urbe condita CCCCLXXXIX. M. Curius Dentatus, qui Censuram cum L. Papirio gessit, Anienis, qui nunc dicitur Vetus, aquam perducendam in Urbem ex manubiis de Pyrrho captis curavit. Hi duo rivi Anienis ex ejusdem nominis flumine in Urbem sunt corrivati: vetus tamen humilior, quia propior Urbi. At Claudia, quae secundum obtinebat locum altitudinis, post Anienem, arcibus finitus post hortos Pallantinos (hi autem erant ad S. Eusebium, in colle Exquilino) fistulis cum Aniene novo distribuebatur per Urbem hinc inde. Id vero antequam fieret, partem Aquae suae transferebat in montem Coelium, ad Portam, quae nunc vocatur *Major*.

De hoc Aquaeductu intelligenda sunt haec Suetonii verba (*cap. 21.*) *Caligula*, inquit, *inchoavit Aquaeductum in regione Tiburti, & amphitheatrum juxta Septa: quorum alterum a successore ejus Claudio peractum, omissum alterum est.* Hic Aquaeductus, ut primum intra Urbem pervenit, Portae obijciebatur Naeviae; ut autem liber ad eam esset aditus, in eodem ductu altera e marmore exstructa est Porta.

Ex dictis discimus, triplici nomine notam fuisse *Aquam Claudiam*. Dicebatur quippe *Albudiva*, *Curtia*, & *Caerulea*. His demum accessit quartum *Herculana*, quum *Herculeanus rivus*, supra Anienem novum conceptus, & natura purissimus, amissa splendoris sui gratia in Urbe jungeretur Aquae Martiae & Coelium irrigaret Montem.

Concipiebatur autem *Aqua Claudia* Sublacensi via ad miliarium XXXVIII. diverticulo sinistrorsum intra passus CCC. aquarum suarum maximam copiam hauriens, ex quatuor fontibus amplissimis & speciosis, Caeruleo, Curtio, Albulino & rivo Herculaneo. Frontinus porro, a Plinio dissentiens, initium Aquaeductus numerat a lapide XXXVIII. Plinius vero a lapide XL. Hi auctores ita fontem conciliandi, ut dicamus, alterum distantiam intelligere ab eo fonte, qui ab Urbe distaret ulterius, alterum ab eo loco, ubi ambo jungebantur.

Fuit autem Fons Aquae Augustae supplementum Aquae Martiae, quam Augustus perduxit, quoties siccitates ingruerent, a quo etiam haec Aqua fuit denominata. Ejus autem Fons nascebatur ultra Fontem Aquae Martiae, & antequam ad eam accederet, habebat passus DCC. Quia tamen Aqua Martia sufficere sibi videbatur, fons Aquae Augustae derivatus est in Aquam Claudiam. Et nihilominus Aqua Martia praefidiaria Augustae habebatur, Claudiam Aquam adjuvante Augusta.

In eodem Aquaeductu, juxta Nosocomium Lateranense, quo in loco ego hunc Aquaeductum delineavi, haec legebatur Inscriptio sequens, prout id ipsum R. D. Raphaël Fabrettus (*in sua Dissert. I. de Aquis & Aquaeduct.*) etiam ostendit ex veteri MS. instructissimae Bibliothecae D. Marcelli Severolii.

IMP. CAES. DIVI. M. ANTONINI
 PII. GERM. SARM. FILIVS. DIVI. COMMODI
 FRATER. DIVI. ANTONINI. PII. NEP. DIVI
 HADRIANI. PRONEP. DIVI. TRAIANI
 PARTHICI. ABNEP. DIVI. NERVAE. ADNEPOS
 L. SEPTIMIUS. SEVERVS. PIVS
 PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIAB. PARTHIC
 MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. VIII. IMP. XI
 COS. II. P. P. PRO. COS. ET

IMP. CAES. L. SEPTIMI. SEVERI. PII
 PERTINACIS. AVG. ARABIC. ADIAB
 PARTH. MAX. FIL. DIVI. M. ANTONINI
 PII. GERM. SARM. NEP. DIVI. ANTONINI
 PII. PRONEP. DIVI. HADRIANI. ABNEP. DIVI
 TRAIANI. PARTHIC. ET. DIVI. NERVAE. ADNEP
 M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS
 FELIX. AVG. TRIB. POTEST. III. PRO. COS
 ARCVS. COELIMONTANOS. PLVRIFARIAM
 VETVSTATE. CONLAPSOS. ET. CONRVPTOS
 A. SOLO. SVA. PECVNIA. RESTITVERVNT

Aquaeductus Claudiae habebat longitudinem passuum XLV. millium. Ex eo rivo subterraneo passuum XXXV. millium, opere supra terram pass. X. millium. Haec Aqua in Commentariis habebat non plus quinaris II. millibus DCCCLVI. Ad caput Frontinus invenit quinaris III. mille DCVII. Ex his extra Urbem dabantur nomine Caesaris CCXVII. Privatis CCCCLXXXIX. Intra Urbem haec Aquae cum Aniene Novo jungebantur: & utriusque quinariae dividebantur per Regiones Urbis XIII. in Castella XXI.

A Q V A

A N T O N I N I A N A .

AQVA ANTONINIANA, brachium Aquae Claudiae, appellatur ab Imperatore Bafiano Caracalla, qui sibi *Antoninorum* nomen affumpferat. Legitur quippe hic Imperator cum patre suo Septimio Severo restaurasse Aquaeductus Neronis, sicuti jam a nobis in Descriptione Aquae Claudiae est ostensum; quoniam Nero hos Aquaeductus perduxerat juxta montem Aventinum, quos Caracalla forte continuaverat usque ad *Thevmas suas, quas, Spartiano teste (in Caracalla cap. 9.) exstruxerat omnium*

pulcherrimas.

Prope Portam, ex Tiburtino lapide constructam, quam in iconc adjuncta expressimus, legitur NONIANA, litteris lateritiis & majusculis, cujus vocis priores litterae perierunt: aliqui exinde colligunt Aquae hujus denominationem.

Ibidem legitur quoque sequens Inscriptio, litteris vetustate corrofis, supra dictam Portam, cui superstructus postea fuit Aquaeductus hicce, prope AEdem D. Mariae in Dominica, in Monte Coelio.

P. CORNELIVS. P. F. DOLABELLA

C. IVNIVS. C. F. SILANVS. FLAMEN. MARTIAL CoS

EX. S. C

FACIENDVM. CYRAVERVNT. IDEMQVE. PROBAVERVNT

Hi duo Consules fuerunt, An. U. C. DCCCLXIII. qui fuit annus post Christ. Nat. XIII. Hinc liquet, multo hanc Portam esse vetustiore ipsa Aquaeductu, cui conjuncta fuit postea. Apud Scriptores Veteres nulla hujus Portae fit mentio, cui nimirum usui ac fini fuerat excitata, quamque aedificandam curaverant, & probaverant ex Senatusconsulto Consules, in adducta Inscriptioe nominati. Non a vero prorsus alienum est, aedificium hoc quondam fuisse ex Urbanis Portis unam.

A Q V A
N E R O N I S.

ERO exstructis arcibus voluit, ut deduceretur Aqua Claudia in Palatium. *Iti directi*, dicit Frontinus (*Lib. I.*) *per Coelium montem, juxta templum D. Claudii terminantur.* Et: *Nero Imperator Claudiam opere arcuato assumpsit, exceptam usque ad templum D. Claudii perduxit, ut inde distribueretur.* Castella erant ibi, per quae partim ad laevam versus Aventinum, partim ad dextram versus Palatinum aqua distribebatur. Hi vero Arcus Neroniani magna ex parte hodie adhuc supersunt, Montem Coelium interfecantes longo tractu. Incipiunt enim Aquae, Claudiae nomine, intra Urbem a Porta Maggiore, secundum hortos Card. Frederici Cornelii per dorsum Coelii, & procurunt ad Basilicam Lateranensem, & in aedem S. Stephani, cognomine *Rotundam*, quae dicitur fuisse templum Claudii. *Modum*, aquae, quem acceperunt, ait Frontinus (*dicto loco*) *aut circa ipsum montem Coelium, aut in Palatium, Aventinumque, & in transiberinam regionem dimitunt.* Neronianos autem Arcus Severus, & Caracalla Filius reficiendos curarunt, prout ex vetere lapide observavit Marlianus, reperto ad Portam Naeviam, cujus Inscriptionem jam in Aquae Claudiae enarratione retulimus, ex qua quoque discimus *Coelimonianos* fuisse appellatos; quum jam ante Aquaeductus omnes Vespasianus ac Titus reddita aqua restituisent. De Claudia Aqua in Aventinum perducta scribit Cassiodorus (*Lib. VII. Variar. Form. 6.*) *Claudiam per tantam fastigii molem sic ad Aventini caput esse perductam, ut cum ibi ex alto lapsu ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi iniam vallem irrigare videatur, &c. Aegyptius Nilus certis temporibus crescens per campos jacentes superducto diluvio aëre sereno turbulentus exaestuât: sed quanto pulchrius est, Claudiam Romanam per tot siccis montium summities lavacris ac donibus liquores purissimos fistularum uberibus emisisse; & ita aequaliter fluere, ut nunquam se possit desiderata subducere.*

Alii paulo aliter haece interpretantur, dicentes: Aquaeductus, qui a Porta Maggiore ad sinistram per Coelium Montem extenduntur, Neronianos fuisse, partemque Aquae Claudiae detulisse. Hae autem in re Frontinum auctorem sequuntur. Verba ejus sunt: *Finuntur Arcus eorum (Claudia & Anienis) post hortos Pallantianos, unde in usum Urbis fistulis deducuntur, partem tamen sui Claudia prius in Arcus, vocantur Neroniani, ad speciem (speciem in alio MS.) Veterem, transferri: iti directi per Coelium Montem, juxta Templum Divi Claudii terminantur.* Ex his autem Frontini verbis colligunt: falsam esse divisionem Aquae Claudiae, quasi unus ductus e Coelio in Capitolium, alter in Aventinum tenderet. Verum hi subdivisionem pro prima & summa divisione obrudere nobis conantur contra Frontinum; partis, nempe, illius, quae transferebatur per Arcus Neronianos, praetermissa altera, quae, ut Frontinus supra loquitur, *post hortos Pallantianos in usum Urbis fistulis deducebatur.*

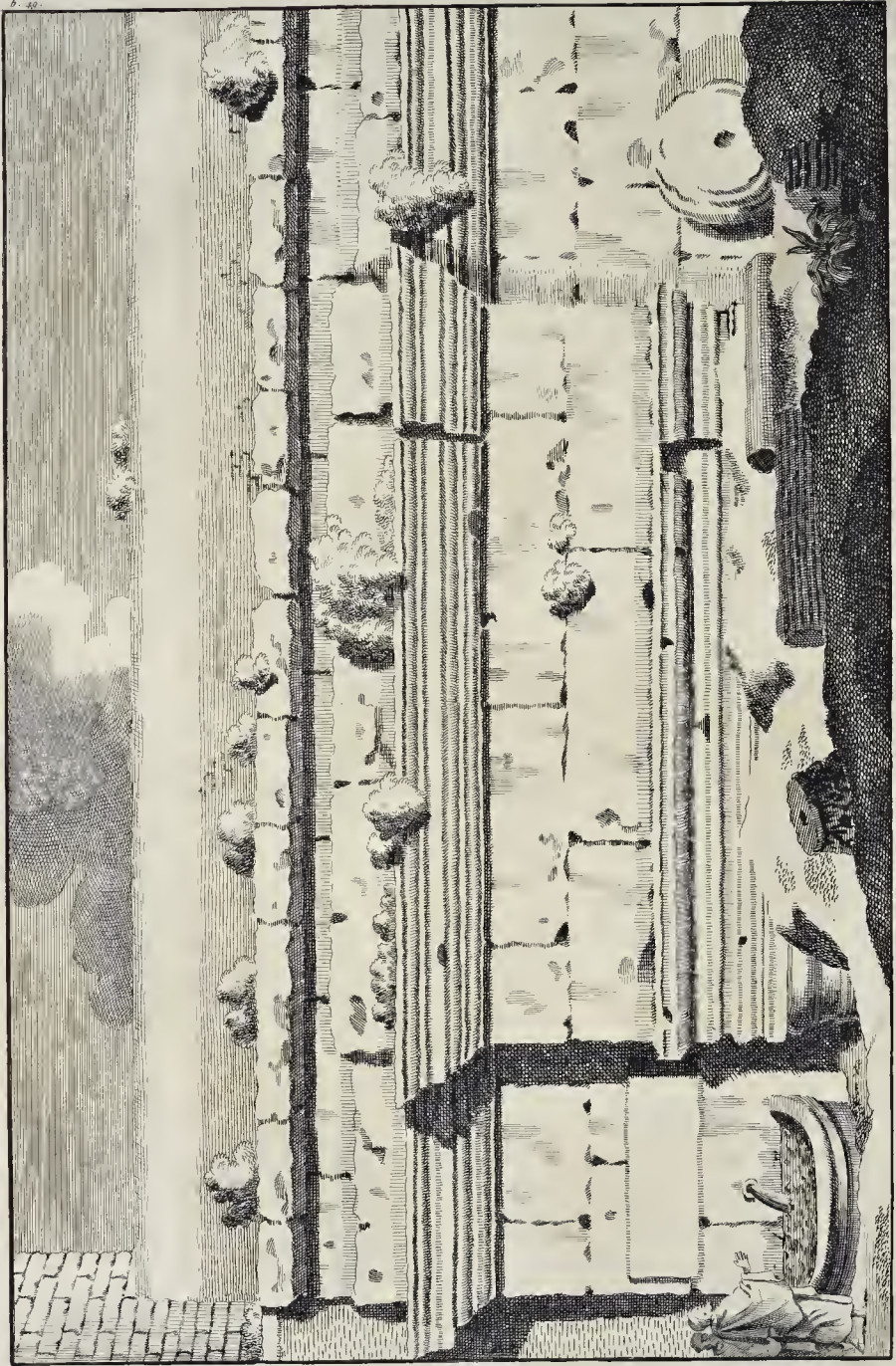
Est hoc prae caeteris admiratione dignum, quod accidit circa Montes Coelium & Aventinum. Hi quidem colles utebantur Martia & Julia. Sed postquam Nero Imperator Aquam Claudiam eo transtulit, exceptamque opere arcuato usque ad Templum D. Claudii perduxit, priores aquae non ampliatæ, sed omiffæ sunt. Castella enim nulla adjecit Nero, sed usus est iisdem, quorum veterem appellationem retinuit, sed mutata aqua, quemadmodum hae de re Frontinus loquitur.

Reliquiae horum Aquaeductuum Neronianorum supersunt hodieque, & pergunt ad AEdem SS. Johannis & Pauli, ab AEdem S. Stephani.

A Q V A
V I R G O.

Agrippa in Urbem legitur perduxisse *Aquam Virginem*, ab octavi lapidis diverticulo n. millia passuum via Praenestina, prope Rivum Herculaneum; hunc quippe fugiens hujus Aquae cursus, *Virginis* ei nomen acquisivit, teste Plinio, qui de eadem Aqua haec scribit: (*Lib. XXXVI. cap. 15. sub finem*) *Agrippa, in aedilitate sua, adjecta Virgine Aqua, caeteris corrivatis, atque emendatis, lacus fecit dcc. praeterea salientes cv. castella cxxx. complura etiam cultu magnifica. Operibus bis signa ccc. aerea, aut marmorea imposuit. Columnas ex marmore cccc. eaque omnia annuo spatio.* Dion item (*Lib. LIV.*) *Aquam, quae Virgo vocabatur, propriis sumptibus Agrippa adduxit, Augustanque nominavit.* De hac eadem Aqua Frontinus ait (*Lib. I.*) *Idem Agrippa, quum jam tertium Cos. fuisset, C. Sentio & Sp. Lucretio Cos. post annum tertium decimum, quam Juliam deduxerat, Virginem, in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit. Virgo appellata est: quod quaerentibus aquam militibus puella Virguncula venas quasdam monstravit, quas secuti, qui foderunt, ingentem aquae modum invenerunt. Aedificula soni apposta hanc virginem pictura ostendit. Concipiebatur Virgo via Collatina, ad miliarium viii. palustribus locis, signino circumjecto, continendarum scaturiginum causa. Adjuvabatur ex compluribus aliis acquisitionibus. Veniebat per longitudinem pass. xi. millium cv. Ex eo rivo subterraneo pass. xi. millium dccclxv. Supra terram pass. mcccxl. Ex eo, substructione rivorum locis compluribus pass. dxl. Opere arcuato pass. mcccvcv. Hujus Aquae adscriptus erat modus quinariarum dcclii. Mensura ad caput inveniri non poterat: quoniam ex pluribus, ut diximus, acquisitionibus constabat. Propterea Frontinus ipsam egit ad miliarium septimum; ubi invenit quinarium duo milia div. amplius, quam in Commentariis, quinaris dcclii. Exibant extra Urbem quinae cc. reliquae n. mille ccciv. dividebantur per regiones vii, viii, xiv. In castella xviii. Ex quibus nomine Caesaris quinae dxlix. Privatis cccxxxviii. Usibus publicis mcccxcvii. Ex eo muneribus duobus quinae xxvi. Lacubus xxv. quinae lxi. Operibus publicis xvi. quinae mcccxxx. Antiquus vero Aquaeductus maximam partem vetustate & injuria temporum collapsus est: & Aqua, quae nunc perfertur in Urbem, concipitur prope Pontem Salarium, ex fonte, seu lacu, qui est in monte vulgo *de Zoie* nominato; & puto, hunc posse colligi ex quibusdam acquisitionibus, ex quibus Frontinus vult, hanc aquam fuisse auctam. In Anonymo ix. seculi a V. Cl. Mabillonio in *Analectis* edito, memoratur Forma Aquae Virginis prope Obeliscum S. Laurentii in Lucina, seu Aquaeductus cum arcibus, qui jam fracti erant, ut ibidem dicitur, quod sententiae Nardini favet, aquam Virginem has in partes derivantis. Aqua autem Virgo, ut est apud Cassiodorum (*Form. 6. Lib. VII. Variar.*) *Ideo sic appellata creditur, quod nullis sordibus polluitur. Nam quum aliae pluviarum nimicitate terrena commixtione violentur, haec aërem perpetuo serenum purissime labens unda mentitur.* Etiam nunc haec Aqua Virgo habetur omnium optima, saluberima & purissima.*

Ager autem Lucullanus, ubi prius colligebatur, non est alius a Tusciana. Sed Luculli nomen accepit, quod is Villam splendidissimam in eo construxisset. Nunc vero *Frascatum* vocant. Hujus vero Aquaeductus, subterraneo rivo perveniens in Campum Martium, attollitur sub colle Hortulorum. In aedibus Abbatis Scarlati invenitur Inscriptio, Lapidis Tiburtino incisa, nomen praefrens Imperatoris Claudii.

TI. CLAUDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
 PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIG. IIII
 ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATO. PER. C. CAESAREM
 A. FVNDAMENTIS. NOVVS. FECIT. AC. RESTITVIT

Non procul ab hoc loco leguntur versus sequentes in marmore quodam.

HVIVS. NYMPHA. LOCI. SACRI. CVSTODIA. FONTIS
DORMIO. DVM. BLANDAE. SENTIO. MVRMVR. AQVAE
PARCE. MEVM. QVISQVIS. TANGIS. CAVA. MARMORA. SOMNVN
RVMPERE. SIVE. BIBAS. SIVE. LAVERE. TACE

Hujus Arcus docet Ovidius partem Campi Martii transiisse (I. *Fast.* §. 463.)

*Te quoque lux eadem Turni soror aede recepit,
Hic, ubi Virginea Campus obitur aqua.*

Ex his quoque carminibus liquet, Juturnam juxta ejusdem nominis lacum, in quo submersa illi cognomen dedit, habitasse. Hujus lacus aqua est inter salubres, Auctore Varrone (in voce *Nympha Juturna*) *Nympha*, inquit, *Juturna*, quae juraret: itaque multi aegroti propter id nomen hinc aquam petere solent. Id autem hodie fieri videmus e puteo, qui est in AEdē D. *Mariae*, cognomine in *Via*, non longe a *Fonte Trivii*.

Nicolaus V. *Aquam Virginem*, multo jam ante dilapsam, Urbi reddidit, nomenque ejus in *Trivium* mutavit. Docet hoc frontū praeposita Inscriptio.

NICOLAVS. V. PONT. MAX.
POST. ILLVSTRATAM. INSIGNIBVS. MONVMENTIS. VRBEM.
DVCTVM. AQVAE. VIRGINIS. VETVSTATE. COLLAPSVN.
SVA. IMPENSA. IN. SPLENDIDIOREM. CVLTVN. RESTITV.
ORNARIQVE. MANDAVIT.
ANNO. DOMINI. NOSTRI. IESV. CHRISTI. MCCCCLIII.
PONTIFICATVS. SVI. VII.

Sixtus IV. eam quoque restauravit, & amissam rursus Pius IV. recuperavit, ac restituit. Ciacconius (*de gestis Pii. IV.*) *Aquam Saloniam, olim Virgineam appellatam, in Urbem reduxit.*

Nunc fluit per Campum Martium, super arcuatū opus, ex lapide quadrato, deducta primum ex Agro Tusculano, ut ostendimus, per Agrippam; perque viam Collatinam, ut Frontinus scribit, incidit in Praenestinam, ut vult Plinius (*Lib. XXXI. cap. 3. med.*) Est vero hoc in primis observandum, *Capitula Arcuum Veteris Aquaeductus Virginis supra terram eminere duntaxat, prout hoc conspicitur in icone illorum nostra.*

Solebant vero, qui in arte Gymnastica exercebantur in Campo, ablucere sudorem & pulverem hac Aqua, si Ovidio credimus (*Lib. III. Fast.*)

*Nunc ubi persusa est oleo labente juvenis,
Defessos artus Virgine tingit aqua.*

Stattius autem eundem usum tribuit Aquae Anienis (*Silv. I. Bala. Hetr. §. 25.*)

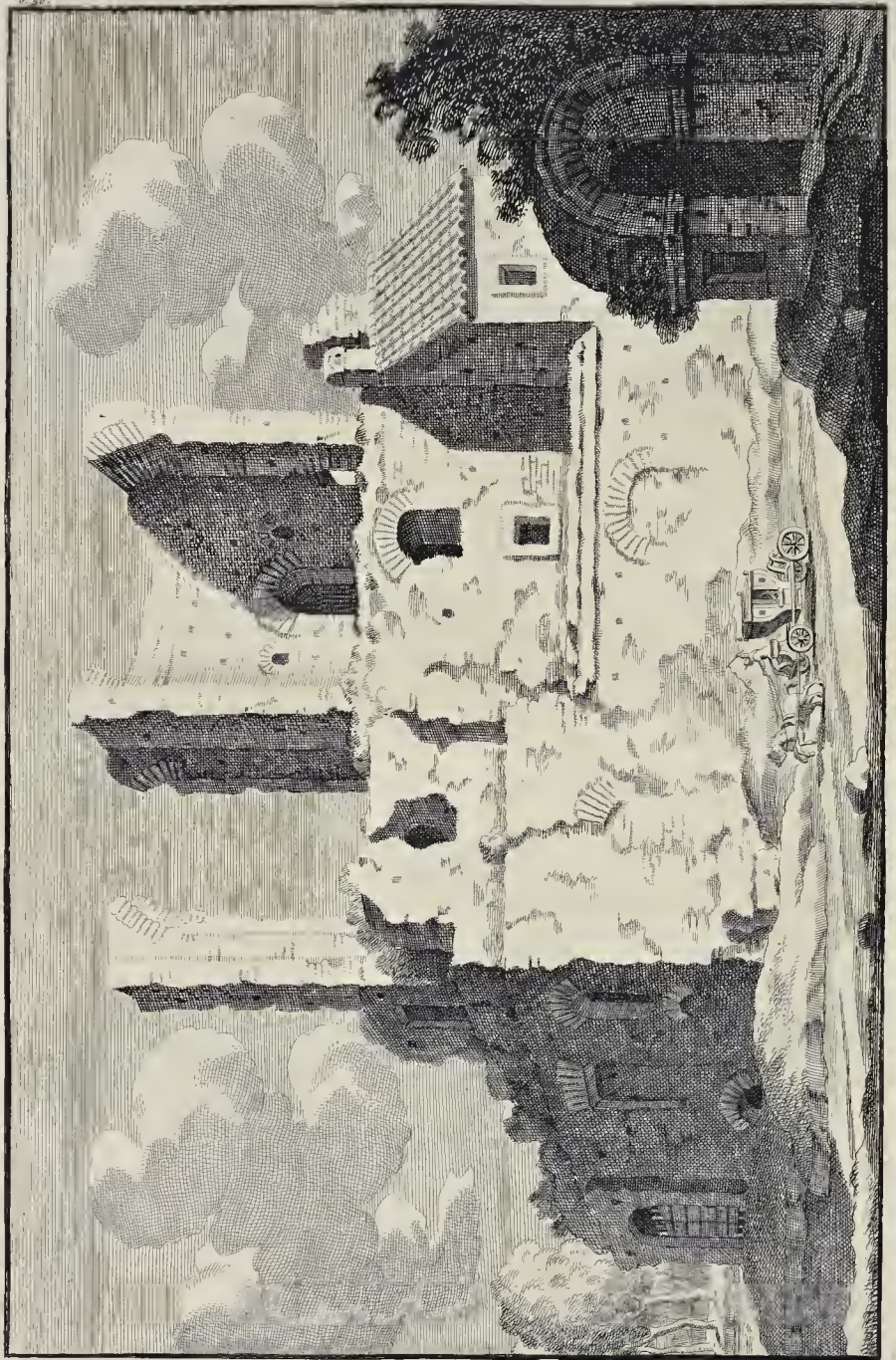
*Quas praeceps Anien, atque exceptura natatus
Virgo jurat.*

Plinius vero hoc eam ornat elogio (*Lib. XXXI. cap. 3. medio*) *Quantum, inquit, Virgo tacta, tantum praestat Martia haustu.* Significat, hanc bibentibus salubrem, illam vero natantibus & lavantibus esse commodiorem. Fuit autem Aqua Virginis frigidior caeteris, ut Ovidius indicat (*III. de Arte v. 385.*) Hoc quoque legitur Aquaeductui Inscriptum extra Portam, vulgo dictam *del Popolo*, ad eum Fontem, quo villa Julia Aquis Virgineis irrigatur, ex Decreto Julii PP. III.

AQVAM. HANC. QVOD. VIRGO. EST.
NE. TEMERANTO.
SITIMQVE. FISTVLIS. NON. FLVMINE.
POCVLIS. NON. OSCVLO. AVT. VOLIS.
EXTINGVNTO.

CASTELLVM

AQVAE MARCIAE, seu TROPAEA MARI.

AQVAE MARCIAE CASTELLVM offert sese inter *S. Bibianae*, & *S. Eusebii* Templam; via, quae recta a *S. Mariae Majoris* Ecclesia ad *S. Crucis* in Hierosolymis ducit. Sunt autem huic superstruati duo Arcus e lateribus: & fuerunt in his bina *Tropaea marmorca*, haud multis abhinc annis inde in Capitolium auerta, & translata. Ligorius autem in Paradoxo iudicat, aedificium illud fuisse *Castellum Aquarum*. Et certe Donatus censet, *Tropaea Marii* nullo modo illie fuisse, sed pro certo affirmat, fuisse istam molem *Castellum Aquae*. Siquidem, ut ex *Frontino* constat, (*Lib. I.*) *Aqua* tam *Claudia*, quam *Marcia*, effundebatur post hortos *Pallantianos*, qui fuerunt in *Exquilis*.

Plerique tamen ejus sunt sententiae, *Tropaea*, quae hoc in loco steterunt, posita fuisse *Mario*, devictis *Cimbris*, tum quod jam olim, vicum, qui illic est, *Cimbrium* nominarint, teste *Petrarcha*; tum quod Arcus isti triumphales, tam simplici ornatu, perquam egregie *Marianis* respondeant temporibus. *Suetonius* (*Caes. cap. 11.*) *Caesar*, inquit, *tropaea C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris, atque Teutonibus, olim a Sylla disiecta, restituit*. Obijciunt: *Tropaea Marii* de *Cimbris* jam olim in Capitolio fuisse creata; sed hoc non esse verum, docet *Plutarchus*, qui sola illa de *Jugurtha* *Tropaea* a *Boccho* Rege *Numidarum* in Capitolio posita, refert.

Castellum autem *Aquae Marciae* hic fuisse, non est dubium. Transierunt per hoc *Castellum* tres *Aquae*, *Julia*, *Tepula* & *Marcia*, uti vulgo creditur, quae rursus illinc derivabantur per Urbem, ut liquet manifeste ex quinque foraminibus, etiam hodie illic conspiciendis: usque adeo hujus *Aquae* divisio in plura, & praecipue *Tria Capita*, in hujus *Castelli* ruderibus est non dubia.

Castellum in *Aquaeductibus* quid sit, optime docet *Ulpianus* (*l. 1. §. 39. hoc inter dictum ff. de aqua cotid. & aestiva.*) *Castellum*, inquit, est receptaculum, quod *Aquam publicam suscipit*. Usus *Castellorum* hic erat. Quum Ductus *Aquarum* ad divortia viarum, vel regionum essent perducti, *Castella* in *Fornarum* summitate extruebantur, ex quibus *Aqua* distribuebatur a *Castellario* per digitos, uncias & modulos, aedificiis privatorum, & operibus, muneribusque publicis. *Castellarius* igitur vocatur *Custos Castellum Aquarum*. Ostendit id sequens *Inscriptio*.

D . M
CLEMETI. CAESAR
VM. N. SERVO. CASTE
LLARIO. AQVAE. CL
AVDIAE. FECIT. CLAV
DIA. SABBATHIS. ET. SI
BI. ET. SVIS

Tropaea Romae pluribus in locis erant. *Valerius* autem *Maximus* duo *Marii* fuisse *Tropaea* scribit (*Lib. II. cap. 2. exempl. 3.*) *Tropaeum* porro dicebatur *Saxum*; aut *Arbor*, ramis decisis; aut *Arcus*, aut *Columna*, cum quadam in *Victoris* laudem *Inscriptio*. *Suetonius* (*Calig. cap. 45.*) *Truncatis arboribus, & in modum Tropaeorum adornatis*. *Plutarchus* conqueritur; *imprudenter simul, & aspere nimis egisse primos ex Graecis, qui Tropaea, aut marmore incisa, aut aere sculpta facientes, odium simul &*

bellum a conservata victi ignominia, perpetuum reddidissent. Figebantur tropaea locis eminentibus. Sallustius, de Pompejo (in Fragmentis incertis) Devictis Hispanis Tropaea in Pyrenaeis jugis constituit.

Tropaei autem significatio, juxta Varronem, haec est. Hostium fuga Graece dicitur Τροπῆ; a τρέπω verito, quod ibidem loci erigebantur, ubi hostes primum terga vertere coeperant. Hinc spolia capta fixa stipitibus appellantur Tropaea vel corrupte Trophaea; utroque enim modo scriptum reperitur.

Caeterum Tropaea, quorum modo mentionem fecimus, quaeque conjiciuntur, Mario fuisse posita, non sunt illius, sed Trajano, propter victorias a Dacis reportatas, erecta. Et haec quidem D. Bellorii certa est sententia, argumentis ex ratione artis statuariae desumptis, quae plane responderet temporibus Caesaris hujus. Et sane in Columna Imperatoris hujus conspiciuntur non alterius formae clypei, galeae, loricae, gladii, aliaque instrumenta militaria, atque quibus Trajanus cernitur usus fuisse in Bello Dacico. Et nec ipse a vero profus alienum existimaverim, Aquae Marciae Castellum hocce a Trajano fuisse auctum & ornatum, qui & isthaec ornamenta poni, atque fieri in eo jussit, Frontino teste. Montefauconius tamen in his dissentit a D. Bellorio, cujus haec sunt observationes. Eodem itinere visum Castellum Aquae Marciae semirutum, a cujus fronte Tropaea Marii olim sita, ut ex ipsis Tropaeis, quae ibidem erecta proximis seculis erant, atque ex remotissima traditione discimus. Qua de re haud leves exortae controversiae, & ad hos poene dies productae. At rem probe tenentibus nihil loci controversiis, ac quaestionibus. Tropaea istuc fuisse, nemo inficias eat. Ea autem ipsa fuisse, quae C. Mario de Cimbris & Teutonibus erecta sunt, haud minus certum; nam a multis jam seculis locus Cimbrum vocatur. Rem aperte testatur Anonymus XIII. seculi. Sic ille habet. In Exquilino monte fuit templum Marii, quod nunc vocatur Cimbrum, eo quod vicini Cimbro. Licet enim, pergit Montefauconius, imperite Templum Marii istuc constituat, quia fortasse, ut nugax erat, Castrum Aquae Marciae pro templo habuit, nihil minoris est momenti, ad Tropaea Cimbrica ibidem reponenda: quod item Petrarca confirmat, longe melioris notae scriptor. Hinc est, quod, a multis retro seculis, Ecclesia S. Eusebii proxime sita ad Cimbrum vocetur, a Tropaeis nempe Cimbricis.

FINIS TOMI SECUNDI.

I N D E X

E F F I G I E R V M,

Ut Operi inferantur e regione Titulorum a Bibliopego.

Effigies secundi Tomi omnes Notam habent Lit. *b*

T O M V S II.

Num.		Pag.	Num.		Pag.
1 ad 3.	<i>Arcus Titi. III. Tab.</i>	- - 1	24.	<i>Columna Milliaria.</i>	- - - 37
4.	<i>Septimii Severi.</i>	- - 3	25.	<i>Duilia.</i>	- - - 39
5.	<i>Horatii Coclitis.</i>	- - 5	26.	<i>Incognita.</i>	- - - 41
6.	<i>Septimii Severi in Foro Boario.</i>	7	27.	<i>Pacis.</i>	- - - 43
7.	<i>Gallieni.</i>	- - 9	28.	<i>Antonini.</i>	- - - 45
8 & 9.	<i>Constantini. II. Tab.</i>	- - 11	29 & 30.	<i>Tbermae Titi. II. Tab.</i>	- - - 47
10.	<i>Obeliscus S. Mabuti.</i>	- - 13	31.	<i>Philippi.</i>	- - - 49
11.	<i>Barberinus.</i>	- - 15	32 ad 34.	<i>Diocletiani. III. Tab.</i>	51
12.	<i>Ludovisfanus.</i>	- - 17	35.	<i>Agrippae.</i>	- - - 53
13.	<i>Mediceus.</i>	- - 19	36 ad 42.	<i>Antoniniana. VII. Tab.</i>	55
14.	<i>Mattbeius.</i>	- - 21	43.	<i>Neronis & Alexandri.</i>	57
15.	<i>S. Mariae Majoris.</i>	23	44.	<i>Balnea Pauli.</i>	- - - 59
16.	<i>Populi.</i>	- - 25	45.	<i>Fons Antiquus in Foro Romano.</i>	61
17.	<i>S. Mariae supra Minervam.</i>	27	46.	<i>Aqua Claudia.</i>	- - - 63
18.	<i>Vaticanus.</i>	- - 29	47.	<i>Antoniniana.</i>	- - - 65
19 & 20.	<i>Pamphilus. II. Tab.</i>	31	48.	<i>Neronis.</i>	- - - 67
21.	<i>S. Ioannis Lateranensis.</i>	33	49.	<i>Virgo.</i>	- - - 69
22 & 23.	<i>Forum Nervae. II. Tab.</i>	- - 35	50.	<i>Castellum Aquae Marciae.</i>	- 71

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON
FROM 1630 TO 1800

BY
JOHN B. HENNING

—

1800

RELIQVIAE
ANTIQVAE
VRBIS ROMAE,

Quarum singulas

INNOCENTIO XI. ALEXANDRO VIII. & INNOCENTIO XII.
P. P. M. M.

diligentissime perscrutatus est, ad vivum delineavit,
dimensus est, descripsit, atque in aes incidit

BONAVENTURA AB OVERBEKE.

OPVS POSTVMVM

MICHAEL AB OVERBEKE

suis sumptibus edi curavit.

TOMVS III.

AMSTELÆDAMI

excudit IOANNES CRELLIVS. Anno c^lo l^occc viii.

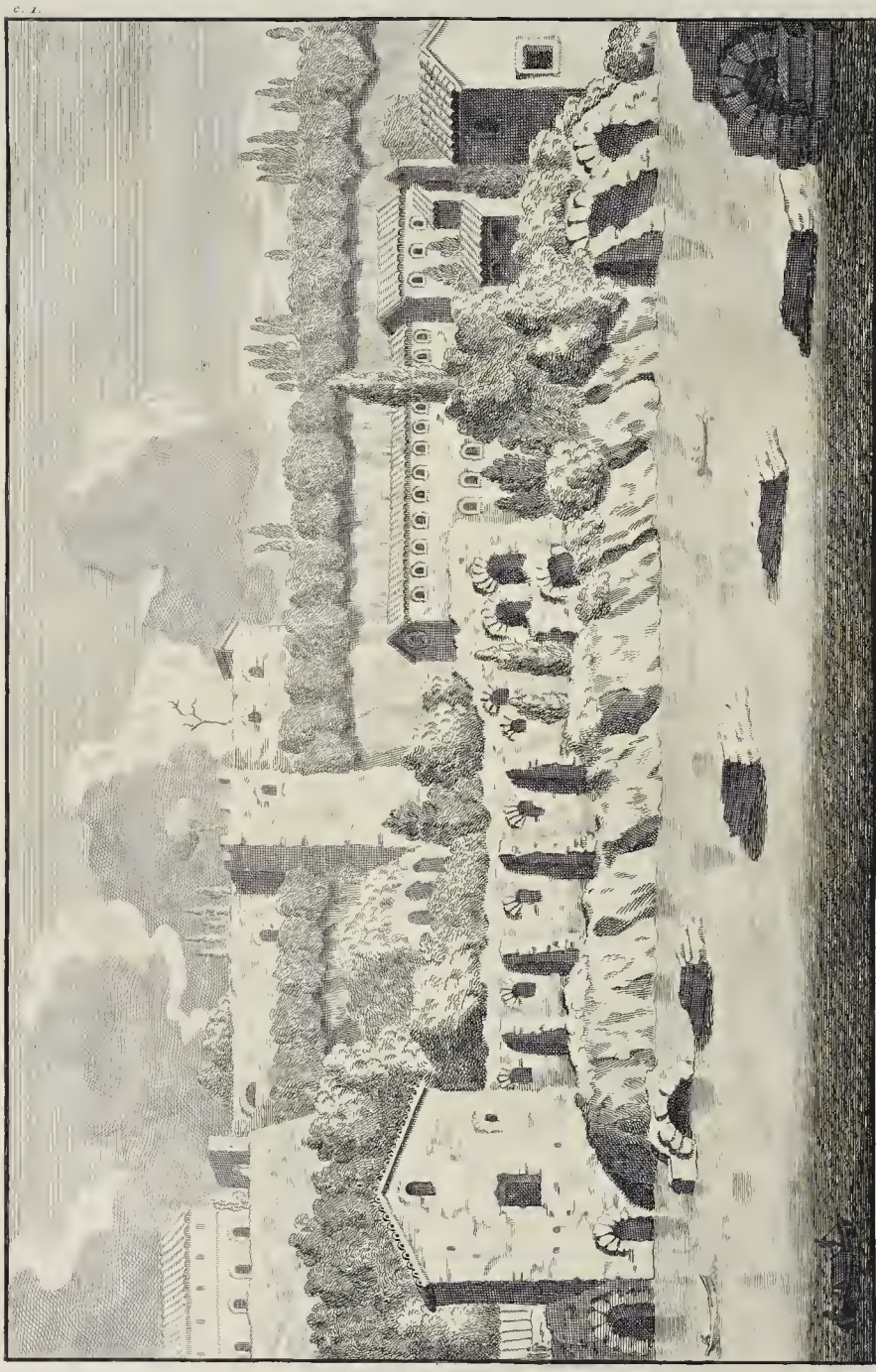
CVM PRIVILEGIO.

ВВЕДЕНИЕ
К ПЕРВОМУ ТОМУ
ИСТОРИИ
РОССИИ

P O N S

HORATII, SVBLICIVS, HERCVLIS, SACER,

A E M I L I I L E P I D I

DE *Ponte Sacro* ac *Sublicio* Epicadus, Syllae libertus, apud Macrobiū (*Lib. I. cap. 11.*) scribit: Herculem primum fuisse Pontis hujus structorem; Et *Sacrum* postea fuisse denominatum, Dionysius refert (*Lib. III. cap. 58.*) Extruxerat illum Hercules ad tempus, quum victor, interfecto Geryone, per Italiam armenta duceret. Fuit autem parte ea, qua Ancus Martius postea extruxit *Pontem Sublicium*, perpetuo mansurum, quamvis totus esset ligneus. Nam contignatione ita erat conjunctus, sine clavo ferreo, & sine fulturis, ut belli tempore trabes eximerentur, & rursus reponerentur.

Pontem Sublicium hunc *Lapidem* postea fecisse narrant AEmilium Lepidum Praetorem, nomenque exinde habuisse *Pontis AEmilii, Lepidive*. Antoninus Imp. (*in Itiner.*) *Post iterum*, inquit, *unus effectus per Pontem Lepidi, qui nunc abusive Lapidem dicitur*. Tiberius *Pontem* hunc, Tiberinis fluctibus fractum, restituit. Tacitus vero commemorat (*Hist. I. cap. 86. n. 3.*) Othone imperante, inundatione subita, ruptum rursus fuisse. Et Julius Capitolinus (*in Anton. Pio cap. 8.*) auctor est; ab Antonino Pio iterum fuisse restructum.

Hic ille Pons est, de quo Livius (*Lib. II. cap. 10.*) refert, quod in illo Horatius Cocles, civis Romanus, & vir fortissimus, tamdiu unus sustinuerit impetum Hetruscorum irrupentium, donec Romani Pontem rupissent post illum; quo peracto, armatus praecipitem se dejecit in Tiberim, evasitque incolomis, & ad suos pervenit. Retulit autem a Senatu Populoque Romano hoc praemium, ut publice illi erigeretur statua in Comitio; dederuntque illi tantum agri, quantum uno die circumaraverat. Sacer hic Pons habitus est ab eo tempore, quo ab Horatio tam fortiter fuerat defensus. Plinius (*Lib. XXXIV. cap. 4.*) Et quia clavis confixus aegre solvi poterat, idcirco postea nullo ferro eum transigi licuit: neque enim tum rursus solvebantur ejus contignationes, ut antea. Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 15. in init.*) *Romae sine ferreo clavo Pontem Sublicium religiose fieri, postquam Horatio Cochite descendente aegre revulsus est*.

Hunc Pontem, ut diximus, ad Janiculum montem ducentem, in adversam Tiberis ripam, Ancus Martius Rex fecit. Dionysius (*Lib. III. cap. 58.*) *Sublicium Pontem mere ligneum, cui compingendo usus est, quidquam ferri aerisque addere, ille imposuisse Tiberi dicitur, quique superest & sacer habetur ab omnibus. Quod si qua pars ejus sarcienda est, id Pontifices curant, non sine solenni sacrificio*. Hujus enim Pontis cura Pontificibus demandata erat. Varro (*Lib. IV.*) *Pontifices, ut Q. Scavola Pont. Max. dicebat, a posse & facere. Pontifices ego a Ponte arbitror: nam ab his Sublicius est factus primum, & restitutus saepe, cum ideo sacra & us & cis Tiberim non mediocri ritu fiant*. Si Ovidio, ut infra dicitur, credimus, qui *roborem* vocat, ipso quoque Augusti aevo fuit *ligneus*. Postea tamen, incertum quando, constructus est ex solido marmore, unde & aliquando *Pons Marmoratus* dictus legitur. Antoninus autem marmoreum fecisse fertur, vel potius instaurasse. Volunt enim ex Livio constare, AEmilium Lepidum ex marmore primum construxisse eum. Hoc autem intelligendum esse censet Nardinus, vel de AEmilio Lepido, qui Pontifex Maximus fuit & Triumvir cum Augusto; vel de alio AEmilio Lepido, qui sub Augusto Censor fuit cum Munatio Planco. Res haec tanto incertior est, quod nomen *Sublicii Pontis*, numquam amiserit, ne quidem quum jam factus esset marmoreus totus, teste Marliano. Sed & M. AEmilius Scaurus refecisse hunc Pontem dicitur, Olao Borrichio notante.

Inter Romanae autem Urbis Pontes, hic est omnium primus, & antiquissimus; at hodie omnino nullus. Fundamenta ejus etiam nunc apparent, in alveo fluminis, parum supra Naxalia, ex faxis ingentibus & marmoreis. Et causa nulla est, cur non credamus, haec eadem esse Pontis hujus vestigia,

quamvis omnes non consentiant de loco situs illius. Id certum est, stetit cum ad Aventini radices. Ostendit hoc Appianus, dicens: *Aventinum ascenderit Gracchus, mox inde fugiens per Pontem ligneum, ad alteram fluminis partem evectus est.*

Dicitur vero *Sublicius*, quia *ilex* species est *quercus*, ex qua primum factus erat, & solebat refici. Alii dictum volunt a *Sublicibus* lignis; quia *Lingua Volca* trabes magnae, directae ad perpendicularum, *Sublices* dicuntur. Et ideo Caesar, in Pontis supra Rhenum constructione, dicit (IV. *de Bello Gall. cap. 4.*) *se vigna posuisse non Sublice modo directa, sed prona.*

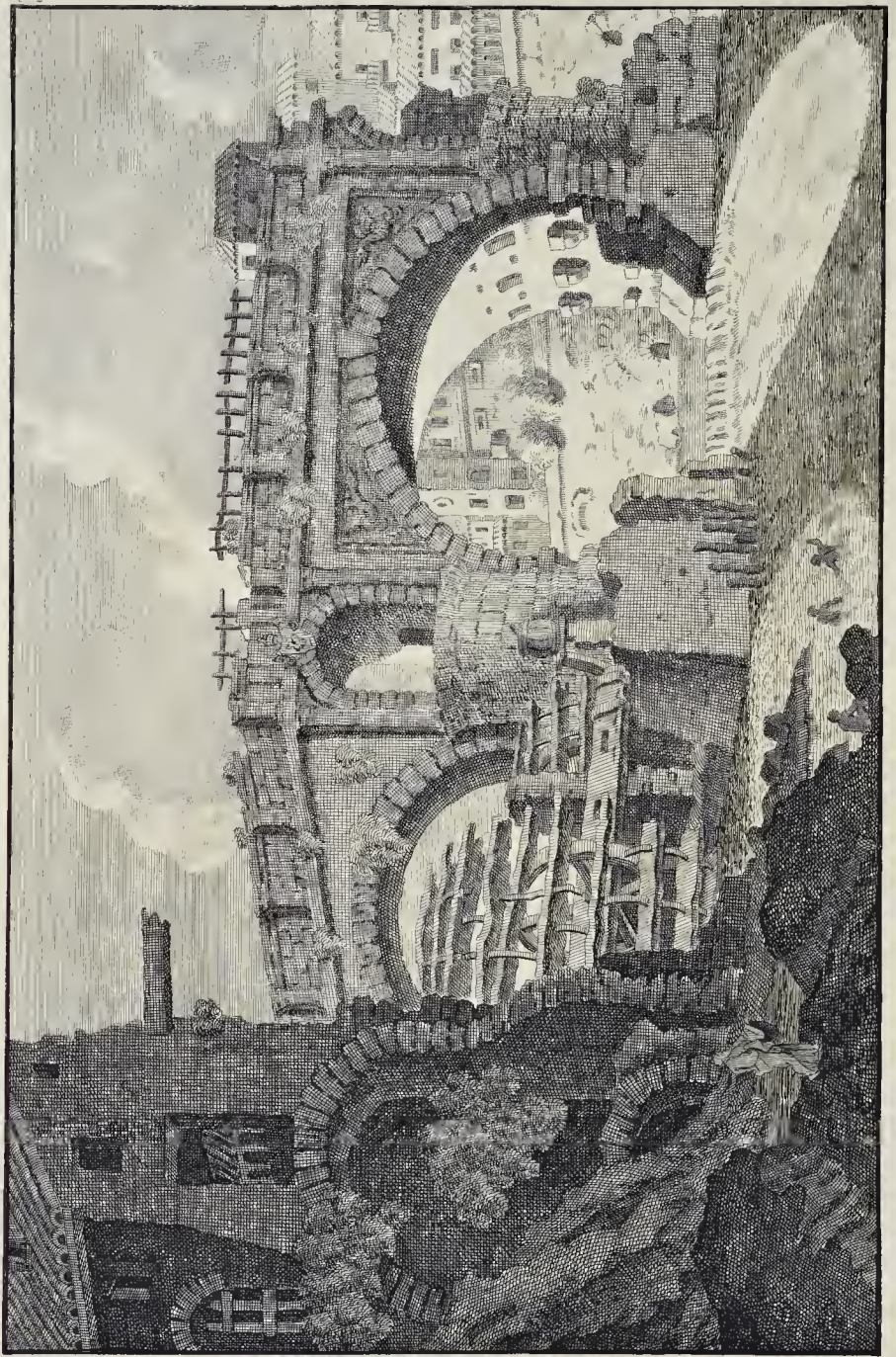
Mos fuit solemnitas ad d. xv. sive *Eidus Majas*, *Argeos* in Tiberim jacere. Docet hoc Ovidius (V. *Fast. v. 621.*)

*Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.*

De hoc ritu Varro loquitur. *Argei sunt e scirpeis virgulis: simulacra sunt hominum triginta, & quotannis a Ponte Sublicio a Sacerdotibus publice jaci solent in Tiberim.* Fuit, uti fertur, institutum Herculis, qui hoc invenit, pro hominibus vivis, antehac in flumen dejici solitis, teste Dionysio (*Lib. I. cap. 38.*) Macrobius autem (*Lib. I. Saturn. cap. 7.*) scribit: *Herculem hunc ritum Pelasgis tradidisse, qui eo tempore incolebant loca Lacu Culyiensi vicina; & ab iis hanc caerimoniam ad Romanos pervenisse. Per virgines autem Vestales id fieri solitum auctor post Ovidium est Festus. Argeos, inquit, vocabant scirpeas effigies, quae per Virgines Vestales annis singulis jaciebantur in Tiberim.*

P O N S

SENATORIVS, PALATINVS,

nunc S. MARIAE AEGYPTIACAE.

PONS SENATORVM nomen accepit a Senatoribus, qui hunc Pontem transibant ad consulendos Libros Sibyllinos, quo tempore Libri Vatum istarum servabantur in Monte Janiculo. Dicitur & *Palatinus*, a propinquo Monte Palatino.

M. Fulvius Censor hunc Pontem primus Tiberi imposuit, post aedificationem Pontis Sublicii. Livius (*Lib. XL. cap. 51.*) *M. Fulvius plura, & majoris locavit usus: portum & pilas Pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius Censores locaverunt imponendos.*

Fuit hic Pons major cacteris ad palmos circiter quingentos; fornices habuit sex, pilas quinque. Sed tanto facilius fuit dejectus, quod aquam cum impetu defluentem duabus partibus ex Insula excipiebat. Ignoratur certum tempus quando id acciderit.

Nomen ejus hodiernum est *Pons S. Mariae*, vel quod proxima illi adjacet aedicula *S. Mariae Aegyptiacae*; ut communis vult opinio; vel ab imagine B. Virginis, clara miraculis, quae sacellum habuit suum in Ponte medio.

Pontem hunc ruptum restituendum censuit Julius III. atque iterum magna ex parte Gregorius XIII. sub initium anni Secularis M D LXXV. manentibus etiam Fornicibus ad ripam utramque. Verum Tiberi, ut numquam ante, inundante Anno M D XCVIII. ruptus iterum versus oram Palatinam, ad usum nondum instauratus fuit.

Hujus ultimae reparationis monumentum etiam nunc visitur in Tabula marmorea, his verbis.

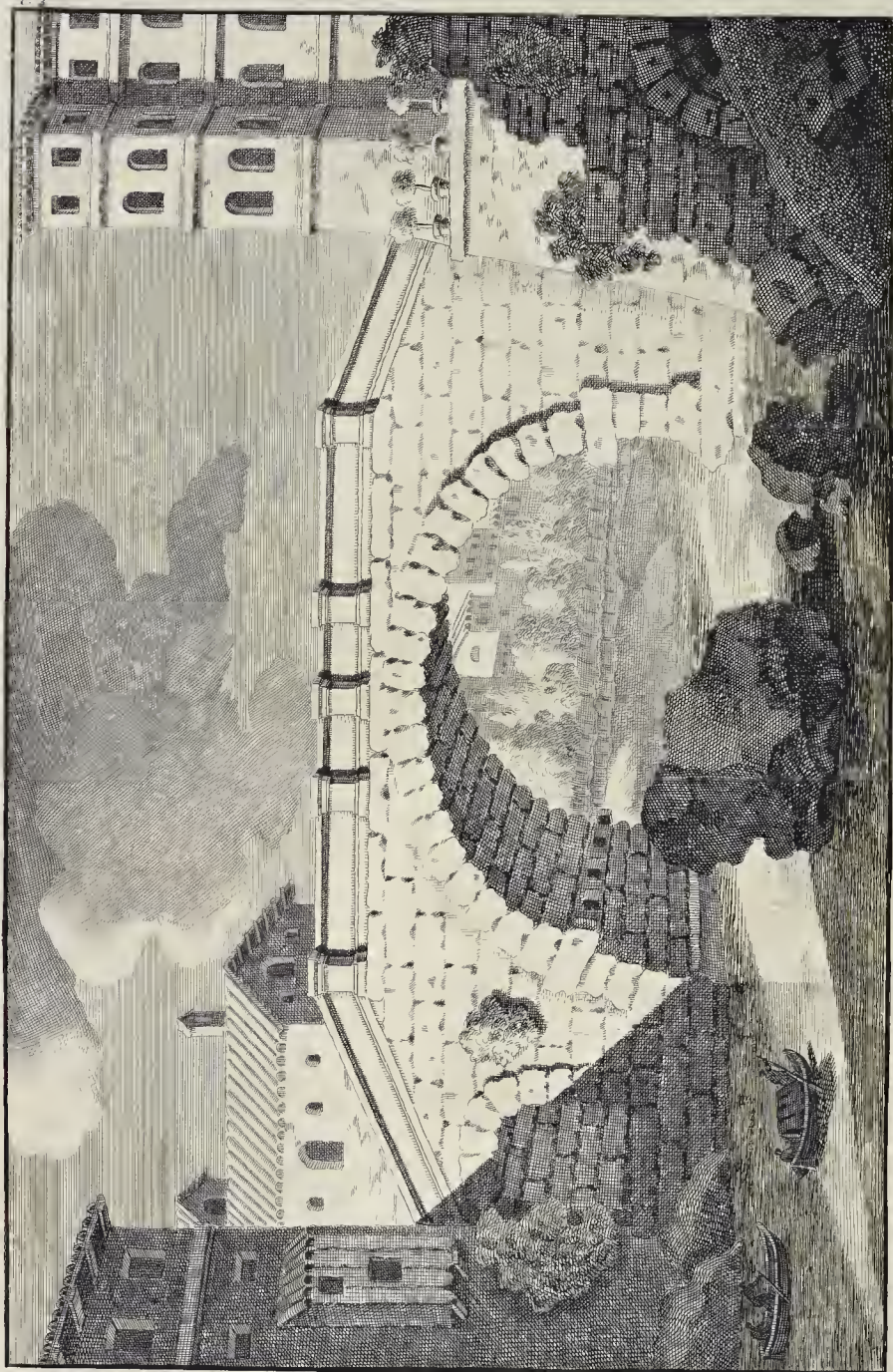
EX AVCTORITATE GREGORII XIII.
PONTIF. MAXIMI
S. P. Q. R.
PONTEM SENATORIVM. CVIVS. FORNICES.
VETVSTATE. COLLAPPOS. ET. IAM. PRIDEM.
REFECTOS. FLVMINIS. IMPETVS. DENVO.
DEIECERAT. IN. PRISTINAM. FIRMITATEM.
AC. PVLCHRITVDINEM. RESTITVIT.
ANNO. IVBILÆI. M. D. LXXV.

Desideranti cognoscere harum reparationum solemnia adeundus erit Philippus Bonanni S. J. in Numismatibus Gregorii XIII. Tom. I.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
LONDON

P O N S
EXQVILINVS, CESTIVS,
nunc S. BARTHOLOMAEI.

PXQVILINVS PONS dicitur, qui ex *Insula Tiberina* versus *Transiberinam Regionem* tendit. Factus est forma Arcus Triumphalis, ingenti in medio fornice, & ab utraque parte multo minore.

Dicitur & *Cestius*, a conditore ejus *C. Cestio*, quem *Plinius* (*Lib. X. cap. 43.*) & cum eo *Tacitus* (*Lib. VI. Ann. cap. 31.*) affirmant, Consulem fuisse cum *M. Servilio Rulo*. Fuit hic annus aerae Christianae xxxv. sub *Tiberio*. Habuit is Patrem *Cestium Senatorem*, qui, *Tiberio* impellente, accusavit *Minutium Thermum*, uti scribit *Tacitus*. (*Lib. eodem, Ann. cap. 7.*) Et potuit hic quoque fuisse Curator Pontis hujus.

Pons hic nunc vocatur *S. Bartholomaei*, ab Ecclesia Sancti hujus, in hac Insula exstructa.

In hanc Insulam deportari solebant alioris fastigii, & dignitatis homines, capitis damnati, e decreto *Tiberii*. Priusquam autem traderentur carnifici, relinquebantur illic mensem integrum. Docet haec nos *Sidonius* (*Lib. I. Ep. 7.*) ubi de *Arvando Praefecto* loquitur. *Sed ut iudicio, per hebdomadem duplicem comperendimato, capite multatus, in Insulam coniectus est Serpentis Epidaurii, ubi usque ad inimicorum dolorem devenustatus, & a rebus humanis, veluti vomitu Fortunae nauseantis, exsputus, nunc ex veteri Senatusconsulto Tiberiano, triginta dierum vitam post sententiam trahit, uncum, & Gemonias, & laqueum, per horam turbulentis carnificis horrescens.*

Hunc Pontem instaurarunt iidem *Valentinianus, Valens & Gratianus*, uti patet ex marmoribus ad lacvam, dextramque partem cum his Inscriptionibus collocatis.

DOMINI . NOSTRI . IMPERATORES . CAESARES

FL. VALENTINIANVS. PIVS. FELIX. MAXIMVS. VICTOR. AC. TRIVM^F. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ☉

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET ☉

FL. VALENS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIVM^F. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ☉

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET ☉

FL. GRATIANVS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIVM^F. SEMPER. AVG. PONTIF. MAXIMVS ☉

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. CONS. PRIMVM. P. P. P. ☉

PONTEM. FELICIS. NOMINIS. GRATIANI. IN. VSYM. SENATVS. AC. POPVLI. ROM. CONSTITVI. DEDICARIQVE. IVSSERVNT ☉

Hoc eodem in Ponte incisâ leguntur alio in lapide sequentia.

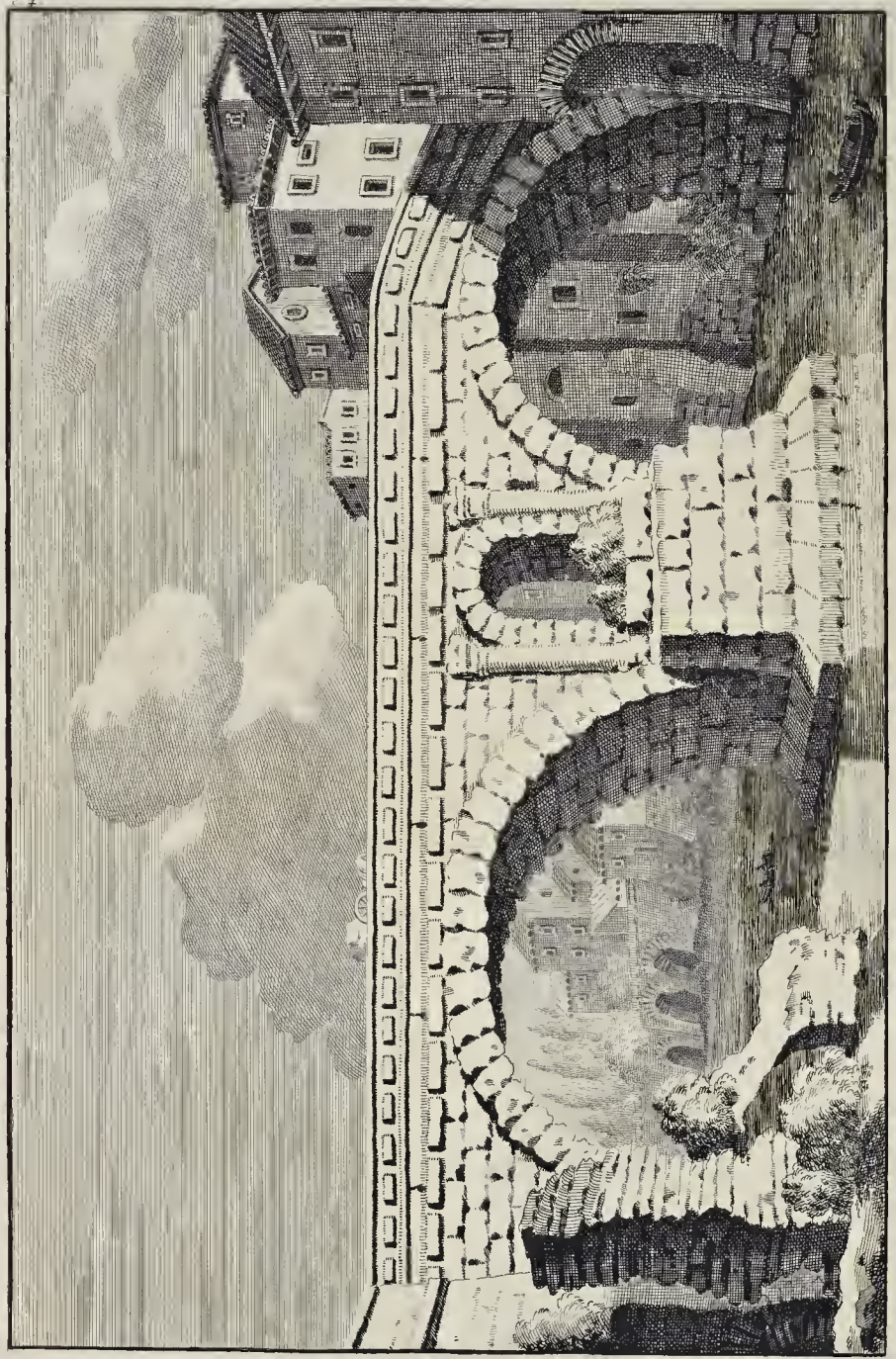
. . . N E D I C T V S . A L M E
V R B I S . S V M M O S E N A T O
R . R E S T A V R A V I T . H V N
C . P O N T E M . F E R E . D I R V
T V M

Ipse ego, Romae degens, ex lapide Pontis hujus haec descripsi, quia non optima fide descripta ab aliis legram. Mensus quoque fui hunc Pontem, reperique, longum esse passibus LXIII. latum vero XII.

7

P O N S
TARPEIVS, FABRICIVS,
nunc QVATVOR CAPITVM.

ONS TARPEIVS dicitur a *Tarpeja rupe* vicina.

FABRICIVS hic *Pons* Urbi connectit *Insulam*. Dicitur ita a *L. Fabricio*, qui faciendum eum curaverat. Et significat id ipsum *Titulus*, qui exculptus exstat in arcibus *Pontis*. Licet autem hic *Titulus* legatur in *Fornice* utroque; in altero tamen *Confulum* duntaxat nomina, qui id opus probavere, sunt expressa.

L. FABRICIVS. C. F. CVR. VIAR IDEMQVE
FACIENDVM COERAVIT PROBAVIT

Q. LEPIDVS. M. F. M. LOLLIVS. M. F. COS. EX. S. C. PROBAVERVNT

Horatius hujus *Pontis* mentionem facit his verbis (*Lib. II. Sat. 3. v. 36.*)

Atque a Fabricio non tristem Ponte reverti.

De eodem *Dionysius* (*Lib. XXXVII. in fin. ann. 692.*) *Pons quoque lapideus ad Insulam, quae in Tiberi exstat, pertingens exstructus, Fabriciusque dicitur est.*

Hodie vocatur *Pons quatuor Caputum*, quia in aditu *Pontis* a sinistra collocata visuntur simulacra *quadrifrontis Fani*, sive *Termini*.

Habet *Fornices* duos ingentes. *Nardino* autem verisimile videtur *cccvi. Fabios* *Porta Carmentali*, per *Cestium* & hunc *Pontem*, fuisse egressos, insistentes viam versus, ubi nunc est *Theatrum Marcelli*, unde transferunt ad *Pontes Hetruriam* versus. *Usus* enim *Insulae Lycaoniae* *Pontibus* indigebat.

Paulus III. hunc *Pontem* corruptum refecit, ac restituit.

Longus est hic *Pons*, memet dimetiente, passus *LXXVI.* Latus autem pass. *VIII.*

8 20 0 1

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1910

1911

1912

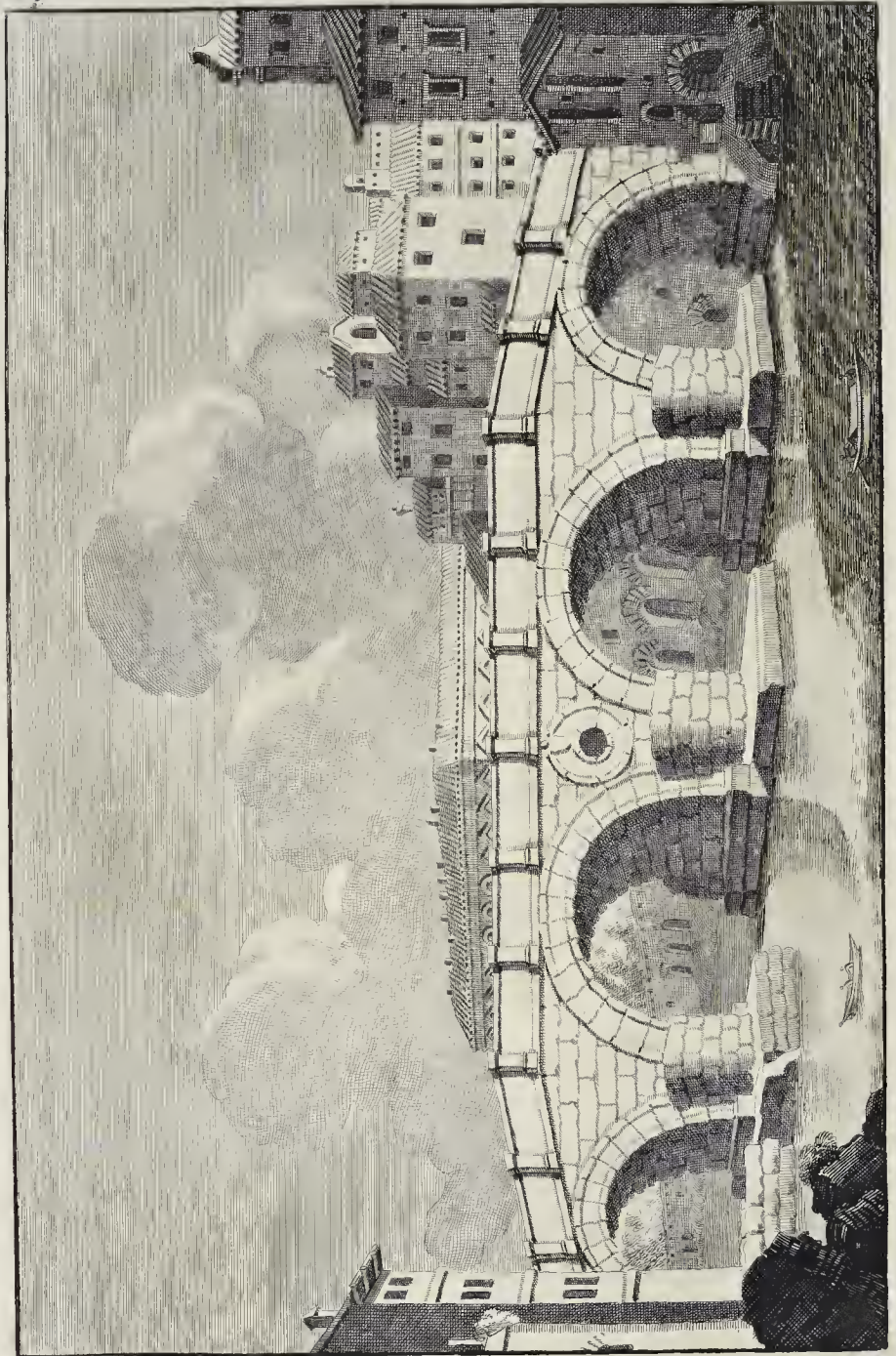
1913

1914

1915

P O N S
IANICVLENSIS, AVRELIVS, RVPTVS,
nunc S I X T I.

IANICVLENSIS nomen obtinuit hic Pons a proximo Monte *Janiculo*.

AVRELIVS etiam dicebatur, vel a *Via*, sive *Porta Aurelia*; vel, ut alii volunt, ab *Imperatore Aurelio*; vel ab *Aurelio Consule*, qui eum refecerat, ut commodior ei esset transitus in hortos suos, ex aduersa Tiberis parte sitos, ubi nunc Ecclesia est *S. Pancratii*.

Marlianus, Nardino teste, hanc Inscriptionem in hoc Ponte quondam inventam & visam memorat.

IMP. CAES. DIVI TRAIANI. PARTHICI. DIVI
NERVÆ. NEPOTIS. TRAIANI. ET. HADRIANI
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. IMP. IIII
COS. III. DERESIVS. RVSTICVS. CVRATOR
VALETRIARVM. TYBERIS. ET. CLOACARVM.
VRBIS. R. R. RESTITVIT. SECVNDVM. PRAESIDENT
TERMINATIONEM. PROXIMAM. CC.
PP. C. II.

Corrupte tamen esse descriptam Nardinus censet, & in ea corrigit ac reponit notam F. post vocem PARTHICI. hoc est *Filii*. Vocem quoque DERESIVS corrigendam existimat, confusamque cum Praenomine: Et pro VALETRIARVM reponendum ait: ALVEI ET RIPARVM; uti liquet ex alia, & forsitan eadem Inscriptione, sed emendatius descripta, quam Dempsterus profert *ad Rossin. in Paralip.* (*Lib. VII. cap. 32.*) Illic enim legitur inter caetera.

L. MESSIVS. RVSTICVS. CVRATOR. ALVEI. ET. RIPARVM. TYBERIS.

Celebris quondam hic Pons fuit, quod Romani Veteres eum pertransirent, auspicia capturi prope sepulcrum Numae Pompilii, sepulti in Monte Janiculo.

Hunc Pontem restituit iterum Antoninus Pius, & diu stetit integer, donec Gothorum improba vi disiectus, *Rupti Pontis* nomen obtineret, usque ad tempora Sixti IV. Is Pontifex Maximus, ut narrat Phocbeus (*in Tractatu de Jubilaeo*) restituit hunc Pontem magna cura & impensa a fundamentis ex Tiburtino lapide. Retinetque adhuc *Sixti* nomen, iussu eiusdem Pontificis, uti docent Inscriptiones sequentes.

M CCCC LXXIII.
QVI. TRANSIS. SIXTI. IV.
BENEFICIO. DEVM. ROGA.
VT. PONT. OPT. MAX.
DIV. VOBIS. SALVET. AC. SOSPITET.
BENEVOLE. QVISQVIS. ES. VBI.
HÆC. PRECATVS. FVERIS.

SIXTVS. IV. PONT. MAX.
AD. VTILITATEM. POPVLI. ROMANI.
PEREGRINÆQVE. MVLTITVDINIS.
AD. IVBILEVM. VENTVRE. PONTEM.
HVNC. QVEM. MERITO. RVPTVM. VOCABANT.
A. FVNDAMENTIS. MAGNA. CVRA. ET.
IMPENSA. RESTITVIT.
SIXTVMQVE. DE. SVO. NOMINE. APPELLARI. VOLVIT.
M. CD. LXXV.

Ipſemet Pontifex primum lapidem poſuit, cui haec erant inſculpta.

SIXTVS. IV. PONT. MAX. FIERI. FECIT. ANNO. DOMINI. M. CD. LXXIII.

Notandum vero, diſcrepare inter ſe has Inſcriptiones ob annorum notas. Fuit autem incoeptus hic Pons, An. 1473. die 29. Aprilis, & perfectus ſub Annum 1479. ex relatione Gregorii de Laude (*in Vaticanis Beati Joachimi*) Stephanus vero Inſellura (*in ſuis Diariis*) enarrat, quo pacto primi lapidis poſitio peracta ſit Anno 1473. his nempe ritibus.

Anno dicto, die 29. Aprilis, Pontifex Maximus cum comitatu IV. Cardinalium, multorumque Epiſcoporum, e Palatio petiit Regionem Tranſtiberinam, Pontemque vulgo *Ruptum* dictum, quem reſtituere cogitabat. Quumque ad Fluminis imam partem deſcendiſſet, poſuit, in fundamentis Pontis reſtitudi, manibus ſuis lapidem quadratum, cum hac Inſcriptione SIXTVS IV. ut ſupra, & una quadam Numiſmata aurea, effigiem ſuam praeferentia. Hoc lapide poſito Pontem juſſit reaedificari, denominarique de nomine ſuo *Pontem Sixti*, abolito priore *Pontis rupti* nomine, prout ex Inſcriptionibus ſuperioribus jam didicimus.

Longus eſt paſſus CXLV. Latus XI.

P O N S

TRIVMPHALIS, seu VATICANVS.

Situs est inter Pontes, *AELium & Aurelium*, diciturque alio nomine *Vaticanus*, quia ducit in Campum & Montem Vaticanum. Fuit autem hic Pons non alium in finem excitatus, quam ut per eum triumphantes Urbem cum pompa ingrederentur, quod & soliti erant facere cum praeda, manubiis & captivis; neque per aliam viam Urbem ingredi erat illis licitum. Dicebatur autem propterea etiam *Pons amplissimus*, quod soli Imperatores cum victore exercitu, hostibus devictis, eum transirent, petentes Capitolium. Hujus Pontis reliquiae pilae quatuor conspiciuntur etiam nunc, & ex aqua eminent, e regione nosocomii Sancti Spiritus.

Occasione autem Pontis hujus, brevem hic apponere descriptionem Pompae Triumphalis, peropportunitatem nobis visum est. Populus, Victorem Triumphantem comitaturus, solebat convenire prope Templum Apollinis, situm ubi nunc extructa est Basilica S. Petri, Principis Apostolorum; interea dum in ipsa Urbe adornarentur, usui futura in solemnibus diei hujus. Ex campo igitur Vaticano praecipue progrediebantur Imperator Triumphalis cum suo comitatu, omnibus servantibus dignitatem ordinis & loci, singulis monstrati, per Pontem Triumphalem, transeuntes Arcus Triumphales, Campum Florae, Theatrum Pompeji, & Templum Junonis Reginae, cui nunc nomen est *S. Angeli in Piscaria*, Theatrum item Marcelli. Interdum praeteribant quoque Circum Maximum, pervenientes ad Viam Sacram, usque ad Gradus Capitolii, a parte posteriore, quos omnes suo ordine ascendebant, quorum erat, praesentes adesse huic ritui solemnium. Moris erat, hanc eandem viam pertransire Pontifices, Augures, Sacerdotes, Magistratus, Senatores, milites. Erecta cernebantur ubique tropaea infinita, & praebant ex more Triumphantis currum captivorum ingens numerus, currusque onusti praeda bello capta, adstante & vidente populi undique adfluentis turba maxima.

Patebant hoc die templa omnia, ornata floribus ac fertis, contextis ex omni generis frugibus, ornamentisque suppellectilis varii, sumptuosissimisque. Ornatus quoque aedium privatarum non erat ab hoc diversus, & conspiciantur in iis magni pretii tapetes, tabulae pictae, & vasa pretiosa, publice exposta. Viae stratae erant floribus ac herbis, repletaeque odoramentis plurimis. Ubique locorum omnia personabant cantu tibicinum, fidium, instrumentorumque musicorum. Quidquid enim valebat, ad excitandum vulgi gaudium, adhibebatur summa diligentia. Clamor omnis multitudinis unus erat; *Io triumphe! io triumphe!*

Atque hoc quidem honore, ac praemio afficiebantur a Populo Romano, qui Patriam, Remque Publicam sibi demeruerant, rebus praeclare contra hostes Populi Romani gestis. Consulendi super hac re erunt Appianus (*in Punicis & Mithridaticis*) de Scipionis & Pompeji triumphis. Plutarchus (*in Paulo AEmilio*) Josephus (*de Bello Jud. Lib. VII. cap. 24.*) aliique.

P O N S
 A E L I V S, H A D R I A N I,
 nunc S. A N G E L I.

AELIVS dicitur ab AElío Hadriano, a quo excitatus est, prope molem sepulcri sui. Spartianus (*cap. 19.*) *Fecit & sui nominis Pontem, & sepulcrum juxta Tiberim.* Et nulla alia causa construendi Pontis hujus commoda satis adfertur, nisi ut transeuntes per ipsum propius spectarent, & admirarentur molem Mausolei hujus. Dion (*Lib. LXIX. in vita Hadriani prope finem*) *Sepultus est juxta flumen ad Pontem AElium, ubi monumentum fecerat, propterea quod Augusti Mausoleum plenum erat, in quo nemo amplius sepultus est.*

Hunc Pontem vel bellorum vi, vel injuria temporum dirutum, Clemens VIII. Anno 1598. refici curavit. Urbanus deinde VIII. extrema laxamenta Arcuum aperuit, egesta humo.

Clemens VII. in ingressu Pontis posuit duo marmorea signa Divorum Petri & Pauli. Lorenzetus sculptor fecit statuam S. Petri; & Paulus Romanus statuam S. Pauli. Subter pedes Petri leguntur haec verba.

H I N C.
 H V M I L I B V S.
 V E N I A.

Et in Basi ipsius.

C L E M E N S. V I I.
 P O N T. M A X.
 P E T R O. E T. P A V L O. A P O S T O L I S. V R B I S. P A T R O N I S.
 A N N O. S A L V T. H V M. M. D. X X X I V.
 P O N T I F I C A T V S. S V I. D E C I M O.

Subter pedes Pauli haec verba incisa legis lapidi.

H I N C.
 R E T R I B V T I O.
 S V P E R B I S.

In Basi sub D. Paulo haec exstant.

C L E M E N S. V I I. P. M.
 B I N I S. H O C. L O C O. S A C E L L I S. B E L L I C A. V I.
 E T. P A R T E. P O N T I S. I M P E T V. F L V M I N I S.
 D I S E C T I S. A D. R E T I N E N D A M. L O C I. R E L I G I O N E M.
 O R N A T V M Q V E. H A S. S T A T V A S.
 S V B S T I T V I T.

Clemens vero IX. parietibus hinc inde excurrentibus, restituit omnia ex Tiburtino lapide, interpositis cancellis ferreis. Addidit operis ornameto simulacra decem Angelorum, praeferentium Instrumenta

menta Passionis Domini. Exculperunt hos Artifices egregii e marmore Pario. Angelum enim Columnam manibus tenentem fecit Antonius Raggius. In ejus Basi legitur.

THRONS. MEVS. IN. COLUMNNA.

Angelum, Velum Veronicæ explicantem, Cosmus Fancellus. Ejus symbolum in Basi positum est.

RESPICE. IN. FACIEM. CHRISTI. TVI.

Angelum Clavos ostendentem, Eques Hieronymus Lucenti, his verbis subscriptis.

ADSPICIAN. AD. ME. QVEM. CONFIXERVNT.

Angelum, a quo Crux regitur, Hercules Ferrata. Basi ejus hæc habet verba insculpta.

CVIVS. PRINCIPATVS. SVPER. HVMERVM. EIVS,

Angelum, Lanceam habentem, Dominicus Guidus, cum hac Inscriptione.

VVLNERASTI. COR. MEVM.

Angelum, qui Flagellam tenet, Lazarus Morellus, cum hoc Titulo in Basi.

IN. FLAGELLA. PARATVS. SVM.

Angelum, qui Titulum Crucis ostendit, Eques Laurentius Berninus. Ejus dictum in Basi hoc est.

REGNAVIT. A. LIGNO. DEVS.

Angelum, cum Corona spinea, Paulus Naldinus, cum hac subscriptione.

IN. AERVVNA. MEA. MEA. DVM.

CONFIGITVR. SPINA.

Angelum, cum Tunica & Talis, Paulus Naldinus, additis in Basi verbis hæc.

SVPER. VESTEM. MEAM. MISERVNT. SORTEM.

Angelum, Spongiam in Arundine tenentem, Antonius Giorgietus. Basi talem habet Inscriptionem.

POTAVERVNT. ME. ACETO.

Totum Clementis IX. opus Eques Berninus delineavit, & direxit. Hæc reparatio Pontis merito habetur argumentum excellæ mentis Pontificis Restauratoris. Noluit enim permittere, ut operi incideretur aliquod vel nominis sui, vel stemmatis Rospigliosi monumentum: usque adeo gloriam omnem contemptui habuit, humanaque omnia infra se posuit. Nam & mortuo sibi erigi sepulcrum noluit. Abunde tamen hæc in parte publico voto, posteritati gratæ, satisfecit Clemens X. hæc Inscriptione, posita ad exitum Pontis.

CLEMENTI. IX.

PONT. OPT. MAX.

ÆLIO. PONTE. AD. SANCTI. ANGELI.

ARCEM. ANGELORVM. STATVIS.

REDEMPTIONIS. MYSTERIA. PRÆFERENTIVM. EXCVLPTO.

E. T. E. X. O. R. N. A. T. O.

QVOD. SINE. EIVS. TITVLO.

ET. INSIGNIBVS. OPVS. ABSOLVI.

EX. ANIMI. MODERATIONE. MANDAVERIT.

CLEMENS. X. P. M.

VT. BENEFICENTISSIMI. PRINCIPIS.

MEMORIA. EXSTARET.

POSVIT. ANNO. M. DC. LXXII.

Vocatur autem hodie *Pons S. Angeli*. Narrant enim, quodam pestilentiae tempore, sub Papa Gregorio Magno, Anno 590, Angelum conspicuum sese præbuisse, in summitate Arcis, cui hic Pons est conjunctus: qui & evaginatum gladium recondiderit: fuitque hoc præsagium cessaturæ pestilentiae. Longus hic Pons est pass. CXLII. latus pass. XIV.

I N S V L A

T I B E R I N A.

INSVLA haec sita est supra Pontem Palatinum, ad pass. LXXX. De ejus origine haec scribit Livius (*Lib. II. cap. 5.*) *Agri Tarquiniorum, qui inter Urbem ac Tiberim fuit consecratus Marti, Martius inde Campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, maturata messi, quem Campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis boninum simul immissa corribus fodere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo, insulam inde paullatim, & aliis, quae fert temere flumen, eodem invecis factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area firmaque templis quoque ac porticibus sustinerendis esset.*

Forma Insulae biremem praefert, pars superior prorae loco est, inferior puppis. Volunt autem, hanc Insulam in navis formam effectam fuisse in memoriam navis, quae serpentem, quem fingunt, Aesculapium fuisse, Epidaurum Romam advexerat. Longitudo ejus conficit stadia plus minus duo: latitudo passuum est quinquaginta. De hac Ovidius (*Lib. XV. Metam. v. 739.*)

*Scinditur in geminas partes circumfluus amnis;
Insula nomen habet, laterumque a parte duorum
Porrigit aequales media tellure lacertos.*

Tota fuit Aesculapio sacra, quia in hac servabatur simulacrum ejus, ex Epidaurum advectum. Et fuit in hac Insula celebre Aesculapii delubrum. Romani vero hunc Deum, jussu Librorum Sibyllinorum, late grassantis pestilentiae causa, Legatis a S. P. Q. R. Epidaurum missis, acciverunt. Hi pro Deo Serpentem adduxerunt grandiuiculum, qui nave relicta in Insulam ascendit, & templo cultus fuit, & alimentis publice altus. Docet id ipsum Plinius (*Lib. XXIX. cap. 4. med.*) *Atqui anguis Aesculapius Romam advectus est, vulgoque paschitur & in domibus.* Memoriae ejus rei causa navis etiam, ex lapide Thasio sculpta, in ejusdem Insulae puppi collocata fuit, quae etiam hodie visitur; & in altero ejus latere serpentis simulacrum.

Aedes Dei hujus posita fuerat, ubi nunc D. Bartholomaei templum est. Hujus meminit Festus (*Lib. IX. in vocibus, in Insula*) *In Insula Aesculapio facta sunt aedes, quod aegroti a Medicis aqua maxime sustententur. Ejusdem esse tutelae Draconem ajunt, quod vigilantissimum sit animal: quae res ad tuendam valetudinem aegroti maxima est. Canes adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Lauream coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remedium. Huic gallinae immolabantur.* Legitur etiam in hoc templo existisse carmine Graeco remedium adversus venena, quo Rex Antiochus uti fuerat solitus, prout notat Plinius (*Lib. XX. cap. 24. ult.*) ubi & descripsit sententiam carminis. Sunt qui existimant, ideo aedem hanc in Insula fuisse exstructam, quod fluxu motuque aquarum aer fiat salubrior: caeteroquin extra Urbem fuisse quondam positam Dei hujus aedem. Discimus hoc ex Plinii verbis (*Lib. XXIX. cap. 1. med.*) *Idco, inquit, Romani templum Aesculapii, etiam quum reciperetur is Deus, extra Urbem fecisse, iterumque in Insula traduntur.* Lucretius Praetor legitur hoc Templum exornavisse tabulis pictis, ex praeda. Livius (*Lib. XLIII. cap. 4.*) *Tabulis quoque pictis ex praeda samum Aesculapii exornavit.*

In hac Insula fuit etiam *Jovis Templum*, pröpe AEsculapii. Ovidius (*Lib. I. Fast. v. 289.*)

*Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis;
Sacrare Patres hac duo templa die.
Accepit Phaebo Nymphaque Coronide natum
Insula, dividua quam premit annis aqua
Jupiter in parte est. cepit locus unus utrunque:
Funtaque sunt magno templa nepotis avo.*

Dedicaverat hoc Jovis Templum C. Servilius Duumvir, ex voto locatum sex annis ante a L. Furio Purpurione Praetore, & ab eodem Consule. Fuit hoc Jovis Templum, ut aliqui putant, ubi nunc D. Joannis Baptistae est Ecclesia.

In prora hujus Insulae fuit & *Aedes Fauni*, cujus vestigia adhuc supersunt. Meminit ejus Vitruvius (*Lib. III. cap. 1.*) *Prostyli exemplar est in Insula Tiberina, in acde Jovis & Fauni.* Ovidius (*Lib. II. Fast. §. 193.*)

*Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic, ubi discretas Insula rumpit aquas.*

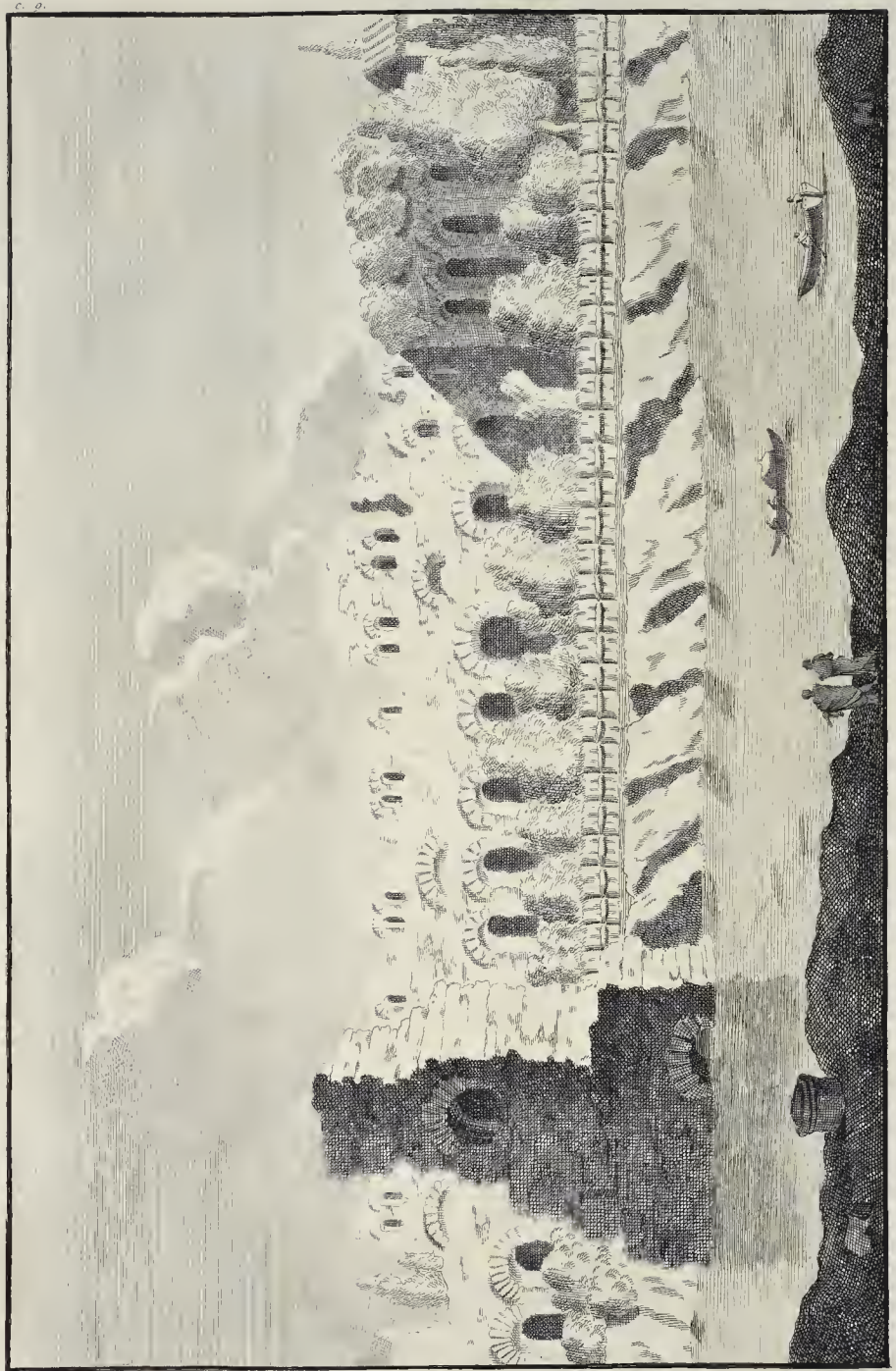
In Insula hac fuit etiam Statua Julii Caesaris, *quae*, ut scribit Tacitus (*Hist. I. cap. 86. §. 2.*) *sereno & immoto die conversa est ab Occidente in Orientem sponte sua.* Eodem in loco Simoni Mago Statuam Ethnici posuerunt, ut narrat Eusebius (*Eccles. Histor. Lib. II. cap. 12.*) Illa autem vetus Inscriptio, quam hic inter rudera repertam fuisse scribit Baronius,

S E M O N I
S A N C O
D E O . F I D I O
S A C R V M
S E X . P O M P E I V S . S P . F
C O L . M V S S I A N V S
Q V I N Q V E N N A L I S
D E C V R
B I D E N T A L I S
D O N V M . D E D I T

loquitur non de Simone Mago, sed de *Semone*, cui & *Sanci*, & *Dei-fidii* nomen, Gentilium Deorum aliquo. De ara & statua Simoni Mago erecta, res est incertissima, si non fabula. Caeterum legendus erit, de toto hoc negotio, Oudano-Ouzelianus Thesaurus; uti & Antonius van Dale (*Dissert. peculiari, post Dissert. de Oraculis, in quarto.*)

In Hortis Fratrum S. Bartholomaei visuntur hodieque complures lapides majores prorae Insulae hujus: in quorum uno exculptus cernitur *Serpens*.

VESTIGIA

HORREORVM AD RIPAM TIBERIS.

HORREA ANICETI, quorum meminit Victor (in Reg. XII. sive Aventino monte) item Vargunteji, & Domitiani, si modo vere ulla unquam fuerunt, in nulla parte Urbis verius exsisterunt, quam in hac, ubi naves e Sardinia & Sicilia, (quae Insulae vulgo *horrea Urbis* dicebantur) itemque ex Attica & Aegypto solebant appellari. Et sane alia in hac Urbis Regione planities nulla fuit, quam haec, ad flumen; at vero in Aventini collis locis editis horrea aedificata fuisse, dicere, dementiae fuerit.

Neque tamen valde repugnarem, horrea isthaec etiam aliis mercibus condendis inservisse. Erant enim & horrea, in quae aurum, argentum, gemmae, & pretiosa quaeque a civibus deponerentur, timentibus nimirum, ne domi furto auferrentur. Deferebantur vero haec res in horrea, soluta pensione periculo suscipientium. Auctor Labeo (in l. 60. cum in plures, §. 6. locator. ff. Locat. conduct.) Locator, inquit, horrei propositum habuit, se aurum, argentum, margaritam non recipere suo periculo; deinde cum sciret, has res inferri, passus est proinde eum futurum tibi obligatum, ac si propositum fuit remissum, videtur. Praeter frumentaria, erant & olearia, & mercium quarumvis.

Inscriptio vetus meminit *Fortunae Horreorum Galbianorum & Conservatricis*, uti & *Genii* eorumdem, cujus mentionem quoque facit Victor. Descripsit eam Panvinius, his verbis.

N V M . D O M . A V G
S A C R V M
G E N I O . C O N S E R V A T O
R I . H O R R E O R V M . G A L
B I A N O R V M
M . L O R I N V S
F O R T V N A T V S
M A G I S T E R
S . P . D . D

N V M . D O M . A V G
S A C R V M
F O R T V N A E . C O N S E R
V A T R I C I . H O R R E O R
G A L B I A N O R V M
M . L O R I N V S . F O R T V N A
T V S . M A G I S T E R
S . P . D . D

Pancirollus censet Horrea isthaec non *Galbae* fuisse, sed *Galbionis*: verum Nardinus regerit, si a *Galbione* dicerentur, scribendum fuisse *Galbioniorum*, non *Galbianorum*. Et vitiosa foret lectio Notitiae, ubi habetur *Horrea Galbae*. Fulvius vero & Marlianus testantur, in vinea Marcelli Capizuchi Inscriptiones has fuisse inventas. Haec autem erat in planitie Montis Testacei. Sed & in alia ejusdem planitiei vinea conspicitur *Frons Aedificii majoris*. Nardinus suspicatur, superesse hoc ex horreo aliquo grandiore, vel ex conjunctis tabernis pluribus, quod conjici posse putat ex pluribus januis fenestrisque, quae in hoc aedificio etiam nunc videntur.

Idem Nardinus arbitratur, in hac eadem Aventini parte fuisse quoque *Forum Pistorinum*, quod a P. Victore in hac regione collocatur. Etenim in praerupis locis collis, & altioribus nullus est locus Foro commodus. Pistoribus item cum Horreis bene convenit, ut frumentum habeant usibus suis paratum. Inchoaverat hoc Forum Domitianus, Trajanus vero tandem absolvit, qui & primus *Pistorum Collegium* instituit. Conjecturae huic favent haec verba Sexti Aurelii Victoris. *Romae a Domitiano coepta Fora, atque alia multa magnifice coluit, ornavitque, & amonae perpetuae mire consultum, reperto, firmatoque Pistorum Collegio.*

Statuam P. Minucio Augurino, Praefecto Annonae, positam fuisse prope horrea perquam verisimile videtur. De hac Plinius (*Lib. XVIII. cap. 3. med.*) *Minucius Augurinus, qui Sp. Melinum coarguerat, farris pretium in trinis nummis ad assem redegit, undecimus plebei Tribunus: qua de causa statua ei extra Portam Trigemina a Populo stipe collata statuta est.* Idem (*Lib. XXXIV. cap. 5.*) *P. Minucio Praefecto annonae extra Portam Trigemina unciaria stipe collata, nescio an primo honore tali a Populo, antea enim a Senatu erat.* Nardinus hic loqui Plinium existimat *de columna, cui statua superimposita fuerit, non autem, de statua communi.* Arque hanc sententiam suam firmat Numismate veteri, in quo habet contentientes sibi interpretes Nummorum Consularium.

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM
OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

H O R T I S A L L V S T I A N I.

ORTI hi creduntur ipsius fuisse C. Crispi Sallustii, scriptoris Historiarum. Hic, quum totum poene patrimonium absumpsisset, domumque paternam vendere coactus fuisset, ut se redimeret ab adulterii crimine, a C. Julio Caesare Numidiae Praefecturam impetravit. Illic ditissimus factus expilatione Provincialium, emit sibi hortos amoenissimos, sub Quirinali, intra pomoerium ad Collinam Portam, prope Malum Punicum (*Suct. Domit. cap. 1.*) & Villam Tiburti. Hos adeo diligenter ornavit & excoluit, ut Horti Sallustiani a potentissimis Principibus in deliciis semper sint habiti, possessique primum ab Augusto, Nerone, aliisque Principibus. Tacitus (*Lib. XIII. de Nerone; cap. 47.*) *Regrediens per Flaminiam, compositas insidias futo evitavit, quoniam diverso itinere Sallustianos in hortos removerat.* Plinius (*Lib. VII. cap. 16.*) narrat, Augusto vivente, Puhonis & Secunollae cadavera ingentia, decem pedum & trium unciarum, pro miraculo in his hortis fuisse sepulta. Nervam in his hortis fata suprema occuparunt, uti scribit Eusebius (*in Chronicis.*) Vopiscus praeterea docet; Aurelianum in his, & Domitiae Hortis perlibenter vicitalse; & in illis Porticum Milliarensem exornasse. Vopisci verba sunt (*cap. 49.*) *Displicebat ei, cum esset Romae, habitare in Palatio, & magis placebat in hortis Sallustii, vel Domitiae vivere; Milliarensem denique Porticum in hortis Sallustii ornavit, in qua quotidie & equos & se defatigabat, quamvis esset non bonae valetudinis. Milliarensem vocat, quam Suetonius in Nerone Millenariam. Salmasius erudite ad hunc locum id nos docet, dicens: Milliarensis est millenaria, a millenis scilicet columnis; ut centenaria porticus, quam ἐκατόνυλον Graeci; sic milliarense genus nomen a millenario numero dictum, quod Graeci μυριάριον appellant.* Hi Horti itaque in Imperatorum Romanorum bonis habiti semper fuere. Discimus hoc ab Ulpiano (*in l. 39. cum servus legatus §. 8. si vero &c. de Legat. 1.*) *Si vero Sallustianos hortos, qui sunt Augusti, &c. legaverit quis, furiosi est talia legata testamento adscribere.*

Victor & Rufus (*in Reg. VI. sive Alta semita*) agnoscunt, *Templum Veneris fuisse in Hortis Sallustianis, Hoc confirmant duae Inscriptiones apud Gruterum (pag. XXXIX. n. 4. & pag. CII. n. 1.) qui & loca ubi sunt inventae & sententiam eorum explicat.*

Romae, in hortis Sallustianis, in pariete vineae Angeli Colotii, quae in loco templi Veneris augusta vestigia adhuc existant: in basi plana marm.

Romae ad Bellajanos hortos est tabula cum Spe, muliere solata, dextra tangens caput columellae, sinistra ostentans spicas quinque & papaverum capita bina. ad caput hinc sculptuntur sarcinae colligatae, ad pedes inde alvearium, de cuius fastigio prominent spicae quatuor, rosae duae, caput papaveris unum. in basi est.

M. AVRELIVS. PACORVS
M. COCCEIVS. STRATOCLES
AEDITVI. VENERIS. HORTORVM
SALLVSTIANORVM. BASEM. CVM
PAVIMENTO. MARMORATO
. DEANAE.
. D. φ .D.

M. AVR. PACORVS. AEDI
TVVS. SANCTAE. VENE
RIS. IN. SALVST. HORTIS
S P E I
ARAM. CVM. PAEMENTO
SOMNIO. MONITVS. SVM
TV. SVO. D. D

DEANAE. vox in prima Inscriptione a Graeco *δεαίνα* confecta est, & *Deam* significat, ut Montefaucionius bene hanc vocem interpretatur.

Prope Collinae, seu Salariae Portae moenia fuerunt hi horti Sallustiani, & multa Christianorum sacra monumenta. Nemo autem dubitat, quin ad Collinam Portam in Quirinali fuerint. Circus enim, cujus hodie vestigia ostenduntur, prope Collinam Portam in angustiore valle, inter Quirinalem & Pincium, Sallustii fuit. Obeliscus Circi hujus, insignitus notis Hieroglyphicis, visitur etiam nunc in Hortis Ludovisianis, qui probabiliter partem faciunt Hortorum Sallustianorum. Circo autem huic a dextris adhaerebat *Forum Sallustii*; a sinistris, in clivo Pincii, *Hortus Sallustianus*.

M O N T E S

C O E L I V S.

COELIVM MONTEM Tacitus scribit, prius *Querquetulanum* appellatum fuisse. Verba ejus sunt: (*Lib. IV. An. cap. 65.*) *Haud fuerit absurdum tradere, montem cum antiquitus Querquetulanum cognominatum fuisse, quod talis silvae frequens, foecundusque erat, mox Coelium appellatum a Coelio Vibenna, qui dux gentis Hetruscae, cum auxilium tulisset, sedem cum acceperat a Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit, nam scriptores in eo dissentiunt, caetera non ambigua sunt; magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitavisse, unde Thuscum vicum e vocabulo advenarum dictum.* Varro (*de Ling. Latin. Lib. IV. ubi de vico Thusco*) dicitur est autem Coelius a Coelio Vibenna Thusco duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio. Festus refert: *Coelen Romulo auxilium praebuisse adversus Sabinos.* Post hujus autem Coelii mortem, quod nimis munita loca insiderent, & parum fidi crederentur, deducti fuerunt in planum, habueruntque, ut Tacitus ait, *vicum vulgo Thuscum.* Et ideo eodem in loco cultus & positus fuit *Vernannus*, qui Princeps habetur Deus Hetruriae, teste Varrone dicto loco. Coeliani, qui a perfidiae suspitione erant liberi, translati sunt in locum, qui *Coeliolus* dicitur, hoc est, *Coelius minor*, quia omnino Romae fuerunt duo montes Coelii. Martialis utriusque meminit, (*Lib. XII. epigr. 18. ad Fuvonakem.*)

*Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat, vagumque
Major Coelius & minor satigat.*

Coeliolus hic, sive *Coelicolus* is locus est, ubi nunc exstat Ecclesia D. Joannis Evangelistae, quae olim fertur *Dianae aedes* fuisse. Hic autem nihil reperitur memorabile, praeter hanc *Dianae Aedem*, prout testatur Cicero (*Orat. de Responsis Aruspicum cap. 15.*) Tiberius autem *Montem Coelium* deinceps vocari iussit *Augustum*, ut docet Suetonius (*Tiber. cap. 48.*) & Tacitus (*Lib. IV. An. cap. 64.*) scribit, actum in Senatu, ut mons *Coelius* deinceps *Augustus* appellaretur, quando densis montibus, & cunctis circumflagentibus, sola *Tiberii effigies*, sita in domo *Funii Senatoris*, irviolata mansisset. Cum etiam Caesar, teste Suetonio, dicto loco, obviam irerat tribuendo pecunias ex modo detrimenti.

Hunc Montem *Tullus Hostilius*, Tertius Romanorum Rex, Albanis victis, ipseque in civitatem translatis, Urbi addidit, pomeroio prolato. *Livius* (*Lib. I. cap. 30.*) *Roma interim crescit Albae ruinis; duplicatur circum muneris. Coelius additur Urbi mons, & quo frequentius habitaretur, eandem sedem Tullus Regiae cepit, ibique deinde habitavit.* Et *Dionysius* (*Lib. III. cap. 2.*) *At ne ullus sine domicilio esset, cum collem, qui Coelius dicitur, muro communiens, Urbi addidit, ubi quidem quicumque erant sine laribus Romani, ex eo loco sortiri quod satis esset, sibi aedes construerent, ipso quoque in eodem colle habitante.*

Fuere in hoc Monte aedificia plurima; sed in ruinis omnium tanta est confusio, ut nullis prope modum certum assignare locum liceat. Notiora pauca notabimus. Fuit hic *Curia Hostilia*, quam primam *Tullus Hostilius* excitavit, ubi nunc *D. D. Joannis & Pauli* est aedes. Testis *Livius* his verbis (*Lib. I. cap. 30.*) *Tullus Rex in Coelio monte templum ordini a se aucto Curiam fecit, quae Hostilia usque ad Patrum nostrorum aetatem appellata est.* Fuit & altera *Curia Hostilia*, ubi postea *Templum Pacis* fuit.

Non longe hinc, sub ductu *Aquae Claudiae*, superest *Castellum aquarum*, fere integrum. Parietes ejus in ambitu latitudinem habent pedum vi. interius vero iii. Operi tectorio crassitudine digitorum iii. Longitudo vero concamerationum pedum xxi. Latitudo non una est.

Ubi nunc *D. Mariae in Dominica* est Ecclesia, fuisse *Mansiones Albanas*, ex *Sext. Rufi* verbis possumus conjicere (*in Reg. II.*) Sed *Ursinus* ad *Marlianum* id negat, *Panvinio* tamen *Marliani* sententiam confirmante.

Fauni Templum fuit in proximo; forma circulari, multis per ambitum columnis ornatum, id hodie *D. Stephano* sacrum est.

Plerique praeterea consentiunt, Castra peregrina constituta fuisse ab Augusto, in parte ea montis Coelii, in qua Ecclesia est Sanctorum quatuor Coronatorum, quaeque spectat Carinas.

Domus Lateranorum fuit quoque in hoc Monte, ubi hodie est Basilica D. Joannis Lateranensis. De hac domo loquitur Julius Capitolinus (*in M. Anton. Philos. cap. 1.*) *M. Aurelius educatus est in eo loco, in quo natus est, in domo avi sui, juxta aedes Laterani.* Et Juvenalis, *Sat. X. §. 16.*

*Claust, & egregias Lateranorum obsidet aedes
Tota cohors.*

Palatium Fl. Constantini dicitur hic etiam fuisse, prope hanc Basilicam, versus Portam Gabiufam. Sessoriani autem, quod vocatur, Palatium, inter Portam Naeviam & AEdem nunc S. Crucis, fuit olim Veneris & Cupidinis.

Amphitheatrum Castrensis & Latruncii operis vestigia conspiciuntur hic in proximo, nunc in ipsis moenibus. Brutus, qui primus Consul factus est, in hoc Monte Coelio legitur, Templum construxisse Deae Carnae, quae Dea praestit vitalibus humanis, quod idonea esset emendationi publici status.

Suetonius etiam commemorat, Templum Claudii Imperatoris ibidem fuisse coeptum ab Agrippina, sed a Nerone destructum, a Vespasiano tandem perfectum (*Vespas. cap. 9.*)

Fuit & in hoc Monte Coelio domus Mamurrae Formiani, Praefecti fabricum Caesaris in Gallia, & hanc quidem primam omnium marmoreis crustis ornatam fuisse, scribit Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 6.*)

Stetit in eodem Monte Domus Claudii Centimali, ut docet Valerius Maximus (*Lib. VIII. cap. 2. exempl. 1.*) De ea Cicero (*Lib. III. de Offic. cap. 16.*) *Cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque, T. Claudium Centimalum, qui aedes in Coelio Monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis, emit Calphurnius Lanarius.*

Domus Tetricorum, qui fuerunt duo ex triginta tyrannis, stetit in eodem in hoc monte longe pulcherrima, inter duos lucos, contra Isium Metellinum, ut loquitur Trebellius Pollio, in Tetrico Juniore.

Domus Junii Senatoris, ubi, in conflagratione Montis, Tiberii statua manserat illaesa, fuit hic etiam. T. Claudius Glyptus Hymnologus habuit hic etiam domum suam, prout testatur illius Epitaphium, apud Gruterum (*pag. DCXLV. n. 4.*)

TI. CLAVDIO. GLYP
TO. HYMNOLOGO. DE
CAMPO. CAELEMONTANO.
VIXIT. ANNIS XXV. MESIBVS. VIII. FE
CIT. L. COELIONIVS. MARGINVS. FILIASTRO
BENE. MERENTI
ET. TI. CLAVDIVS. CHRYSOCOENVS.
FRATRI. PIENTISSIMO

Campus Martialis, in quo fiebant Equiria, si aquae Tiberis inundassent Martium Campum, fuit etiam in hoc Monte, ex veteri instituto, ut scribit Festus, & Ovidius his versibus, *III. Fast. §. 519*

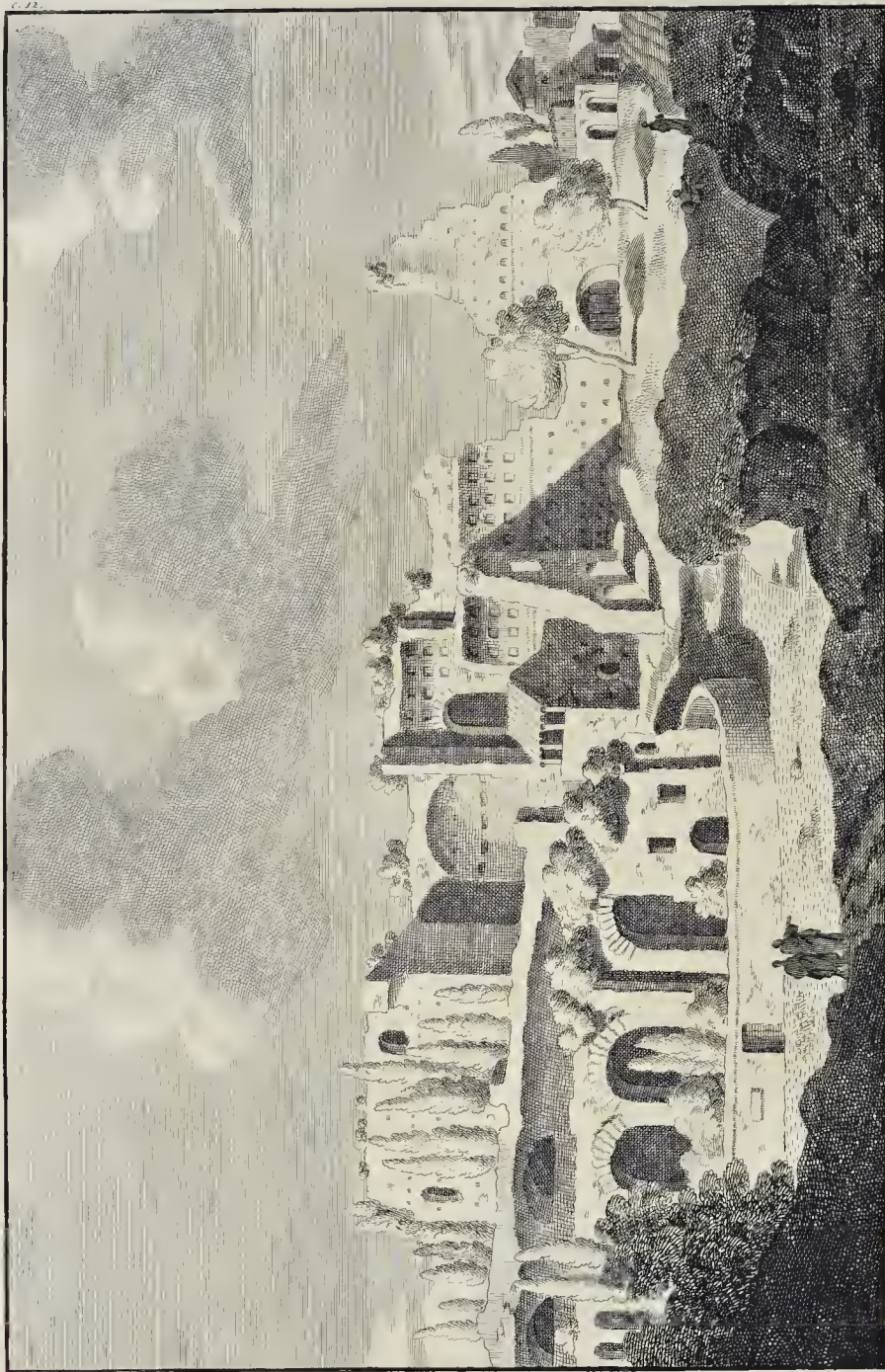
*Altera gramineo spectabis equiria campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget aquis.
Qui tamen ejecta si forte tenebitur unda,
Coelius accipiet pulverulentus equos.*

Fuit denique in eodem Monte Macellum magnum, Antrum Cyclopi, Spoliarium, & Armamentarium.

Quum prima vice Romae commorarer, prope Ecclesiam S. Johannis & Pauli, multum operae sumebatur, in effodienda humo Montis hujus. Reperiebantur illic abscondita parva cubicula, plurimaeque rudera ambulacrorum subterrancorum, quorum nonnulla picturis, & opere musivo erant exornata. Omnia haec a fossoribus, praemio aliquo donatis, ostendebantur Domino Sancto Bartoli. Itaque peropportuna hac occasione, & benevolentia clarissimi Viri usus, vidi multa earum rerum, quas dixi, monumenta, quae postmodum diruebantur, & subvertebantur, ita ut nihil eorum esset reliquum.

M O N S P A L A T I N V S.

Vander & Romulus in hoc Monte habitasse feruntur. Hinc a Statio (*Sylv. IV. carm. 1. v. 7.*) *Collis Evandrius* fuit dictus, & a *Trebellio Pollione* Historico *Romulus* (*in Saluino Gallieno*) Strabo eum appellat nomine *τῆς ἀρκάδος*, quia prima in eo fuit fedes Regia, *in initio Descriptionis Romae* (*pag. mibi 230. media.*)
 Vocem quod atinet, maxime nobis aridet illa, quam Virgilius adfert de Arcadibus & Evandro, sententia (*Æn. VIII. v. 53.*)

*Delegere locum & posuere in montibus Urbem
 Pallantis proavi de nomine Pallanteum.*

Festus a *Palantone*, Hyperborci filia, quae ibi habitaverit. Alii ab aliis deducunt. Livius (*Lib. I. cap. 5.*) a *Palanteo*, urbe Arcadica, unde & vox *Palatium* traxit originem. Sed alii apud Varronem a *Palatia*, uxore Latini, nomen venisse putarunt (*Varr. IV. de Ling. Latin.*) *Quartae regionis*, inquit, *Palatium*, quod *palantes* cum *Evandro* venerunt; aut quod *Palatini*, qui & *Aborigenes*, ex agro *Reatino*, quod appellatur *Palatium*, ibi confederunt, &c. Alii ex Festo: quod ibi *Hyperborci filia Palanto* habitaverit, quae ex *Hercule Latinum* peperit; alii eundem, quod *Pallas* ibi sepultus sit, existimant appellari. Et sane Polybius, apud Dionysium Halicarnasensem (*Lib. I. cap. 32.*) eum a *Pallante* *Evandri* Filio fuisse dictum putat. Varro rursus (*Lib. IV. de Latin. Ling.*) *Eundem hunc locum a pecore dictum*, putam quidam; itaque *Naevius Balantium* appellat. Hinc *Germalum & Velas* conjunxerunt, & in hac regione *Sacripotus* est. Et ideo Festus; *Palatium mons Romae appellatus est*, quod ibi *pecus pascebat* consueverit; vel quod *palare*, id est, errare ibi *pecudes* solerent. Nec ab hoc dissentiunt *Ovidius* (*Fast. V. v. 639.*) & *Propertius* (*Lib. IV. Eleg. 1. v. 3.*)

Ad Ortum habet Montem Coelium, spectatque versus Arcum Constantini; ad Meridiem Aventinum habet, & vicinum sibi Circum Maximum; ad Occasum vero Capitolinum, ubi in proximo fuit Romuli aedes & Velabrum; & denique ad Septentriones illi adjacent templa, quae in Foro sunt.

Erant in hoc Monte Aedes & Templa Mammaeae, Febris, Jovis Victoris, Fidei, Victoriae, Victoriae Germanicae, Solis, Apollinis, Vestae Palatinae, Divorum Caesarum, Minervae, Lunae noctilucae, Augusti, Jovis Propugnatoris, ubi legebatur Inscriptio vetus isthaec, Grutero teste, (*pag. ccc. num. 2.*)

.....
 P. MARSIVS VERVS. IMP. COMMODO. VI. ET. PETRONIO
 SEPTIMANO. COS. A. P. R. C. DCCCCXII. KAL. DECEM.
 IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNATORIS. IN. LOCVM
 M. VERI.....L. ATTIDIUS. CORNELIANVS. COOPTATVS
 TI. SATVRNINO. ET. C. GALLO. COS. A. P. R. C. DCCCCL.
 PR. EID. DEC. IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNATORIS
 IN. LOCVM. ATTIDI. CORNELIANI. VITA. FVNCTI. CL.
 PATERNVS. COOPTATVS.....
 TI. SEVERO. C. AVFIDIO. VICTORINO COS. A. P. R. C.
 DCCCCLII. EID. APR. IN. PALATIO. IN. AEDE. IOVIS. PROPVGNAT.
 IN. LOCVM. CLAVDI. PATERNI. VITA. FVNCTI.....ALLIVS
 COLONIVS.....COOPTATVS.
 .....

Bacchi item, Cybeles, Rhamnusiae, Pentapylon (ut Nardinus putat) Jovis Arbitratoris, Fortunae quoque Respicientis, & Martis. Sacella denique, Lararium & Deae Viriplacae. Valerius Maximus (*Lib. II. cap. 1. exempl. 6.*) quoties inter virum & uxorem aliquid iurgii intercesserat, in Sacellum Deae Viriplacae, quod est in Palatio, veniebant, & ibi invicem locuti, quae voluerant, contentione animorum deposita, concordēs revertebantur. De hoc igitur Monte Palatino, tot ac tantis Templis, AEdibus sacris, & Sacellis instructo, merito obinde cecinit Claudianus (*in VI. Conf. Honorii §. 43.*)

*Tot circum delubra videt, tantisque Deorum
Cingitur excubiis.*

Domus vero, sive Palatia, in hoc Monte fuisse dicuntur Viturbii Vani, M. & Q. Ciceronum, L. Crassi. Q. Caruli. C. & Tib. Gracchorum, AEmilii Scauri, M. Antonii, Clodii, Cn. Domitii, Calvini, Hortensii Oratoris; ita tamen, ut eadem areae plurimum saepe possessorum acerbis infervierint.

Erant hic quoque AEdificia alia; ut Curia Verus; & in ejusdem conclavibus etiam locus dictus *Saerarium Saliorum Palatinorum*. Elegerat hos Numa e Patriis n. XII. Juvenes omnes, ut auctor est Dionysius Halicarnassicus (*Lib. II. cap. 71.*) Horum munus fuit; servare in quodam penetrali mysteria Urbis, Ancilia sacra, Apices, Trabeasque, & Lituum Romuli auguralem. Valerius Maximus (*Lib. I. cap. 8. ex. 11.*) *Deusto*, scribit, *sacratio Saliorum, nihil in eo praeter Lituum Romuli integrum reperum est*. Quoties bellum genti alicui indicabatur, soliti erant Salii, movere ancilia, teste Servio (*ad Lib. VII. AEn. v. 603.*) Prope hoc *Saerarium* erant *domus*, seu *domicilia Saliorum*, quas *Mansiones Saliorum Palatinorum* appellat, ex veteri Inscriptione, Apianus, quae, in effodiendis Ecclesiae S. Basilii fundamentis, fuit inventa. Ejus verba sunt, apud Gruterum *pag. CLXXXIII n. 5.*

MANSIONES SALIORVM. PALATINOR. A. VETERIBVS
OB ARMORVM ANNALIVM CVSTODIAM. CONSTITVTAS
LONGA. AETATE. NEGLECTAS. PECVN. SVA. REPARAVERVNT
PONTIFICES. VESTAE. V. V. C. C. PRO. MAGISTERIO
PORTIIL. ACILLIIL. LVCILLI. VITRASIL. PRAETES TATI
V. V. C. C.

Fuit & hic *Porticus Stabuli*. Nopificus in Carino (*cap. 19.*) *Ludos Romanos, novis ornatos spectaculis dederunt, quos in Palatio circa Porticum Stabuli pictos vidimus*. De marmoris crustis & ornamentis Lampridius scribit, in Alexandro (*cap. 25.*) *Alexandrinum opus marmoris, de duobus marmoribus, hoc est, Porphyretico & Lacedaemonio, primus instituit; Palatio exornato hoc genere marmorandi*.

In hoc Monte fuit etiam Atrium, augurato conditum, in quo consulebatur Senatus. De hoc Atrio id testatur Servius (*ad AEn. XI. v. 235.*) *Idcirco etiam in Palatii Atrio, quod augurato conditum est, apud Majores consulebatur Senatus: ubi etiam arietes immolabantur*.

Arca Palatina capax fuit Theatri. De hac Josephus (*Lib. XIX. Antiq. Jud. cap. 1. medio*) *Exstructa ante Regiam scena, conveniunt eo spectatum Romanorum nobiles, &c.* Et paulo post: *Confedit (Caligula) in Theatro, quod compactile instaurabatur per singulos annos hoc modo. Duas habet januas; alteram versus subdivalem arcem; alteram versus porticum, per quam Atores ingrediebantur, &c.*

De *Viridario*, Lampridius (*in Elagabalo cap. 23.*) *Montem inveniunt in Viridario domus aestate fecit*.

Balneas Palatinas commemorat Josephus (*Lib. XIX. Antiq. Jud. cap. 1.*) *Mox ubi Regiam ingressi sunt, deflexi ad infrequentem quandam cryptam ducentem ad balneas*.

Gynaceum, seu domicilium feminarum, hic etiam fuisse fertur, sed intelligitur forte (his Plutarchi verbis, in vita Poplicolae, *παλλακιδιον διατρα*, *pellicum diaetra*) locus, qui dicebatur *Coenatio*, quod illic epularentur. Et ita quidem Plutarchi verba interpretatur Donatus (*de Urbe Roma, Lib. III. cap. 11. de hoc Palatio.*)

Fuit & hic *Colossus Tuscanici operis* ex aere, altus pedes L. qui palmos Romanos conficiunt LXII. Plinius (*Lib. XXXIV. cap. 7.*) *Vidimus certe Apollinem in Bibliotheca Templi Augusti Tuscanicum, v. pedum a pollice, dubium aere mirabiliorē, an pulchritudine*. Martialis (*Lib. I. Ep. 70.*)

*Nec te detineat miri radiata Colossi,
Quae Rhodium moles vincere gaudet opus.*

Plateae hic erant marmore stratae. Lampridius (*in Elagabalo cap. 24.*) *Stravit & saxis Lacedaemoniis & Porphyriceis plateas in Palatio, quas Antonianus appellavit, quae saxa usque ad nostram memoriam manserunt, sed nuper eruta & arvecta sunt.*

Splendorem suum & majestatem hoc Palatium retinuit, usque ad Valentiniani Imperatoris tempora, prout ex Sidonio Apollinari colligitur. Post huac enim, Imperatoribus pulsas a Regibus Gothicis, habitari desit, ruinamque hinc inde minari. Nam & a nemine reficiebatur; & Romani Pontifices ornamentis ejus utebantur, in aedificandis Martyrum Christianorum Templis ac Basilicis.

Res haec eo tandem devenit, ut hodie suffossionibus & specubus sit totum quasi pensile, atque ruinis deforme, hortisque occupetur. Usque adeo nihil retinet antiqui splendoris, praeter ingentes parietinas.

In hujus quippe Palatii fundo horti nunc sunt Farnesiani, ubi pluribus in partibus ambulacra repertiuntur subterranea, quorum Porticus multae corruerunt. Tantopere autem haec Imperii Romani primaria sedes omni suo est ornatu spoliata; ut egomet illic invenerim memorabile nihil, aut notatu dignum. In Ambulacris, Forum Romanum spectantibus, quoties venalia eo aguntur pecora, includuntur boves, vaccae, & generis ejus gregum & pecudum armenta plura.

Observes hic mecum licet, quanta & quam deploranda sit vicissitudo rerum humanarum. Nunc hic stabula sunt bubilia & ovilia gregum & pecudum, quo in loco commorabantur quondam Monarchae, toto terrarum Orbe maximi; conventusque habebantur omnium Mundi populorum, quibus pro arbitrio suo imperabant Romani Principes.

Hac porro parte, versus Occasum, *Mons Palatinus* spectabat Capitolium, locumque *Germalum* dictum, quem Varro docet, ita vocatum a germanis, Romulo & Remo, qui illic fuerant expositi, & apud Ficum Ruminalem inventi, quo aqua hiberna Tiberis eos detulerat, expositos in alveolo: itemque *Velabrum*, quod nomen Paludis exsiccae est, inter Montem Palatinum & Capitolinum. Memorantur haec illustria hic aedificia fuisse, usque ad Jani prope templum.

Rostrae Romae fuerunt duo. Priora erant Templum in Foro, Curiae junctum, quod postea alio translatum est, Asconio teste (*in principio expos. orat. pro Milone*) Livius (*Lib. VIII. cap. 14.*) *Naves Antiatium*, inquit, *partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum in Foro exstructum adorari placuit, Rostraque id templum appellatum.* Haec Rostrae in medio tere Fori, sed propius radicibus montis Palatini, eminebant, erantque sedile editius, columnis superstructum, ornatumque Rostris, ut vidimus, navium Antiatium. Ex hoc suggestu concionabantur Consules, & Magistratus alii, laudesque praedicabant defunctorum, & de gravioribus Reipublicae negotiis in concione populi differebant.

Alterae, quae *Nova* vocabantur, fuerunt pro AEdede D. Julii, ut Suetonius indicat (*August. cap. 100.*) ubi agit de orationibus funebribus, Augusto dictis. Hoc & Dion confirmat (*Lib. LVI.*) ante orationem Tiberii funebrem, ubi agit de Laudationibus Augusti funebribus: *Postaque lectica supra suggestum, unde orabatur, ex eo Drusus legit quiddam: sed ex aliis rostris, Julii nuncupatis, Tiberius publice ita oravit ex decreto, &c.* Sic & idem Auctor (*in fine Lib. LIV.*) refert: Augustum orationem funebrem habuisse, deposito ante AEdem Juliam corpore Octaviae contexto. Et arbitror hoc intelligendum esse de iisdem Rostris, *novis*, & *Julii* appellatis. Fuerunt ergo rostrae nova sita in Velabro, quo in loco AEdes fuit Julii Caesaris, inter Montes Capitolinum & Palatinum.

Graecostasis fuit etiam in Velabro. Is locus est, ubi non Graecorum modo, sed & aliarum Nationum Legati subsistebant, audiendi a Senatu. Varro (*Lib. V. de Ling. Latin.*) *Dextra e Comitio locus substructus, ubi Nationum subsisterent Legati, qui ad Senatum essent missi, is Graecostasis appellatur.* Nomen autem a Graecis accepit, quia propter artes liberales, quibus prae caeteris nationibus eruditi habebantur, eorum Legati hoc loco, tamquam digniori, excipiebantur, teste Marliano. Capitolinus (*in Anton. Pio cap. 8.*) *Graecostadium* vocat, scribitque restitutum esse ab Antonino Pio, post incendium.

Senaculum fuit inter Capitolium & Forum, ubi nunc est AEdes Concordiae: in eo Magistratus cum Senioribus deliberabant. Varro (*dicto loc.*) dicit; *Senaculum vocatum, ubi Senatus, vel ubi Seniores consisterent, dictumque regeretur.*

Basilica Opimii erat hic etiam, uti &

Ficus Ruminalis, quae Arbor fuit, de qua Tacitus (*Ann. XIII. cap. 58.*) ait, *Eodem anno Ruminalem arborem in Comitio, quae super octingentos & quadraginta ante annos Remi Romuli que infantiam tlexerat,*

mortuis ramalibus & arescente trunco deminutam, prodigii loco habitum est, donec in novos foetus reviresceret. Et Servius (ad Virg. *AEn.* VIII. v. 63.) *Rumon* Tiberis dictus est, unde *Ficus Ruminalis*. Florus (*Lib. I. cap. 1.*) vult, repositos ad Arborem. Verisimile enim est, secundum Dionysium (*Lib. I. cap. 80.*) apud Lupercal expositos esse, nutritos vero ad arborem. *Ruminalem* porro *Ficum* sunt qui derivant a *Romulo*, quasi *Romularum*: alii a lacte infantibus dato, quia pars gutturis *Ruma* appellatur, sive quod mamma ipsa *rumis* appellaretur, secundum Festum, in voce *Ruminalis*. Hanc Arborem stetitisse testantur Scriptores usque ad Augusti tempora, & ultra. Ovidius (*Fast.* II. v. 411.)

*Arbor erat, remanent vestigia, quaeque vocatur
Romula, nunc ficus, rumina ficus erat.*

Romuli, sive *Quirini* Templum, quod hoc in loco est, secundum Vitruvium, Dorica erat structura. De eo haec scribit Dionysius (*Lib. I. cap. 81.*) *Antrum* visitur, *Palatinis* conjunctum aedificiis, secundum viam, quae in *Circum* fert: & in propinquo est *area*: casum hunc aere antiqui operis expressum servans, *lupam* videlicet duobus pueris ubera praebentem. Nunc vocatur *AEdes D. Theodori*.

Domus Catilinae juxta *Basilicam* *Optimii* fuit.

Fausuli casu fuisse fertur supra *Comitium*, prope *Graecostasin* & *Ficum Ruminalem*.

Casa Romuli verus hic quoque erat. Is siquidem, quum inter pastores pastoralem vitam ageret, cum fratre ex arundinibus & lignis suas aedificarunt tabernas, in ea montis parte, quae est e regione *Capitolii*.

M O N S

PALATINVS versus ORTVM.

RTVM versus spectabat hic Mons *Suburræ* & *Montem Coelium*. Fuerunt illic in eo monte hæc præcipue AEdificia.

Templum Junonis Sospitæ.
Sacellum Mutini Titini.
AEdes Victoriæ.

AEdes Orci non longe hinc aberat. Erat enim proximo angulo Palatini montis, ubi hic imminet *Arcui Constantini*.

In hoc eodem loco *Elagabalus* consecravit *Deum Elagabalum*, construxitque ei *Templum*, omnique studio id egit, ut *typum Matris Deæ, Ignem Vestæ, Palladium, Ancilia*, & quidquid venerandum Romæ fuerat, immo & *Judæorum religiosa*, & *Christianorum Sacra*, hunc unum in locum transferrentur; hoc consilio, ut unus sub aliorum quoque nominibus coleretur *Deus Elagabalus*, si *Lampri-dio* recte credimus, in *Elagabalo* (cap. 6. & 7.)

Supra *Orci*, erat *AEdes Matris Magnæ*: hanc locaverat faciendam *M. Livius* & *C. Claudius Censores*. *Livius* (*Lib. XXIX. cap. 37.*) *Junius vero Brutus* eam dedicavit; atque in hujus facti memoriam *Ludi* anniversarii sunt instituti. *Livius* (*Lib. XXXVI. cap. 36.*) *Nostræ sententiæ auctorem* dabimus *Ciceronem*, cujus hæc sunt verba (*de Harusp. respons. cap. 12.*) *Nam quid ego de illis Ludis loquar, quos in Palatio nostri majores ante templum, in ipso Magnæ Matris conspectu, Megalensibus feri, celebrari-que voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, solemnes, religiosi.* AEdificata vero hæc est *AEdes*, quod *Pessinunte* advectum hujus *Deæ* simulacrum ex *Templo Victoriæ*, ubi aliquamdiu fuerat servatum, transferri decreverant. *Livius* (*Lib. XXIX. cap. 11. & 14.*) & præsertim *Herodianus* (*Lib. I. cap. 11.*)

AEdicula hic etiam fuit *Victoriæ Virginis*. *Livius* (*Lib. XXXV. cap. 9.*) *Iisdem diebus aediculam Victoriæ Virginis, prope aedem Victoriæ M. Porcius Cato* dedicavit, biennio postquam vocit.

Tullus item *Hofilius* habitavit ab hac parte *Montis* hujus, antequam aedificaret *Curiam Hofiliam*. Hujus partis duæ sunt effigies.

M O N S

PALATINVS versus MERIDIEM.

ONS hic ad Meridiem habet Aventinum & Circum Maximum. Ab hac autem parte haec AEdificia fuisse narrantur.

Tiberianae domus mansiones magnificentissimae. Haec enim post Augustum Palatio accessit. In hac autem habitavit Tiberius, & fortasse eam quoque construxit, licet Suetonius de ea nihil referat, in vita ejus (*cap. 47.*) agens de operibus Tiberii. Spectavit autem Circum Maximum & Montem Aventinum.

Domitianus multis operibus hoc Palatium auxit & ornavit. Suetonius in ejus vita (*cap. 15.*) *Sollicitior iudex, porticum parietes, in quibus spatium consueverat, Phoenice lapide distinxit; e cuius splendore per imagines, quidquid a tergo fieret, provideret.* Hinc de Domitiano Plutarchus (in vita Poplicolae) *Gaudes, quum in aedificia omnia profundas, qui, ut Midas ille, omnia tibi curca fieri & gemmea cupis.* Hunc Imperatorem externis illud & laudatis aedificiis sublimius & pulcrius, caeloque par reddidisse, Auctor est Martialis (*Lib. VIII. Epigr. 35.*)

*Regia Pyramidum, Caesar, miracula ride;
Jam tacet Eoum barbara Memphis opus.
Pars quota Parrhasiae labor est Marcei aulæ?
Clarius in toto nil videt orbe dies.
Septenos pariter credas assurgere montes:
Thessalicum brevior Pelion Ossa tulit.
AETHERA sic intrat, nitidis ut conditus astris
Inferiore tonet nube serenus apex.
Et prius arcano satiatur lumine Phoebi,
Nascentis Circe quam videt ora patris.
Haec, Auguste, tamen, quae vertice sidera pulsat,
Par domus est coelo: sed minor est Domino.*

Et Statius, in Eucharistico ad Domitianum (*ŷ. 18.*)

*Tectum augustum, ingens, non centum insigne columnis,
Sed quantae superos, coelumque Atlante remisso
Sustentare queant. Stupet hoc vicina Tonantis
Regia, teque pari laetantur sede locatum
Numina, ne magnum properes ascendere coelum.
Tanta patet moles, effusaque impetus aulae,
Liberior campi multumque amplexus aperti,
AETHEREO & tantum Domino minor, ille penates
Implet, & ingenti genio iuvat. AEMULUS illic
Mons Lybis, Iliacusque nitens, & multa Syene,
Et Chios, & glauca certantia Doride saxa,
Lunaque portandis tantum suffesta columnis.
Longa super species; fessis vix culmina prendas
Visibus, auratique putes laquearia coeli.*

Omnia in hoc Palatio dicuntur distincta fuisse, non tantum variis marmorum seu glebis, seu crustis; verum etiam argento, auro & gemmis. Tacitus (*An. xv. cap. 42. §. 1.*) *Nero construxit domum, in qua haud perinde gemmae & aurum miraculo essent, solita pridem & luxu vulgata.*

Quatuor damus hujus partis icones.

Tom. III.

P

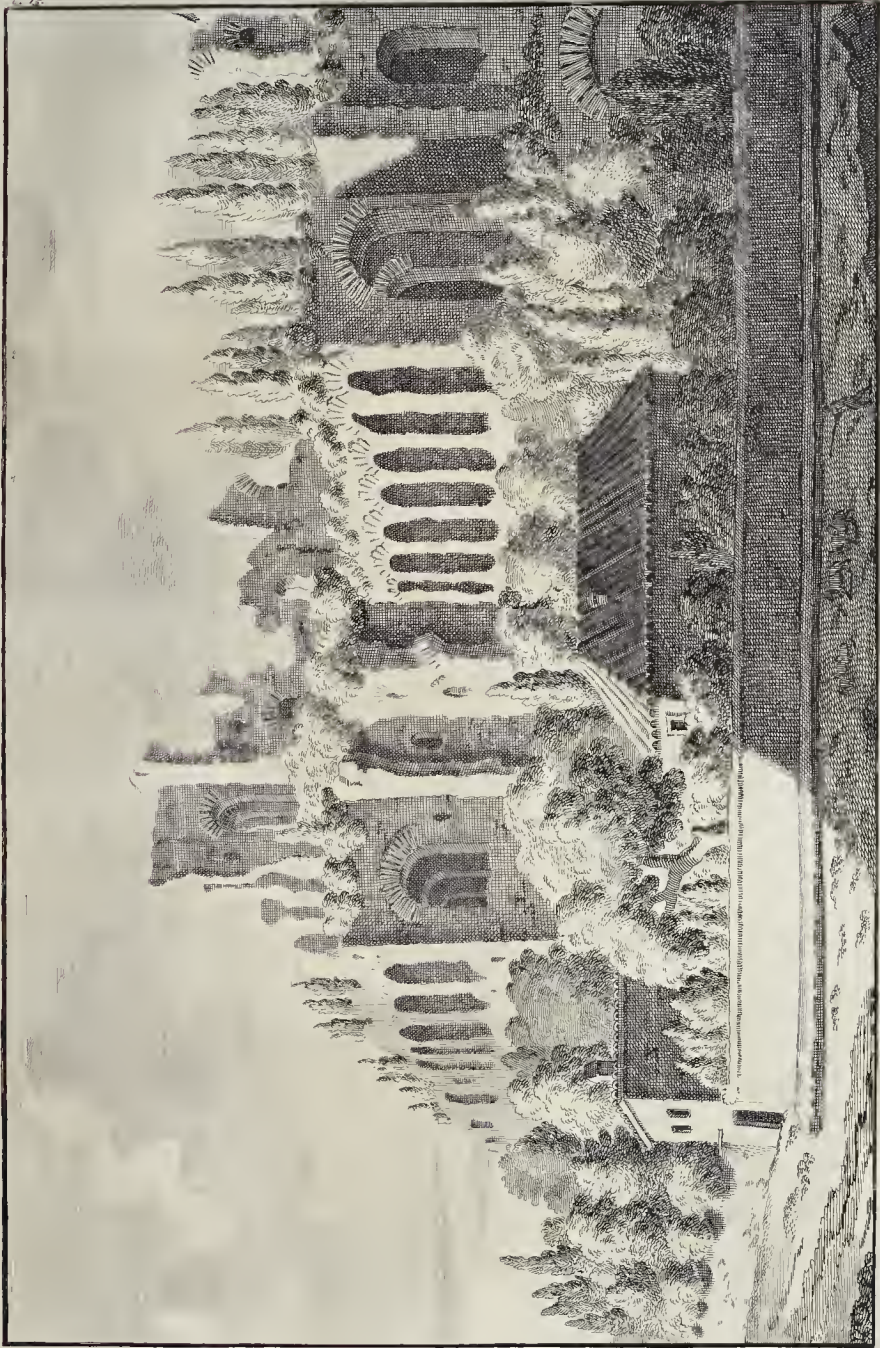
MONS

8 11 0 16

10 11 11 17

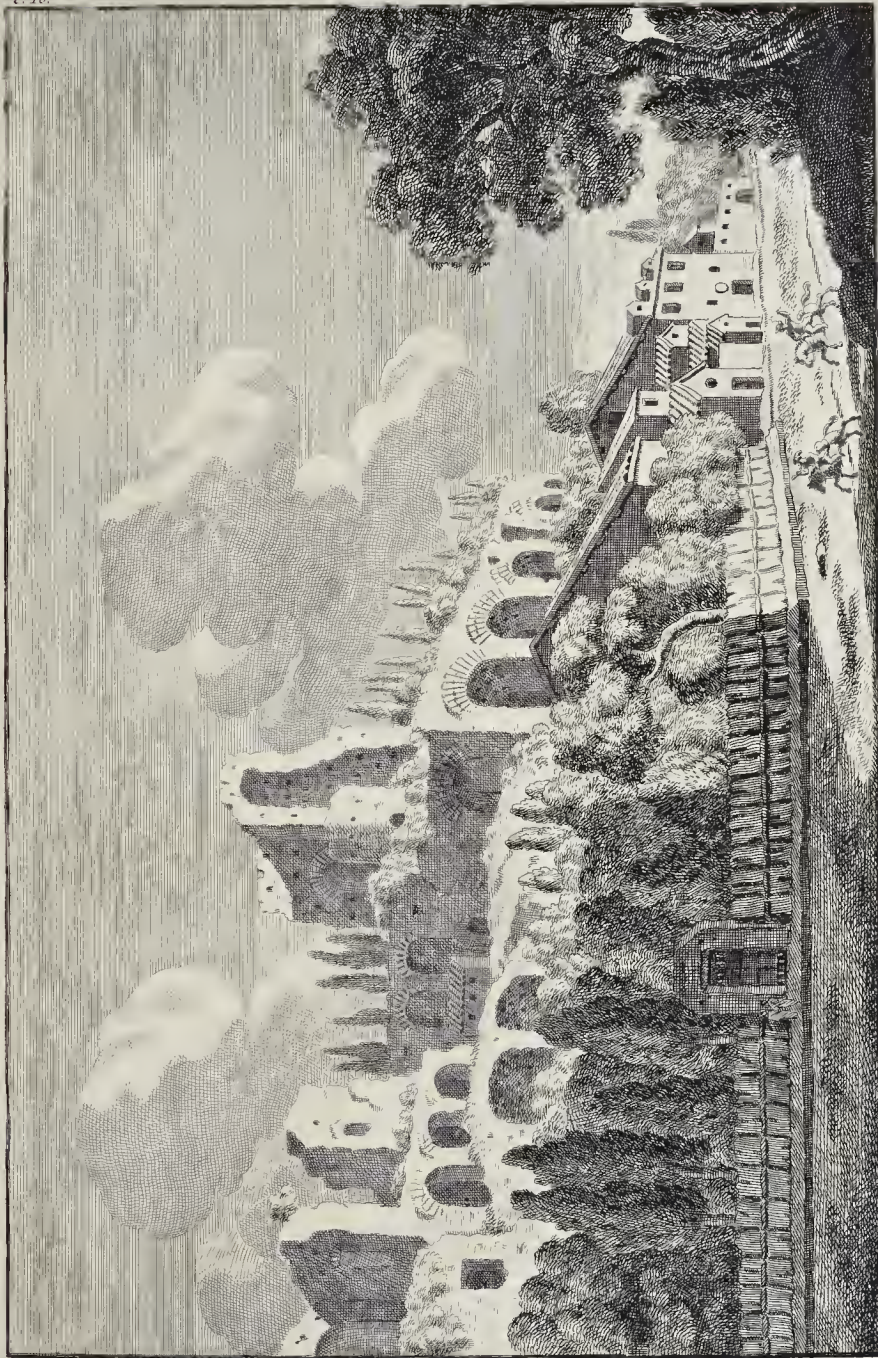
[Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page]

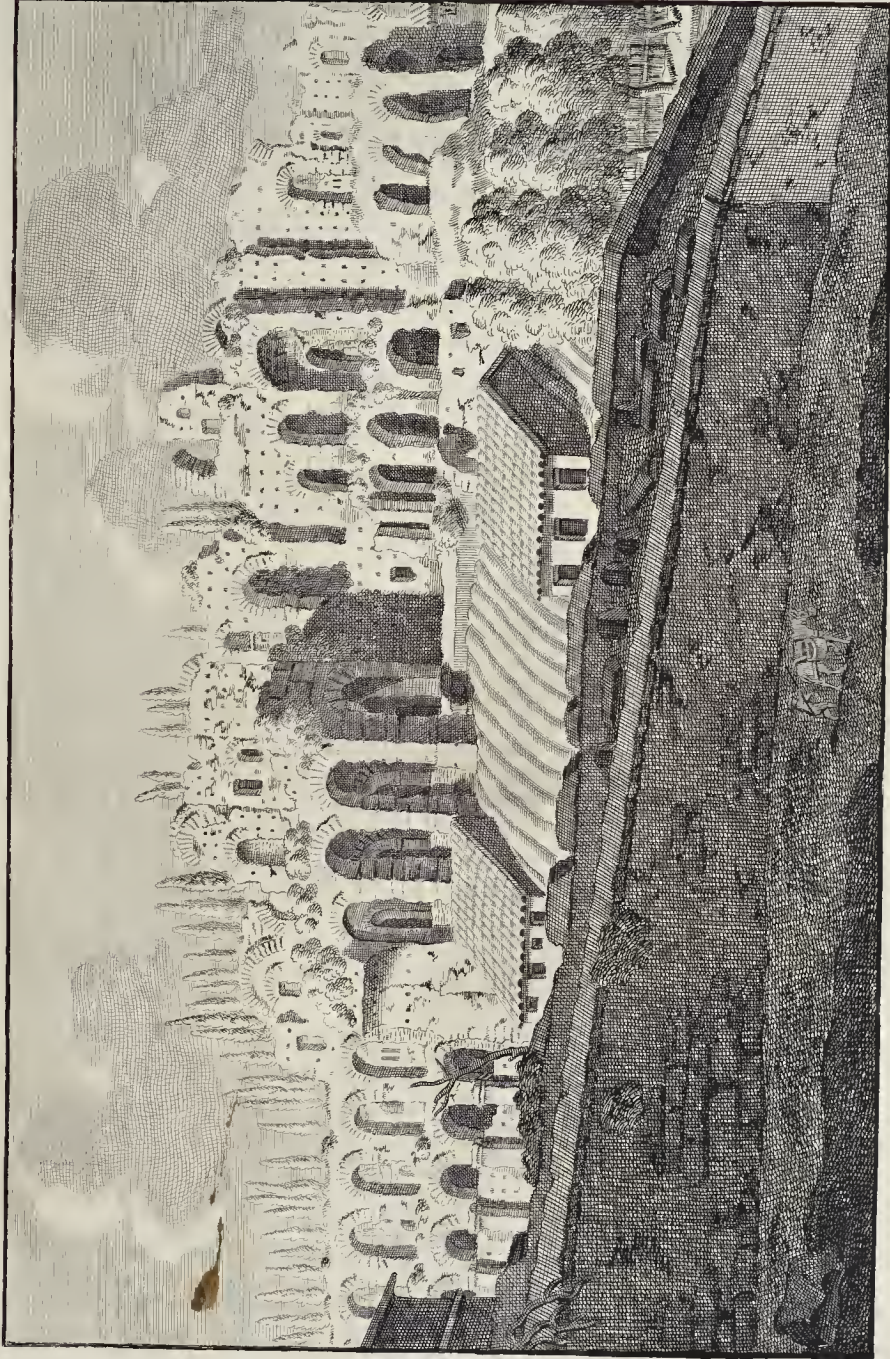

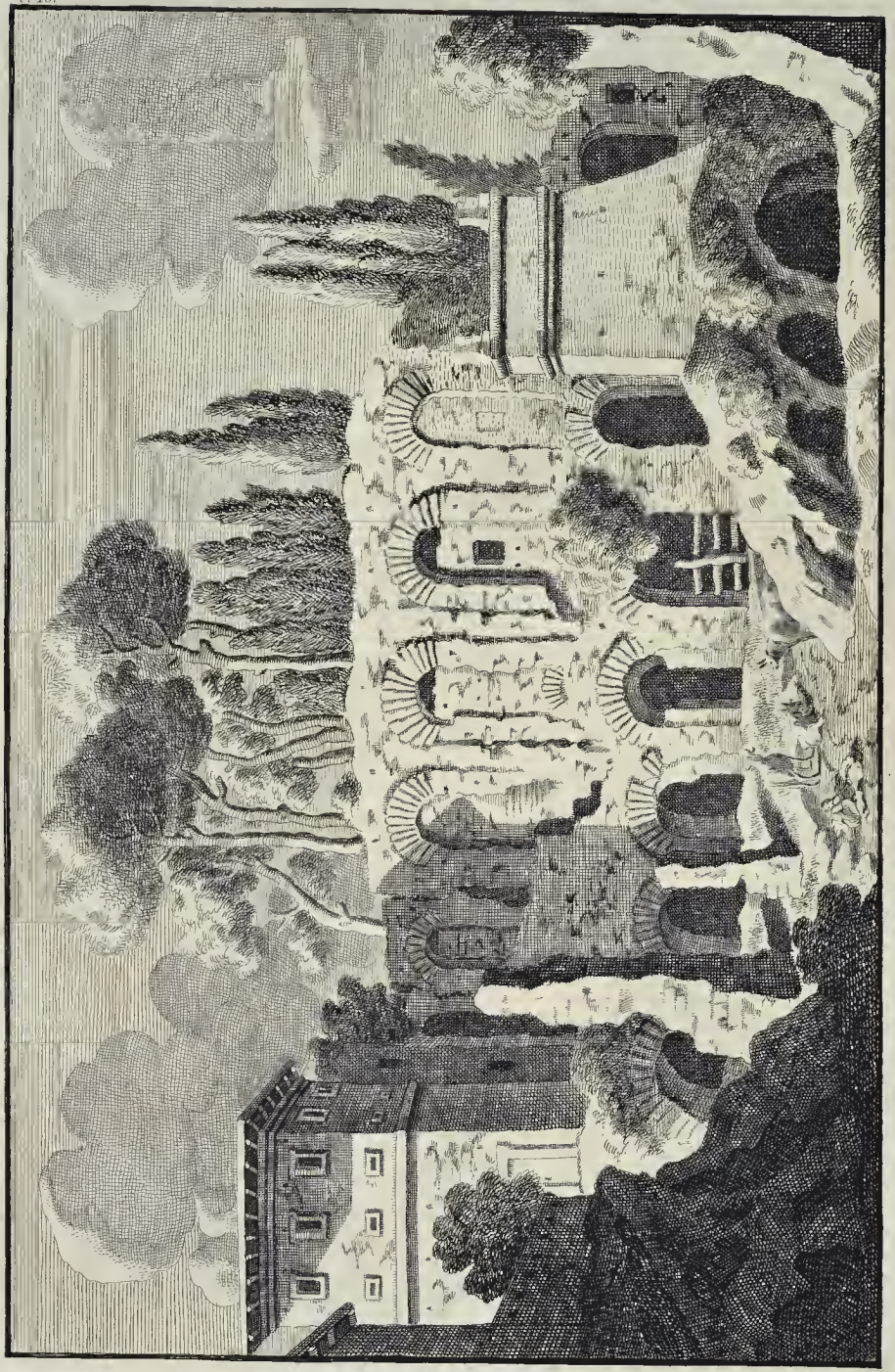

M O N S

31

PALATINVS versus SEPTEMTRIONES.

PN hoc Monte Palatino, qua parte Forum Romanum spectabat, haec fuerunt AEdificia publica, privataque.

Palatium Anci Martii, IV. Regis.

Palatium Tarquini Prisci, V. Regis, &

Servii Tullii, VI. Regis.

Domus Hortensiana, ubi primum habitavit Augustus; postea vero inde migravit in Aulam Palatinam. Suetonius (Aug. cap. 72.)

Palatium hoc Imperatorum, quod & *Augustale* vocabatur, Caligula ampliavit, & protulit usque ad Forum. Occupavit vero, quum esset maximum, octavam totius Montis partem. Suetonius (*Calig. cap. 22.*) *Partem Palatii ad Forum usque promovit, atque aede Castoris & Pollucis in vestibulum transfirata &c.* Plinius Palatium comparat cum domo Neronis, quae tota stabat in Urbe (*Lib. XXXVI. cap. 15.*) *Bis, inquit, vidimus Urbem totam cingi domibus Caji & Neronis.*

Denique ab aliis Augustis haec Domus Imperatoria tot modis fuit aucta, ut totum poene Montem impleret; eumque in modum exornata, ut non indigna esset habitatio Dominorum Orbis univrsi. Huc respicit Claudianus (*in VI. Conf. Honor. vers. 39.*)

*Non alium certe decuit Reſtoribus Orbis
Eſſe laudem, nulloque magis ſe colle poteſtas
AEſtimat, & ſummi ſentit ſaſtigia juris,
Attollens apicem ſubjectis regia voſtris.*

Ab Augusto enim deinceps omnes Romani Imperatores in hoc eodem Palatio fixerunt sedes suas. Hinc factum, ut ab Imperatoria sede cuiusvis Principis, aut potentis, & illustris Viri domus *Palatium* diceretur. De Domitiani in exornando Palatio cura singulari alibi sumus locuti.

Palatium autem hoc fuit ab Augusto ipso reſectum, postquam arſiſſet. Suetonius (*cap. 57.*) *In reſtutionem Palatinae domus incendio abſumpſit, Veterani, Decinae, Tribus, atque etiam ſingillatim e cætero genere hominum, libentes ac pro facultate quiſque pecunias contulerunt.* Et Dion (*Lib. LV.*) *Cum forte Palatium incendio periſſet, reſectam Domum Augustus totam publicam eſſe juſſit, ſive quod ad eam aedificandam populus pecuniam contuliſſet, ſive quod Pontifex Maximus eſſet, ut ſimul in propriis & publicis aedibus habitaret.*

Fuit in reſſu hujus domus (Augusti) erectum *Apollini templum*, & in baſi ejus ſerantur reconditi fuiſſe *Libri Sibyllini*. Ab hoc Templo per domum Tiberianam via patebat verſus *Milliare aureum*, quod erat in Foro poſitum. Nam, ut reſert Tacitus (*Lib. I. Hiſt. cap. 27.*) *Galba ſacrificante pro AEdē Apollinis, Orbo, qui in eum conjuraverat, digreſſus per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum ſub AEdem Saturni perrexit.* Plutarchus (*in Galba*) *Per Tiberii domum, quam vocant, deſcendit in Forum.*

Erant & hic *Porticus*, in quibus ſervabatur *Bibliotheca Graeca & Latina*, cujus meminerunt Dion, Tom. III.

Q

Pro-

Propertius, Suetonius, Ovidius, aliique. Bibliothecae huic videtur praefuisse Sextus aliquis, aetate Martialis, & ab eo laudatus (*Lib. V. epig. 5.*)

*Sexte, Palatinae cultor facunde Minervae, &c.
Ingenio fruere qui propiore Dei.*

Aedes Deorum Penatium fuit quoque in hac parte Montis; de quibus Livius (*Lib. XLV. cap. 16.*) *De prodigijs deinde nunciatis Senatus est consultus. Aedes Deorum Penatium in Velia de coelo tacta erat.*

Romae Templum etiam fuit in hac regione Montis. Ejus descriptionem habemus apud Dionysium Halicarnassicum (*Lib. I. cap. 68.*) *Templum Romae non procul Foro ostenditur, secundum viam, quae ad Carinas fert compendio, supra modum obscurum, nec magnum structura, locus vernacula gentis lingua dicitur Subvelia. In eo posita sunt Trojanorum Deorum imagines, quas curvis fas est inspicere, cum inscriptione DENAS, quae Penates significat. Videntur enim mihi prisci, ante inventum P. usurpasse pro eo D litteram. Sunt autem bastati duo juvenes, habitu sedentium, admodum antiqui operis. Alia quoque multa in antiquis templis horum Deorum idola conspeximus, & in omnibus duos Juvenes, militari habitu.*

Fuerunt & hic *Templa Castoris, & Vestae.* Martialis (*Lib. I. Epigr. 70.*)

*Quaeris iter? dicam: vicinum Castora canae
Transibis Vestae, Virginamque domum.
Inde sacro veneranda petes Palatia clivo,
Plurima qua summi fulget imago ducis.*

In hac Aede Vestae *Palladium* olim servatum fuisse docet Plinius (*Lib. VII. cap. 43. in fin.*) *Is Metellus, inquit, orbam luminibus exegit senectutem, amissis incendio, quum Palladium raperet ex Aede Vestae, memorabili causa, sed eventu misero.* Ovidius cum Martiale consentit, dicens (*Lib. I. Trist. Eleg. 1. v. 28.*)

— — *Haec sunt Fora Caesaris, inquit,
Haec est a sacris quae via nomen habet.
Hic locus est Vestae, qui Pallada Servat & ignem,
Huc fuit antiqui regia parva Numae.
Inde petens dextram, Porta est, ait, ista Palati,
Hic Stator, hoc primum condita Roma loco est.*

Gradus magni Vestibuli Neronis fuerunt itidem in hac Montis parte. Hi superfuerunt usque ad tempora Vitellii. Dion, de Vitellio (*Lib. LXV. sub finem*) *Caesarem e Palatio, ubi magnas voluptates cepit, deducunt, trabuntque via Sacra.* Magni item Palatii gradus quidam viscebantur prope Arcum Titi, ubi in Palatii frontem ascendebatur. Et fertur Antoninus Pius hic in ipso Palatio extruxisse *novam portam.*

Domus quoque Ciceronis, M. Flacci, Proculi, & Cn. Octavii iterunt in his partibus Montis hujus, ut alibi monuimus.

Hippodromus vero non longe abfuit ab Arcu Titi, ubi nunc S. Sebastiani Aedes est, si alios audias. Sed Nardinus Palatii Hippodromum esse putat ipsum Circum Maximum.

V E S T I G I A

CAPITOLII VETERIS.

APITOLIVM fuit initio sedes T. Tatii Sabini Regis, & mons dicebatur *Tarpejus* & *Saturnius*. De eo Varro (*Lib. IV. de Ling. Lat.*) *Sunt & nomina, ab tot Montibus, quos postea Urbs mureis comprehendit: e quibus Capitolium dictum, quod hic quum fundamenta foderentur aedis Jovis, caput hominis inventum dicitur.* Historiam fusc refert Dionysius (*Lib. IV. cap. 66.*) Arnobius scribit (*Lib. VI.*) *Tolum* appellatum fuisse, atque ab eo Capitolium dictum. Pergit Varro. *Hunc antea Montem Saturnium appellatum prodiderunt, & ab eo late Saturniam terram, ut etiam Etnus appellat. Antiquum oppidum in hac fuisse scribitur Saturnia. Ejus vestigia etiam nunc manent tria; quod Saturni sanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Junius scribit, ibi, quam nunc vocant Pandaniam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti.* Virgilius quoque, loquens de Janiculo & Capitolio, inquit (*Lib. VIII. AEn. v. 357.*)

*Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit Urbem
Janiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen.*

Fuit hic igitur ante Urbem conditam, ut Virgili quoque verba indicant, *Saturnia* oppidum constructum, quod & ex Dionysio probari possit, scribente (*Lib. I. cap. 38. & 44.*) habitatum illud fuisse a fociis Herculis, qui *Saturnium* hoc appellaverat in honorem Saturni, quem constabat, Montem eum coluisse. Et hoc ipsum confirmant Plinius (*Lib. III. cap. 5.*) *Saturnia, ubi nunc Roma est: Antipolis*, (alii MSS. *AEncipolis*) quod nunc *Janiculum* in parte Romae. Et Solinus (*cap. 2.*) *Et montem Capitolinum Saturnium nominarunt.*

Livius vero (*Lib. I. cap. 38.*) & Tacitus (*III. Hist. cap. 72.*) ostendunt, montem hunc fuisse muris septum. Commemorat enim, Tarquinium Priscum bello Sabinorum vovisse, se aedificaturum Capitolium, qui quum, positis fundamentis, fato functus esset, Superbus, capta Sueffa Pometia, ex spoliis hostium absolvit. Plutarchus (*in Poplicola*) & Livius (*Lib. I. cap. 53.*) Exactis deinde Regibus, Horatius Pulvillus consecrationem obiit. Livius (*Lib. II. cap. 8.*) Legitur autem fuisse ex saxo quadrato, & hoc idem probant Vestigia; & testatur Marlianus, se vidisse, ex ejusdem Capitolii fundamentis erui saxa tantae magnitudinis, ut minime falso dixerit Plinius (*Lib. XXXVI. cap. 15.*) *Sed tunc senes aggeris vastum spatium, & substructiones insanas Capitolii mirabantur.*

Limina Capitolii fuerunt aenea, facta a Cn. & Q. Ogulniis, AEdil. Cur. Livius (*Lib. X. cap. 23.*) Tegulas autem aereas Catulus inauravit. Aufonius *in claris Urbibus: de Narbona* (v. 16.) Et has quidem Honorius Pontifex ad AEdem D. Petri regendam transtulit, ubi nonnullae earum tempore Marliani adhuc cernebantur. Porro in Catilinaria (*Orat. III. cap. 8.*) Cicero significat, in Capitolio fuisse turres complures, quarum aliquas testatur de coelo tactas fuisse.

Scipione & Norbano Coss. Bello Mariano, igni absumptum legimus. Refecit Sulla, dedicavit Catulus, nomenque illius, ut notat Plutarchus (*in Poplicola*) mansit usque ad Vitellium. Immo & Marliani aetate superstit in Inscriptione reperta, ubi falis erat receptaculum, apud Gruterum (*pag. CLXX. num. 6.*)

Q. LVTATIVS. Q. F
Q. N. CATVLVS. COS
SVBSTRYCTIONEM. ET
TABVLARIVM. EX. S. C
FACIYND. CVRAV

Iterum arsit Capitolium bello Vitelliano, ut docet Cornelius Tacitus (*Hist. IV. cap. 54. n. 3.*) Et Suetonius asserit, instauratum a Vespasiano, his verbis (*cap. 8.*) *Restitutionem autem Capitolii aggressus, rudibus*

Tom. III.

R

deribus

deribus purgandis manus primus admovit, ac suo collo quaedam extulit. Quam vero sub Vespasiani mortem iterum incendio esset corruptum, Domitianus restitutionis curam suscepit. Auctor idem Suetonius (cap. 5.) *Plurima, & amplissima opera incendio absumpta restituit, in quibus & Capitolium, quod rursus arserat: sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria.* Sumptus hujus instaurationis excessisse feruntur XII. mill. talentorum.

Capitolium autem *vetus* habuit formam Arcis perfectae, situm quippe in colle edito & abrupto, munitumque opere & natura. Hinc Tacitus jure dixit (*Lib. II. Hist. cap. 78. n. 4.*) *Munitissimam Capitolii Arcem, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem.* De substructione Livius (*Lib. VI. cap. 4. sub fin.*) *Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia Urbis conspicendum.* Muris & turribus additae erant fores in fummis clivis, per quas ascendebatur in Arcem ipsam.

Habet hic Mons fastigia duo, in altero templum est, dictum *Ara Coeli* & Monasterium Franciscanorum; & hoc quidem loco olim admirandum *Jovis Capitolini templum* se ostentabat. Alterum, prope desertum, vocatur *Mons Caprinus*, & in eo nunc est Palatium Ducis Caffarelli, ad cujus ultimum marginem spectatur *Rupes Tarpeja*.

Apollinis Statua, in Capitolium olim translata a Lucullo, ex Apollonia Ponti urbe, xxx. cubitorum, CL. talentis facta, jacet hodie in Aedibus Conservatorum fracta.

Tertullianus (*de Spectaculis*) omnium Deorum templum fuisse asserit (*ubi de munere*) *Capitolium*, inquit, *omnium dæmonum templum est.* In eoque jura civilia & artes liberales docebantur (*l. ult. C. Theod. de Stud. liberal. Urb. Rom. & Constant.*)

Habuit & Capitolium *Casam Romuli*, illo regnante cannis & viminibus testam, & a Sacerdotibus iisdem stramentis deinceps instauratam, ut semper integra permaneret. Hinc Ovidius ait (*Fast. III. v. 183.*)

*Quae fuerit nostri si quaeris regia nati?
Adspice de canna straminibusque domum.*

Juxta hanc *Curia* fuit, nomine *Calabra*. *Calabrae* nomen a *calando* derivata est, quod significat *vocare*, ἀπὸ τοῦ καλεῖν, quod omnis juxta eam *populus* vocaretur, ut docet Macrobius (*Lib. I. Saturn. cap. 15.*) *Antequam Fasti proderentur, Pontifici minori haec provincia delegabatur, ut novae Linae primum observaret aspectum, visamque Regi Sacrificio nunciaret.* Itaque sacrificio a Rege & minore Pontifice celebrato, *idque Pontifex calata, id est, vocata in Capitolium plebe, juxta Curiam Calabram, quae casae Romuli proxima est, quot numero dies a Kalendis ad Nonas, superessent, pronuntiabat.* Hanc Curiam etiam stramentis contegebant, ut priscam Majorum paupertatem indicarent. De hac dictum putat Servius a Virgilio (*AEncid. VIII. v. 654.*)

Romuloque recens horrebat Regia culmo.

T A R P E I A

R V P E S.

ARPEIA RVPES dicta est pars Montis Capitolini post Clivum. Vertex enim ille Montis Capitolini, qui nunc vocatur *Mons Caprimis*, ubi est Domus Ducis Cassarelli, versus Meridiem, etiam nunc ostendit praecipitium Rupis, e saxo nativo asurgentis.

Mons quidem totus *Capitolium* dicitur, & tamen, accuratius loquendo, in tres dividitur partes, *Saxum* nempe, *Arcem* & *Capitolium*. *Saxum* vocatur praecipitium & aspera rupes, montisque pars, quae ad occasum & Tiberim spectat, & hodie sita est proxima *Coenobio Turris speculorum*, *Foroque Montanario*, fuitque *Tarpeja* olim vocata. *Plutarchus (in Romulo) ATarpeja virgine illic sepulta ille vocatus est Tarpejus, donec eum locum Jovi Tarquinius consecravit; quo tempore ossa ejus alio fuerunt translata, nomenque exolevit Tarpejae, excepto saxo, quod vocant etiam nunc Tarpejum, ex quo praecipitare sceleratos solebant. Arx significabat editiorem montis partem. Reliquum collis Capitolium erat. Et ita saepe distinguuntur haec ab Auctoribus. Livius (Lib. VI. cap. 20.) Ne quis Patricius in Arce, aut Capitolio habitaret. Dionysius (Lib. II. cap. 15.) Locum Capitolium inter & Arcem situm, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur.*

Saxo igitur soli, seu *Rupi* adhaesit *Tarpejae* nomen, quae respicit *Forum Oltorium*, quod hodie vocatur *Piazza Montanara*. Atque hoc sensu *Dionysius* scribit (*Lib. VII. cap. 33.*) *Duci jussu eum in superstantem Foro collem. Est enim is collis rupes vasta, unde mos est eis dejicere adversarios.* Ne igitur huic sententiae contradixisse videamur, dicendum censuimus; totum montem nonnumquam & *Arcis*, & *Tarpejae rupis* nomine vocatum fuisse. Ita confunduntur ab Auctoribus haec nomina *Arcis*, *Capitolii*, *Saxi*. *Tacitus (Lib. III. Hist. cap. 71.) Diversos Capitolii aditus invadunt; paulo ante dixerat, Arcem Capitolinam. Livius (Lib. V. cap. 41.) Circumferentes oculos ad Templum Deum Arcemque solum belli speciem tenentem, inde modico relicto praesidio, ne quis in dissipatos (Gallos) ex Arce aut Capitolio impetus fieret.*

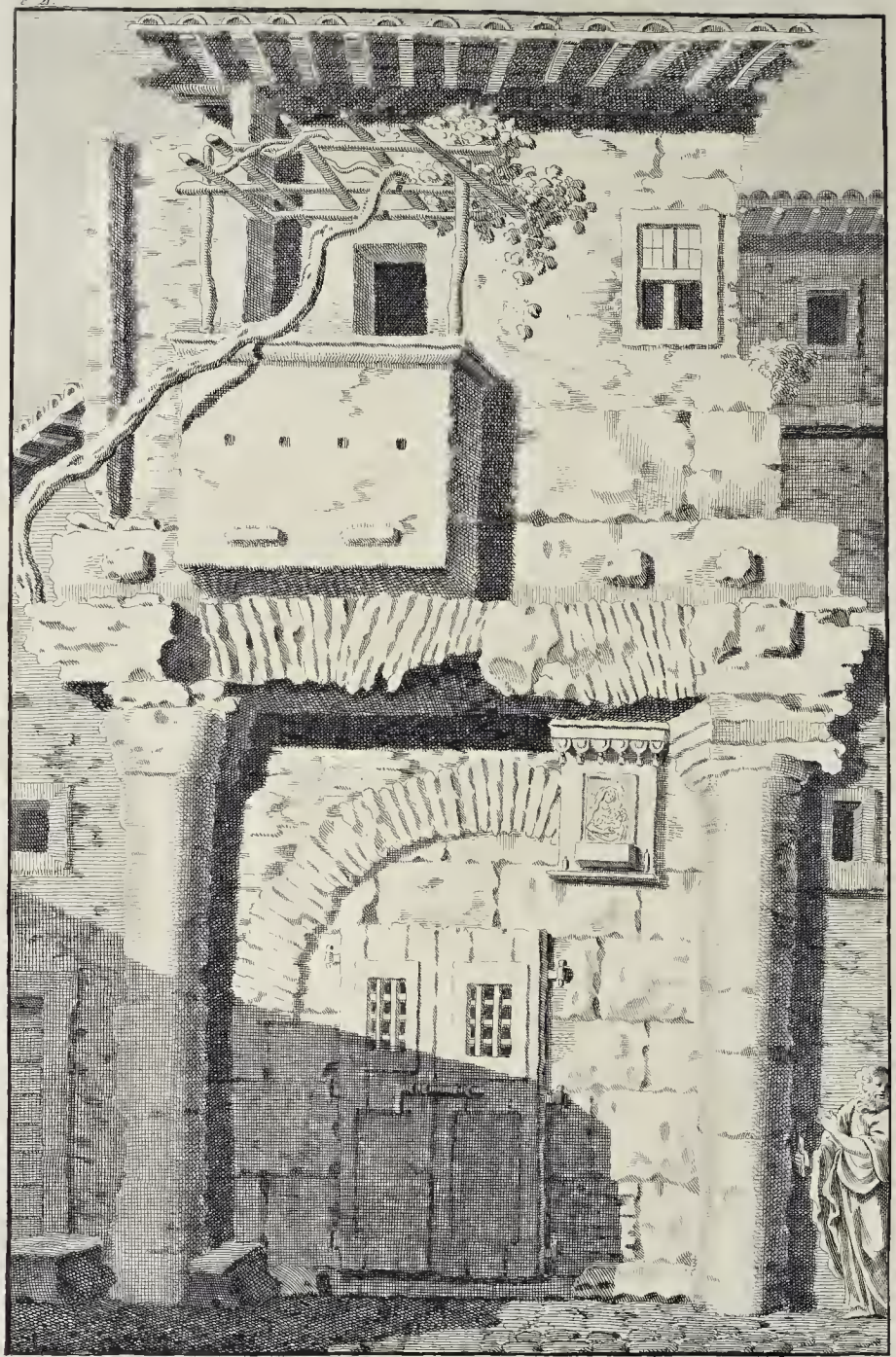
Ex *Rupe* itaque *Tarpeja*, seu *Saxo*, proprie dicto, dejiciebantur fontes & scelerati. Hinc *Cicero* ad *Atticum (Lib. XIV. epist. 16. in aliis libris 18.) Quis enim audeat violare (Brutum scilicet) proposita cruce, vel Saxo.* Alii pro violare, legunt laudare, subintellige *Bruti caedem*. Et *Plinius* testatur (*Lib. VII. cap. 44.) Metellum ad Tarpejum raptum, ut praecipitaretur.* *Gellius* autem scribit (*Lib. XX. cap. 1. sub finem*) eodem mortis genere adfectos, qui falsum dixisse testimonium essent convicti.

1. 11. 3. 4. 5. 6. 7.
8. 9. 10. 11. 12.

R V I N A E

prope S. MARIAE CACABARINAE ECCLESIAM,
 quae CIRCI FLAMINII RVDERA sunt forte.

Ars aliquantula ingentis & praelongi AEdificii hodie conspicitur prope Ecclesiam S. Mariae Cacabarinae. Sicut hoc fuit inter Theatrum & Circum Flaminii. Serlius in Architectura sua (*Lib. III.*) reliquit nobis Ichnographiam illius, existimatque, occupasse hoc AEdificium in longitudinem omne spatium, quod est inter Subucularios & arcam Judaeorum, complectens Palatium Sanctaeruciorum, & nominatam illam arcam, hoc fere modo; ut incipiens prope Theatrum extremum desineret ad Circum. Neque tamen complectebatur spatium omne intermedium, sed relinquebat partem quandam vacuum iis locis, quibus prospiciebat utrumque aedificium; ita ut eam Austrum versus eingeret instar areae.

Describit & exhibet Ichnographia Serliana Porticum vastam, duplicemque, ut quae inter latus Boreale, quo Theatro & Circo objacebat, & Australe, quo Montem Cincium prospiciebat & Tiberim, habuerit in medio AEdificium in longum porrectum, quo dividebatur latus utrumque. Erant hae duae Porticus, cum tribus scelis cochlidibus, quibus ascendebatur in superiorem Ordinem columnarum. Lique enim ex altero schemate Serlii, fuisse hic duos Columnarum ordines sibi invicem superimpositos, quod & ostendunt residua, quae supersunt.

Fuerunt, qui crederent, fuisse hic *Domum Marii*. Scilicet persuaserant sibi, nomen illud Cacabari corruptum esse e *Casa Marii*. Sed id frustra est. Nomen enim Ecclesiae Cacabarinae adhaesit a *Cacabariis* artificibus, qui cacabos faciunt, & hoc in loco merces suas habuisse censendi sunt.

Doctiores alii existimaverunt, fuisse hic *Porticum Pompeii*. Est vero credibile, fuisse hanc Porticum in margine herbofo campi potius, quam inter multitudinem aedificiorum, undique hunc locum ambientium, ob platanorum umbras & deambulantium delicias. Et ostendit alicubi Nardinus; Porticum Pompeii fuisse ab ea parte Theatri Pompeiani, qua fuerat scena. Praeterea Arcus magis e lateribus, quam Tiburtinis struisti lapidibus, majorem aedificii hujus vetustatem indicant. Et illius Pilae potius, quam Columnae, non conveniunt magnificentiae Porticus Pompejanae.

Donatus credidit, fuisse hanc *Porticum Philippi*, propter vicinum illi Circum Flaminium. Nardinus vero hanc conjecturam non quidem damnat omnino, sed probabilius arbitratur, ut fuerit *Cn. Octavii*. Plinius enim & Victor tradunt, duplicem fuisse eam Porticum, & pariter vicinam Theatro Pompeii. De vicinia Theatri haec docet Festus, (*initio Lib. XVI.*) *Octaviae Porticus duae appellantur, quarum alteram Theatro Marcelli propiorum Octavia soror Augusti fecit; alteram Theatro Pompeii proximam Cn. Octavius Cn. Filius, qui fuit AEd. Cur. Pr. Cos. Decemvir sacris faciundis, triumphavitque de Rege Perseo navali triumpho, quam combustam reficiendam curavit Caesar Augustus.* Vicinam Circo fuisse, haec Plinii verba docent (*Lib. XXXIV. cap. 3.*) *Invenio & a Cn. Octavio, qui de Perseo navalem triumphum egit, factam porticum duplicem ad Circum Flaminium, quae Corinthia sit appellata a Capitulis aereis columnarum.* Et illa Velleji Patereuli (*Lib. II. cap. 1.*) *Tum Scipio Nasica in Capitolio Porticus; tum quas praediximus, Metellus; tum in Circo Cn. Octavio multo amoenissima moliti sunt.*

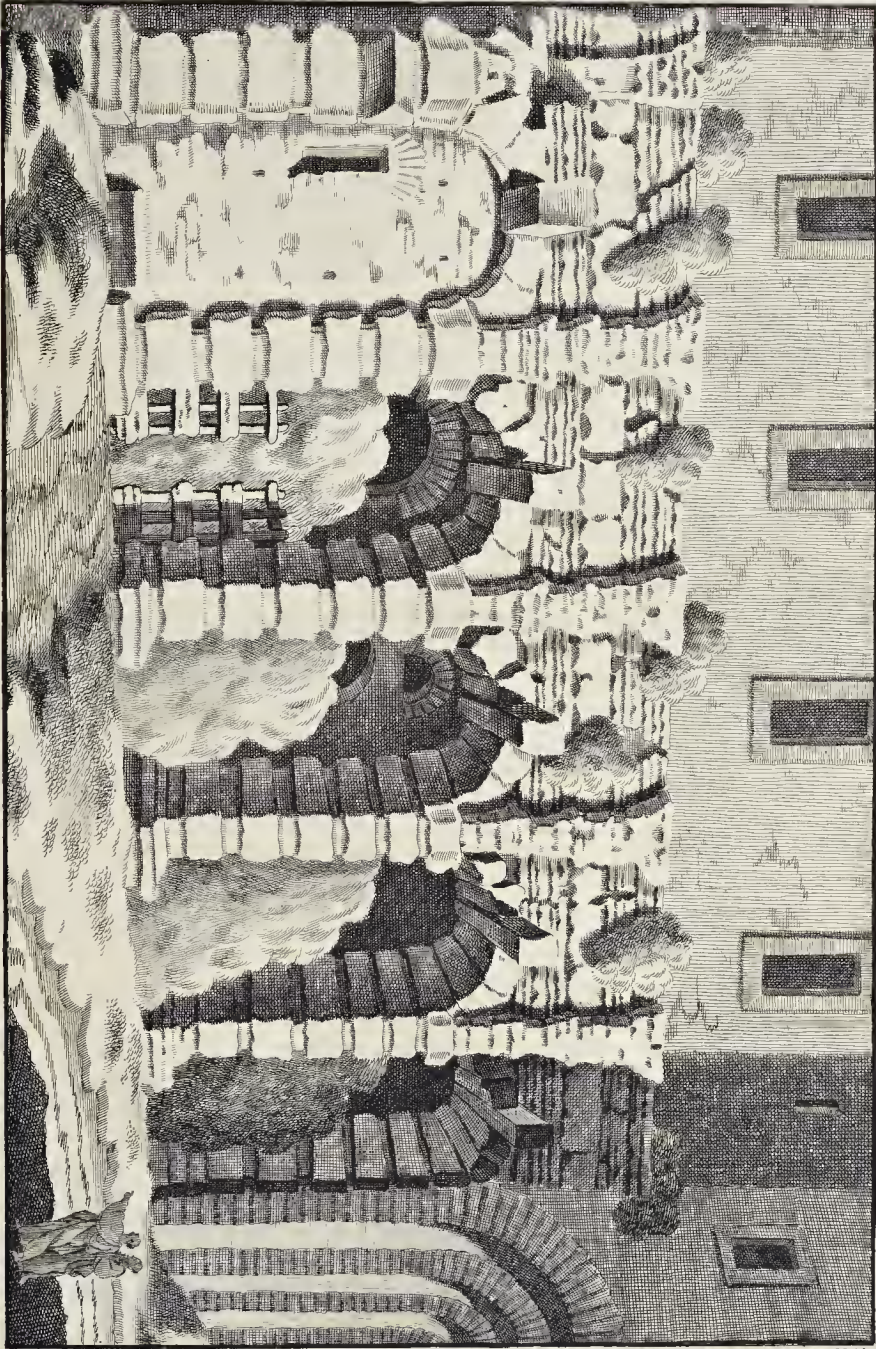
Si quid tamen valent judicia testium oculatorum, dixerim; existare hic reliquias infimi ordinis *Columnarum Circi Flaminii*. Simillima enim haec sunt rudera vel Theatro, vel Amphitheatro, vel Circo, minimamque habent convenientiam cum Porticu. Quod autem dicta nostra in primis confirmat: hoc eodem in loco ruinae hae vetustae videntur, ubi constat fuisse Circum Flaminium.

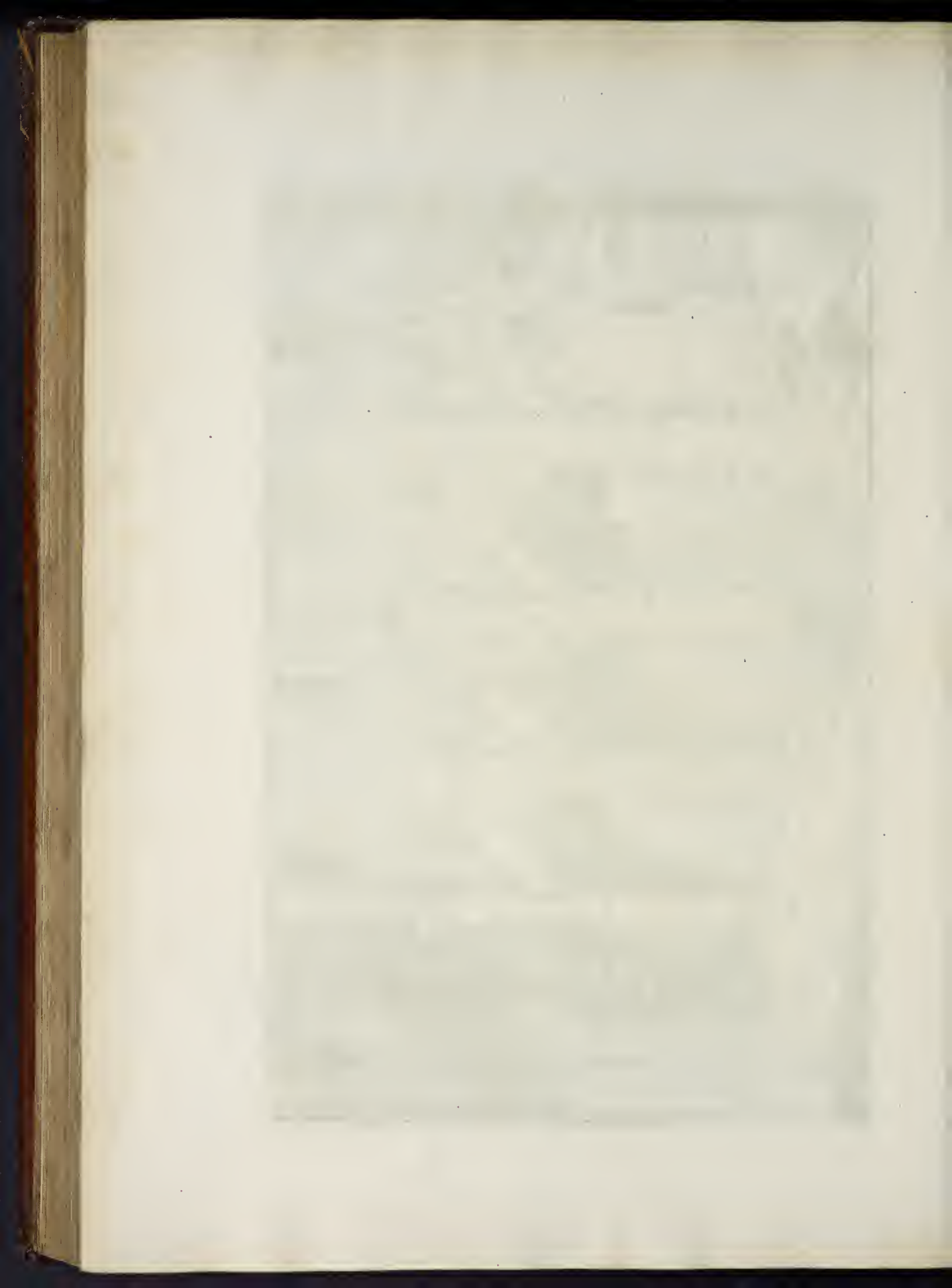
Supplicatur nonnulli, fuisse hic Templum Martis, quod erat exstructum in Circo Flaminio, cujus Architectus nominatur Hermodorus Salaminus, teste Cornelio Nepote apud Priscianum (*Lib. VIII.*)

Creditur autem hoc AEdificium magnificentissimum fuisse, opusque Architecturae politissimae, prout apparet ex duabus Columnis fractis, quondam, ut conjicitur, in stabuli quadam parte positis. Hic vero Circus Flaminius, ut opinantur, capax fuit spectatorum quadraginta millium, in locis suis sedentium; si vero Nardino credimus, octoginta millium.

Harum Columnarum pars dimidia, nam altera parieti est infixae, lata est palmos Romanos v. cum pollic. xi. sunt autem factae ex lapide Tiburtino.

C V R I A

H O S T I L I A.

CURIAE HOSTILIAE regis Tulli Hostilii duae fuerunt Romae. Una fuit prope Forum, ubi nunc est Templum Pacis, ut Marlianus scribit (*Topograph. Rom. Lib. III. cap. 6.*) in cujus ruinis marmor est repertum, cum hoc Titulo.

IN CURIA HOSTILIA.

Alteri ab eodem Rege est condita, ubi nunc SS. Johannis & Pauli est Ecclesia. Ostendit hoc Livius (*Lib. I. cap. 30.*) his verbis: *Coelius additur Urbi Mons, & quo frequentius habitaretur, cum sedem Tullus Regiae capit, ibique deinde habitavit, &c. Templumque ordini a se aucto Curiam fecit, quae HOSTILIA usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est.*

Blondus & alii opinantur; Curiam Hostiliam secundam fuisse olim, ubi nunc Ecclesia est SS. Johannis & Pauli, quam extruxit dictus Rex, Albanis in Urbem receptis. Nardinus vero fatetur, prorsus ignarum se esse, quo auctore, quoque indicio id dixerint. Acta tamen Martyrum SS. Johannis & Pauli, ab Juliano Apostata interemptorum, ostendunt, horum domum fuisse hoc in loco. In vicinia Ecclesiae hujus conspicitur fragmentum antiqui operis pulchrum, arcusque ex lapide Tiburtino, in quibus rudibus turris postea est aedificata. Veruntamen certi nihil colligi poterit ex his reliquiis, tam obscuris & perexiguis, quale nimirum aedificium hic steterit, fueritve.

Quidquid illius superest in rudibus Antiquis, effigies reliquiarum hic apposta videndum nobis exhibet.

At, quid est Curia? audiamus Varronem (*de vit. Pop. Rom. Lib. II. & de Ling. Lat. Lib. IV. & V.*) & Festum (*Lib. III. in voce Curia*) ex quorum verbis haec. Curia a cura. Tres autem significationes vocis Curiae. I. Curiae sunt triginta illae partes, in quas populum distribuit Romulus. II. Curiae, sacrae illae aedes, quas singulae harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peragerent. III. Curiae, aedes illae, in quibus Senatus est habitus. Et talis erat Curia haec Hostilia, teste Rosino (*Antiquitat. Romanar. Lib. VI. cap. 2.*) citante quoque Dionysium (*Lib. II. cap. 7.*) & Livium (*Lib. I. cap. 13.*) circa significationem primam.

1793

D O M V S

41

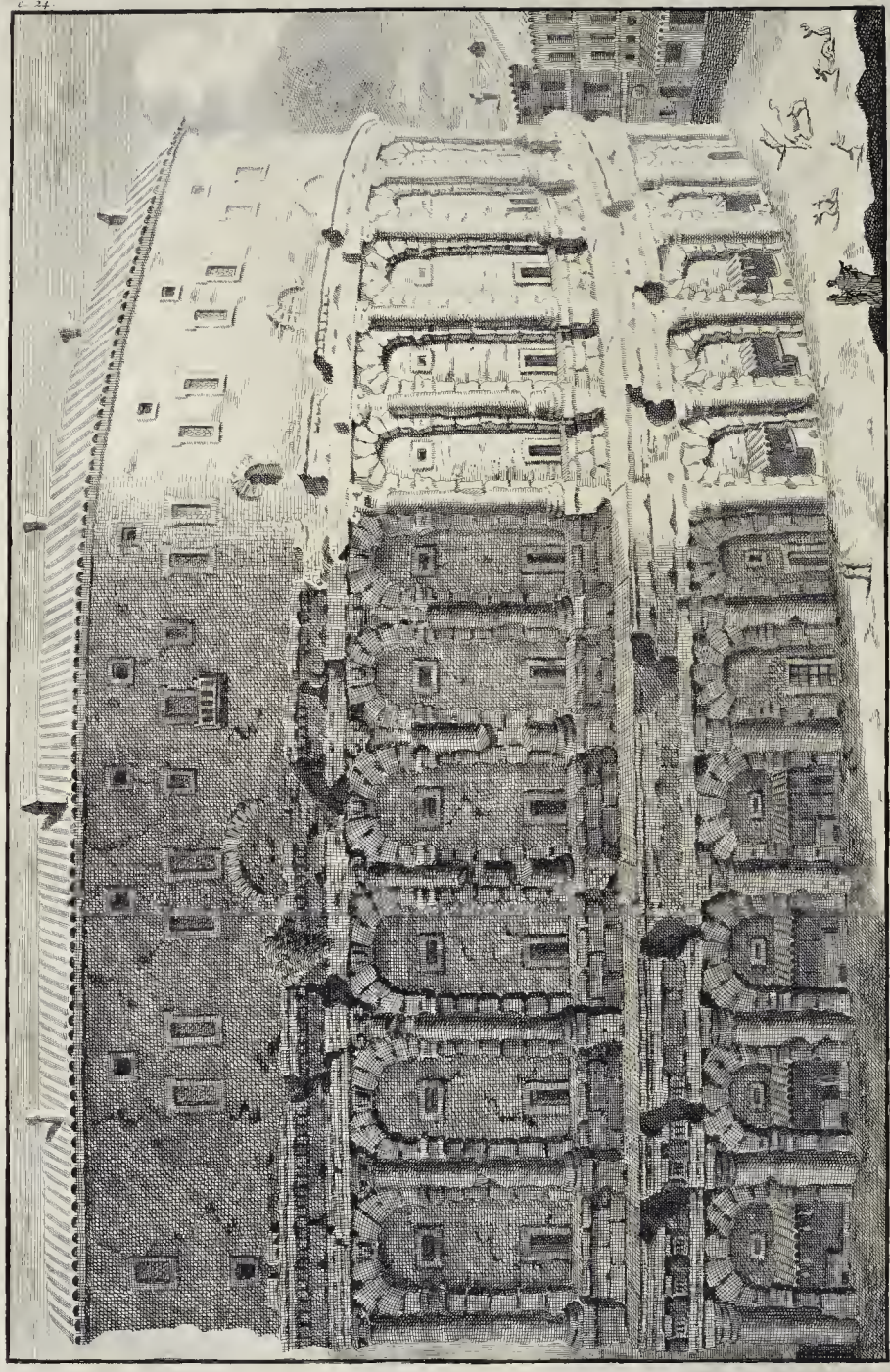
vulgo P I L A T I.

DOMVS parva, neque tamen integra, ostenditur e regione Ecclesiae S. Mariae Aegyptiae. Structura ejus est antiqua, & variis prisca operis sculpturis ornata. Fulvius eam sua aetate, quemadmodum & hodie in sermone vulgi, vocatam scribit *Domum Pilati*, quamvis hujus sententiae nulla verisimilis sit vel conjectura, vel probatio. Sed alii probabilius fuisse putant Domum alicujus *Nicolai di Renzo*: hujus enim Domini nomen inscriptum legitur januae cuidam, caractere recentiore. Atqui nullum est dubium, quin aedacula haec non sit antiquior Barbarorum temporibus, usque adeo arte omni & judicio caret ordo structurae illius, minimeque est conveniens cum praestantia architectonices priscae, vel hodiernae. Quae vero qualemcunque prae se ferunt similitudinem sculpturarum vetusti artificii, constructa sunt ex opere lateritio, eodem prorsus modo & exemplo, quo id factum conspicimus in Amphitheatro Castrensi, excepto, quod in hoc aedificio nostro nulla omnino ratio est habita generis structurae politionis; quemadmodum haec egomet Romae oculis diligenter inspexi, atque observavi.

T H E A T R V M

M A R C E L L I

THEATRUM hoc situm est Capitolium inter & Tiberim, in Foro Olitorio, partemque Theatri hujus occupat structura Palatii Sabellorum. Et haec quidem pars Theatri Marcelli, vetustate igneque corrupta, & fere penitus collapsa, etiam nunc Romae superest.

Exstruxit hoc Augustus nomine Marcelli, Octaviae sororis suae & C. Marcelli filii, qualia multa opera publica Augustus sub alieno nomine condidit. Suetonius (*Aug. cap. 29.*) Marlianus vult, cepisse illud loca LXXX. mill. sed numerat tantum xxx. millia P. Victor. Is Marcellus dum AEdilitatem ageret, paulo postquam Caesaris Filiam duxisset uxorem, mortem sponsum obiit. Ad ejus decus & memoriam Octavia mater Bibliothecam construxit, & Caesar ipse Theatrum Marcelli nomine inscripsit. Plutarchus (*Marcel. in fine.*)

Structura ejus fuit egregia, & opus maximum atque pulcherrimum, utpote ab eo excitatum, qui diligentiam summam adhibebat, ut praeclaris ornamentis & structuris Romam illustraret. Vitruvius ejus Architectus fuisse perhibetur; sed hoc Philander interpretis ejus negat, quia peccavit in Doricae coronae partibus formandis: & tamen Doricam Symmetriam ex hujus Theatri Columnis Architecti cum maxime eliciunt. Ordo enim structurae duplex est, Doricus & Ionicus, & quod observatu dignum, Doricae Columnae nulla basi fultae in plano erigebantur. Mensura etiam Columnarum Dorica palmorum est Rom. iv. & pollic. iv. Habuit vestibula & Januas XXXIX. fuitque constructum ex lapide Tiburtino.

Augustus hoc Theatrum condidit, quo loco Julius Caesar ante destinaverat. Suetonius (*Jul. Caes. cap. 44.*) *Destinabat exstruere theatrum summae magnitudinis, Capitolino monti accubans.* Ludis iis, quum ab Augusto dedicaretur, ut refert Dion (*Lib. LIV.*) *Trojam inter alios patricios pueros lusu nepos Augusti Cajus, feraeque Africanae sexcentae sunt occisae.* His iisdem Dedicationis Theatri Ludis evenit, teste Suetonio (*Aug. cap. 43.*) *ut laxatis sellae curulis compagibus Augustus caderet supinus.* Idemque Auctore Plinio (*Lib. VIII. cap. 17.*) tum primus omnium Romae ostendit *Tigrin in cavea mansuetam;* jussitque, ut scribit Dion (*Lib. LIII. sub finem*) *ut Ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaque corona, & sella curulis in theatrum inferretur, mediaque inter praefectos ludis Magistratus collocaretur.* Hujus Theatri scenam Vespasianus restituit. Suetonius (*Vespas. cap. 19.*) *Ludis, per quos scena Marcelliani Theatri restituta dedicabatur, Vetera quoque acroamata dedicaverat.* Alexander Severus destinaverat quoque Theatrum hocce reficere, neque tamen id perfecisse dicitur, ut vult Lampridius (*in Alexand. cap. 24.*) Exinde tamen liquet, jam tum incendio, aut alio modo, fuisse corruptum.

Marcellum jam mortuum fuisse ante dedicationem Theatri, auctor est Dion (*Lib. LIII.*) Non est ergo locus Propertii (*Lib. III. Eleg. 17. v. 14.*)

Aut modo tam pleno fluitantia vela theatro.

intelligendus de hoc Theatro, sed de Pompejano forte, quod unicum tunc temporis stabile reperiebatur in Urbe. Ovidius tamen hujus Theatri meminit (*Trist. III. Eleg. I. v. 69.*) quum liber iussus abire Palatio, ait

Alter a templa peto, vicino juncta theatro.

Intelligit autem templum Pietatis, factum in ejus carceris sede, ubi nunc Marcelli Theatrum est, ut docet Plinius (*Lib. VII. cap. 36.*) ita ut constructo Theatro, nec tota carceris occupata sede, Templum tamen manere potuerit. Vel intelligitur ab Ovidio *Junonis aedes*, quae, Plinio teste (*Lib. XXXVI. cap. 5.*) in Octaviae Porticus fuit. Ex Tacito denique erit observandum; Statuam Augusti a Livia ad Theatrum Marcelli positam (*Lib. III. Ann. cap. 64. §. 2.*) *Neque enim, inquit, multo ante quum haud procul Thea-*

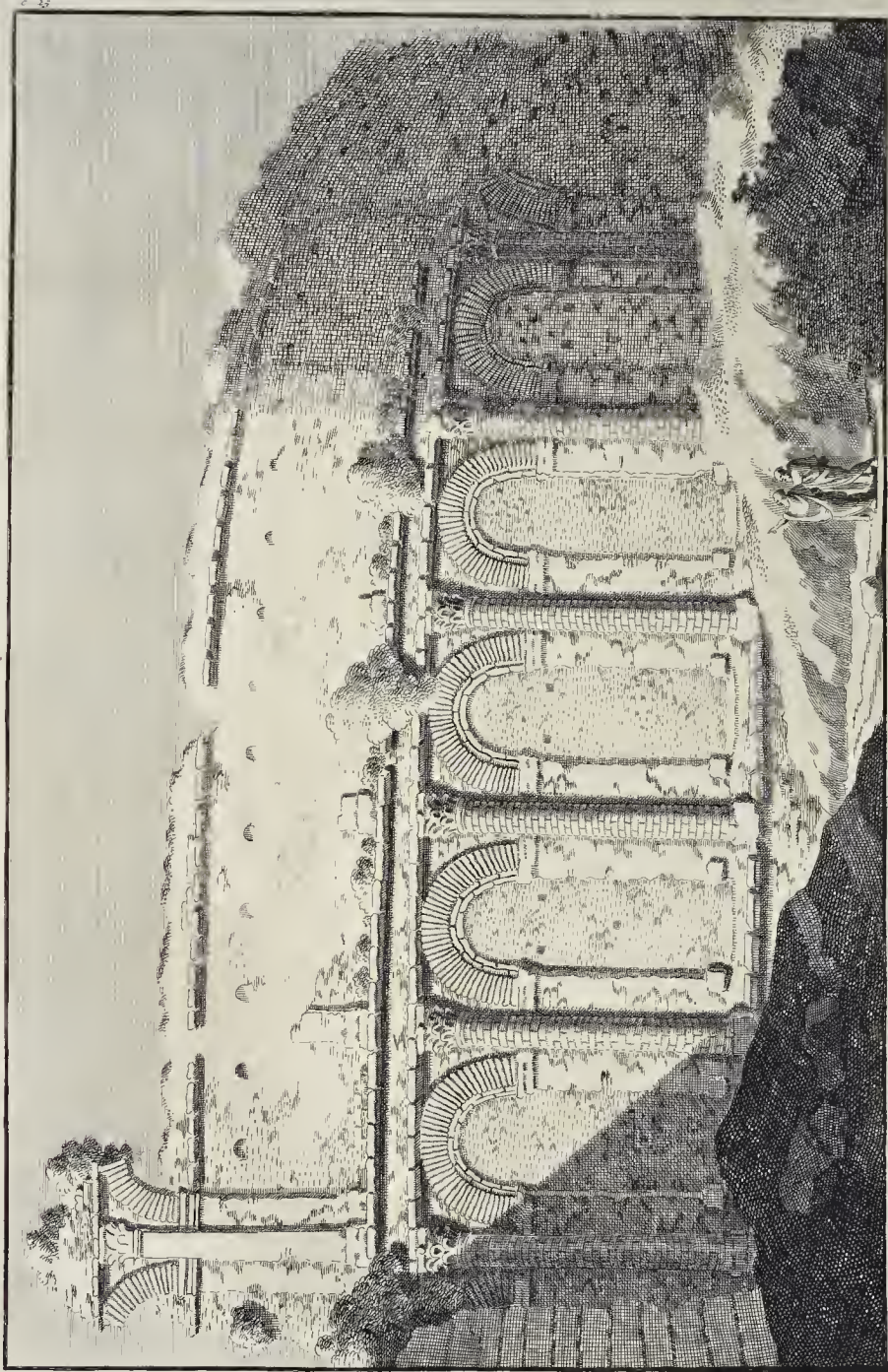
THEATRVM MARCELLI

170 Marcelli effigiem Divo Augusto Julia dicaret, Tiberii nomen suo postscripterat. Idque ille credebatur, ut inferius maiestate Principis, gravi & dissimulata offensione abdidisse.

De hoc Theatro Marcelli haec legitur Inscriptio, apud Gruterum (*pag. CCXLVI. Inscript. 9.*)

IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F.
 NERVAE. TRAIANO. AVG. GERM.
 DACICO. PONT. MAX. TRIB. POTEST. VIII
 IMP. VIII COS. V. P. P. OPTIMO. PRINCIPI
 SAGARI. .... ATRI. MARCELL.
 CVLTORES. DOMVS. AVG

AMPHITHEATRUM CASTRENSE.

Niquitatum Romanarum periti nonnulli existimarunt *Amphitheatrum*, quod prope muros Urbis, partim intra moenia, partim extra illa situm est, vicinum *Templo S. Crucis Hierosolymitanæ*, & in ejusdem Ecclesie coenobio etiam nunc conspicitur dirutum, in agro *Sessoriano*, esse *Amphitheatrum a Statilio Taurō* quondam aedificatum. Sed alii, melioribus rationibus persuasi, censent hoc esse *Amphitheatrum Castrense*, quod P. Victor testatur fuisse in Regione *Exquilina*.

Statili vero *Tauri Amphitheatrum* fuit constructum ex solido marmore *Pario*, in *Campo Martio*. *Dion* (*Lib. LI. ubi de Caesaris quarto Consulatu*) *Caesare quartum Cos. Taurus Statilius suis expensis exstruxit Theatrum quoddam Lapidum pro venationibus in Campo Martio, consecravique cum pugna gladiatorum*. Atqui haec pugna non in *Theatris*, sed in *Amphitheatris* exhiberi fuit solita. Idem (*Lib. XLIII. de Caesaris aedificiis*) *Theatrum quoque ad venationes aptum foris ac tabulatis instruxit, quod quia undique habet sedes, Amphitheatrum cognominatum est*. Et *Rufus* praeterea atque *Victor* illud collocant in *Campo Martio*.

Hujus vero *Amphitheatri Castrensis* rudera, quae visuntur etiam nunc ad sinistram *Sanctae Crucis*, facta sunt ex latere cocto, etiam quoad columnas & alia ornamenta, opere nitido & *Corinthio*, estque impactum muro urbano. Non est autem verisimile, *Statilium Taurum*, hominem praedivitem ac potentem, & aliquando in *Consulatu Augusti* ipsius *Collegam*, & ex *Imperatoris* familiaribus praecipuis unum, *Agrippa mortuo*, testibus *Dione* & *Paterculo*, *Amphitheatrum* fecisse lateritium, ut *Augusto* gratificaretur, quo impellente opus inchoaverat, cujusque vulgare erat dictum, *Romam se relinquitur marmorcam, quam invenerat lateritiam*. *Suetonius* (*Aug. cap. 29.*)

In hoc *Amphitheatro* olim milites exercebantur pugnantes cum bestis, ut fierent promptiores atque paratiores ad caedes humanas. Hos *Ludos Tiberius* aliquando transtulit *Circejos*. Testis *Suetonius* (*Tiber. cap. 72.*) *Circejos pertendit, ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus Ludis non interfuit solum, sed etiam missum in arenam aprum jaculis desuper petiit*.

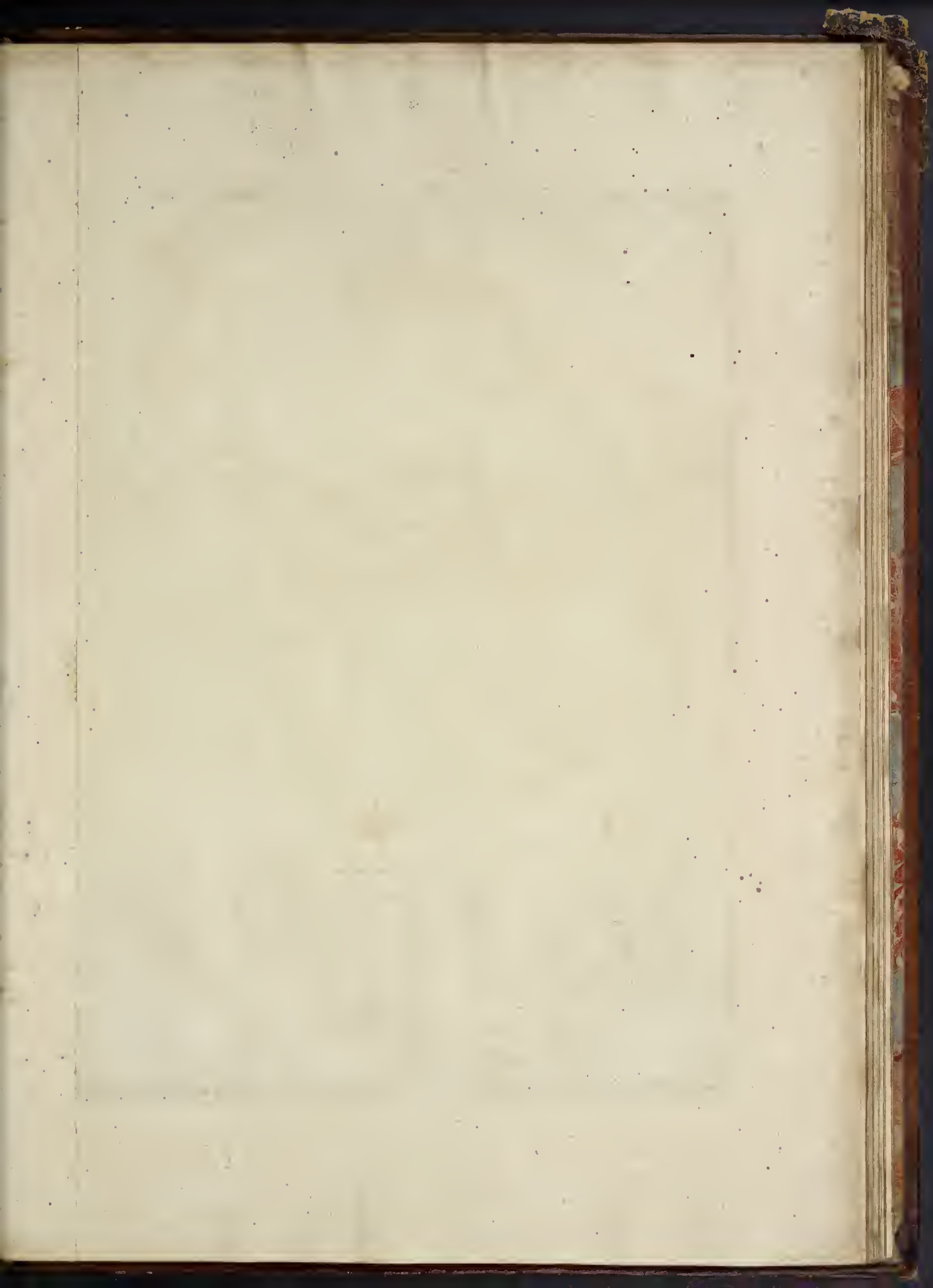

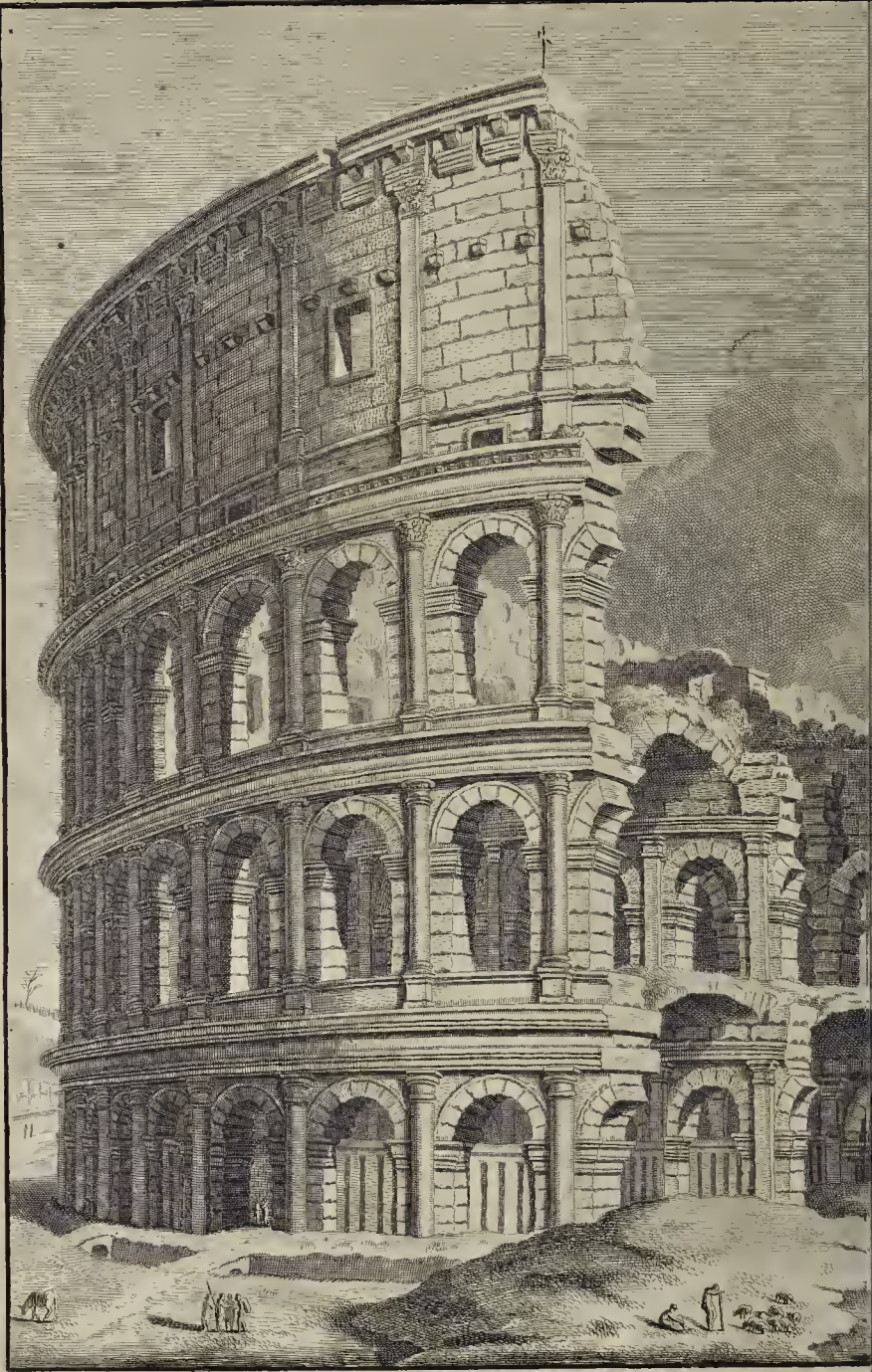

AMPHITHEATRUM FLAVIUM, vulgo COLOSSAEUM.

AMPHITHEATRUM ingens, vulgo *Colosseum* appellatum, situm est inter Coelium Montem, & Esquilias. Nomen accepit a *Colosso Neronis*, cujus domus huic Amphitheatro fuit vicina, & in ejus Porticu positus erat hic Colossus, quod & probant aerea ejus Numismata. De hoc Colosso testatur Plinius (*Lib. XXXIV. cap. 7.*) *Zenodorus e Gallia Romam accitus est a Nerone, ubi destinatum illius Principis simulacrum Colossum fecit ex pedum longitudine, qui dicatus Soli venerationi est, damnatis sceleribus illius Principis.* Et paulo ante. *Moles excogitatas videmus statuarum, quas Colossos vocant, turribus pares.* Fuit autem hic Colossus Neronis totus factus ex marmore Pario.

Amphitheatrum hoc situm est in medio Urbis, ubi Augustus jam destinarat construere tale aedificium. Est enim hic locus in medio fere septem Urbis collium, a quibus in coronae modum cingitur, licet alius alio sit vicinior. Fuit autem exstructum supra partem Palatii aurei Neronis, quo in loco fuerunt prius stagna Neronis ipsius. Martialis (*de Spectaculis, epigr. 11.*)

*Hic ubi conspicui venerabilis Amphibeatri
Erigitur moles, stagna Neronis erant.*

Auctor ejus Vespasianus fuit. Testis Suetonius, in ejus vita (*cap. 9.*) *Item Amphibeatrum Urbe media, ut destinasse compererat Augustum.* Dedicavit autem Titus, ut idem Scriptor docet (*cap. 7.*) *Et tamen nemine ante se munificentia minor, Amphibeatro dedicato, thermisque juxta celeriter exstructis, munus apparatusimum, largissimumque dedit.* Videtur autem Suetonius utrique, hoc est, Vespasiano & Tito ejus filio, Amphibeatri constructionem tribuere. Contra Eusebius, exstructionis & dedicationis auctorem unum facit Titum. Cassiodorus item (*Lib. V. ep. 42.*) asserit, falso tamen, Titum ipsum hancce primam molem excogitavisse. At vero dubitat nemo, quin Titus, vel inchoaverit, & perfecterit; vel quod genitor ejus jam incoeperat, abolverit: praesertim si quis diligenter cognoverit reliqua aedificia, ab eodem Imperatore in proximo ibidem exstructa.

Videtur tamen Martialis hujus operis constructi auctorem facere Domitianum. Nam ad eum scribens, vocat *Caesarem Amphibeatrum* (*de Spectaculis, epigr. 1.*)

*Omnis Caesareo cedat labor Amphibeatro,
Unum prae cunctis summo loquatur opus.*

Sed per adulationem forte ita loquitur Martialis, ut recte censent Docti. Constat enim Domitianum nihil praestitisse in hoc Opere faciundo, nisi forte incrustatione ornari, posueritque signa in Arcubus superioribus. Et solitus erat hic Imperator, si quid ejusmodi praestitisset, suum operibus publicis praepone nomen, sine mentione veri Conditoris & Auctoris.

Velis interdum tectum fuisse, ex ipsa operis constructione liquet. Nam continuatus paries patentibus identidem fenestris, interque locatis opere composito quadratis columnis distinguitur. His epistylia, atque e zophoro prominentibus crassis mutulis, corona circum attollitur: cujus quia supremi lapides aequalibus spatii perforati sunt, trajectae quondam, immiscaeque antennae demittebantur ad inferiores

mutulos, sub foraminibus ad lineam in muro prostantes. Hunc in modum firmatis trabibus, iisdemque supra fabricae coronam elatis, funes ad sustinenda vela, & inumbrandum circumfudentem populum alligabantur. Fiebat hoc ex vetere instituto, ut testatur Ovidius (*Lib. I. de Arte v. 102.*)

*Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro:
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.
Illic, quas tulerant nemorosa Palatia, frondes
Simpliciter positae; scena sine arte fuit.
In gradibus sedit populus de cespite factis,
Qualibet hirsutas fronde tegente comas.*

Ipsa conspersio sedilium *Nimbus* appellatur a Martiale, qui ad Agathinum pugilem his verbis scribit (*Lib. IX. epigr. 38.*)

*Lubrica Corycio quanvis sint pulpita nimbo,
Et rapiant fortes vela negata noti.*

Ex quibus testimoniis aperte liquet contra aestum theatra velorum umbraculis tecta fuisse, & sedilia croco conspersa.

Forma Amphitheatri hujus interior & exterior tota est ovalis, licet alii scribant intrinsicus ovalis formae, extrinsecus rotundae fuisse: sed falsa horum comperitur dimensio. Lapide factum est Tiburtino, a parte exteriori; interiora vero lapidibus constructa sunt lateritiis; ornatis hinc inde incrustationibus marmoreis, signis, & statuarum anaglyphicarum ornamentis.

Infimus ordo columnarum Doricus est, quarum diametros complectitur palmos Romanos III. cum pollicibus XI. & dimidio. Alter Jonicus, latus Palmos Rom. III. cum pollicib. XI. & dimidio. Tertius Corinthius, latus palm. Rom. III. cum pollicibus XI. & dimidio. Quartus pilis constat latis palm. Rom. III. cum pollicibus XI. & dimidio.

In infima ejus parte habuit LXXX. Vestibula magna, ut commodior esset ingressus tam ingentis spectatorum multitudinis. Altera & tertia item Porticus singulae eodem exemplo sua habuerunt LXXX. vestibula majora, ut turba spectantium aëre frueretur puriore & aperto, seu liberiore, in tanta celebritate & frequentia spectatorum. Testatur autem P. Victor, capax fuisse hoc Amphitheatrum hominum suis locis commode sedentium LXXXVII. millium, & stantium praeterca XX. millium.

In singulis quoque Arcubus superioribus marmoreae positae fuerunt statuae, cum incrustatione, & signis, tam intrinsicus, quam extrinsecus. Sed & in quibusdam locis ornamenta ex gypso addita fuisse, ex reliquiis eorundem factis liquet.

In fornibus subterraneis loca erant, servandis & alendis feris infervientia, leonibus puta, tigribus, uris, tauris, aliisque.

In Dedicatione Amphitheatri hujus Titus occidisse dicitur quinque millia ferarum. Dion (*Lib. LXVI. in fin.*) Festique dies, hisce Ludis sacriati, continuis peragebantur diebus centum: quando erogabantur in populi delectationem decem milliones aureorum.

In medio Amphitheatro ara fuit posita, in qua sacrificabatur illi Deo, in cujus honorem ludi fiebant. Josephus (*Antiq. Jud. Lib. XXIX. cap. 1.*) *Progressus*, inquit, *deinde Imperator (Cajus) rem Divinam facit Augusto Caesari, ad cujus tum honorem ludi celebrabantur.* Clarius aliquanto post. *Tandem irrumpentibus militibus clamor toto Theatro tollitur, &c. & circumlata caesorum cum Asprenate capita, & in ara deposita.*

Area Amphitheatri interior dicebatur *Arena*, & inde per metonymiam partis pro toto, *Arena* ipsum vocatur Amphitheatrum; erat enim arena conspersum & repletum, ut gladiatores & certatores alii sine periculo caderent; & ut sanguis illico contegeretur; neve foedo illius aspectu deterrerentur cum adversariis & bestiis rursus pugnaturi; aut ne minus alacriter certamen inirent; atque etiam ut nudi perunctique pugiles, eo pulvere perfusi, tanto firmioribus complexibus tenerent adversarios. Martialis (*Lib. II. epigr. 75.*)

Refert Suetonius (*Tito, cap. 7.*) *Titum, edito munere apparatissimo, largissimoque, dedicasse suum Amphitheatrum.* Est vero *Dedicare*, splendidum ac magnificum spectaculum exhibere, primo die publici usus aedificii constructi, ex iis nempe exercitiorum generibus, quorum gratia est extru-

ctum,

ctum, ut in Theatro, dramata sunt; in Amphitheatro autem, paria gladiatorum, venationesque ferarum; in Circo, cursus bigarum, quadrigarumque, & ludi equestres; in Naumachia, Navales pugnae.

Sed & in Amphitheatris, quod mirandum, etiam aliquando exhibebantur Navalium praelia. Amphitheatrum Flavianum aquis subito repleti poterat ex vicinis illi Thermis Titi. Dion (*Lib. LXVI. prope finem*) *Quum Titus dedicaret, Amphitheatro repente aqua impleto, in ipso equos, taurosque, aliaque mansueta animalia introduxit, quae facere didiceram ea, quae in terra consueverant. Introduxit & homines in navibus.* Sed & ante Titum Nero navalium praelia exhibuisse legitur in Amphitheatris. Testis Dion (*Lib. LXI. medio*) *Quum in theatro quodam spectacula praeberet, primum eodem ibeatro decerpente aqua navis expleto, in qua pisces & alia animalia natabant, bellum navale Perserum cum Atheniensibus fecit: deinde subito aquam eduxit, exsecatoque solo, rursum multos pedites, non modo bimos, sed etiam confertos paribus utrinque numeris congregari iussit.* Quin & Domitianus, post Titum, in Theatro edidit navale praelium. Suetonius (*in Domit. cap. 4.*)

Sed & fuit aliquod *θεατρικὸν ἀγώνιον*, hoc est, *theatrale argentum*, quod Charisius Latino vocabulo *extar* appellavit. Romanus populus spectabat ludos coronatos, ad quos omnis aetas & sexus admittebatur. Valerius Maximus autem (*Lib. II. cap. 1.*) de institutis Romanorum memoriae prodidit, quae quisque addiderit Theatris & Scenae ad luxuriam.

Porro eadem saepe omnibus in locis sine discrimine peracta fuerunt, quamvis Theatra, Circi, Campique singulares suos ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas. Ita in Circo spectati sunt cursores, pugiles, luctatores, gladiatores, confectores ferarum. Regulariter vero destinabantur Circi bigarum, quadrigarumque cursibus, & exhibebantur illic ludi tauriles, & ferarum venationes, & equestria ac pedestria praelia, secundum ea, quae testantur Horatius, Ovidius, Suetonius & Plinius. Et tamen illic quoque introduci leguntur mimi, saltatores, citharoeci, histriones, funambuli, qui in Theatris frequentius conspiciuntur.

Quamvis vero Amphitheatri hujus, ex solidis lapidibus constructi, tanta esset firmitas, & vis, ut Aurelius Victor loquitur (*in Vespasiano*) nihilominus parte sua aliqua incendiis, tempestatibus, aliisque de causis, saepe fuit corruptum, & poene dirutum, debuitque refici. Sic apud Capitolinum legitur, (*in Antonino Pio, cap. 8.*) *instructum fuisse Amphitheatrum ab Antonino Pio: & Lampridius inter Elagabali opera recenset quoque instructionem Amphitheatri post exustionem.* Idem scribit de Alexandro (*cap. 24.*) *Lenonum vestigal, & meretricum, & exoletorum in sacrum aerarium inferri vetuit, sed sumptibus publicis ad inflammationem Theatri, Circi, Amphitheatri, & AERarii deputavit.* Ubi hoc nostrum Amphitheatrum intelligi, non est dubium. Nam & Eusebius (*in Chronico, an. 254.*) *Romae, inquit, Theatrum incensum Decio Principe: & ante sub Macrino Romae incensum fuit Amphitheatrum, die Circensium Vulcanaliorum.*

Africanus scribit (*in Oratione pro Cornelio, in princ.*) *Initio simulacra, & imagines hominum ex lino facta, foenoque repleta, tauris ad conficiendum fuisse proposita. Postea introducebantur ad depugnandum capitalium criminum rei, captivi in bellis, & qui solvendo non erant.*

Initium usus Ludorum Gladiatoriorum hic fuit. Si quis apud Veteres homo primae dignitatis fato functus esset, aliqui de vita decertare erant soliti in exsequiis illius, quod existimarent, defuncti se futuros in altera vita comites, cui hac ratione probarent dolorem suum, fidemque ultimam. Hoc genus gladiatorum vocabantur *Bysuarii*. Servius (*ad AEn. X. v. 519.*)

Hanc pugnam aggressuri exercebantur prius aliquot diebus sub magistro, *Lanista* dicto. Locus ubi exercebantur, *Battualia* appellabatur. Exercebantur autem baculis obtusis, gladiatorum in formam factis, quos *Rudis* nomine vocabant. Quidam pugnant nudi, ense & clypeo: alii toti erant armis tecti: alii item obligatis oculis, qui nominabantur *Asidabatae*, hoc est, in equis, obligatis oculis pugnantes: alii *Retiarii* dicebantur, quod reti uterentur contra adversarium; *Mirmillones* hi nominabantur, quod crista galcae referret genus piscis nominis hujus; sed alii rete ipsum hoc nomine vocatum volunt. Interdum soli certabant *Nani*, dicti *Pumiliones*; horum pugna omnium erat acerbissima. Interdum singulari pugna cui-libet cum suo lecto adversario erat certandum, quo devicto libertate donabatur, applaudente populo universo. Interdum catervatim pugnabatur, neque fiebat certamen, donec una caterva alteram profligasset totam. Merces quae dabatur illis dicebatur *Auctoramentum*; qui hac donabantur *Auctorati*; quique fortibus factis suis libertatem sibi acquisiverant *Exauctorati*. De his omnibus agit Liplius (*in Saturnalibus.*)

Primis persecutionum aduersus Christianos temporibus, eorum plurimi committebantur cum feris, iisdemque obijciebantur, quod sequens docet Inscriptio, picta non sculpta, in parte Colossaei versus Arcum Constantini.

AMPHITHEATRVM. FLAVIVM.
NON. TAM. OPERIS. MOLE. ET. ARTIFICIO. AC. VETERVM
SPECTACVLORVM. MEMORIA.
QVAM. SACRO. INNUMERABILIVM. MARTYRVM.
CRVORE. ILLVSTRE.
VENERAVNDVS. HOSPES. INCREDERE.
ET. IN. AVGVSTO. MACNITVDINIS. ROMANÆ. MONVMENTO.
EXECRATA. CÆSARVM. SÆVITIA.
HEROES. FORTITVDINIS. CHRISTIANÆ.
SVSPICE. ET. EXORA.
ANNO. IVBILÆI. M. DC. LXXV.

Ab altera Colossaei parte, qua spectat Basilicam S. Johannis Lateranensis haec legitur Inscriptio.

AMPHITHEATRVM. HOC. VVLCO.
COLOSSÆVM.
OB. NERONIS. COLOSSVM. ILLI.
APPOSITVM.
VERIVS. OB. INNUMERABILIVM. SS. MARTYRVM.
IN. EO. CRVCIATORVM. MEMORIAM.
CRVCIS. TROPHÆVM.
ANNO. IVBILÆI. M. DC. LXXV.

Ludi hi spectabantur a populo omni, sedente in lapideis sedilibus, introrsum in circuitu Amphitheatri constructis, quorum ordines erant complures. Primus ordo dicebatur *Orchestra*; alter *Quatuordecim*, qui proprius Equitum Romanorum locus erat. Primus ordo continebat sedilia Imperatoris, domusque & familiae Caesareae, eratque hic proximus *Arenae* & in Medio totius molis ovalis, unde omnia optime cognosci & videri poterant. Hic quoque sedilia erant summorum Magistratum, Cenforum, Consulium, Praetorum, AEdilium Curulium, Tribunorum Plebis, Pontificum, sediliaque Virginum Vestalium. Vicinus his sedibus erat locus Legatorum exterorum, obsidum, ac peregrinorum primae dignitatis & auctoritatis. Tum sequebantur sedilia Senatorum & Equitum. Ordines vero sedilium supremos occupabant omnium tribuum cives Romani indiscriminatum. Videatur Lipsius (*in Libro de Amphitheatro*.)

Quum Romae peregrinarer, dimidia fere pars Amphitheatri hujus ab uno latere supererat extrinsecus, sed interiora propemodum penitus visabantur diruta & corrupta. Qui vero ante hos paucos annos, & modo nuper adfuit Romanae terrae motus multis locis perfergit muros molis hujus.

Anno M. D. xxxiv. electus Papa Paulus III. Familiae Farnesianae, concessit Michaëli Angelo, ut de lapidibus & parietinis AEdificii hujus tantum lapidum peteret, quantum satis erat extruendo Palatio Farnesiano. AErarium quoque publicum, per Riarium Cardinale, constructum est, ex ruinis hujus Amphitheatri; uti & arca S. Marci, a Papa Paulo II. Veneto. Atqui his quidem vastationibus accidit, ut splendidissima hujus ingentis molis structura denudata sit, & orbata extrinsecus plus quam dimidia parte ornamentorum suorum. Multae etiam statuæ dimidiatae, ex gypso factae, hinc fuerunt quoque auctae in Palatium Vaticanum.

In lapidibus parietum exterioribus & interioribus ubique apparent foramina. Suspiciantur haec a Gothis, Vandalisque, aliisque hostibus, aedificii everfionem molientibus, operi esse facta. Donatus vero censet; haec foramina a mercatoribus & tabernariis muris Amphitheatri esse insista, ut in iis stipites figerent, quibus alligarent venalia mercimonia sua jam ab eo tempore, quo Paparum fixa sedes erat in Palatio S. Johannis Lateranensis. Est enim hoc Amphitheatrum situm, in via ad Capitolium ducente, & versus Basilicam Lateranensem S. Johannis, atque idcirco peropportunum, propter Porticus suas testas, vitando Solis aestui, imbriumque incommodis.

Montefauconius tamen existimat foramina, quae conspiciuntur in Colossaei extrema superficie, esse a Gothis omnia, ut fudes aeneas, colligandi causa positas, eximerent. Perforata a mercatoribus inferendis perticis fuisse, ut vult Donatus, mercium exponendarum causa, minus considerate dici, censet idem; quando in Colossaeo ipso, vel in sublimiore AEdificii ordine, paria foramina comparent.

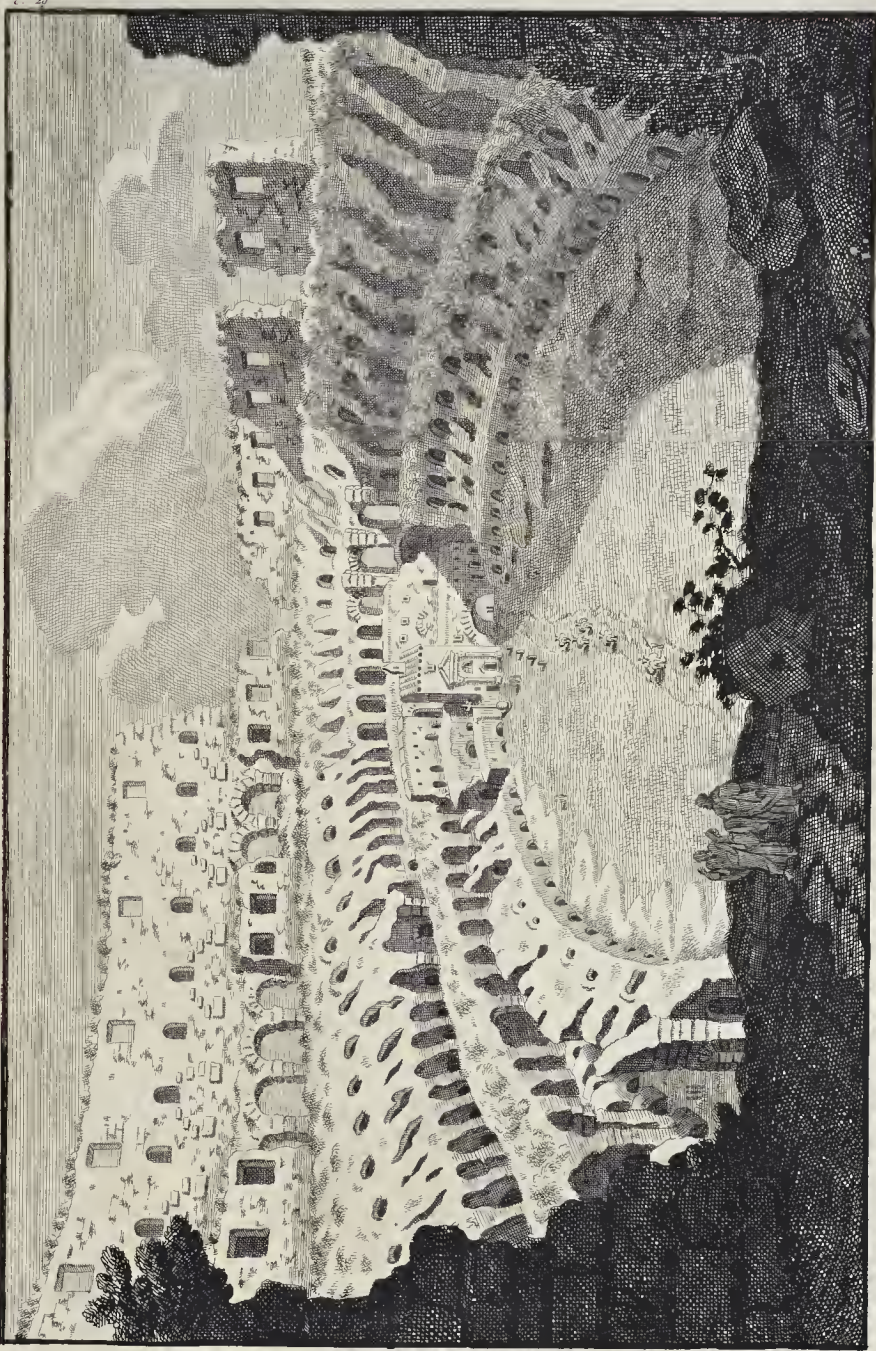
Conspectus autem admirabilis hujus Amphitheatri damus xxii. varietate summo opere elegantes.

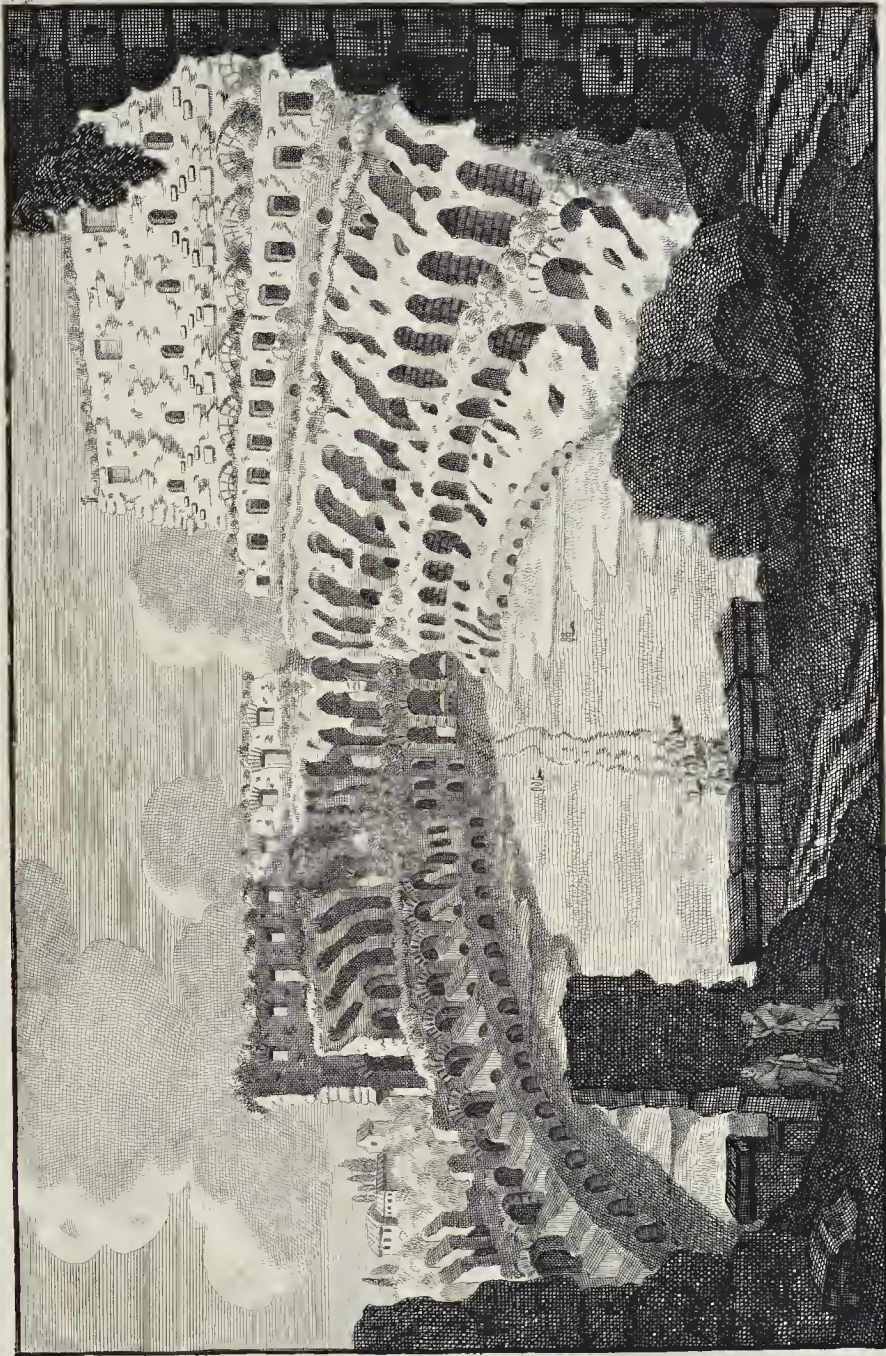

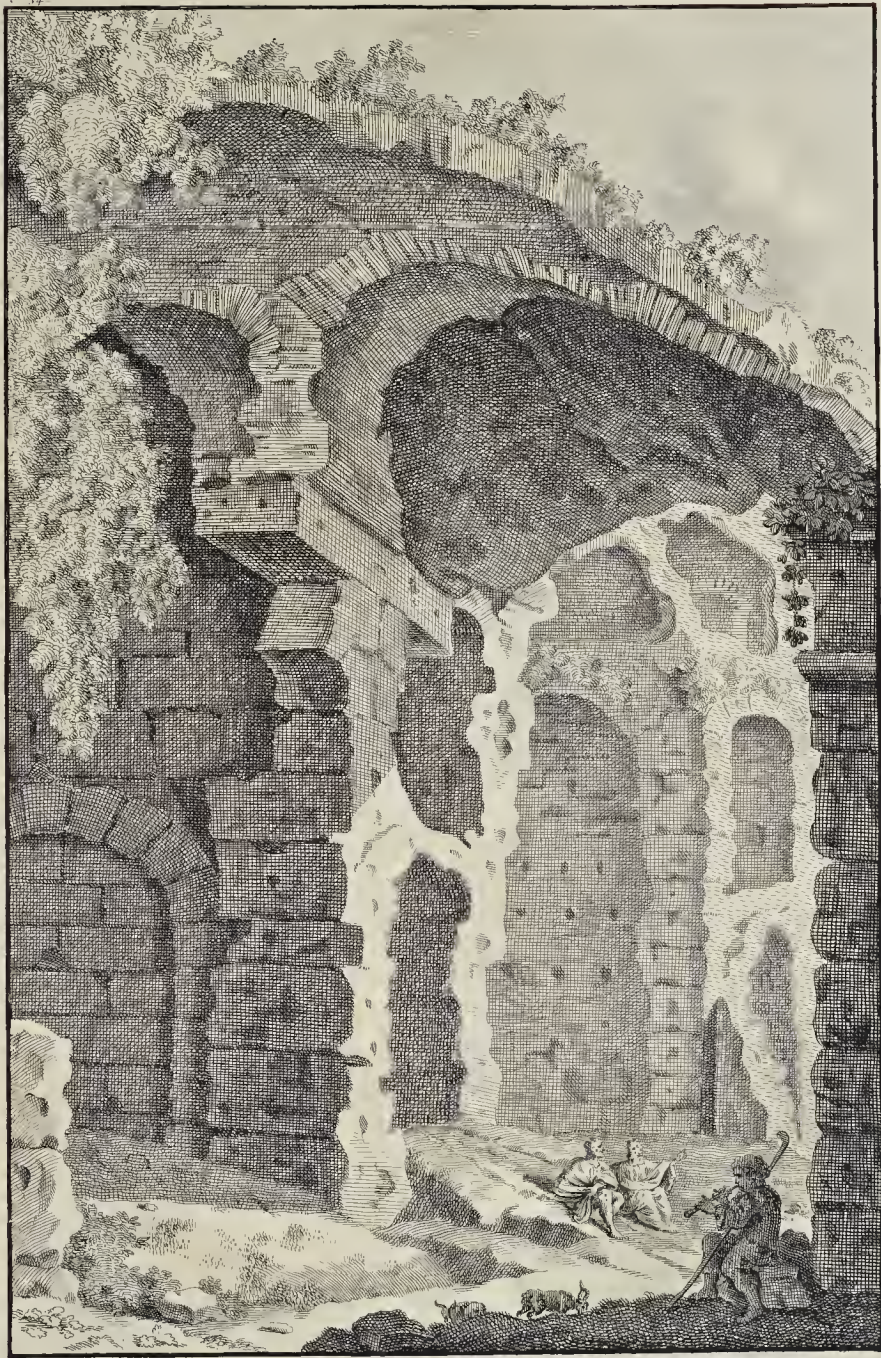

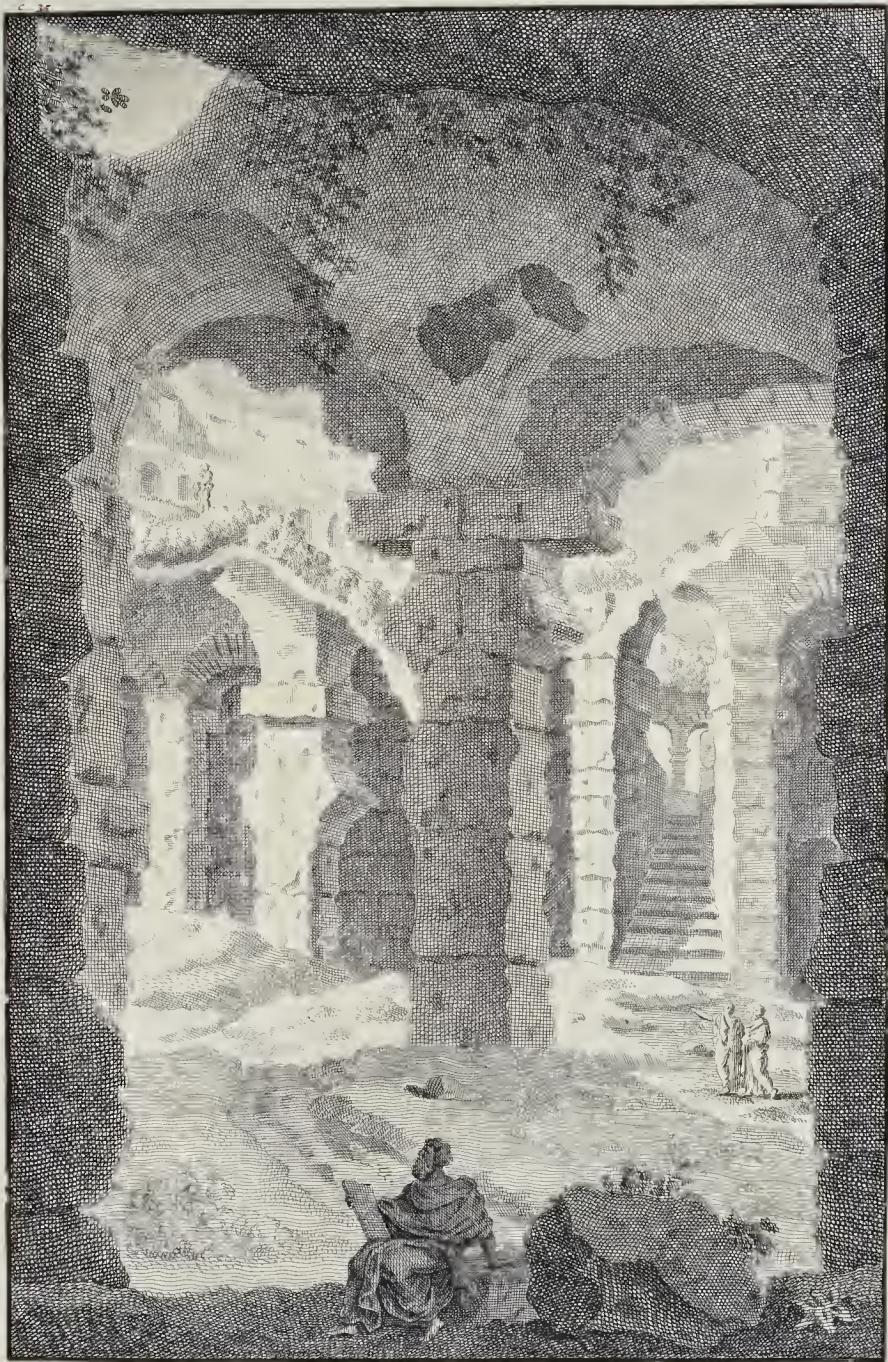

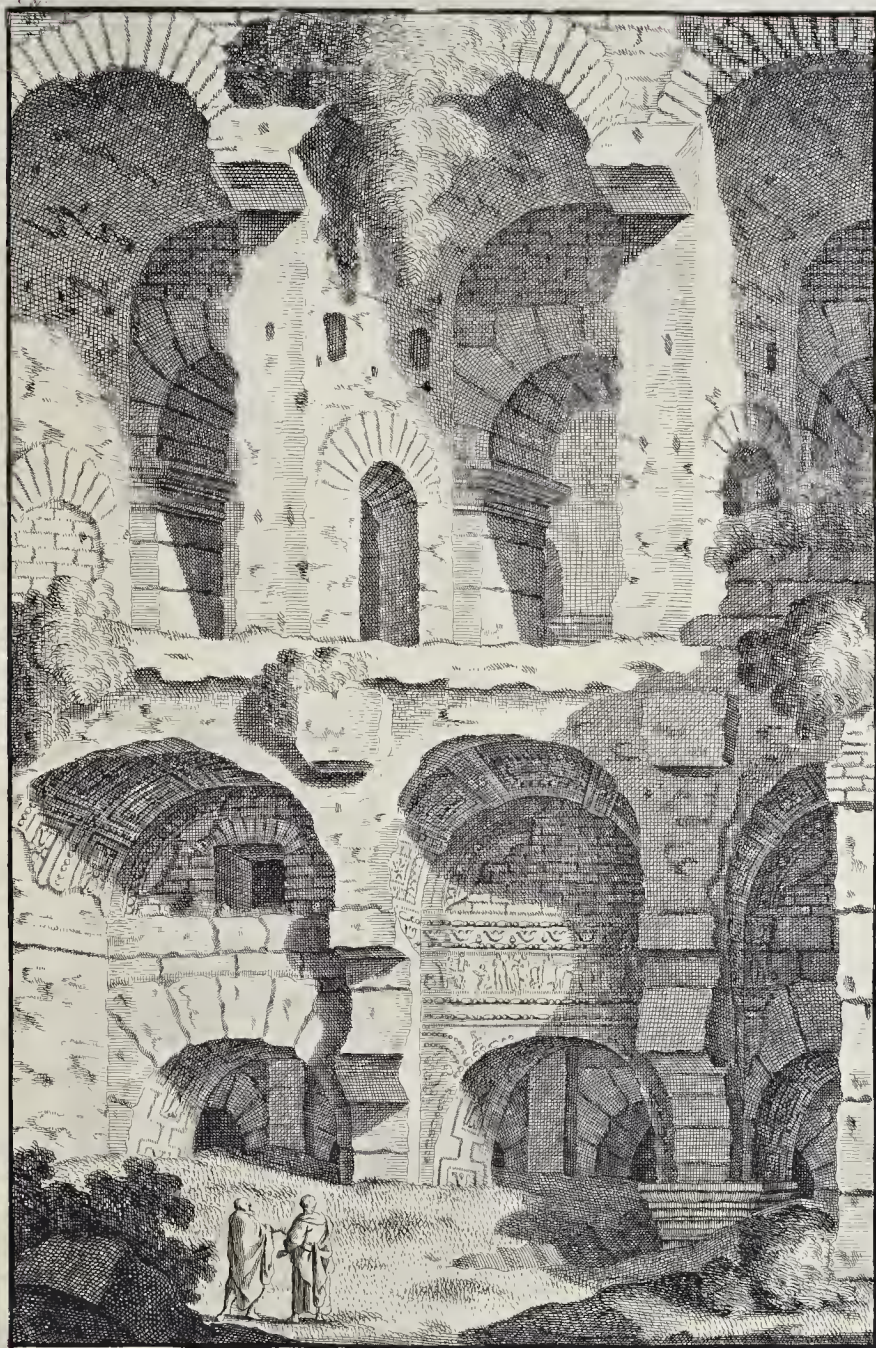

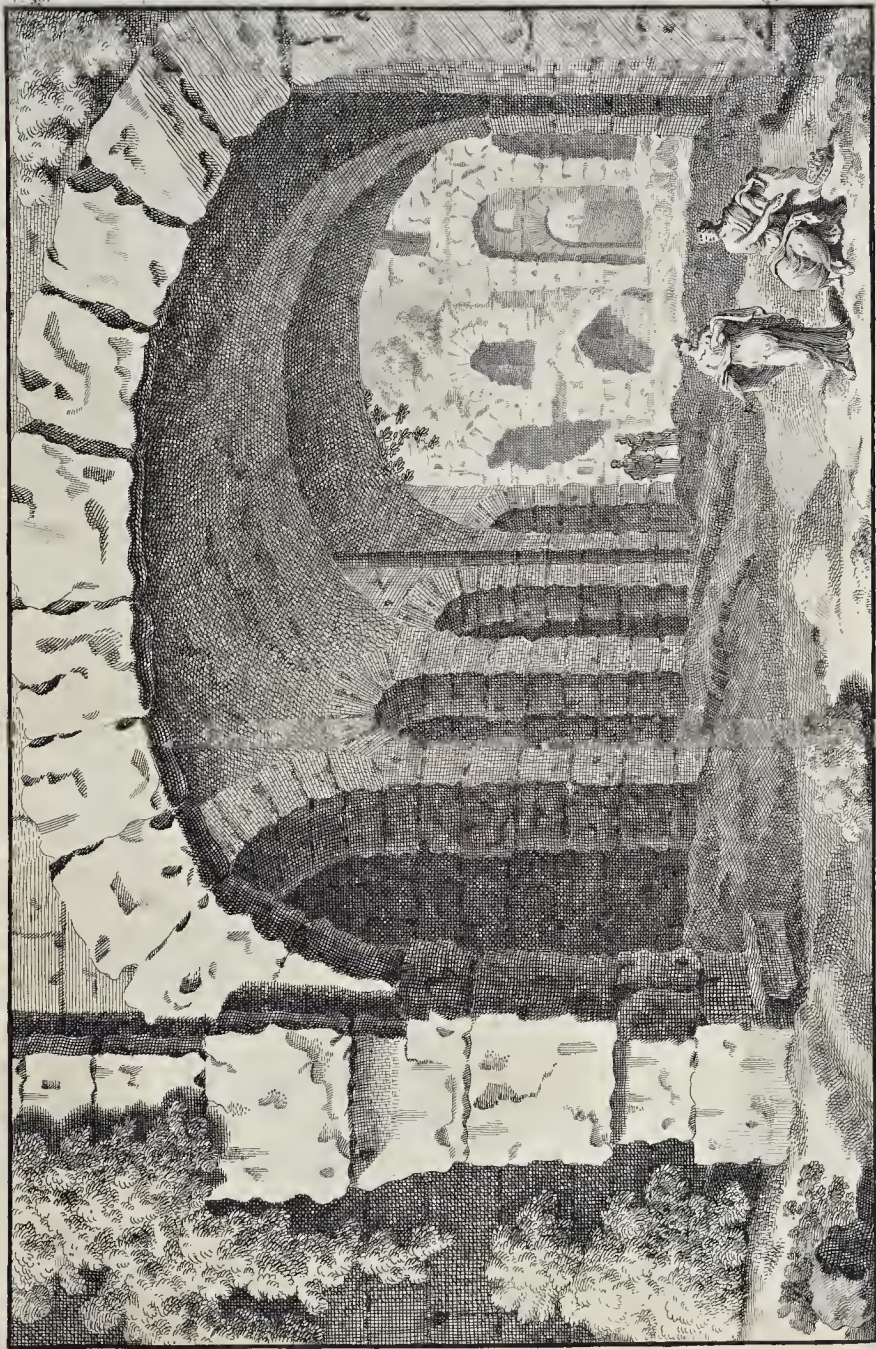

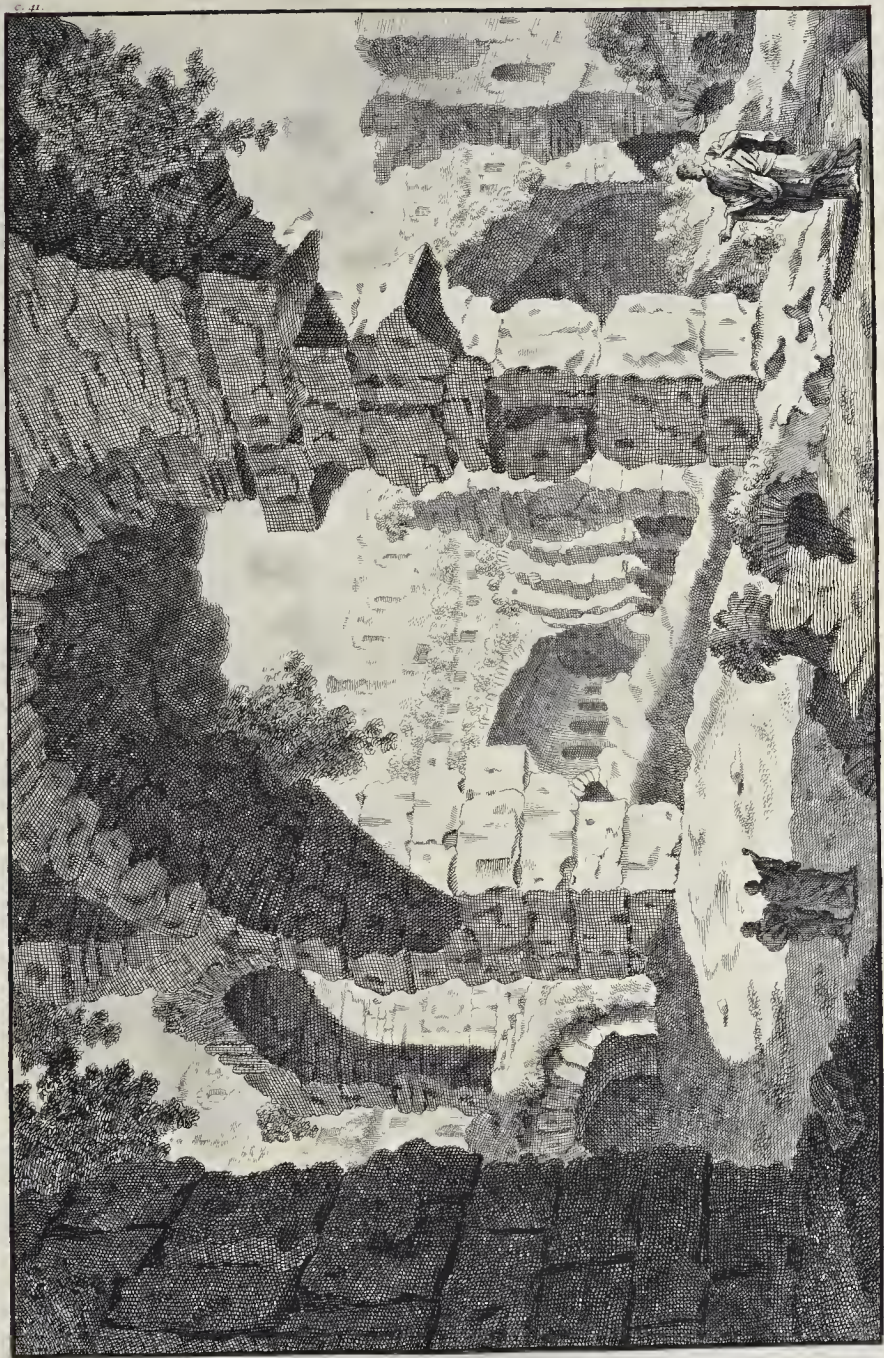

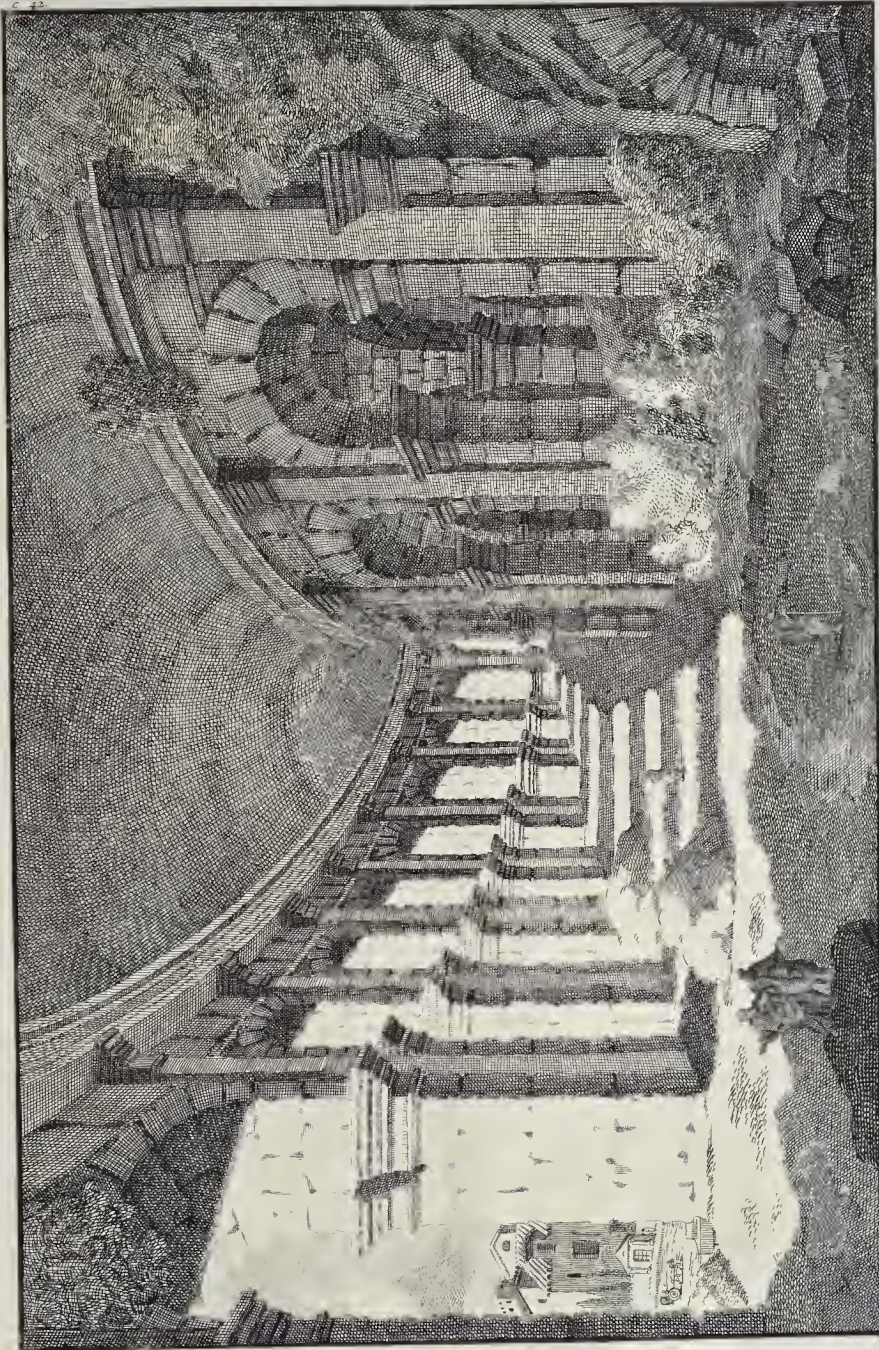

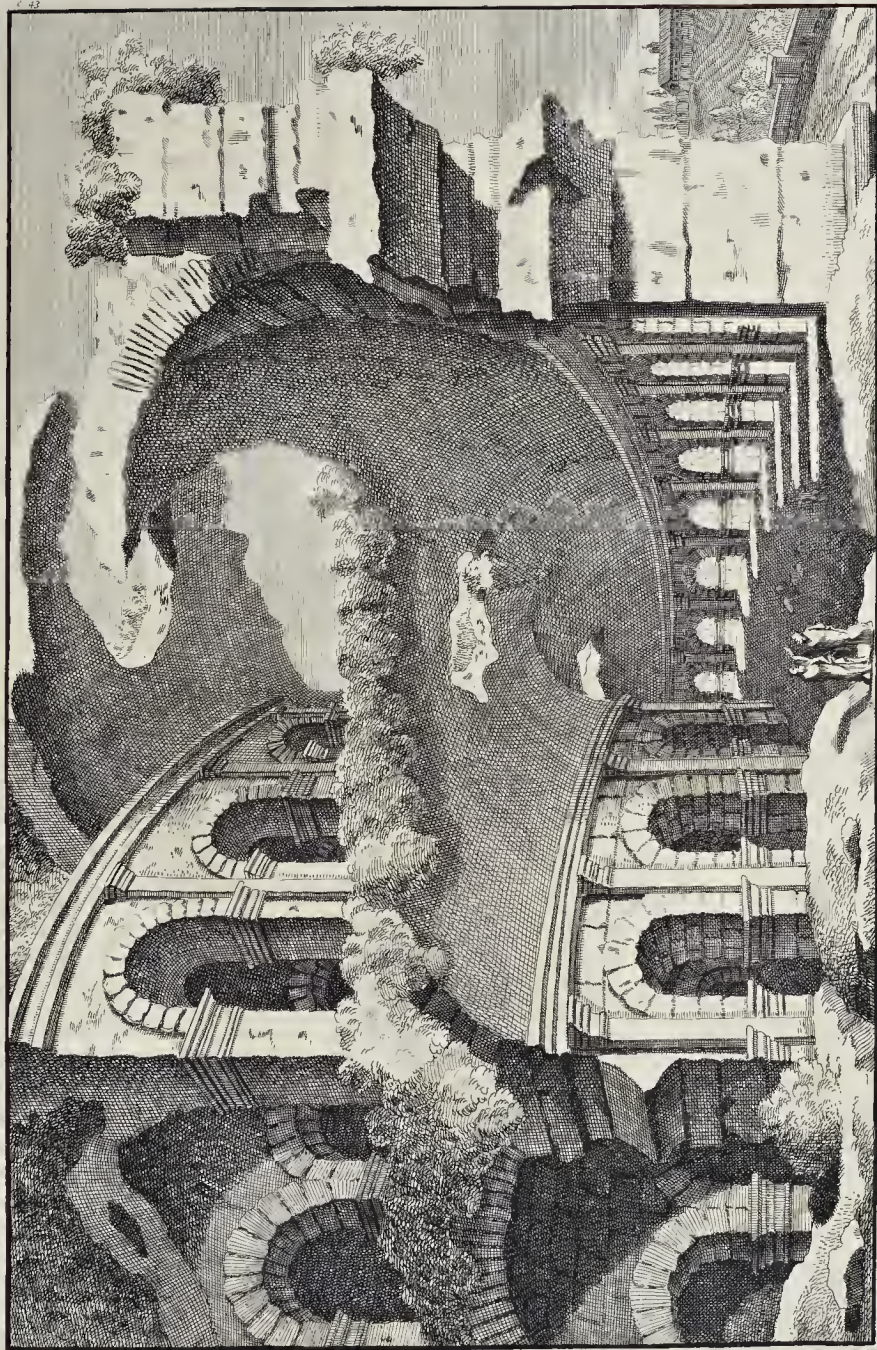

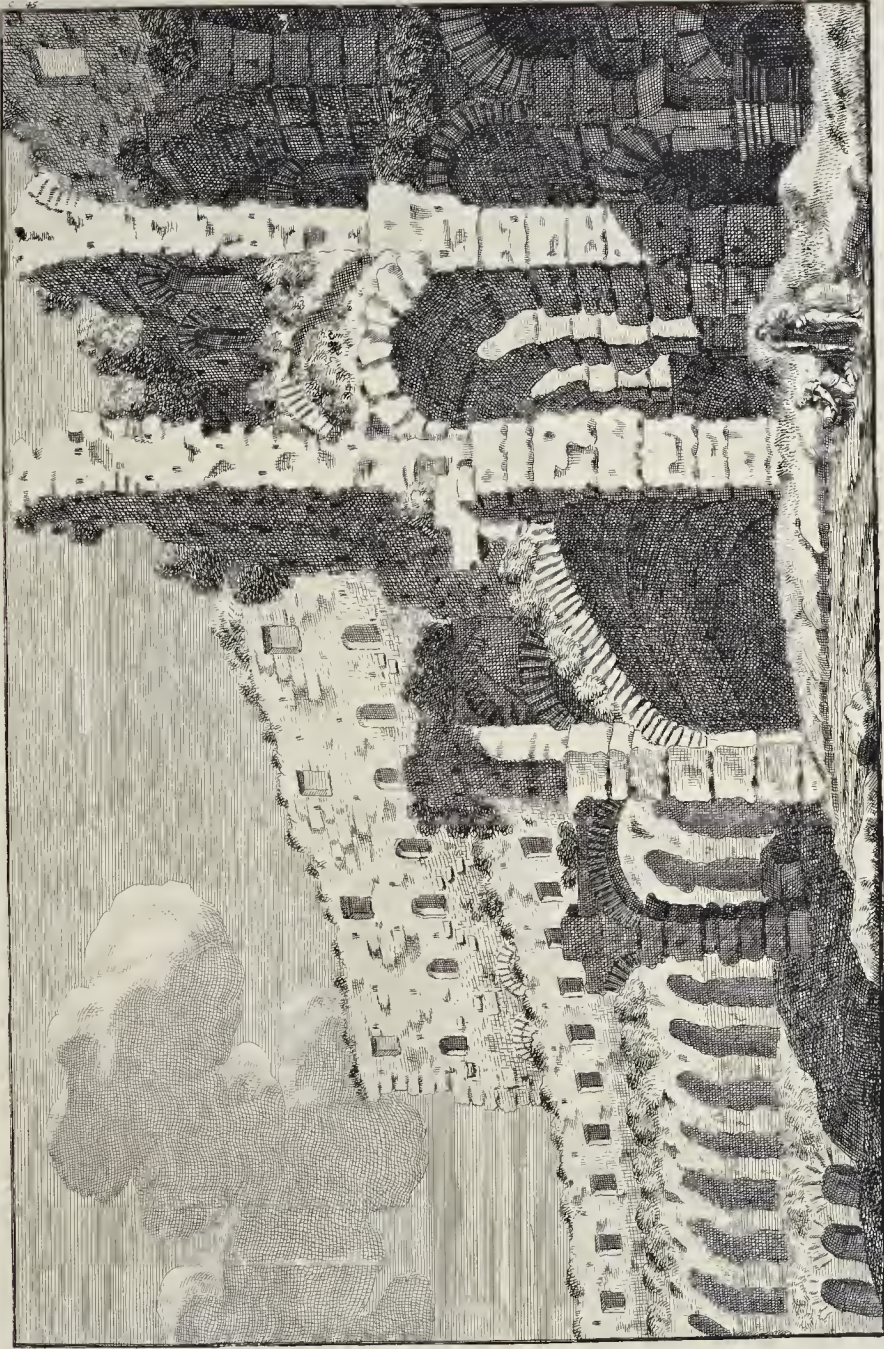

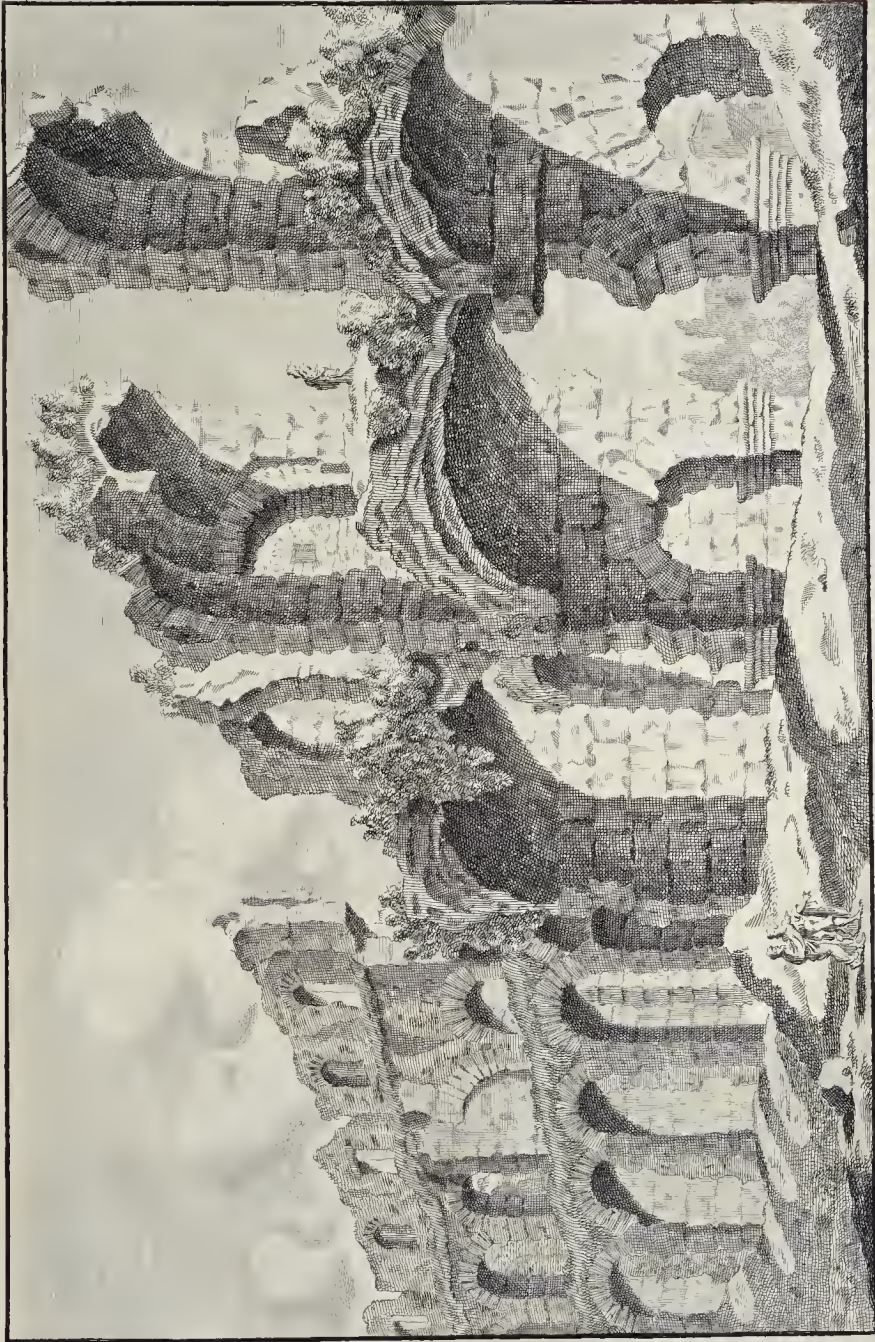

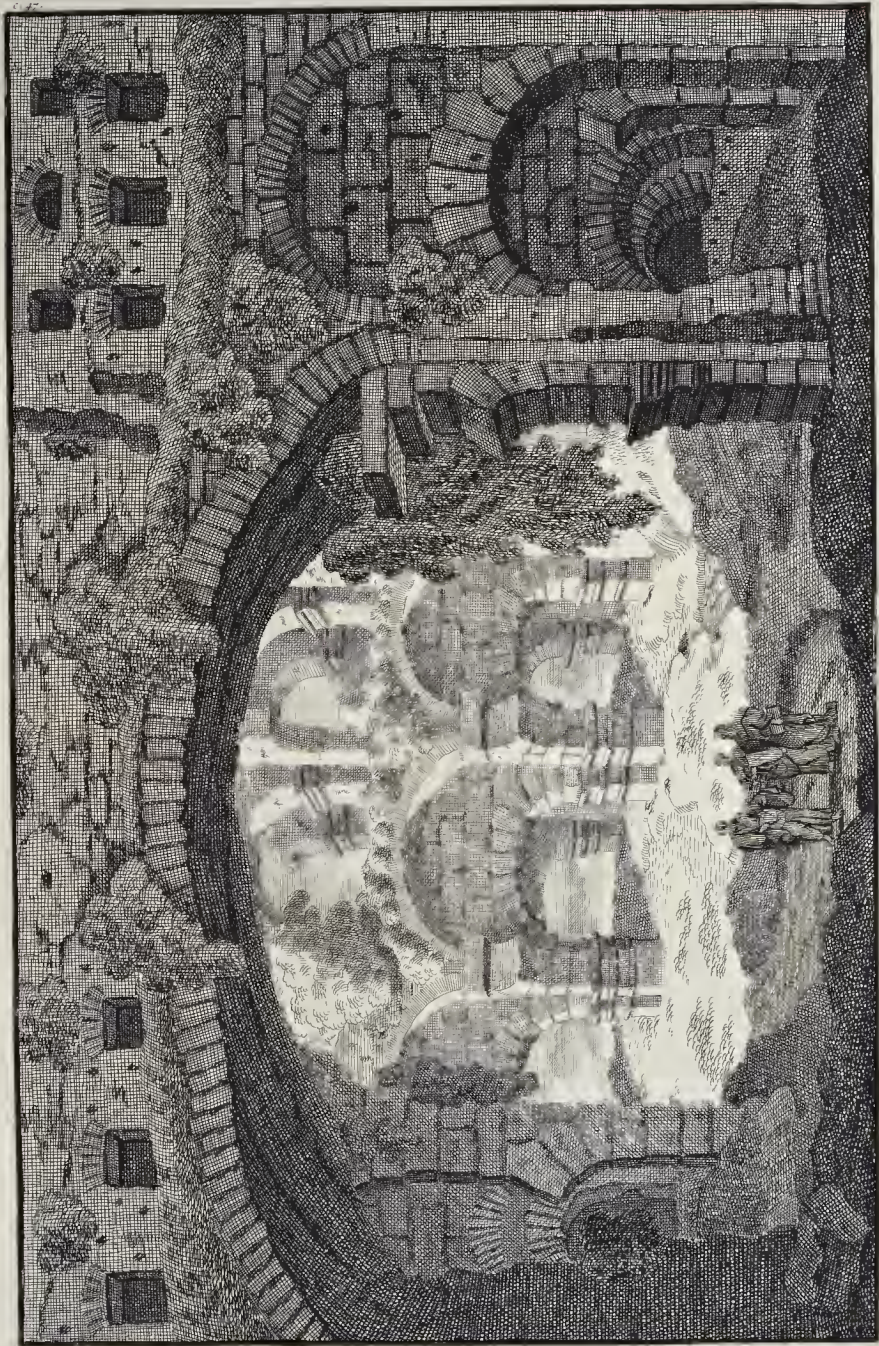

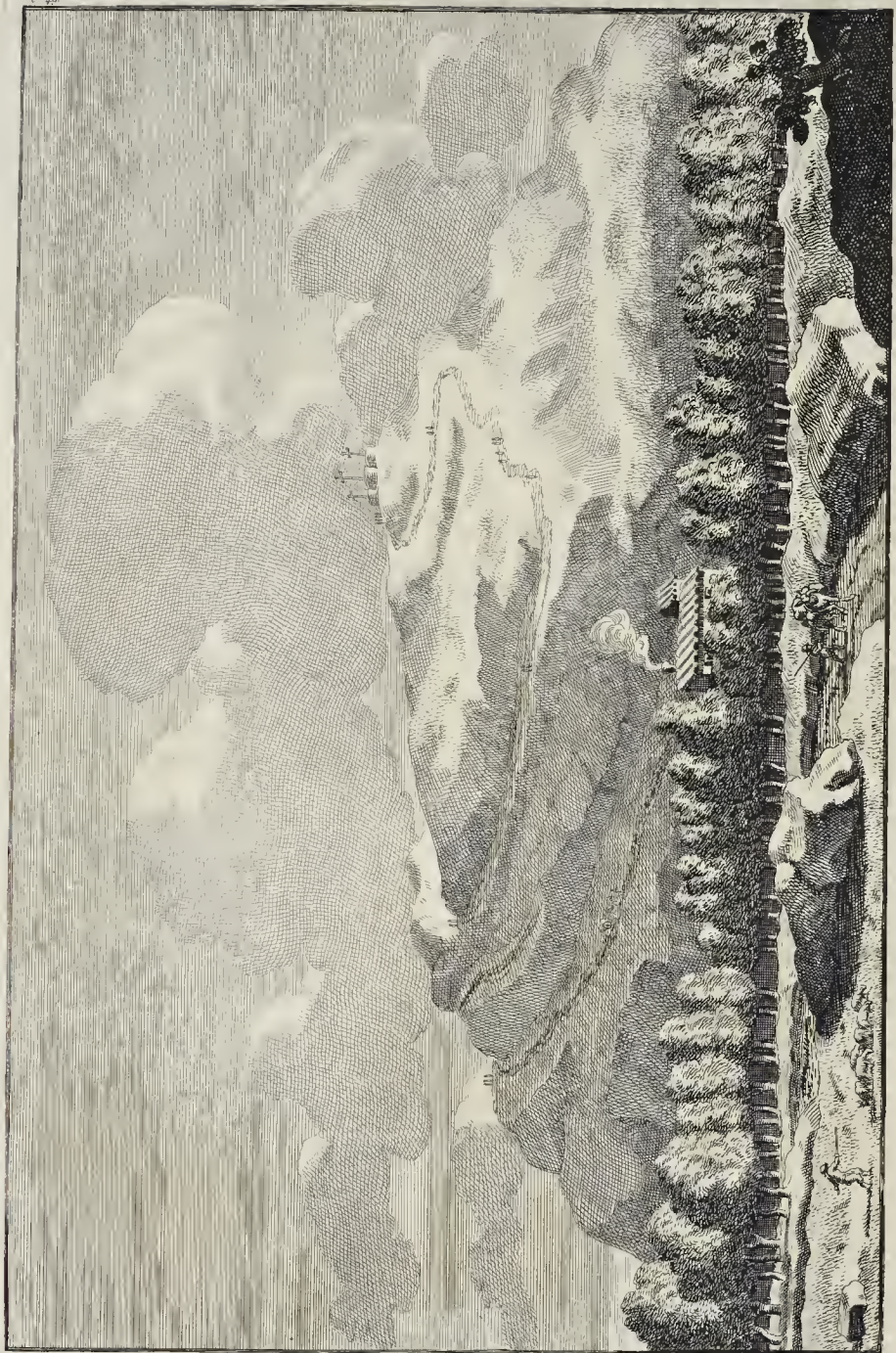

M O N S

TESTACEVS, FIGVLARIS, seu DOLIOLVM.

FIGVLI Romæ pluribus habitabant in locis: neque id mirum cuiquam videbitur, quoniam figulis plurimum uterentur præci, teste Plinio (*Lib. XXXV. cap. 12.*) Siquidem Deorum imagines, & ornatus templorum, & incrustationes parietum fiebant ex figulis, mortuique doliis figulis condebantur. Rex idcirco Numa instituisse dicitur septimum Collegium Figulorum. Plinius (*dicto loco.*) Omnium autem maximum horum Collegiorum fuerat commodissime institutum in hac planitie, propter usum & commoditatem aquarum. Nam & maxima hic conficiebantur vasa figlina. Quum vero Senatus vetuisset, ne artis ejus purgamenta projicerentur in Tiberim, ne scilicet repletum iis flumen sensum in Urbem restagnaret; his Artificibus certus locus assignatus est, quo deferrentur ea purgamenta. Atque ex his coacervatis ingens paullatim crevit cumulus, quem *Testaceum* dixerunt, cujus ambitus complectitur bis fere mille passus; altitudo, ubi maxima, est pedum CLX.

Est vero *Campus Figlinus* planities ampla ad latus Montis Aventini, ubi quondam Equiria fieri solebant. Id vero mirandum, unde tanta multitudo fragmentorum testarum, vasorumque figulium; nec possunt Eruditi idoneam adferre causam, ut vult Donatus, cur in unum locum sint congesta, & in unum cumulum coacervata. Perpetuum enim apud Antiquos Scriptores hac de re est silentium. Sunt quidem, qui suspicantur, crevisse hunc cumulum ex fragmentis urnarum, quae fiebant ad cineres crematorum corporum servandos, quarum ingens copia quotidie effoditur, non e vineis solum, sed tota planitie Romana. Nemo tamen dicere queat, cur, aut quando fuerint congesta in unum locum.

DOLIOLVM etiam vocatur admirabilis ille Mons, fuit autem olim major, quam nunc: siquidem Nardinus refert, se vidisse, ingentem curruum numerum exinde onerari, ut complanarentur viae lutosae in vicinia.

Tarquinius Priscus legitur primus eo transtulisse figulos, quum Circum faceret; quia in propinquo erat flumen, ad avehenda vasa commodum. Et arbitror, veram denominationem Montis hujus satis jam esse demonstratam. Anilis enim fabulae instar est ducendum, natum hunc Montem ex fractis vasis figulinis, tributorum nomine advectis; ex provinciis & urbibus devictis.

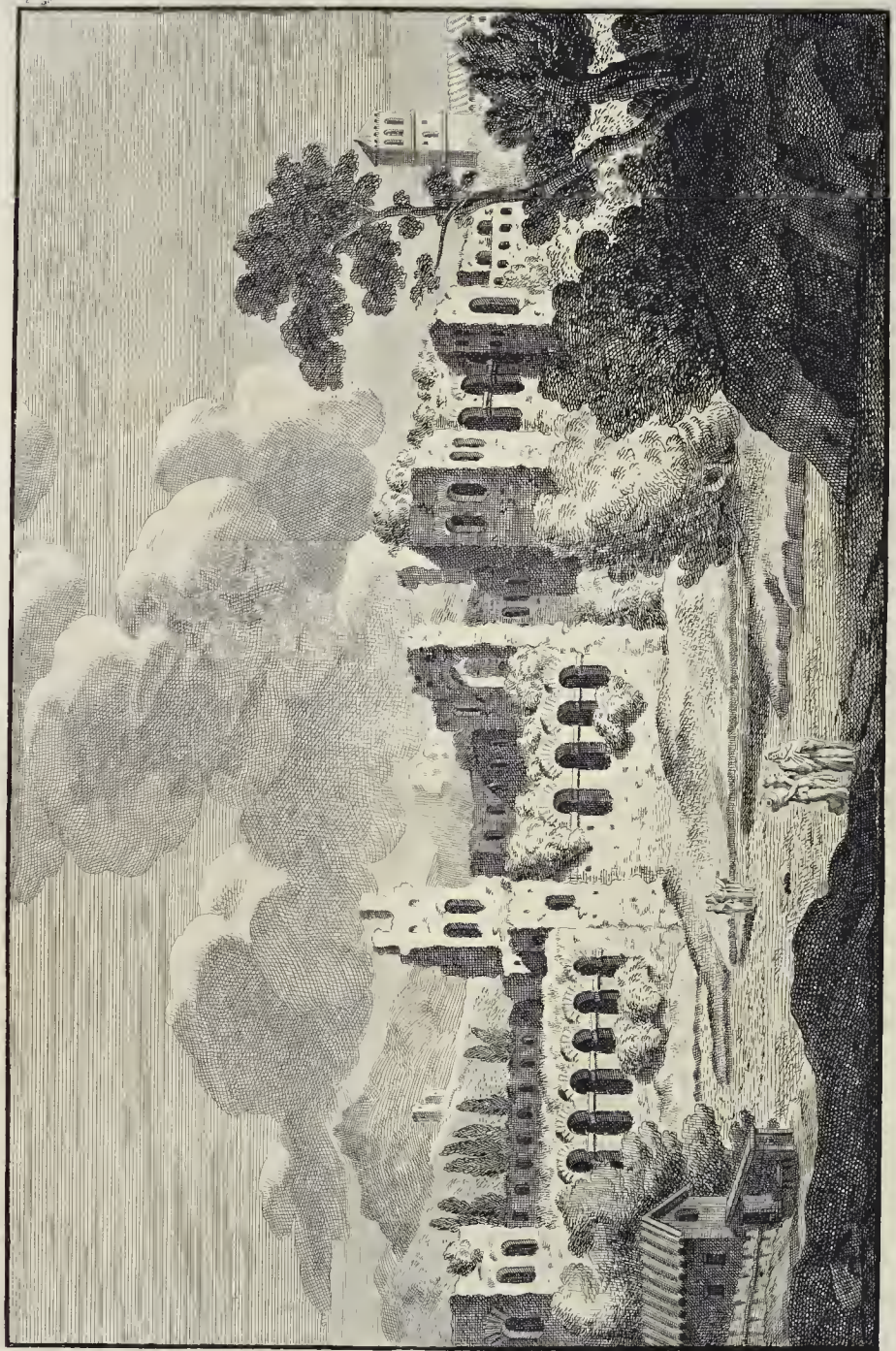
Hoc igitur unum satis jam constare existimo: natum esse hunc Montem ex congestis fragmentis testarum a figulis, ingenti numero hic habitantibus, ut tanto commodius opportunitate fluminis uterentur ad avehenda vasa a se facta; & libertate gauderent comportandarum testarum in locum, auctoritate Senatus illis concessum. Vasa enim figlina, ut diximus, maximi fuerunt usus apud antiquos: & in iis soliti quoque erant Romani servare aquam, vinum, & quidquid erat liquorum, balneis, aliisque usibus servientium. Facilis itaque hinc conjectura est, veroque proxima, longo temporis progressu in eam, quam videmus, altitudinem Montem hunc crevisse.

Est & hoc cum maxime memorabile; in cavernis, & cellis Montis hujus, arte fabricatis, quarum aliquae ad centum graduum profunditatem assurgunt, servari hodie vina generosissima, & optimi saporis, ab oenopolis. Hanc vero causam adferunt, quare vinum, his in cellis custoditum, multo sit frigidius, meliusque, quam in aliis Urbis locis: quod nimirum tanta non sit densitas coacervata testarum harumce, ut ventis locus iste non sit penetrabilis, frigoribusque ideo magis expositus. Tribus autem quasi publice constitutis vicibus vinarii quotidie vina sua hinc petunt, & promunt, horis nempe matutinis, meridianis & vespertinis, utentes veliculis testis floreis, ne Solis ardoribus vasa eorum vinaria sint exposita.

M V R I

V R B I S R O M A E.

IN controversia de Urbis Romae magnitudine, & moeniorum prolationibus, hoc primum quaeritur, an, quoties pomoerium sit prolatum, muri etiam ampliores facti sint. Negant hoc Nardinus & Borrichius, caussasque fae negationis adferunt minime dubias.

Pomoerium locus erat tam intra, quam extra Urbis murum, quem antiquitus condendis urbibus augurato consecrabant, neque in eo ullum aedificium fieri patiebantur. Dicitur autem Pomoerium, ut auctor est Varro (*Lib. IV. de Ling. Lat.*) quasi post moerium: nam quem antiqui moerum dicebant, nos murum dicimus. Plutarchus (*in Romulo*) idcirco docet; Portas Urbis sacras non fuisse; nam quum Conditores araro moenia designarent; *Ubi portam, inquit, designare visum est, vomere exempto, atque aratro sublato spatium relinquunt. Unde totum habent murum praeter Portas sacrum. Nam eas si ducerent sacras, religiosum esset, necessaria & impura in Urbem recipere, & exportare. Sic (l. si quis ff. de Rerum Divis.) Si quis violaverit muros, capite punitur. Sicuti si quis transcendat scalis admoitis, vel alia qualibet ratione: nam circa Romanos alia, quam per portas, egredi non licet, quum illud hostile & abominandum sit. Nam & Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcendere voluerit.*

Morem vero condendi urbes Varro fufe exposuit (*Libro citato*) *Oppida, inquit, condebant in Latio Etrusco ritu multa, id est, junctis bubus, tauro, & vacca interiore aratro circumagebant sulcum. Hoc faciebant religionis causa die auspiciato, ut fossa & muro essent munita. Terram unde exsculperant fossam vocabant, & introitum factum, murum. Postea quod fiebat orbis, urbs; principium quod erat post Murum Pomoerium dicitur, ejusque ambitu Auspicia Urbana finiuntur. Cippi pomoerii stant, & circum Ardolam Ardeam, & circum Romam. Quare & oppida, quae prius erant circumdata aratro ab orbe & urbe urbes, & ideo coloniae nostrae ut urbes conduntur, quod intra pomoerium ponuntur.*

Constat igitur Augurum in ea re auctoritatem fuisse desideratam. Docet id haec Inscriptio, apud Gruterum (*pag. CXCVIII. num. 1.*)

COLLEGIV
AVGVRVM. AVCTOR
IMP. CAESARE. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F
DIVI. NERVAE. NEPOTE
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONTIF. MAX. TRIB
POT. V. COS. III. PROCOS
TERMINOS. POMERII
RESTITVENDOS. CVRAVIT

Ostendunt illinc Nardinus & Borrichius, falsam esse sententiam dicentium, quoties muri promovabantur, toties quoque promotum fuisse pomoerium. Verum Romani non ita religiose Hetruscorum superstitioni fuerunt addicti. *Antiquissimum Romuli pomoerium, ut ait Gellius (Lib. XIII. cap. 14.) radicibus Palatini terminabatur. Protulit id postea Servius Tullius Rex: item L. Cornelius Sulla. Nam pomoerii proferendi jus penes illos erat, qui fines protulissent Imperii. Seneca (de brev. vit. cap. 14.) Idem narrabat, Sullam ultimum Romanorum protulisse pomoerium, quod numquam Provinciali, sed Italico agro acquisito, mos proferre apud Antiquos fuit.*

Terminabatur autem pomoerium multis lapidibus, prout ex Varrone jam dicimus. Eorum, ut diximus, tutela penes Augures erat. Id ex inscriptione discimus supra jam memorata; ritus autem haec in re adhiberi solitos describit Festus (*in voce Prosmurium*) *Cum, inquit, pomoerium proferretur, tum Augures publicos*

cos P. R. haec verba praecire solitos: *Dii tutelares, Urbis pomoerium hoc ne minus majusve faxitis, sed iis, quibus terminatum est, regionibus offeratis.*

Quoties autem proferebantur pomoeria, non dilatabantur aequaliter, extra omnes moenium partes, sed pro arbitrio proferentis. Sic Aventinus mons, moenibus urbanis ab Anco Martio inclusus, & ab Augusto una ex XIV. Regionibus factus, quibus Urbem dividit, tamen post Sullam & hunc Caesarem extra pomoerium fuit, a Claudio tandem intra Urbem locatus. Testes sunt Aulus Gellius (*dicto loco*) & Tacitus (*An. XII. cap. 23. & 24.*) qui quidem suo etiam aevo adhuc viros scribit terminos, illius prolationis indices, idque probari potuisse actis publicis.

Atque hac ratione liquet, vanos sibi fingere murorum ambitus, qui prolationem pomoerii colligunt ex magnitudine, murorumque ambitu mutatione. Livius id consumat, ubi ambitum Urbis a Tullo Hostilio solummodo prolatum refert, & distinguit a *prolatione murorum pomoerii dilatationem*, quam uni Servio Tullio attribuit (*Lib. I. cap. 44.*) *Addit, inquit, duos colles, Quirinalem, Viminalemque; ac diniceps auget Exquilias; aggere, & fossa, & muro Urbem circumdat. Item pomoerium profert. Vox item manifestae distinctionis nota est.*

Diviserat autem Augustus hanc Urbem in Regiones XIV. quae tamen omnes non continebantur intra Urbis Pomoerium, prout jam ostendimus de Aventino Monte. Et hac quidem de re exstat etiam nunc in Capitolio insignis Inscriptio, apud Gruterum (*pag. CCXLIX. num. 8.*)

IMP. CAESARI. DIVI

TRAIANI. PARTHICI. FIL

DIVI. NERVAE. NEPOTI

TRAIANO. HADRIANO

AVG. PONTIF. MAXIMO

TRIBVNIC. POTESTAT. XX

IMP. II. COS. III. P. P

MAGISTRI. VICORVM. VRBIS

REGIONVM. XIII

Praeter Tiberium Claudium, qui Montem Aventinum pomoerio inclusit, Gellius & alii dilatatum fuisse pomoerium volunt a Julio Caesare & Augusto, sed quousque, res est incertissima. Et tamen Dionysius scribit: *Murum a Servii Tullii tempore non progressum esse ulterius, vetantibus id religionibus.* Aurelianus tamen muros ampliavit, sed pomoerium non dilatavit, teste Vopisco (*cap. XXI. in Aureliano.*) De Muris autem Urbis id compertum apud Nardinum & Borrichium reperi, fuisse nimirum longe minores & angustiores hodiernis. Neque enim Servii murus vel collem Hortulorum, vel Campum Martium, vel amplam circa montem Testaceum planitiem, vel Cestii sepulcrum, vel Tiberinam Insulam, vel Agri Transtiberini tantum, quantum hodie, vel Burgum Vaticanum, sive Civitatem Leoninam, incluserat; quae omnia jam illo ambitu inclusa cernimus, nec extra muros hodiernos porrigebantur usquam. Aurelianus autem murus eundem paene ambitus circuitum habet, & veteribus fundamentis superstructus est, quibus hodiernus, nisi quod & Castrum Praetorium, & Amphitheatri Castrensis extimam partem hodie includit, exclusa olim; & Burgum Vaticanum excludebat, hodie inclusum. Castrum autem Praetorium nonnulli fuisse volunt extra Portam Capenam: sed Panvinus rectius extra Portam Nomentanam ponit, ubi ejus rudera quaecumque hodieque cernuntur, prope Portam Piam.

Antiqua Roma erat septecollis, hodierna decem quodammodo est collium, namque adhuc completitur Collem Hortulorum, (hodie dictum *Montem Pincium* & *Montem Trinitatis*) Caeliolum, & Janiculi reliquam partem, quam hodie appellant Montem Vaticanum, ut de Testaceo monte, sive Doliolo, fati grandi, non nativo tamen, sed ex testulis figulorum surgente, jam nihil dicam.

In magnitudine ambitus murorum designanda Auctores tam antiqui, quam hodierni multum inter se discordant. Just. Lipsius, H. Vossius, & alii immensam paene faciunt Romanam Urbem, & murorum ambitum, vel cum Vopisco credunt, extendisse se ad quinquaginta fere miliaria: Lipsius autem contendit ad viginti tria, Italica suspicor, non horaria, hoc est, mille passuum. Sed Borrichius credit, ampullari more suo Vopiscum, aut subesse mendum, & pro *quinquaginta, quindecim* esse legendum.

Volsianam autem rotunditatem circularem falsitatis redarguunt murorum ambitus descriptiones a Nardino, Donato & Borrichio concinnatae. Borrichius negat ulla hodie vestigia ruderum tam prodigi-

giōsi muri usquam in campis Latii apparere; quum etiam nunc Servii murus variis locis evidentibus sese ostendat monumentis. Nam & ex fabrica & vetustate murorum multarumque Portarum, adhuc manentium, facile colligimus, murum Aurelianum vix hodierno fuisse ampliorem. Suburbia quidem Romae longius processerunt, neque tamen ita prodigiōse, uti volunt nonnulli Antiquariorum, dicentes, hinc Otriculum, illinc Tibur, istinc Ostiam & mare attingisse. Refelluntur enim vel unius Martialis testimonio, qui (*Lib. VII. epigr. 31.*) scribit

*Quidquid villicus Umber, aut colonus,
Aut rus, marmore tertio notatum,
Aut Thufci tibi, Tusculique mittunt,
In tota mihi nascitur Suburra.*

Ex quibus verbis Borrichius evidenter confici posse pluribus docet, Suburbium ista parte Urbis vix ultra mille & ducentos passus potuisse ab urbanis moenibus recedere.

Post Aurelianum legimus quidem moenia a Barbaris hinc inde diruta fuisse aliquoties, sed restaurarunt illa Honorius, Theodoricus, Belisarius & Narfes; Pontifices item Romani aliquot: non autem ampliarunt; nisi quod Pontifices posteriores aliquid in Transiberina regione immutarunt & addiderunt.

De Portis Plinii xxxvii. respondet Borrichius, superesse hinc inde in muris portas quasdam clausas, nominis incerti, reliquas vero plane sublatas, multiplici ista murorum restauratione; immo & in Capitolio fuisse plures portas privatas; & in Plinii contextu posse latere aliquod mendum.

Videri possemus absolvisse nostram de Muris & Pomoerio Romanae Urbis translationem, sed & operae pretium existimamus, ut aliorum quoque audiantur sententiae, in quibusdam a supra dictis dissentientes, & praesertim quomodo & per quos Roma creverit, liquidum fiat.

Livius, Plutarchus, Strabo, alique docent: Palatium, in quo ipse educatus erat, a Romulo primum munitum; sed & iidem testantur, ante Sabinorum & Tatii adventum Capitolium a Romulo jam munitum fuisse, arce Romana ibidem collocata. Hanc enim Sabini ceperunt, proditione virginis Tarpejae, qui & a Romanis postea inde pelli non potuerunt. Non tamen Romulus ultra Palatini Montis radices pomoerium protulit. Ne qua vero vis externa Urbem opprimeret, finitimique colles hostium fierent propugnacula & arces, munitos eos fuisse scribit Strabo (*Lib. V.*) neque tamen recepti leguntur intra pomoerium. Sic Livius (*Lib. I. cap. 12.*) negat, Urbem ipsam fuisse captam, quum Arx Tarpeja a Sabinis caperetur. *Sed Romanos, inquit, cum Sabinis post arcem Tarpejam occupatam pugnantem, hostes usque ad portam Palatii fugarunt.* Et haec certe tunc fuit Porta Urbis Romae.

Ita & Ancus Martius Janiculum munit, non tamen Urbis pomoeria eiusque protulit. Sed & ante eum Tullus Hostilius, tertius a Romulo, Alba eversa, ipsique Albanis in civitatem receptis, addidit Urbi Coelium montem, quem Romulus primo munierat. Livius (*Lib. I. cap. 30.*) *Roma interim crescit Albae ruinis: duplicatur civium numerus. Coelius additur Urbi mons, & quo frequentius habitaretur, eandem sedem Tullus regiam capit.* Strabo in his advertebat Livio, & Ancum Martium munivisse montem Coelium & Aventinum, & jacentem inter hos Campum scribit. Plinius item; *Aventinum & Janiculum montes Urbi addidit.* Loquitur autem de Anco Martio. Quod vero Scriptores tradunt, Ancum Martium Aventinum multitudini concessisse, non idcirco eum intra pomoerium recepisse significat. *Multa enim loca, inquit Dionysius (Lib. III. cap. 56.) circum Urbem extra moenia proximis collibus & vallibus habitata, & praesertim Aventinus.* Sed forte hi Reges aliquando in iis montibus habitarunt, quos alii aedificiis ornarunt, vel pars ab uno, reliquum ab altero Urbi fuit additum.

L. Tarquinius Priscus porro, quamvis imperium populi Romani propagaverit, multis agris ab hostibus captis, vetere tamen contentus, pomoerium non protulit. Urbem autem ultimo imperii sui tempore munire adgressus, saxis magnis ad regulam formatis (prius enim vilibus structuris aedificati fuerant) inchoatum non absolvit opus, morte praeventus. Servius ergo Tullius, successor ejus, & quintus a Romulo, secundum Plinium, Eutropium & Livium, tres colles Urbi addidit, Quirinalem, Viminalem & Exquilias, adduntque, aggeres & fossas fecisse. Muros autem, a Tarquinio Prisco coeptos, perfecit ipse ingenti quadrato saxo, Gabino, Albano, Tiburtino & Praenestino, ignique impervios praestitit. Et, teste Borrichio, cernuntur adhuc muri ad xx. passus ex saxis quadratis surgentes, sed quae prae vetustate topis jam arenaceis similia in pulverem se redigi patiuntur, & ex Servii aevo manere se adhuc

tacite significant. Alibi rursus conspiciuntur capitella murorum, ex solido marmore constructa, in argumentum aevi posterioris, sed potentioris. Quae superfunt, secula infelicia indicant, utpote facta perfuntorie e latere cocto, hinc inde confarcinato.

Servius ergo Tullius muro lapideo sex colles complexus, Urbem primus divisit in quatuor Tribus urbanas, Palatinam, Suburranam, Exquilinam & Collinam. Is enim primus post Romulum pomoerium dilatavit. Tarquinius denique Superbus, Latinorum, caeterorumque hostium incurfiones, quibus Urbs ipsa occupari poterat, veritus, Urbem ab oriente ingenti aggere munivit. Plinius (*Lib. III. cap. 5.*) *Clauditur Urbs ab oriente aggere Tarquini Superbi, inter prima opere mirabili: namque cum muris acquavit, qua maxime patebat aditu plano; cetero munita erat praecipis muris, aut abruptis montibus.* Et sane aggeres istius, teste Panvinio, adhuc visuntur parum ultra Thermas Diocletiani, porrecti ab eo loco, usque ad Arcum fere Gallieni.

Donati haec est sententia. Romam hodiernam ad veterem referendo, optime apparere, quomodo septem montes pomoerio concluderet. Nam Aventinus, deficiens ad Portam Trigeminam, planiciem, ubi navalia fuerunt, circumjacentem habet. Coelius in muris ipsis definit. Exquilinus aut interjecto Campo longe a pomoerio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurret, qua parte ductus est Agger Tarquini, qui plana collis terminabat, hodieque terminat. A Porta Collina deinde murus latiori circuitu descendit in Martium Campum, qui sub Regibus per praerupta Montis Quirinalis recta ducebatur in vallem, ubi Columna Trajani est, unde pergebat in summum Capitolium; a Rupe vero Capitolina, ante Ciceronem, per Forum, nunc Montanarium, tendebat ad Tiberim.

Superfunt veteres Transiberini muri: eos Donatus censet maxima ex parte adhuc superstites, nec contractiores, nec ampliores esse veteribus. Incipiunt illi non longe a Porta Portuensi vetere, cujus inscriptio antiqua, ab Imperatoribus Arcadio & Honorio posita, apud Gruterum legitur, & a nobis suo loco est descripta. Hinc parte eorum diruta, propter recentiores munitiones, porriguntur ad Portam Janiculensem, atque per Portam Septimianam ad usque Tiberim rursus extenduntur, & finiuntur.

Ergo post Aurelianum Arcadius & Honorius Imperatores restaurarunt muros veteres, non ampliarent. Deinde qua murus per acclivitatem Janiculi ad Portam S. Pancratii, & jugum Collis evadit, indeque flexus ad Portam Septimianam, Tiberimque descendit, dicendus est eosdem habere fines, quos illi Rex olim Ancus impoluit, ut ex Livio, Dionysio & Procopio recte colligitur.

Haec ergo est Donati sententia, murorum ambitum ante Aurelianum multo fuisse minorem illo, quem hodie videmus. Post Aurelianum & Constantinum, aut idem fuit, aut alicubi parum differens. Est enim moenia saepius diruta & collapsa sunt, iisdem tamen prope vestigiis ac fundamentis fuerunt superstructa; ita ut idem fere terrae spatium Roma infederit, in maxima sua amplitudine. Et hujus quoque sententiae fuerunt Marlianus ac Blondus. Marlianus enim (*Lib. I. cap. 8.*) ait: *Credimus super fundamentis prisca muros nunc exsistentes exstructos fuisse.* Blondus autem (*initio Romae Restauratae*) *Quamquam, inquit, muri partim collapsi & corrosi sunt, partim ruinam multis in locis minentur; in ipso tamen remanent prisco vestigio veteris fundamenti.* Aurelianum autem muris validioribus & laxioribus Urbem sepsisse, testis est Eutropius (*Lib. IX.*) Zosimus autem dicit; eos ab Aureliano quidem inchoatos, sed ab ejus successore perfectos fuisse (*Lib. I.*) Panvinus hinc ergo colligit; Aurelianum Urbis moenia a Porta Collina per Collem Hortulorum, usque ad Tiberim, ut nunc visuntur, Campumque Martium deduxisse. Sed quod Vopiscus dicere videtur; Aurelianum muros Urbis ampliavisse, ut quinquaginta prope millia passuum eorum ambitus teneret, ingenue fateatur se ignorare.

Ad Nardini sententiam nunc venimus. Is in eo Donato adversatur, ut credit; Transiberina loca & Janiculum ingenti murorum ambitu olim Urbi fuisse connexa, eo solo muniendi intermisso spatio, quod intersuens ad transitum Tiberis occupabat, qui quum nullus ripas murus impediret, libere hinc inde pontibus transibatur, ita ut utraque ripa intra moenia inclusa fuerit. Livius (*Lib. I. cap. 33.*) *Janiculum quoque adjectum* (loquitur de Anco Martio, uti ante dixerat) *Coelius additur Urbi mons, quem ubi muro cinctum narravit, pergit: id non muro solum, sed & ob commoditatem itineris Ponte Sublicio, tum primum in Tiberim facto, conjungi Urbi placuit.* At in moenibus a Servio Tullio conditis majorem adhibere diligentiam voluit Nardinus, longa & accurata probatione sententiae suae, quae huc redit: ore pleno affirmari posse, nullam, medio inter Servium Tullium & Aurelianum tempore, factam mutationem situs moenium, quamquam ultra pomoerium in immensum quantum spatium aedificationem prolata non negat; neque tamen, aut Augusti aevo, aut Vespasiani moenia Urbis prolata fuerunt. Affir-

mat quoque; nihil se aut legisse, aut vidisse in testimoniis Scriptorum Veterum, usque ad Aurelianum Principem, quod sententiae huic vere sit contrarium. Colligit igitur sufficere ea posse, quae ab auguriis petuntur, murorum prolationem vetantibus, ad quae, praeter Dionysium, Cicero quoque alludere videtur in iis, quae (*Epist. XXXIII. Lib. XIII. ad Atticum*) refert, de mentione facta, Campum Martium moenibus includendi. Censet porro, abunde magnum, validumque in muris non factae mutationis argumentum esse; quod de re tam memorabili ne minimum quidem apud quemquam Scriptorum Veterum ullum omnino verbum, vel indicium, aut vestigium reperiatur. Roma enim longe lateque extra muros habitata, imperiique magnitudine, & ingenti amplitudine sua nixa, veluti gentium domina, ab incursionibus tuta securaque, murorum nullam postea habuit curam; donec triginta sub Gallieno exortis tyrannis, Aurelianum ea subiit cogitatio; prospiciendum Urbis securitati, muroque universam includendam esse, firmandamque.

Addatur his denique accurata ambitus murorum descriptio a Panvinio concinnata: Hic enim ambitum murorum Urbis a Tarquinio Superbo hunc fuisse existimat. Muri haud longe a Ponte, qui nunc dicitur Sixti, versus Farnesiorum palatium inchoabant, ex adverso murorum ab Anco Martio Rege in Transiberina regione structorum, & Porta, quae nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Urbem planam, circa Campos Florae, Agonaleque, & Pantheum, usque ad Quirinalis radices, ea parte, in qua Cardinalis Carpentis horti sunt collocati, protendebantur, gyabantque paulo ultra therinas Dioeletiani, & circa Basilicam S. Mariae Majoris, secundum ipsos Tarquinii aggeres, prope Arcum Gallieni, Aediculam S. Matthaei, & Basilicam Lateranensem: hinc per dorsum Coeli Montis paulo ultra formas Aquae Claudiae, prope Templum Sancti Stephani in Coelio Monte, & S. Mariae in Navicula, Piscinam publicam, Thermaeque Antoninianas; usque ad Circum Maximum ducebantur, eorumque finis erat haud longe ultra Pontem Sublicium, e regione murorum trans Tiberim, qua navalia sunt, positorum. Transiberinae vero regionis moenia ab Anco Martio condita adhuc visuntur, quae etsi saepius restituta fuisse credibile est, paulo tamen ab antiquis sedibus mutata esse, constat. Atque hic, vel non multo diversus fuit Urbis ambitus, extremis Regum, & primis Reipub. temporibus. Martium vero Campum, cum Borrichio, Nardino, & aliis, Aureliani demum temporibus Urbis additum fuisse Panvinus respondet, quum sub Severo Imperatore, ut est apud Herodianum (*Lib. IV. cap. 2.*) adhuc extra Urbem fuerit. Itaque, inquit Panvinus, noster murorum ambitus aliquot locis antiquo major, aliquot vero minor, aliquot autem antiquis in fundamentis situs credi possit. Hanc enim sententiam confirmant variae atque diversae murorum species, quibus conditi sunt. Alicubi enim opere reticulato, alicubi lapidibus quadratis, alicubi lateritia strue, alicubi muro arcuato, alibi alia ratione fabricati videntur.

Proderit, hanc tractationem finire brevi Epilogo ultimarum restaurationum murorum Urbis post Aurelianum. Imperator Constantinus, Castro Praetorio exciso, ea parte Urbis ambitum ampliorem fecit. Imperatores autem Arcadius & Honorius muros Urbis vetustate corruptos restituerunt. Senatus etiam Populusque Romanus Urbis moenia, temporum injuria collabentia, ex auctoritate Regis Italiae Theodorici refecit. Belisarius sub Imp. Justiniano Augusto tertiam murorum Urbis partem, bello Gothico a Totila Rege disiectam, refecit. Narses Urbis moenia, vetustate & ruinis quassata, sub Justiniano & Justino Juniore Augustis, quorum in Italia, exactis Gothis, Praefectus fuit, firmavit. Gregorius II. & Hadrianus I. Pontifices Maximi, muros Urbis, temporis diuturnitate consumptos, additis turribus, restituerunt. Leo Papa IV. moenia Urbis refecit, turres addidit; Vaticanum Montem, in quo sita est Basilica Principis Apostolorum, aucto murorum ambitu, cinxit. Quos postea temporis injuria collabentes variis temporibus restituerunt Pontifices Maximi Urbanus V. & Nicolaus IV. Martinus V. Nicolaus V. Pius II. Paulus II. & Sixtus IV. Paulus III. novum murorum Urbis ambitum inchoavit, quem imperfectum reliquit. Paulus item IV. additis tota Urbe aggeribus terreisque propugnaculis Romam munivit. Bonifacius IX. primus, Mole Hadriani munita, Romanorum Pontificum potestatem stabilivit. Hanc postea Alexander VI. additis fossa, aggeribus, latioribusque propugnaculis, tutiorem reddidit. Postremo Paulus IV. additis amplioribus propugnaculis, tutissimum Urbis munimentum fecit.

De hodiernorum murorum Urbis ambitu jam in Praefatione monui, memet ipsum pedestri itinere circuitum murorum fuisse emensum ab utraque Tiberis ripa, atque comperisse complerem majora miliaria horaria quinque, quae conficiunt passuum viginti millia.

Obſervandum tamen, ut dixi, in primis erit; Urbem ab adverſa Tiberis parte, ubi Baſilica eſt S. Petri, multum a Pontificibus eſſe amplificatam & auctam, munimentisque inſtructam ad rationem hodiernae artis militaris. Non autem ſatis potui cognoscere, aut certo ſcire; quantum hoc incrementum Urbis ab ea parte majus ſit muris vetuſtis, quoniam perpauca ex muris antiquis ſuperſunt rudera, caeteris dirutis, ac vaſtatis.

FINIS TOMI TERTII.

I N D E X

E F F I G I E R V M,

Ut Operi inferantur e regione Titulorum a Bibliopego.

Effigies tertii Tomi omnes Notam habent Lit. c

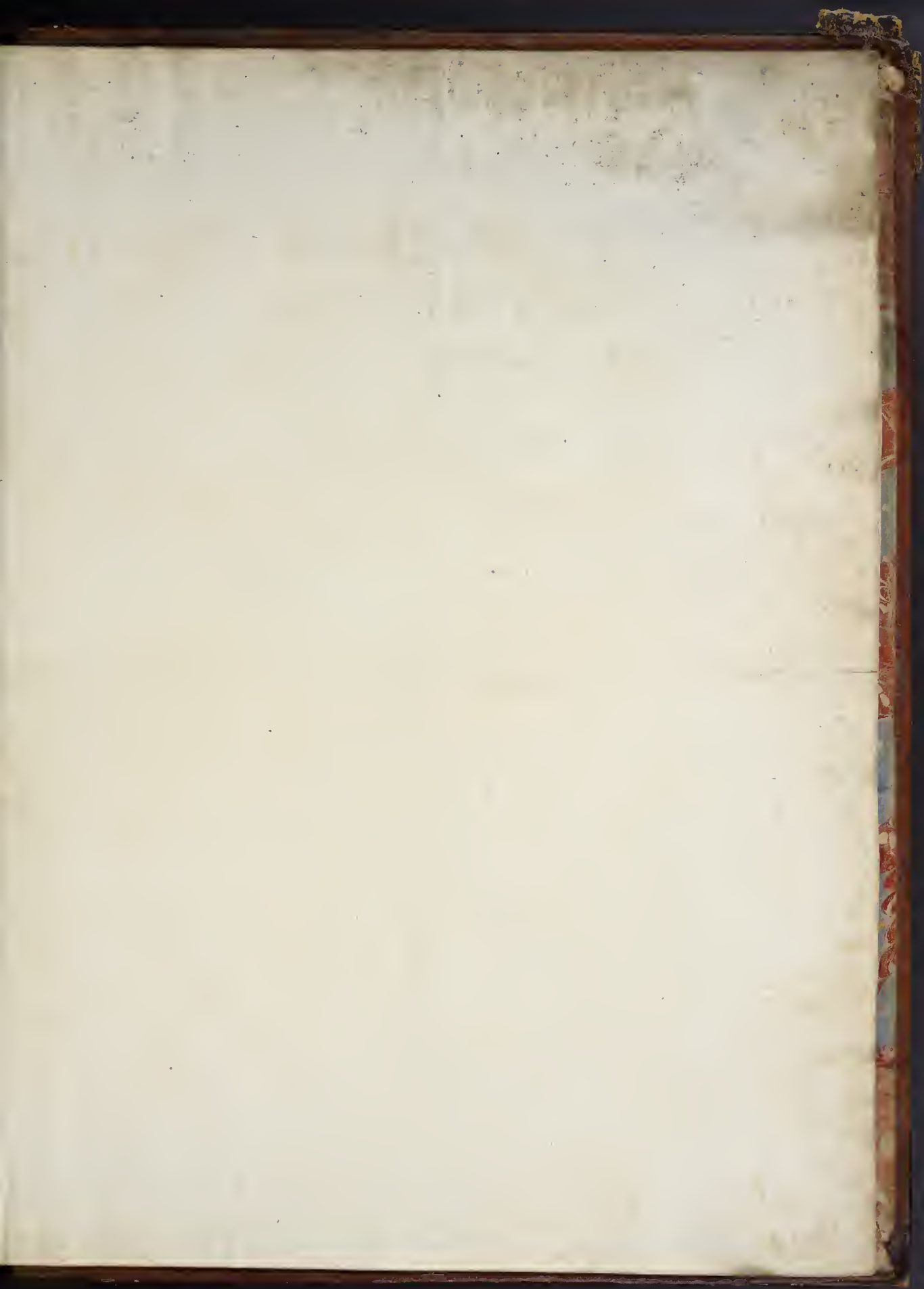
T O M V S I I I.

Num.		Pag.	Num.		Pag.
1.	<i>Pons Horatii.</i>	1	14 ad 17.	<i>Mons Palatin. versus Merid.</i>	29
2.	<i>Senatorijs.</i>	3	18.	<i>versus Septentriones.</i>	31
3.	<i>Exquilinus.</i>	5	19.	<i>Vestigia Capitolii Veteris.</i>	33
4.	<i>Tarpeius.</i>	7	20.	<i>Tarpeia Rupes.</i>	35
5.	<i>Janiculensis.</i>	9	21.	<i>Ruina prope S. M. Cacabarinae Eccl.</i>	37
6.	<i>Triumphalis.</i>	11	22.	<i>Curia Hostilia.</i>	39
7.	<i>AElius.</i>	13	23.	<i>Domus Pilati.</i>	41
8.	<i>Insula Tiberina.</i>	15	24.	<i>Theatrum Marcelli.</i>	43
9.	<i>Vestigia Horreorum.</i>	17	25.	<i>Amphitheatrum Castrense.</i>	45
10.	<i>Horti Sallustiani.</i>	19	26.	<i>Meta Sudans.</i>	47
11.	<i>Mons Coelius.</i>	21	27 ad 48.	<i>Amph. Flav. vulg. Colossacum. XXII. T.</i>	49
12.	<i>Mons Palatinus.</i>	23	49.	<i>Mons Testaceus.</i>	53
13.	<i>versus Ortum.</i>	27	50.	<i>Muri Urbis Romae.</i>	55

THE
REV. JOHN
D. ...
...

...

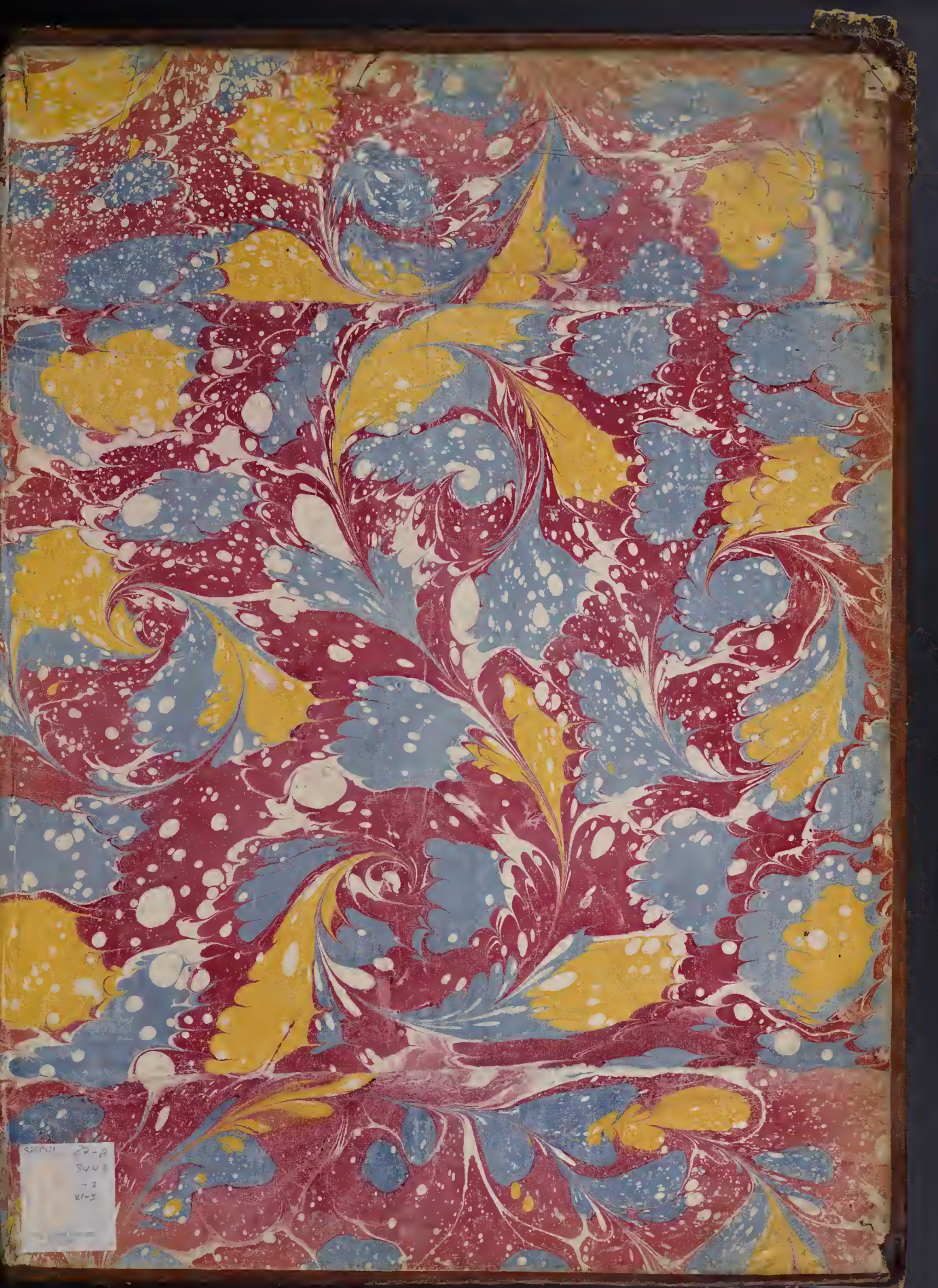

SPECIAL 27-B
344
-2
VI-3

